

POLITECHNIKA WROCŁAWSKA

WYDZIAŁ ARCHITEKTURY

TOMASZ ADAM KASTEK

**„OBWAROWANIA LEWOBRZEŻNEGO WROCŁAWIA W OKRESIE ŚREDNIOWIECZA
(XIII-XIV W.)
NA PODSTAWIE BADAŃ POŁUDNIOWEGO PASA ZEWNĘTRZNEGO
OBWODU OBRONNEGO”**

TOM II

PRACA DOKTORSKA NAPISANA POD KIERUNKIEM
PROF. DR HAB. INŻ. ARCH. MAŁGORZATY CHOROWSKIEJ

WROCŁAW 2023

Zestawienie ulic i dzieł obronnych identyfikowanych w badaniach archeologiczno-architektonicznych. Numeracja stanowisk w tabeli wraz z tym schematem została przedstawiona na planie Wrocławia.

ULICE Z OBWAROWANIAM I FORTYFIKACJAMI:

1.	Górka Kacerska / Nowa (dawn. <i>Ketzeberg – Neue Gasse</i>)	I
2.	Oławska (dawn. <i>Ohlauer Strasse</i>)	II
3.	Nowa (dawn. <i>Neue Gasse</i>)	III
4.	Ks. Piotra Skargi (dawn. <i>Taschenstrasse</i>)	IV
5.	Teatralna (dawn. <i>Zwingerstrasse</i>)	V
6.	plac Teatralny (dawn. <i>Zwingerplatz</i>)	VI
7.	Boże Ciało (dawn. <i>Kreuzherrenweg</i>)	VII
8.	Świdnicka (dawn. <i>Schweidnitzerstrasse</i>)	VIII
9.	Heleny Modrzejewskiej (dawn. <i>Wallstrasse / Agnes-Sorma-Straße</i>)	IX
10.	Zamkowa	X
11.	plac Wolności (dawn. <i>Exerzierplatz / Schloßplatz</i>)	XI
12.	Krupnicza (dawn. <i>Garaupenstrasse</i>)	XII
13.	Pawła Włodkowica (dawn. <i>Wallstrasse</i>)	XIII

DZIEŁA OBRONNE OPISYWANE PONIŻEJ:

1.	XIII w. obwarowania zewnętrzne (wał ziemno-piaszczysto-faszynowy)	A
2.	XIII w. obwarowania zewnętrzne (fosa)	B
3.	XIV/XV w. fosa średniowieczna zewnętrzna	C
4.	XIV w. obwód obronny	D
5.	XV/XVI w. obwarowania bastejowe	E
6.	XVI/XVII w. - fortyfikacje bastionowe (włoskie)	F
7.	XVIII w. - fortyfikacje bastionowe (holenderskie)	G
8.	XVIII w. - kazamaty naziemne	H
9.	XVI-XVIII w. - fosa nowożytna	I

Spis treści

<p>1) I.C/D/E.....4</p> <p>2) II.A/C/D/E/F/I.....5</p> <p>3) III.D..... 14</p> <p>4) III.A..... 15</p> <p>5) III.A/D..... 16</p> <p>6) III.A/B 18</p> <p>7) III.A/D/F21</p> <p>8) III.A/D.....25</p> <p>9) IV.A/D/E..... 30</p> <p>10) IV.A/D 34</p> <p>11) V.A/D..... 37</p> <p>12) V.(A-C ?)/E..... 38</p> <p>13) V.A/D.....40</p> <p>14) V.C/E 42</p> <p>15) VIII..... 45</p> <p>16) VI.A/D 48</p> <p>17) VI.A/D 51</p> <p>18) VI.A/D 54</p> <p>19) VI.A/D 58</p> <p>20) VI.A/B/C..... 60</p> <p>21) VI.C..... 63</p> <p>22) VII.D/E..... 65</p> <p>23) VIII.A/D..... 66</p> <p>24) VIII.A/B-C (?)..... 68</p> <p>25) VIII.D..... 70</p> <p>26) VIII.D 71</p> <p>27) VIII.C/D..... 76</p> <p>28) VIII.C/D 79</p> <p>29) VIII.C/D 83</p> <p>30) VIII.G..... 85</p> <p>31) IX/XI.A/E..... 87</p> <p>32) X/XI.A/D 89</p> <p>33) X/XI.A/D/E..... 91</p> <p>34) XI.A/E..... 99</p>	<p>35) XI.A/D/E/H100</p> <p>36) XI.H.....105</p> <p>37) XI.A/D.....106</p> <p>38) XI.A/D.....108</p> <p>39) XI.A/D/E/H111</p> <p>40) XI.A/D/E/H114</p> <p>41) XI.A/D/E117</p> <p>42) XI.D125</p> <p>43) XI.A/D.....127</p> <p>44) XI.A/D.....135</p> <p>45) XI.A.....140</p> <p>46) XI.D.....143</p> <p>47) XI.A/D.....145</p> <p>48) XI.A/D.....146</p> <p>49) XI.A/D.....148</p> <p>50) XI.B/C/E.....150</p> <p>51) XI.B/C/E.....151</p> <p>52) XII.A/B/C/D/E154</p> <p>53) XIII.A/D157</p> <p>54) XIII.A/D159</p> <p>55) XIII.A/B/C/E.....163</p> <p>56) XIII.A/D167</p> <p>57) XIII.A/B/C/D/E/F/G.....169</p> <p>58) XIII.A/D175</p> <p>59) XIII.D/E.....179</p> <p>60) XIII.D181</p>
--	---

1) I.C/D/E

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Górka Kacerska (dawn. *Ketzeberg 23-27*) – ul. Nowa (dawn. *Neue Gasse 29*).

II) Data odkrycia: 1998 - 1999 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty zostały odkryte w obrębie dawnych działek istniejących po wschodniej stronie ulicy Nowej (dawn. *Neue Gasse 29*) i Górka Kacerska (dawn. *Ketzeberg 23-27*).

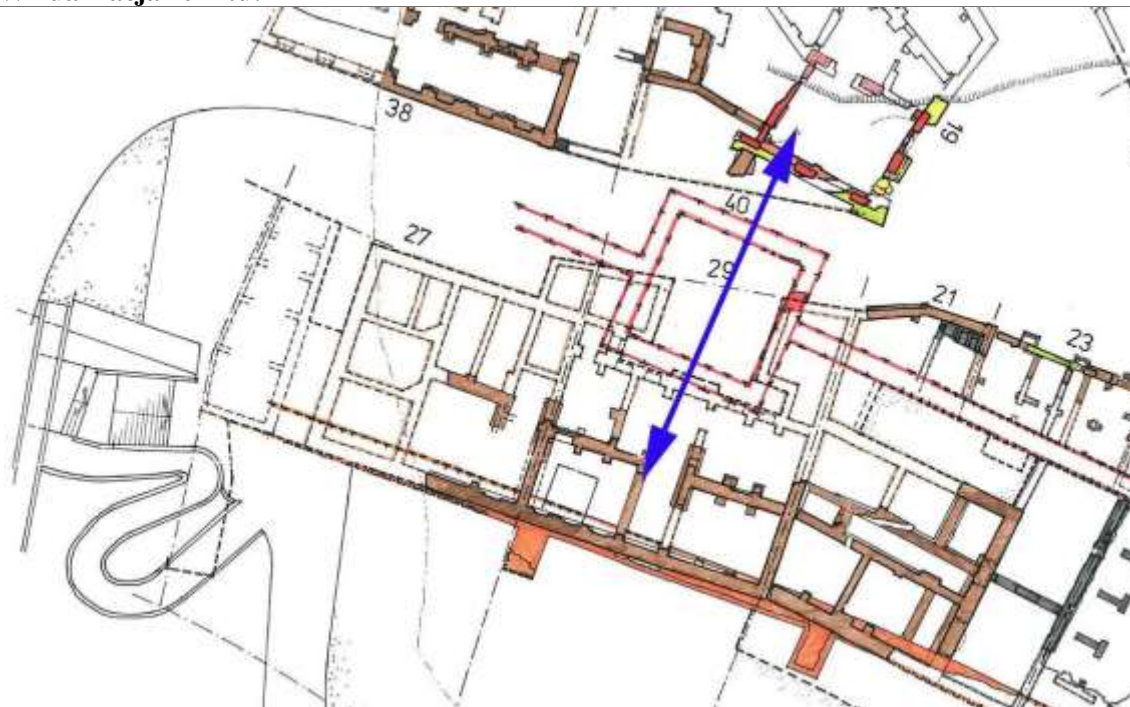
IV) Rodzaj dzieła obronnego: fosa średniowieczna / XIV-wieczny mur obronny / mur bastejowy.

V) Opis odkrycia:

W trakcie prowadzonych prac wykopaliskowych na dawnym placu Dominikańskim natrafiono na pozostałości palisady zabezpieczającej brzeg fosy, która znajdowała się w północno-zachodniej części prowadzonych badań wykopaliskowych w latach 1998-1999. Zarejestrowano tu 4 rzędy pali drewnianych o średnicy do ok. 0,3 m, które rozciągały się na przestrzeni prawie 37 m. Najbliżej usytuowane pale znajdowały się w odległości ok. 5,80 m od kurtyny muru bastejowego. Góra pali znajdowała się na wysokości od 114,30 do prawie 115,00 m n.p.m. W trzech miejscach zachowały się dranice umieszczane od strony stoku fosy. Jak wynika z dokumentacji, nie zarejestrowano stoku fosy, prawdopodobnie związane było to z podpiwniczeniem znajdujących się to działek. W najszerszym miejscu, t.j. odcinek północny tych pali, rzędy rozmieszczone były w odległości ok. 4,30 m i zmniejszała się ta odległość w miarę przesuwania w kierunku południowym. Wyglądało to w ten sposób, jakby brzeg fosy średniowiecznej skręcał w kierunku istniejącej już Bramy Miejskiej lub wykonanej przeprawy mostowej. Takie zaokrąglenie brzegu fosy, wskazuje na łagodzenie łuku linii brzegowej fosy dla wpływających tu wód rzeki Oławy.

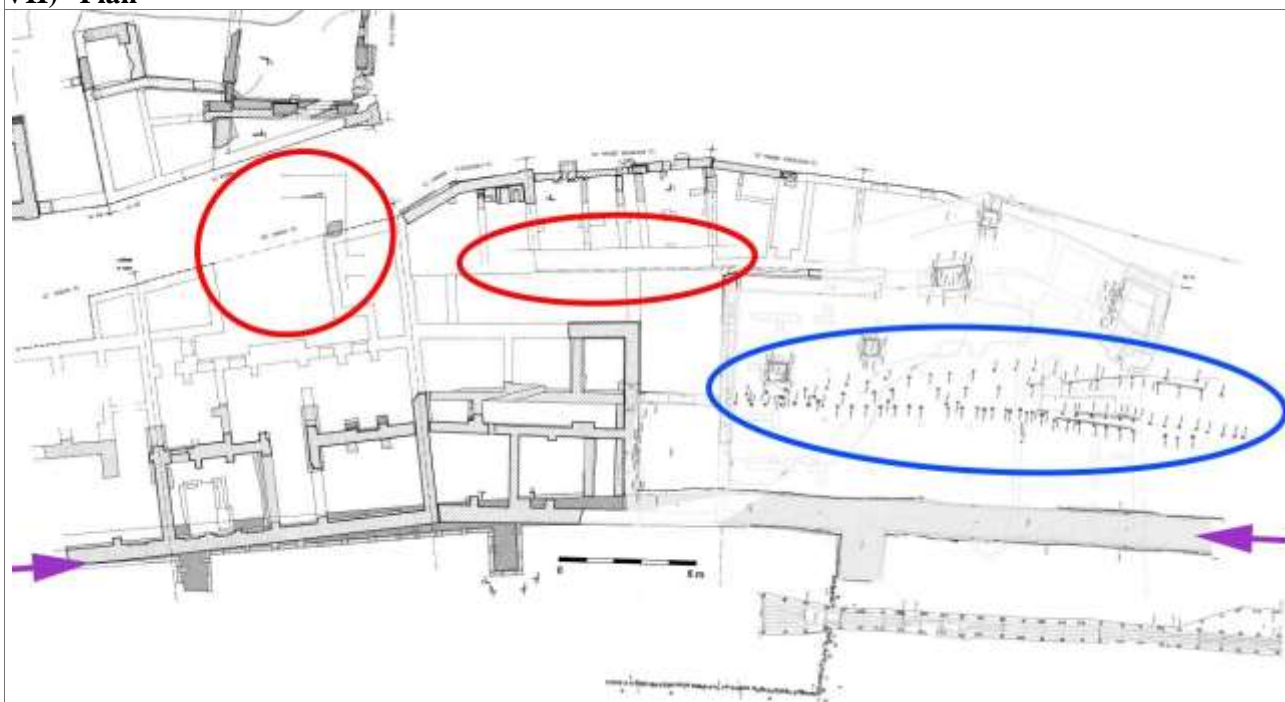
Fragmenty XIV-wiecznego muru obronnego zidentyfikowano na działkach: Górka Kacerska 21-23 oraz na ul. Nowej 40 [pozostałość baszty/ bramy miejskiej (?)]. W rejonie Górki Kacerskiej mur zidentyfikowano w postaci negatywowej. I miał on grubość ok. 1,30 m. Relikty odsłonięte w trakcie badań, wykonano z cegły o formacie średniowiecznego, spojonych beżową, miękką zaprawą z piasku i wapna, zawierającej grudki niezlasowanego węgla wapnia. Nieznana jest funkcja odkrytego obiektu, który wg rekonstrukcji Mruczka, miałby wymiary w przybliżeniu 12 x 12 m. Czy byłaby to nieznana miejska brama po tym jak przebudowano Bramę Oławską lub też wcześniej, o której jest mowa w XV w., jako nowej bramie.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Plan rekonstrukcji XIV-wiecznego muru obronnego wykonana wg R. Mruczka.

VII) Plan

b) Plan relikwów na pl. Dominikańskim. Relikty XIV-wiecznego obwodu obronnego na działkach: ul. Nowa 40 i Górka Kacerska 21-23 (kolor czerwony); pozostałość palisady z fosi średniowiecznej na działkach: Górka Kacerska 25-29 (kolor niebieski); przebieg kurtyny muru bastejowego oznaczony strzałkami fioletowymi.

VIII) Datowanie:

Znajdujące się tu relikty muru obronnego datowane są na 1 połowę XIV wieku. W trakcie prac wykopaliskowych pobrane były próbki drewna z palisady fosi, jednak jak się okazało nie udało się określić chronologii tych palisad.

Powstająca tu kurtyna muru bastejowego zamykała funkcjonowanie fosi średniowiecznej w 1486 r. Potwierdzeniem tego może być odnaleziona, przez zespół badający Bramę Oławską II, na odcinku kurtyny muru bastejowego, pomiędzy basteją Bernardyńską a Bramą Oławską II, wyrytej w zaprawie daty „1486”.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Relikty odkryte podczas prowadzonej inwestycji związanej z budową Centrum Handlowego „Galeria Dominikańska” zostały rozebrane w wyniku powstania tej inwestycji. Prawdopodobne jest to, iż mogły zachować się pozostałości fundamentowe znajdującej się kurtyny muru bastejowego, która była dość głęboko posadowiona. Natomiast relikty XIV-wiecznego obwodu obronnego znajdowały się w szczątkowej postaci.

X) Publikacje:

Chorowska, Kwaśniewski 1999; Chorowska, Kwaśniewski 1999a.

2) II.A/C/D/E/F/I

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. Oławska (dawn. *Ohlauer Strasse*)

II) **Data odkrycia:** kwiecień 1975 r. – październik 1976 r.

III) **Miejsce odkrycia:**

Relikt został odkryty w obrębie przebudowywanej ulicy Oławskiej w trakcie budowy trasy W-Z we Wrocławiu. Relikt

IV) **Rodzaj dzieła obronnego:** zespół bramny Bramy Oławskiej II. -

V) **Opis odkrycia:**

Odkryte pozostałości bramy miejskiej wraz fragmentami kurtyn muru miejskiego do niej dochodzących zidentyfikowane zostały na długości ok. 37,00 m oraz szerokości ok. 54,00 m. Relikty związane z najstarszą średniowieczną fazą bramy Oławskiej II, zidentyfikowano na długości prawie

30,00 m (po osi wschód - zachód) oraz na szerokości ok. 13,5 m (po osi północ - południe). Relikt rozpoznawano w dwóch etapach prac wykopaliskowych. W pierwszym etapie rozpoznano północne relikty zespołu bramnego a w drugim – południowe relikty. W trakcie badań dość dobrze rozpoznano rozbudowane średniowieczne przedbramie oraz elementy nowożytnego Bramy Oławskiej wraz z nowożytnym dziełem obronnym w postaci „piatta forma” oraz pozostałościami fos średniowiecznych i nowożytnych.

Relikty Bramy Oławskiej II zachowały się do wysokości 118,05 m n.p.m. (dla ściany północnej) i 118,85 m n.p.m. (dla ściany południowej). Relikt od strony zachodniej to pozostałość wieży bramnej przejazdowej z uchwyconymi fragmentami dochodzących do niej od strony północnej, jak i południowej – kurtyny miejskiego muru obronnego. Odcinki te zachowały się na długości ok. 2,60 m i miały grubość 1,71 m.

Wieża bramna przejazdowa zbudowana była z dwóch murów o grubości 2,02 m pomiędzy, którymi światło przejazdu wynosiło 4,05 m. W odległości 5,07 m od zachodniego końca obu murów znajdowały się węgry przejazdu bramnego, które wystawały ze ścian na 0,40 m i miały grubość: 0,80 m (północny) oraz 0,84 m (południowy). W wyniku czego, światło przejazdu zmniejszało się do szerokości 3,25 m. Idąc w kierunku wschodnim, pojawiały się dwa uskoki murów po 0,30 m w kierunku północnym (w ścianie północnej) oraz 0,30 m (pierwszy) i 0,34 m (drugi) w kierunku południowym (w ścianie południowej). W ścianie północnej pierwszy uskok miał długość 0,75 m, natomiast drugi – 2,27 m. Natomiast w ścianie południowej pierwszy uskok miał długość 0,70 m, a drugi – 2,27 m. W wyniku tych działań, t.j. wykonania schodkowego rozszerzenia przejazdu, mury wieży bramnej uzyskały grubość: 1,82 m (północna) i 1,78 m (południowa). Światło przejazdu bramnego rozszerzało się w kierunku wschodnim do szerokości 5,50 m. Tę szerokość uzyskano w rejonie przedbramia. Obie ściany wieży bramnej od wschodu zakończone były równolicowaną cegłą, jednak w partii przy fundamentowej wykonana została odsadzka schodkowa, która świadczyła by o tym, iż budując ten odcinek fundamentu, a następnie ściany wieży bramnej, przygotowano teren pod założenie w tym miejscu w przyszłości arkady, która później połączyłaby przedbramie / przeszło mostowe z wieżą bramną.

Analizując dokumentację fotograficzną, odkrytej południowej ściany wieży bramnej, wschodni odcinek południowej ściany wieży bramnej ma zastanawiające wykucie w ścianie, z płaskim podłożem. Pozostawiona została część licowa ściany o grubości ok. 1 cegły. Nie można obecnie odpowiedzieć na pytanie czy wykucie to powstało w średniowieczu czy też w czasach nowożytnych, podczas wielkiej przebudowy wieży bramnej dokonanej w 1576 r. Takie wykute płaskie łóże nasuwa porównanie do podobnego, istniejącego w obrębie Bramy Świdnickiej II, gdzie podobny układ zinterpretowany został jako związany z możliwością funkcjonowania „brony” w bramie wieży.

Na wysokości 116,55 m n.p.m. zadokumentowana była korona ławy fundamentowej. Tak wynika z dokumentacji opisowej wykonanej w terenie przez badaczy, jednak zdjęcia i rysunki reliktu wskazywałyby na to, iż ława fundamentowa wschodniego odcinka ściany północnej wieży bramnej przejazdowej (na wschód od węgaru przejazdu) kończy się na poziomie 116,90 m n.p.m., natomiast pozostała część ściany posadowiona jest głębiej. W tożsamym odcinku, w południowej ścianie wieży bramnej, nie stwierdzono na tym samym poziomie odkrycia kamiennej ławy fundamentowej, jak w ścianie północnej pomimo odsłonięcia w licu ściany cegieł ułożonych główkami na sztorc tworzących tzw. rolkę, co mogło świadczyć o bliskości partii fundamentowej. Taka „rolka” ceglana zidentyfikowana została również w ścianie północnej, gdzie pojawiła się odsadzka fundamentowa. Dwie górne warstwy fundamentu tworzyła odsadzkę o szerokości od 0,15 do 0,30 m. Jak wynika z zachowanej dokumentacji fotograficznej, strop fundamentu znajdował się w miejscu widocznych drobnych otoczków oraz cegły palcówki. Autorzy opracowania napisali: „... Ceglany mur posadowiony jest bezpośrednio na calcu na poziomie 116,55 m n.p.m. ...” co wskazywało by na to, że główna część bryły wieży bramnej Bramy Oławskiej II nie posiadała fundamentu kamienno-ceglanego, który identyfikowany jest we wszystkich obiektach określanych jako pozostałości trzynasto- i czternastowieczne obwarowania Wrocławia. Klóci się to też z widokiem jaki został zadokumentowany na zdjęciu obejmującym wschodni odcinek północnej ściany wieży bramnej. Prawdopodobne jest to, iż prowadzącym nie udało się zidentyfikować posadowienia tego obiektu.

W zachowanych zdjęciach nawarstwień antropogenicznych w obrębie ścian wieży bramnej, zastanawiające są warstwy. Znajdują się one poniżej odkrytego bruku kamiennego stanowiącego zapewne poziom drogi wewnątrz bramy. Poniżej warstwy bruku ulokowane są nawarstwienia mogące

wskazywać na to, że jest to warstwa piasków z domieszką próchnicy. Dodatkowo można przypuszczać, iż bruk lekko opada od strony wieży bramnej w kierunku wschodnim, do przedbramia. Ze względu na to, że są to zdjęcia czarno-białe, nie można nic więcej o tych nawarstwieniach powiedzieć. Brak dokumentacji rysunkowej tej części odkryć dodatkowo utrudnia możliwość przeanalizowania nawarstwień antropogenicznych.

Wieża bramna przejazdowa wykonana została z cegieł formatu 27,2 -28,3 x 13 x 8,5 – 9,3 cm połączonych zaprawą żółto-piaskowcową z węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Cegły w murze ułożone zostały w wątku gotyckim. W murze cegły ułożone były w ten sposób, iż przypominały konstrukcje muru nowożytnego. Spoiny w licu muru były roztrarte na krawędziach cegieł z dwoma warstwami cegieł ułożonych w licu na stojąco. Nie zadokumentowano czy odkryto granicę wkopu pod fundamenty reliktu.

W obrębie wykopu zinwentaryzowano dochodzące prostopadłe do ścian wieży bramnej, od strony południowej jak i północnej, pozostałości kurtyny XIV-wiecznego muru obronnego. Relikty te zachowały się na długości 2,60 m. Miały one grubość po 1,71 m. Odkryte pozostałości kurtyny muru obronnego obudowane zostały od strony północnej jak i południowej fundamentem, który jak wskazują badacze, został posadowiony na tym samym poziomie co fundament wieży bramnej. Okalająca XIV-wieczny relikty Bramy Oławskiej od strony północnej, ława fundamentowa była prostopadłościanną o wymiarach 11,84 m (długość po osi E-W) na 3,64 m (szerokość po osi N-S). Zewnątrz licowa partia fundamentu wykonana została z cegły tworzącej obrys o szerokości 0,45 m („...ściany grubości 1,5 cegły...”). Wnętrze obiektu wypełnione zostało gruzem ceglany oraz z częściowo łamanego kamienia polnego. Wszystko spojone było twardą zaprawą wapienną. Brak jest dalszych informacji co do licowania obiektu. Od strony północnej, na wysokości skutej kurtyny muru obronnego widoczny jest brak równego lica nowego muru, co mogłoby świadczyć o tym, iż dalej mógł mieć kontynuację XIV-wieczny mur obronny. Strona południowa została słabiej rozpoznana ze względu na zniszczenia zewnętrznych partii ławy fundamentowej. Relikt ten datowany jest na ok. 1576 r., t.j. na czas kiedy wieża Bramy Oławskiej II, uzyskuje nową formę, zostaje dość mocno przebudowana skutkiem poszerzenia przejazdu wewnątrz wieży bramnej. W wyniku tych działań skutki wewnętrzne lica przejazdu XIV-wiecznej wieży Bramy Oławskiej II.

W odległości 4,45 m na wschód od wieży bramnej przejazdowej znajdowało się zachodnie przęsło mostowe przedbramia Bramy Oławskiej II. Zlokalizowane ono zostało na odcinku ok. 16,00 m. Arkada przepustu mostowego miała rozpiętość ok. 9,0 m. Nie zarejestrowano zakończenia wschodniego przyczółka mostowego, gdyż zostało on prawdopodobnie rozebrane albo obudowane powstałym w latach 1479 – 1512 barbakanem, który zastąpiony został ok. 1576 r. przez nowe dzieło obronne - tzw. „*piatta forma*”. W trakcie badań zidentyfikowane zostały fragmenty muru w zrujnowanej ścianie oporowej łupiny środkowej bastionu, które mogły być pozostałością nieistniejącego ściany poprzecznej łączącej wschodnie przyczółki mostowe przedbramia.

Zachodni przyczółek mostowy zbudowany był z dwóch filarów narożnych stanowiących podstawę pod arkady ścian przepustu mostowego, które połączone były poprzecznym murem o grubości 2,15 m. Relikt ten zachował się do wysokości ok. 119 m n.p.m. W południowej części poprzecznego muru przyczółka mostowego, zachowało się na wysokości 118,65 m n.p.m., w koronie tego muru, gniazdo po belce /rogu ?/, który mógł być elementem mostu zwodzonego. Gniazdo to miało szerokość 0,30 m zachowaną wysokość ok. 0,40 m. W licu zachodnim tej ściany znajdowała się prawdopodobnie wnęka, uskok w murze (co jest widoczne na jednym z przekrojów) o głębokości ok. 0,15 m i zachowanej wysokości 1,43 m. Wnęka ta zaczynała się od wysokości 117,50 m n.p.m. Nie odkryto tego typu konstrukcji po stronie północnego narożnika ściany, gdyż zachował się on do wysokości 117,16 m n.p.m. W obrębie przepustu wodnego, do wschodniego lica tej poprzecznej ściany zachodniego przyczółka mostowego dostawiona została ściana o grubości ok. 0,27 m (t.j. grubości jednej cegły), która dublowała lico właściwej ściany. W obu ścianach cegły ułożone były w wątku gotyckim z roztrartą na krawędziach cegieł spoiną. Ściana ta miała własny, kamiennie-ceglaną ławę fundamentową, która posadowiona była na głębokości 115,85 m n.p.m. Nie jest znana korelacja tej ściany z zewnętrznymi, arkadowymi ścianami przepustu wodnego. W opracowaniu obiekt ten datowany jest jak konstrukcja przęsła mostowego. Czy był to element związany z konstrukcją mostu zwodzonego, można tylko przypuszczać, iż tak mogło być.

Z narożników zachodniego przyczółka mostowego odchodziły ściany w kierunku wieży bramnej. Ściana północna od strony północnej zakończona była schodkową odsadzką, której wezglowie

znajdowało się na wysokości 116,33 m n.p.m., natomiast ta sama ściana zakończona była od strony południowej odsadzką o szerokości 0,25 m, znajdującą się na wysokości 116,44 m n.p.m. w części wschodniej, t.j. do przebiegu poprzecznego muru łączącego te dwie ściany arkadowe przeszła mostowego. Kamienna ława fundamentowa pojawiła się w miejscu przedłużenia przebiegu w kierunku zachodnim, północnej ściany arkadowej od którą oparty był łęk konstrukcyjny łączący ją z północną ścianą wieży bramnej. Strop fundamentów zachodniego przyczółka mostowego znajdował się na wysokości ok. 115,80 m n.p.m. Znajdujące się tu wezłowie łuku łączącego się z wieżą bramną umieszczone zostało na wysokości 116,91 m n.p.m. Pomiędzy wieżą bramną w północno-zachodnim narożniku przedbramia znajdowała się arkada ostrołuczna o rozpiętości 2,52 m, która miała grubość od 0,49 do 0,55 m. Taka sama arkada, lekko asymetryczna, znajdowała się w ścianie południowej. Miała rozpiętość 2,84 m i o grubości łuku – od 0,50 do 0,58 m. Wschodnie wezłowie znajdowało się na wysokości 117,00 m n.p.m., natomiast zachodnie – było ok. 0,12 m powyżej. Znajdujący się tu łęk został posadowiony na przygotowanej wcześniej odsadzce schodkowej na obu fundamentach. Południowa ściana przyczółka mostowego zakończona została w ten sam sposób jak odpowiednik z drugiej strony, t.j. odsadzką znajdującą się na wysokości 116,52 m n.p.m. Brak jest danych co do wykonanego zakończenia muru poniżej zachodniego wezłowia.

Wschodni przyczółek mostowy zachował się w formie szczątkowej w postaci, t.j. zidentyfikowane zostały dwie ławy fundamentowe, na których oparte były zewnętrzne łęki konstrukcyjne przepustu mostowego. Arkady o grubości 2,45 m wspierały przęsło mostowe, którego rozpiętość wynosiła ok. 9,0 m. Arkady miały wysokość 0,82 – 0,85 m. Światło przejazdu pomiędzy arkadami zwiększało się do szerokości 5,05 m. Nie zachowała się wewnętrzna, kolebka przepustu mostowego, istniejąca pomiędzy opisanymi arkadami. W jej miejscu, w wyniku pojawienia się muru bastejowego, na przelomie XV/XVI w., przebiegającego pod opisanym przęsłem mostowym wstawione zostały nowe przyczółki mostowe, które zastąpiły starszą konstrukcję, wzmacniając ją poprzez wykonanie kolebki o mniejszej rozpiętości. Powstała wtedy kolebka o rozpiętości ok. 6,50 m nad korytem fosy. Nie zachowały się elementy sklepienia kolebki mostowej, funkcjonującej pomiędzy opisanymi potężnymi ścianami zewnętrznymi przepustu. W miejscu, gdzie mogło się ono znajdować powstała konstrukcja po 1476 r., która zatarła ślady istniejącej tu prawdopodobnie konstrukcji. Zewnętrzne łęki konstrukcyjne oparte były o fundament przyczółka mostowego na wezłowiu, które znajdowało się na wysokości 115,71 m n.p.m. (ściana północna) i 115,77 m n.p.m. (ściana południowa). Poniżej wezłowia znajdowały się kamienne odsadzki o szerokości ok. 0,47 m, które wykonane zostały, jak i czoła wezłowia, z prostopadłościennego piaskowca, z brył o wymiarach: 80 x 22; 55 x 28; 78 x 26 cm (po stronie północnej) oraz 89 x 29; 56 x 27; 82 x 26 cm. Te kamienne odsadzki zabudowane zostały kamienno-ceglaną konstrukcją wzmacniającą i zabezpieczającą posadowione na wezłowiach zewnętrzne arkady przeprawy mostowej. Pojawienie się ich mogło nastąpić w wyniku uszkodzeń przeprawy mostowej na co wskazywałaby dokumentacja fotograficzna tych elementów. Fundamenty obu przyczółków mostowych: wschodniego i zachodniego, wykonane zostały z głazów narzutowych, które znajdowały się w szalunku drewnianym wykonanym z pali drewnianych, o średnicy ok. 22 cm, wbitych pionowo w grunt. Wnętrze konstrukcji przyczółków mostowych ujawniło się najlepiej przy wschodniej części przeprawy gdzie ten element bramny zachował się w postaci szczątkowej. Drewniana palisada otaczała fundamenty wschodniego przyczółka mostowego, w którego wnętrzu znajdowały się głazy narzutowe oraz powyżej płyty granitowe grubości ok. 5 cm. Na tym podłożu ułożone były od strony fosy ciosy piaskowcowe o wymiarach: ok. 50 cm (długość) x 25 cm (szerokość) x 25 cm (wysokość) połączone żelaznymi klamrami uszczelnione lanym ołowiem. Wnętrze konstrukcji fundamentu wypełnione zostało cegłą. Północny fundament wschodniego przyczółka mostowego zachował się do wysokości 115,62 m n.p.m., natomiast południowy – 115,00 m n.p.m.

Pojawienie się drewnianej palisady wokół fundamentów pozwalało zabezpieczyć i ustabilizować ławę fundamentową przed ewentualnym podmywaniem fundamentu przez wody fosy. W miejscu umieszczenia łuku łączącego wieżę bramną z przedbramiem, zadokumentowano pale drewniane, które zaliczono do zachodniej cembrowiny fosy miejskiej funkcjonującej w okresie XIII - XIV w., która osiąga głębokość 113,80 m n.p.m. pod łukiem arkady mostu bramnego. Czy był to brzeg fosy czy też wbita palisada zabezpieczająca brzeg przed jego osuwaniem się, nie można na to pytanie odpowiedzieć, gdyż nie zachowała się żadna dokumentacja, która pozwoliłaby przeanalizować i odpowiedzieć na to pytanie.

Brzeg kolejnej fosy, datowanej na XIV wiek znajdował się w odległości ok. 9,0 m w kierunku wschodnim od wieży bramnej. Fosa ta funkcjonowała w tym miejscu do powstania w 1486 r. kurtyny muru bastejowego i znalazła się po wewnętrznej stronie muru bastejowego, t.j. od strony miasta.

W północnym licu, w odległości ok. 1,0 m od wezłowania arkady przepustu mostowego, odkryto wypukłe strzępia ceglane, które znajdowały się na szerokości ok. 1,0 m. Stwierdzono je od stropu fundamentu, do korony zachowanego muru zachodniego przyczółka mostowego. Badacze interpretowali je jako miejsce planowanego przebiegu kurtyny muru obronnego. Wydaje się to mało prawdopodobne. Bardziej prawdopodobnym wydaje się założenie, w tym miejscu, jak i po przeciwnej, południowej stronie przedbramia, obiektu w postaci bermy, muru który zabezpieczałby teren wokół Bramy Oławskiej II przed jej podmywaniem i osuwaniem się brzegu fosy. Tożsamej z powstałą konstrukcją przy Bramie Świdnickiej II.

Konstrukcja przedbramia / przęśla mostowego, wykonana została z cegieł formatu 25,00 – 27,3 x 11,00 – 12,00 x 7,0 – 8,5 cm połączonych zaprawą piaszczysto-wapienna barwy „...jasno – piaskowej...” z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. Spoiny rozarta na krawędziach cegieł. Cegły ułożono w wątku gotyckim z użytą w licu cegłą zendrówką.

Obwarowania bastejowe.

Kolejna inwestycja fortyfikacyjna, która dotknęła również Bramę Oławską II, związana była z powstaniem obwarowań bastejowych. Jak wynika z przeprowadzonych badań w rejonie przedbramia / przęśla mostowego, obwarowania te powstały w dwóch etapach. W pierwszym etapie, połączono kurtyną muru obronnego o długości ok. 144 m Basteję Hioba z północną ścianą przedbramia Bramy Oławskiej II. Ściana muru bastejowego na wysokości północnego przęśla mostowego przedbramia zakończona została gładko ułożoną w licu cegłą, jednak jak się wydaje za zachowanej dokumentacji, dotyczyło to głównie ceglanej partii muru, natomiast ława fundamentowa wraz z cokołem wykonanym z oblicówki piaskowcowej przechodził dalej w kierunku południowym.

To gładkie zakończenie muru bastejowego prawdopodobnie zostało źle zinterpretowane, gdyż takie samo lico zadokumentowane zostało po północnej stronie, południowej ściany przęśla mostowego. Zastosowano tu działanie związane z odcięciem ceglanej kurtyny muru bastejowego od nowopowstałego sklepienia kolebkowego nad fosą, które znalazło się pomiędzy „ramionami” XIV-wiecznego przęśla mostowego. Odcinek kurtyny muru obronnego po południowej jak i północnej stronie przedbramia miały wspólny fundament ze sklepieniem kolebkowym rozpartym nad nową fosą. Powstała dylatacja pomiędzy nowo powstałą kolebką przepustu mostowego od ścian do niej dochodzących od strony południowej i północnej zabezpieczała ją działaniami sił związanych z „pracowaniem” kurtyn muru obronnego. Natomiast wspólnym mianownikiem w postaci fundamentu tego działu obronnego, stabilizował przyczółek mostowy nowego przepustu.

Północny odcinek muru obronnego miał grubość 2,24 m i zachował się do wysokości 118,74 m n.p.m., natomiast grubość południowego odcinka wynosiła – 1,97 m i zachowana była do wysokości ok. 117,80 m n.p.m. Wezłowania sklepienia kolebki przepustu wodnego znajdowały się na wysokości ok. 116,00 m n.p.m. Światło powstałego przepustu wodnego miało szerokość 6,50 m, natomiast arkada przęśla mostowego miała wysokość ok. 0,7 m. Nowo powstała kolebka przęśla mostowego, była prawdopodobnie niezależną konstrukcją wewnątrz ścian średniowiecznego przedbramia. Powstanie tak krótkiego przęśla mostowego, w stosunku do już istniejącego starszego, wskazywać by mogło, iż nowe przęsło mostowe powstało w obrębie ścian i przyczółków starszego przedbramia. Wskazywać by to mogło na to, iż wschodni przyczółek średniowiecznego przedbramia został rozebrany w późniejszym czasie, t.j. w momencie przebudowy Bramy Oławskiej w 1576 r. Jest bardzo mało prawdopodobnym jest, by budując przedbramie / przęsło mostowe, od strony zewnętrznej – wschodniej - zastosowano podwójne ławy fundamentowe podtrzymujące zewnętrzne ściany przeprawy, które nie byłyby połączone. Takie rozwiązanie spowodowałoby mocne osłabienie konstrukcji, której światło pomiędzy przyczółkami mostowymi wynosiło ponad 8,50 m.

W obrębie korony północnego odcinka muru bastejowego, zidentyfikowano w odległości 2,50 m od północnej ściany przedbramia, fragment dna i południowej ściany strzelnicy. Dno strzelnicy zarejestrowano na wysokości 118,06 m n.p.m. Ościeże strzelnicy o rozglifionym kształcie od strony miała miała szerokość ok. 2,6 m, natomiast od strony fosy – 0,70 m i głębokość – 1,73 m. W odległości ok. 30,0 m w kierunku północnym odkryty został fragment kolejnej strzelnicy.

Dolna, licowa partia muru bastejowego posiadała oblicówkę kamienną wykonaną z piaskowca. Te kamienne elementy ułożone w 4 warstwach o stałej wysokości 0,31 m, ułożone w formie muru

ceglanego z wątkiem gotyckim. Tak i tu naprzemiennie ułożone były bryły piaskowca o krótszych wymiarach 31 – 34 cm (te bryły sięgały w głąb muru na głębokość ok. 74 cm) naprzemiennie z dłuższymi 74 – 146 cm (natomiast te bryły sięgały w głąb muru na głębokość ok. 35 cm). Bloki połączone były w górnej płaszczyźnie żelaznymi klamrami zalanymi w gniazdach – ołowiem. Bloki z zewnątrz zdobione były rustykowaniem boniowania z gładką oblicówką wokół lub też krótkie ciosy mogły być pozbawione takowego boniowania, natomiast długie (o długości 112 – 145 cm) – posiadały nawet podwójne boniowanie. Na kilku ciosach wystąpiły znaki kamieniarskie. Dodatkowa, najniższa warstwa ciosów piaskowcowych o wysokości 22 cm i długości ok. 120 cm, złożona była z kamieni o gładko obrobionej powierzchni. Ława fundamentowa wykonana była w formie drewnianego szalunku wykonanego z pionowo wbitych dranic, wzmocnionych od strony zewnętrznej przez ułożone na płasko dranice o wymiarach 30 x 10 cm i dodatkowo wzmocnionymi od strony fosy, pionowo wbitymi palami o wymiarach 28 x 28 cm. Wnętrze skrzyni fundamentowej wypełnione było kamieniami polnymi, fragmentami cegieł i zalane zaprawą piaszczysto-wapienną, tożsamą z tą w murze właściwym.

Mur bastejowy wykonany został z cegieł formatu 27,5 – 28,0 x 12,0 – 13,5 x 8,5 – 10,0 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną koloru „białego”. Cegły w licu muru ułożone zostały w wątku gotyckim z użytą cegłą zendrówką z opracowaną spoiną w poziomie „wyprofilowane były szablonem w żabek”, natomiast w pionie – roztarte na krawędziach cegieł i podkreślone pionowym rowkiem. W kilku miejscach wokół, na styku muru bastejowego z przedbramiem, zachowała się kolorystyka lica muru, która wskazywała iż lico muru bastejowego było pomalowane na kolor karminowy. W zaprawie wyryta została dwukrotnie data „1486”, która znalazła się „...od południa w wewnętrznym licu północnej ściany szyi bramnej...”.

W momencie powstania obwarowań bastejowych, zmieniło się również koryto fosy istniejącej w rejonie Bramy Oławskiej II. Brzeg fosy funkcjonującej do czasu powstania muru bastejowego, znalazł się po wewnętrznej jego stronie. Powstała kurtyna bastejowego obwodu obronnego stała się wewnętrznym brzegiem nowej fosy. W tym czasie w nowej fosie powstaje konstrukcja w postaci drewnianej przegrody ustawionej prostopadle do szalunku ławy fundamentowej muru bastejowego. Ta szczelna konstrukcja wykonana jest z dranic sosnowych w przekroju o wymiarach 30 x 9 cm i sięgających ok. 0,20 m powyżej wspomnianego szalunku ławy fundamentowej. Od strony południowej, dranice zabezpieczone były pionowo wbitymi palami o średnicy 28 x 28 cm, które u góry obrobione były w czop z możliwością osadzania poziomej belki dodatkowo stabilizującej rząd pionowych dranic. Konstrukcja ta - prawdopodobnie grodza – w niewielkim stopnie spiętrzała wodę w fosie, ale również mogła zabezpieczać dno fosy przed nanoszeniem w obrębie jej koryta, przez wodę – pasku zwłaszcza w rejonie mostu bramnego. Konstrukcja ta znajdowała się w odległości ok. 3 m na północ od wewnętrznego lica północnej ściany szyi bramnej.

Bastion

W trakcie powstania nowożytnego bastionu Bramy Oławskiej II następuje daleko idąca przebudowa wieży przejazdowej bramnej oraz wschodniego odcinka średniowiecznego przedbramia. Powstaje wtedy bastion typu *piatta forma*. Bastion miał szerokość ok. 46,0 m wraz z orylonami i wystawał przed czoło muru bastejowego na odległość 15,0 m. Orylony miały długość po ok. 10,0 m i były półkuliście zakończone. Powstały bastion o symetrycznym układzie z osią przebiegającą w linii średniowiecznej budowli bramnej. Czoła bastionu mają długość po 23,0 m z kątem odchylenia ścian wynoszącym 167 stopni, natomiast kąt odchylenia od pionu ściany czołowej wynosi 7 stopni. Czoło muru ma grubość od 3,50 m przy orylonach do 4,50 m przy ostrzu bastionu. Od wewnątrz, czoło bastionu wspierał rząd pięciu pionowych łupin o grubości ścian ok. 1,8 m oraz 1,5 m – ścian dzielących te łupiny, które zasypane były ziemią. Wszystkie ściany barku bastionu zostały poprowadzone do muru bastejowego i połączone na styk. W zewnętrznym, grubym na 1,20 m północnym murze barkowym, zadokumentowano na wysokości 116,72 m n.p.m., dolne partie dwóch wnęk strzelniczych. Drugi, wewnętrzny mur barkowy, północnego orylonu, łączący czoło i łupiny bastionu z murem bastejowym, miał grubość ok. 3,0 m i w miejscu połączenia się z przebiegiem zakrzywionego w kierunku południowym muru szyi bramnej, uzyskiwał grubość 5,0 m. Pomiędzy wspomnianym murem szyi bramnej a murem bastejowym, w tym murze barku znajdowało się prostokątne wnętrze o wymiarach 4,35 x 2,0 m. Na zachowanych reliktach muru bastejowego oraz reliktyw przedbramia postawiony został nowy mur szyi bramnej biegnącej po linii łamanego łuku (1/3 koła). Mur miał zmienną szerokość 1,80 – 2,16 m. Mur ten zbudowany został z cegieł formatu 26,0 –

26,5 x 7,5 x 12,0 cm i z materiału rozbiórkowego przedbramia oraz dużej ilości łamanych ciosów granitowych o wymiarach 81 x 32; 14 – 18 x 8 cm umieszczonych w grubości muru.

Zewnętrzny mur barkowy za południowym orylnem o zmiennej grubości od 2,00 przy orylnie do 2,70-3,40 m przy murze bastejowym zachował się do wysokości 115,70 m n.p.m. Pomiędzy nim a zewnętrznym murem barkowym o grubości 1,95 m znajdowało się pomieszczenie – działobitnia o wymiarach 8,0 x 5,0 m. Ostatni mur o grubości 1,50 m miał równoległy przebieg do południowej ściany przedbramia. Ściana ta połączona została w murem bastejowym poprzez wykute strzępia.

Największe zmiany związane z powstaniem nowego dzieła obronnego dotknęły wieży bramnej przejazdowej. W momencie powstawania półcylindrycznej wieży ogniowej z platformą artyleryjską na szczycie stara prostokątna bryła została dość mocno okrojona ze swojej substancji. Pierwotny przejazd został poszerzony poprzez rozkucie dawnego, pierwotnego przejazdu. Pierwotna wieża została obudowana z trzech stron w ten sposób, iż powstała półcylindryczna w rzucie bryła z płaską elewacją od strony miasta i kamienną oblicówką. Powstała wieża miała wymiary (w stopach śląskich): szerokość ściany płaskiej od strony miasta wynosiła 46,5; zewnętrzny obwód cylindrycznego płaszcza – 115,0; wysokość – 74 natomiast kwadratowe wnętrze przyziemia wieży bramnej – 18,5 x 18,5. Grubość muru od strony miasta wynosiła 4,5 a grubość cylindrycznej wieży wynosiła od 14,0 do 18,0 stóp.

VI) Wizualizacja reliktu:

a)

b)

c)

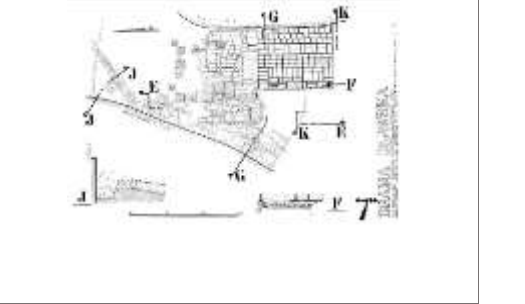
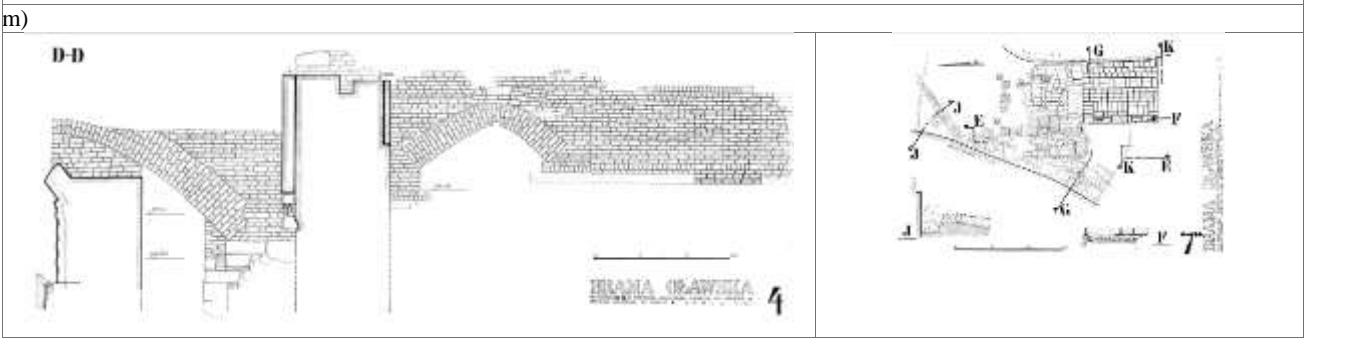
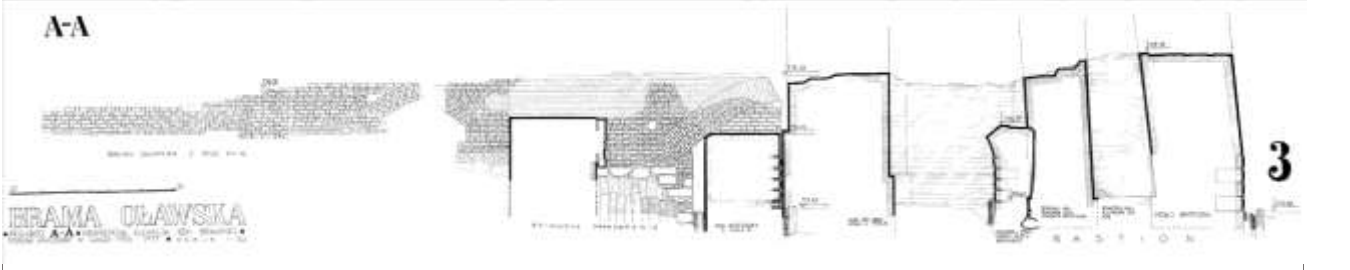
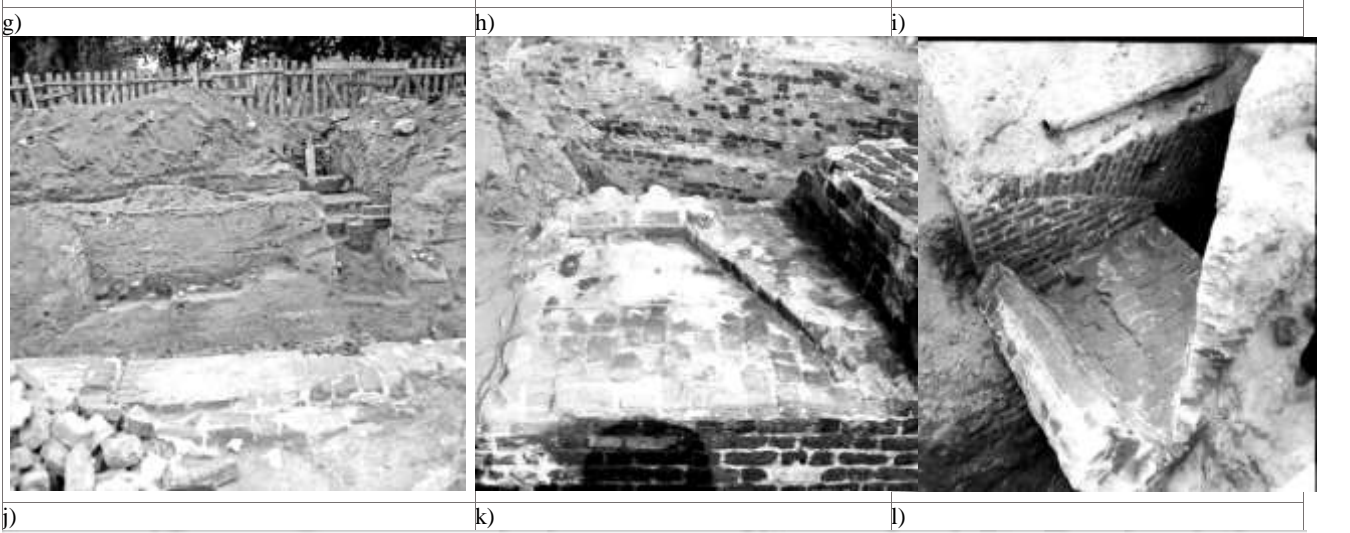
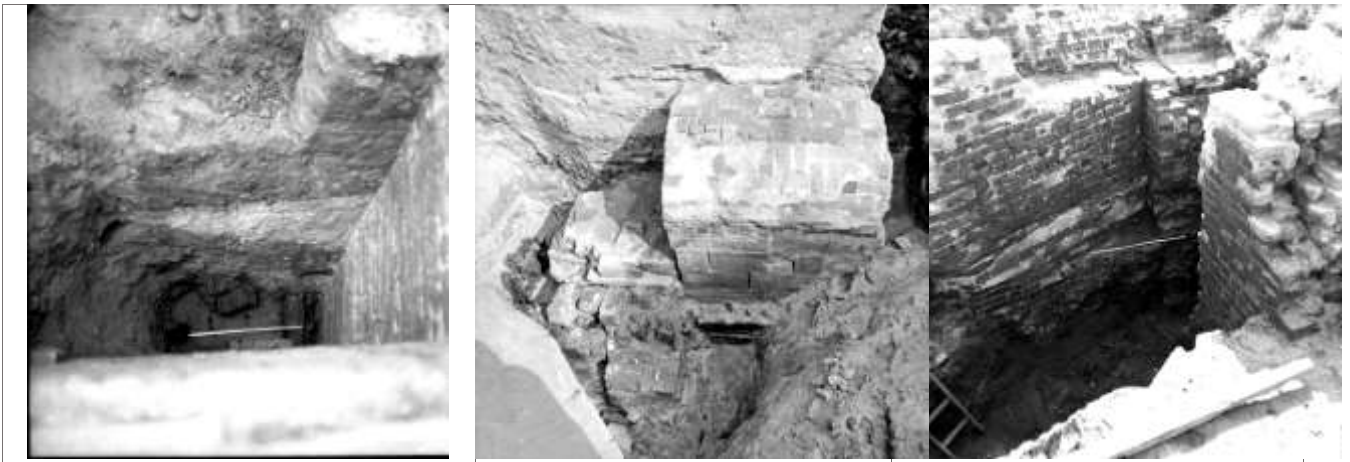
d)

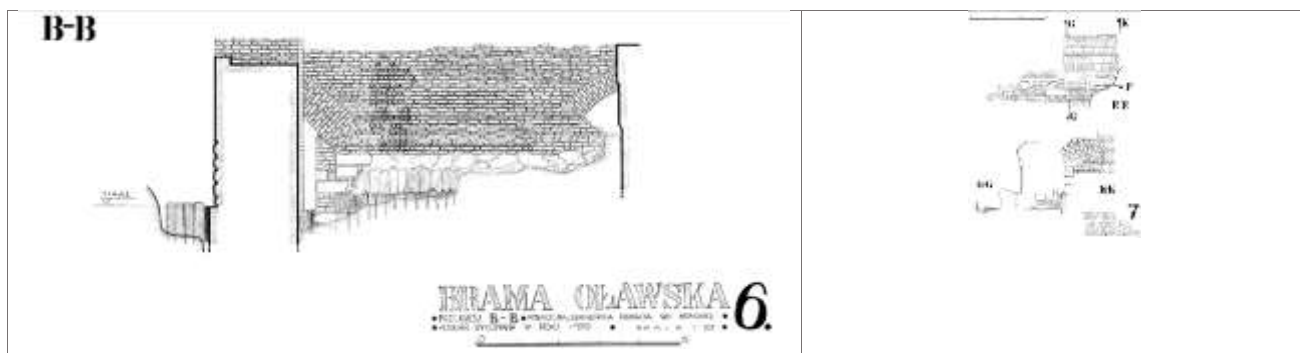

e)

f)

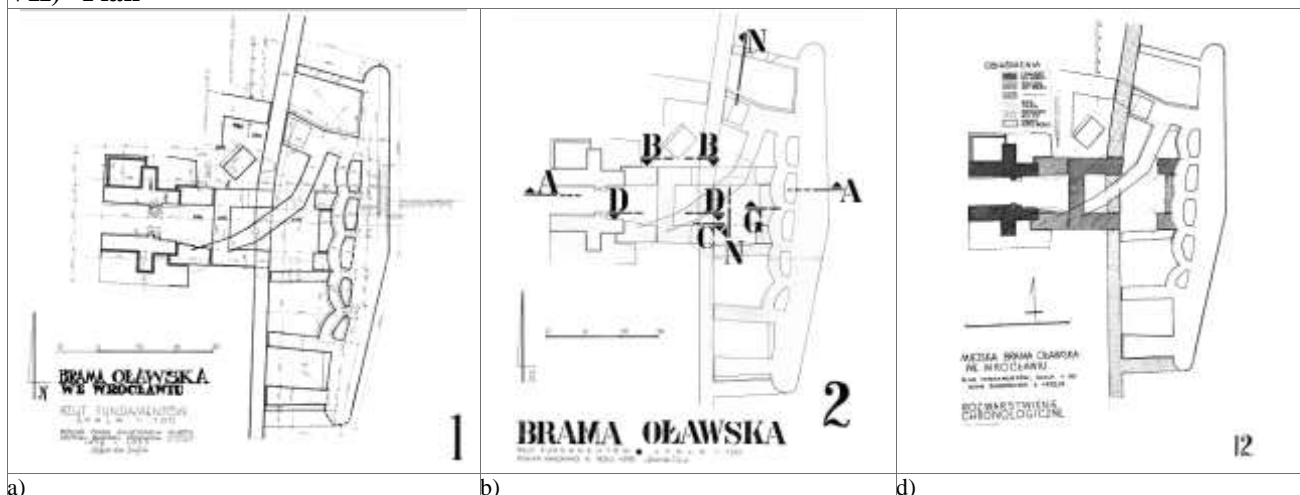

p)

q)

VII) Plan

a)

b)

d)

VIII) Datowanie:

Najstarszym elementem w badanym zespole bramnym Bramy Oławskiej jest cembrowina fosy średniowiecznej w postaci zachodniego jej brzegu wraz z odkrytymi palami. Badacze datują ją na XIII – XIV w.

Jako pierwsza w zespole bramnym Bramy Oławskiej II pojawia się wieża bramna przejazdowa, która datowana jest na 1 ćwierć XIV w. wraz z odchodzącymi od niej fragmentami kutyny muru obronnego. Brak jest informacji co do relacji stratygraficznej, wieża bramna – kurtyna muru XIV-wiecznego. Znajdujące się tu przedbramie / przęsło mostowe datowane jest na połowę XIV wieku. Na ten sam okres datowany jest łącznik arkadowy spajający wieżę bramną przejazdową z przedbramiem.

W kolejnym etapie przebudowy Bramy Oławskiej, pojawia się mur bastejowy, który powstał na północ od Bramy Oławskiej, datowany jest na 1486 r. Łączył on wspomnianą bramę z powstałym nowym dziełem obronnym – Basteją Hioba (obiekt powstał w 1485 r.). W trakcie badań odkryto pod łękiem przedbramia, dwukrotnie powtórzoną, wrytą w zaprawie datę „1486”. Odcinek muru bastejowego po południowej stronie Bramy Oławskiej, jak i przyczółki mostowe nowej przeprawy mostowej powstałej w obrębie łuków konstrukcyjnych przedbramia / przęsła mostowego (czternastowiecznego), datowane są na przełom XV/XVI w.

Ostatnim elementem wyodrębnionym w trakcie badań, jest powstanie nowożytniej fortyfikacji w postaci bastionu z nowym dziełem obronnym w kształcie zbliżonym do tzw. „piatta forma”, które datowane jest na ok. 1576 r. Autorem tego nowego dzieła obronnego był włoski architekt Bernard Niuron. Powstanie tego elementu fortyfikacyjnego w obrębie zespołu bramnego, kończy okres funkcjonowania średniowiecznych elementów zespołu bramnego. Przebudowa wieży bramnej jest tak duża, iż jej elementy zachowują się prawdopodobnie w niewielkim stopniu w obrębie nowej konstrukcji jaką była główna półcylindryczna wieża ogniowa z platformą artyleryjską na szczycie.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Obecnie relikty zespołu bramnego są eksponowane w przejściu podziemnym pod przebudowaną ulicą Oławską w latach siedemdziesiątych. W wyniku prac budowlanych i wykonaniu przejścia podziemnego część relikwów została rozebrana a część zakonserwowana i eksponowana do dziś. W wyniku prac rozbiórkowych zniknęła południowa ściana wieży bramnej przejazdowej, ściana

poprzeczna zachodniego przyczółka mostowego, zachodni przyczółek mostowy muru bastejowego, ściana oraz nowy mur szyi bramnej biegnącej po linii łamanego łuku (1/3 koła) przynależnej do bastionu typu *piatta-forma*. Pozostałe relikty zostały poddane konserwacji i ekspozycji.

X) Publikacje:

Broniewska, Gumiński, Kudła 1972 – 1975; Cempa, Lewicka-Cempa 1977.

3) III.D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Nowa (dawn. *Neue Gasse 15*)

II) Data odkrycia: luty 2010 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikt został odkryty w piwnicy, północnej ściany obwodowej kamienicy przy *Neue Gasse 15*. Odkryte pozostałości zostały wykorzystane jako fundament ściany północnej kamienicy dziewiętnastowiecznej.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: XIV-wieczny mur obronny; baszta łupinowa o przekroju półkolistym.

V) Opis odkrycia:

Odkryte pozostałości zidentyfikowane zostały na długości 3,70 m i miały szerokość 1,33 m w północnym odcinku oraz niewielki fragment w ścianie południowej kamienicy. Relikt baszty zachował się do wysokości 118,75 m n.p.m. Przez to, iż na odkrytym relikcie posadowiona została kamienica, lico południowe zostało wyrównane do powstałej tu piwnicy. Odkryty relikot stanowił pozostałość baszty łupinowej o przekroju półkolistym, z której zachował się tylko fragment północnego ramienia baszty. Ze względu na powstałe w dziewiętnastym wieku kamienice o głębokich piwnicach, nie zachowały się pozostałe fragmenty baszty. Piwnice miały głębokość sięgającą piasków calcowych. Na zachowanym fragmencie baszty, lico północne zostało obudowane kamienicą powstałą od strony północnej, przez co nie można było zidentyfikować ułożenia cegieł w baszcie. Baszta jak i fragment wnętrza muru zbudowane zostały w technice *opus emplectum* z cegieł formatu 13,3 x 9,6; 11,6 x 8,1; 13,5 x 9,6; 11,9 x 8,6; 13,1 x 8,6; 12,6 x 9,3; 13,6 x 9,0 cm, połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudki - pył.

VI) Wizualizacja reliktu:

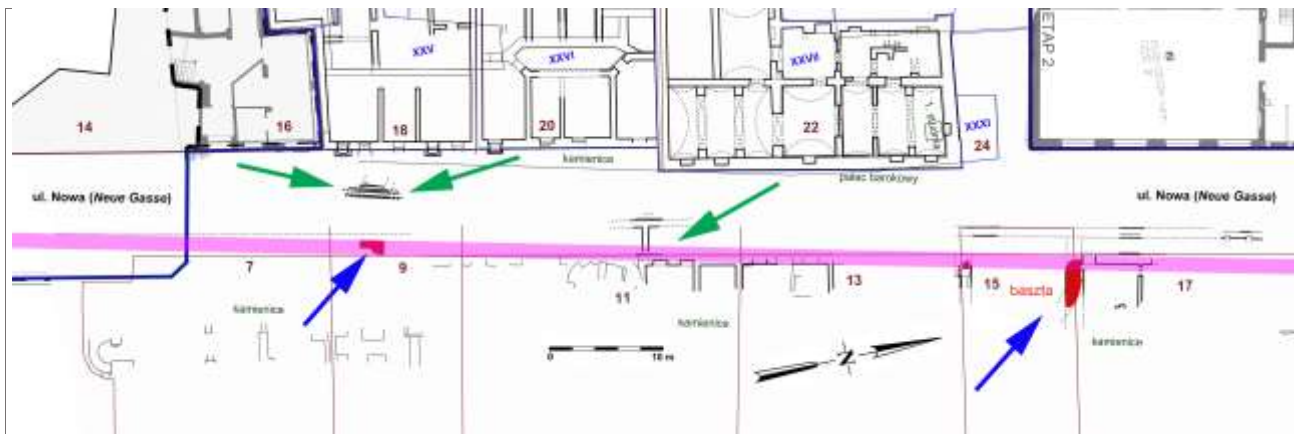

a) Baszta – fragment N ramienia. Widok N.

c) Mur obronny – fragment wnętrza.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Znajdujący się tu mur obronny datowany jest ramowo na I połowę XIV wieku.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Wykop sięgnął głębokości 116,39 m n.p.m. Pomimo tej głębokości, nie udało się stwierdzić, czy odkryte w najniższych nawarstwieniach piaski mogłyby być związane z wałem czy raczej były to piaski calowe. Należy przypuszczać, iż są to raczej piaski calowe a wkopany w nie relikw baszty obwodu obronnego stanowi naprawę istniejącego tu obiektu po uprzednim zniszczeniu relikw. Przemawia za tym nienaturalny układ warstw cegieł wewnątrz muru wraz z dużymi otoczakami. Wnioski te można było wyciągnąć z porównania innych relikw czternastowiecznego obwodu obronnego.

Relikw baszty muru obronnego zachował się w szczątkowej formie kamiennej ławy fundamentowej z kilkoma warstwami cegieł. W wyniku poprowadzenia instalacji kanalizacyjnej, po uzgodnieniach z konserwatorem DWKZ, fragment muru został przekuty na szerokości ok. 0,60 m i głębokości ok. 1 m.

Fragment baszty łupinowej zachował się w niewielkim fragmencie wykorzystanym pod ścianę północną kamienicy. Ze względu na fragmentaryczność baszty nie ma możliwości jej eksponowanie. Możliwe byłoby natomiast umieszczenie w nawierzchni jej przebiegu.

X) Publikacje:

Kastek 2010b.

4) III.A

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Nowa 13 (dawn. *Neue Gasse 11*)

II) Data odkrycia: marzec 2010 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikw wału ziemnego został odkryty przy relikwach dawnej kamienicy na ul. Nowej 13 w obrębie wschodniej pierzei ulicy. Znajdował się przy zachodniej ścianie obwodowej budynku.

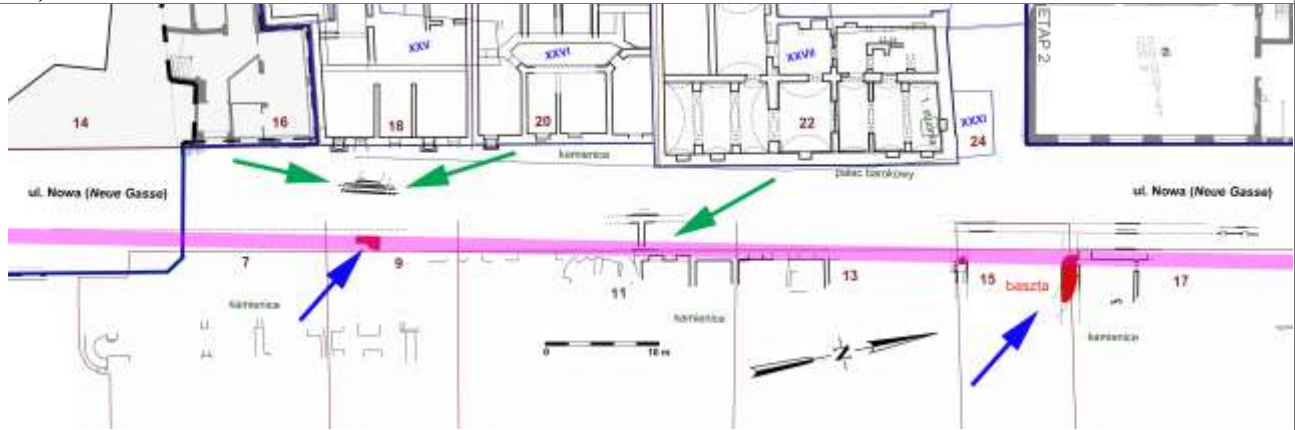
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy

V) Opis odkrycia:

W trakcie badań odkryto pozostałości nienaruszonych nawarstwień wału ziemnego na długości 0,9 m, wzdłuż ulicy Nowej, po osi północ-południe oraz na szerokości 0,30 m. W trakcie prac zarejestrowano układ nawarstwień:

- 1) piasek calowy;
- 2) humus pierwotny – ziemia bielkowa;
- 3) warstwy żwirków, piasków i grudek próchnicy – pierwsza warstwa wału o miąższości do 5 cm;
- 4) warstwy wału – zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką ilością próchnicy w postaci smug wymieszanych z piaskiem oraz grudek próchnicy (pozostałość po układ negatywów, drobnych żerdzi);

Pomimo niewielkiego fragmentu nawarstwień, jakie zostały odkryte, udało się zidentyfikować skłon wału. Był to skłon zachodni wału. Podstawa wału, czyli strop humusu pierwotnego znajdował się na wysokości 117,34 m n.p.m. Wał w tym miejscu, zachował się do wysokości 0,49 m i do

szerokości 0,30 m.	
VI) Wizualizacja reliktu:	
	
a)	b)
VII) Plan	
	
VIII) Datowanie:	
Nie zidentyfikowano ruchomego materiału archeologicznego.	
IX) Stan zachowania, uwagi:	
Relikt zachował się na niewielkim odcinku. Od strony wschodniej został zniszczony przez dziewiętnastowieczne kamienice, natomiast od strony zachodniej – przez instalacje poprowadzone w obrębie ulicy. W obrębie obecnej ulicy, jest możliwe, iż zachowały się szczątkowe pozostałości wału ziemnego.	
X) Publikacje:	
Kastek 2010b.	

5) III.A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Nowa (dawn. <i>Neue Gasse</i> 9)
II) Data odkrycia: marzec 2010 r.
III) Miejsce odkrycia: Relikt wału ziemnego oraz fragment muru obronnego odkryte zostały w obrębie obecnej ulicy Nowej. Znajdowały się one w obrębie dawnych działek ulicy Nowej po numerach 10 i 12 przed wytyczeniem obecnej ulicy.
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny obwód obronny
V) Opis odkrycia: Pierwszy z obiektów, t.j. kamienny fundament muru obronnego zidentyfikowany został w zachodniej ścianie obwodowej budynku, który został rozebrany w latach dziewięćdziesiątych dziewiętnastego wieku w wyniku wytyczania ulicy Nowej. Zachował się on w szczątkowej postaci, t.j. ok. dwóch warstw kamienia fundamentowego. Zniszczenia nastąpiły w wyniku powstania tu kamienicy mieszczańskiej. Relikt zbudowany został z otoczków o wymiarach 45 x 32; 33 x 21; 48 x

16 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. W miejscu tym odkryto słabo zachowany fragment kamiennego fundamentu czternastowiecznego muru obronnego. Zniszczenia powstałe w wyniku powstania zabudowy mieszcząskiej oraz instalacji podziemnych.

W odległości ok. 2,0 m znajdowały się relikty dwóch piwnic samonośnych, które były wkopane w calec, przecinając nawarstwienia wału ziemnego. Piwnice o metryce średniowiecznej i renesansowej miały przebieg równoległy do kurtyny muru obronnego.

Zarejestrowano następującą stratygrafię nawarstwień w tym miejscu:

- 1) piasek calcowy;
- 2) gleba pierwotna - humus;
- 3) warstwa piasków przemieszana z niewielką ilością próchnicy –warstwa wału o miąższości do 0,25 m; W spągu warstwy widoczna większa ilość grudek próchnicy i niewielkich grudek gliny. Prawdopodobnie była to końcowa część zachodniego skłonu wału;
- 4) warstwa o miąższości do 0,01 m zawierająca zaprawę wapienną i niewielką ilością grudek plastycznej gliny;
- 5) warstwa przemieszanego piasku z grudkami szaro-czarnej próchnicy, grudkami plastycznej gliny oraz grudkami węgla drzewnych i niewielką ilością drobin ceglanych;
- 6) warstwa przemieszanego piasku z drobnymi fragmentami cegieł oraz drobnymi grudkami zaprawy i węgla drzewnych – warstwa budowlana (?);
- 7) wkop pod fundament ściany wschodniej piwnicy (M1);
- M1) relikty ściany wschodniej piwnicy odkryty na długości 3,60 m. Ściana wkopana była w calec. Miała szerokość 0,54 m. Na fundamencie wykonanym z 10 warstw cegieł znajdowało się wezłowie sklepienia z pierwszymi ceglami tworzącymi łęk sklepienia. Najwyższe 3 warstwy cegieł fundamentu po stronie zewnętrznej, ułożone zostały schodkowo. Cegły w murze ułożone zostały w wątku jednowozówkowym z rozartą spoiną na krawędziach cegieł. Do budowy muru użyto cegieł formatu 29,0 x 14,0 x 9,4; 28,5 x 10,0; 29,0 x 17,5; 9,2; 29,3 x 13,5 x 9,4; 12,6 x 9,5; 28,0 x 12,7 x 8,9; 27,5 x 10,2 cm połączonych średnio-twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu;
- 8) przemieszane nawarstwienia użytkowe, na które składają się szaro-czarna próchnica z plastyczną gliną, fragmenty cegieł, grudki zaprawy i węgla drzewnych;
- M2) relikty ściany wschodniej piwnicy odkryty na długości 2,80 m. Ściana posadowiona została na materiale z warstwy 8. Łęk sklepienia posadowiony został bezpośrednio na ziemi opierając się jedynie o relikty starszej piwnicy (M1). Sklepienie miało grubość ok. 0,4 m. Cegły w murze ułożone zostały w wątku niderlandzkim. Spoina została zniszczona. Do budowy muru użyto cegieł formatu 27,8 x 13,0 x 7,4; 27,5 x 13,5 x 7,5; 28,1 x 13,1 x 7,4 cm połączonych średnio-twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu;
- 9) przemieszane nawarstwienia niszczące starszą stratygrafię.

Ze względu na zniszczenia terenu w wyniku nowożytnych prac budowlanych oraz słabo zachowane relikty muru obronnego oraz wału ziemnego nie można było określić ich korelacji. Ponadto nie udało się stwierdzić czy w jakiej części szerokości wału się znajdował odkryty relikty. Powstałe kamienice dziewiętnastowieczne zniszczyły pozostałości obwarowań średniowiecznych. Odkryty fragment muru obronnego znajdował się po wschodniej stronie ulicy Nowej. Późniejsza kamienica powstała po wschodniej stronie obiektu. W trakcie prac zarejestrowano fragment kamiennej ławy fundamentowej, której lico zachodnie nie było zniszczone. Widoczne były otoczaki wyznaczające linię przebiegu muru. Po stronie zachodniej – lico zostało zniszczone w wyniku powstania wspomnianej XIX-wiecznej kamienicy. Do budowy relikty użyto zaprawy piaszczysto-wapiennej z użytym węglanem wapnia w postaci pyłastej.

VI) Wizualizacja relikty:

a) Widok w kierunku SE.

b) Rzut reliktu muru.

c) Widok NW ścian E piwnic.

ul. Nowa (dawn. *Neue Gasse* 9)

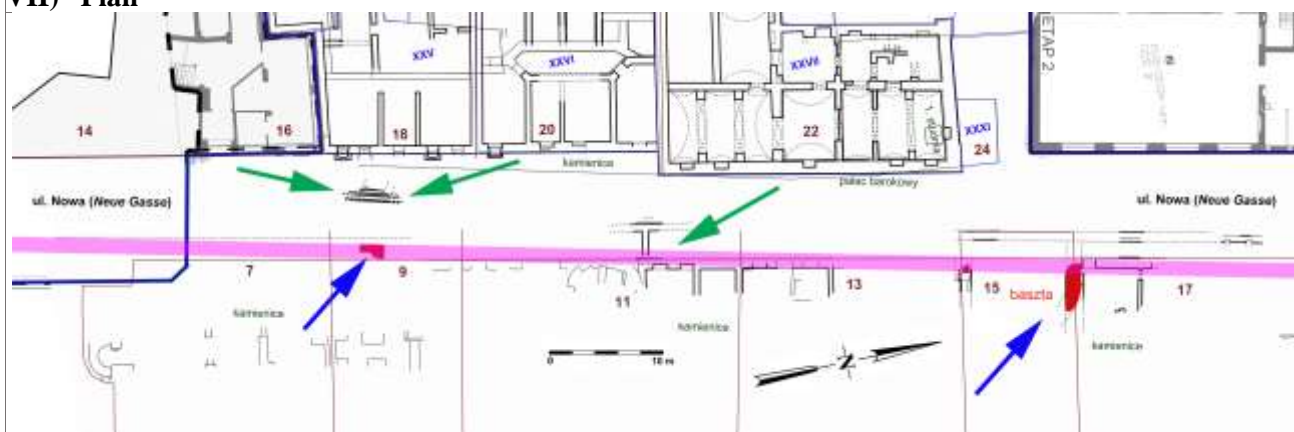
ul. Nowa (dawn. *Neue Gasse* 18)

d) ul. Nowa (dawn. *Neue Gasse* 18). Nasypy wału.

e) ul. Nowa (dawn. *Neue Gasse* 18)

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Nie zidentyfikowano ruchomego materiału archeologicznego w obrębie opisanych obiektów. Relikt muru obronnego datowany jest na 1 połowę XIV wieku. Relikty starszej piwnicy (M1) można datować na wiek XV natomiast piwnica z kolejnej fazy (M2) datowana jest na wiek XVI.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Relikt dolnej partii ławy fundamentowej muru obronnego odkryty na niewielkim odcinku nie pozwala określić czy w sąsiednich miejscach został rozebrany w takim samym stopniu, czy też zachował się do wyższych partii. Powstałe po wschodniej stronie ulicy Nowej dziewiętnastowieczne kamienice niszczyły obwarowania murowane oraz nasypy ziemne.

X) Publikacje:

Kastek 2010b.

6) III.A/B

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. Nowa (dawn. *Neue Gasse*)

II) **Data odkrycia:** wrzesień - październik 2009 r.

III) **Miejsce odkrycia:**

Relikt wału i fosa średniowiecznej zidentyfikowany został na wysokości wschodniej ściany kamienicy przy ul. Nowej 6 i 8 w obrębie zewnętrznego (wschodniego) chodnika ulicy Nowej. Kontynuacja wykopu w kierunku południowym ulicy pozwoliła na identyfikowanie reliktu, na wysokości wschodniej ściany kamienicy przy ul. Nowej 6, przy wschodnim krawężniku ulicy.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / fosa

V) Opis odkrycia:

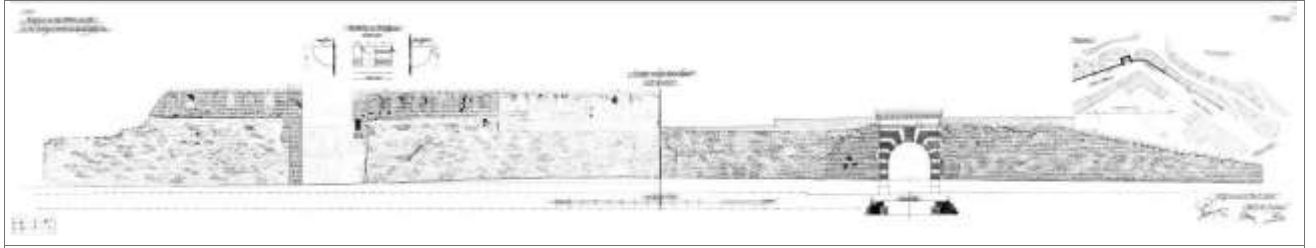
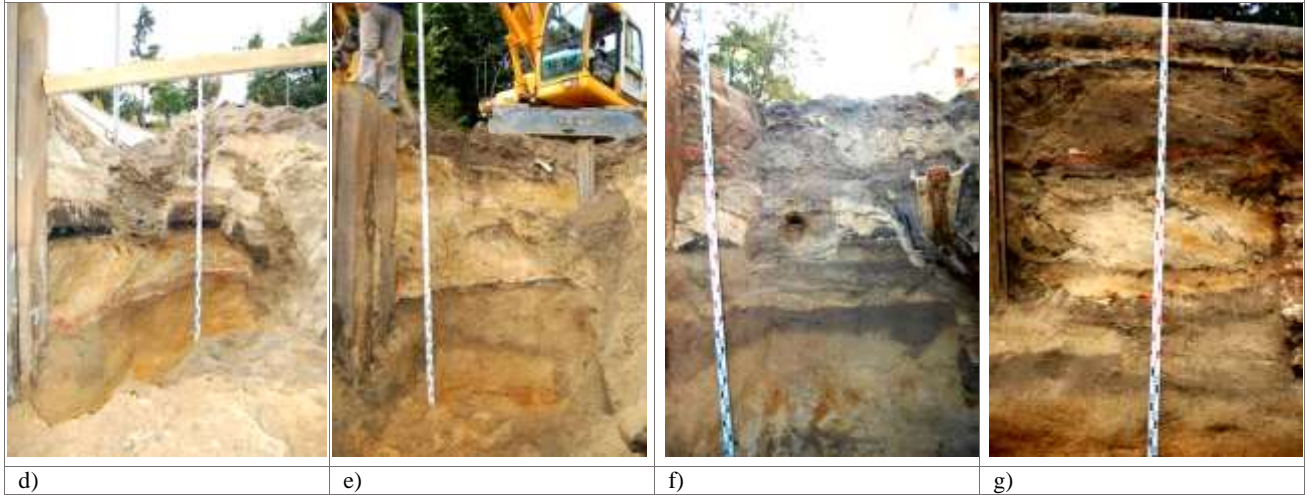
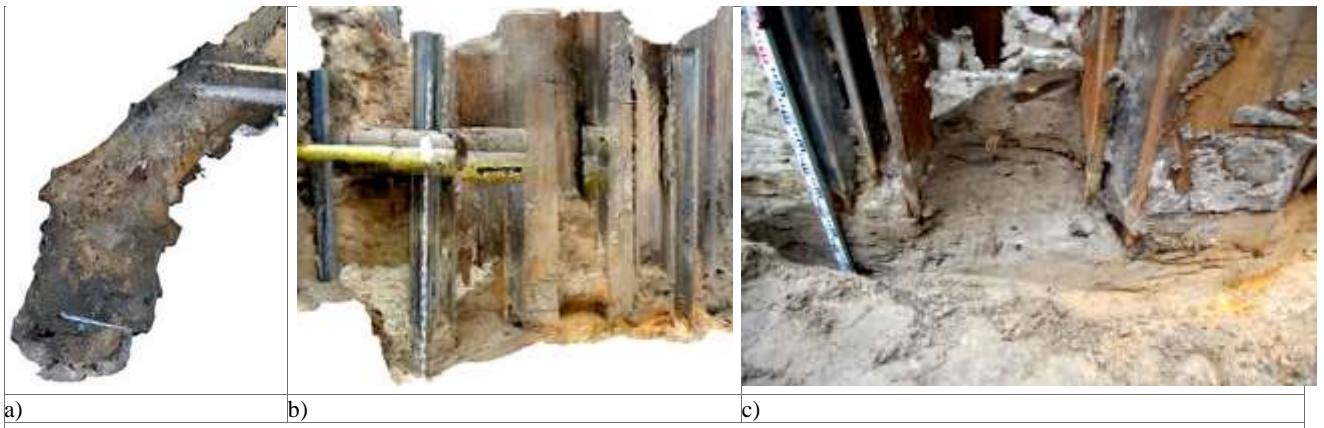
Odkrycia rejestrowano na długości ok. 25,50 m oraz na szerokości 1,20 – 1,50 m, po wschodniej stronie ulicy Nowej przy krawężniku. Zarejestrowano tu zachodni brzeg fosa średniowiecznej oraz warstwy identyfikowane jako pozostałości najstarszego osadnictwa w tym rejonie i powstałego na nich nasypu wału ziemnego. Dokumentowano nawarstwienia antropogeniczne odkrywane w trakcie prac budowlanych, jednak nie udało się, w tym rejonie, zarejestrować nawarstwień ziemnych.

Licząc od dołu zachowały się nawarstwienia:

- 1) żółte piaski calcowe;
- 2) pierwotny poziom próchniczny; W wielu miejscach dokumentowanych nawarstwień próchnicznych widoczne były zakłócenia, które interpretować należałoby jako miejsce działalności gospodarczej. Ze względu na zniszczenia terenu i charakter prac ziemnych nie udało się zidentyfikować charakteru obiektów tu występujących;
- 3) nawarstwienia próchniczne zachodniego skłonu fosa. W zboczu fosa widoczne nierówności w postaci grudek próchnicznych mogące poświadczać o wzmacnianiu brzegu fosa darnią;
- 4) fragmentarycznie zachowane nawarstwienia piaszczysto-próchniczne zalegające na poziomie gleby pierwotnej a stanowiące pozostałości wału piaszczysto-ziemnego. Zachował się on tu w maksymalnej wysokości do 0,48 m;
- 5) układ nawarstwień piaszczysto-próchnicznych zawierających drobne grudki zaprawy i węgli drzewnych oraz drobne fragmenty cegieł. Ze względu na fragmentaryczne odkrywanie tych nawarstwień, nie było możliwe rozróżnienie stratygraficznego ułożenia warstw. Warstwy te ułożone były nad skłonem fosa; W stropie zauważalna była większa zawartość brązowo-czarnej próchnicy z dużą ilością węgla drzewnych;
- 6) warstwa jasno-żółtych piasków z dodatkiem grudek brązowej próchnicy, węgla drzewnych; warstwa zasypiskowa średniowiecznej fosa – prawdopodobnie zasypy te mogą pochodzić z czasu powstawania obwarowań (?);
- 7) warstwa zawierająca przemieszany różnego rodzaju materiał piaszczysty z próchnicą z niewielką ilością bardzo drobnych fragmentów cegieł i węgla drzewnych. Warstwa usypana nad terenem najstarszej fosa. W stropie warstwy tych zasypów zauważalna była zwiększona ilość brązowo-czarnej, utwardzonej próchnicy, świadczącej o dłuższym użytkowaniu terenu;
- 8) warstwa miała ceglanego i drobnych fragmentów cegieł przemieszanych z grudkami zaprawy i niewielką ilością piasku i próchnicy – warstwa budowlana;
- 9) warstwa przemieszanych piasków z brązową próchnicą i niewielką ilością węgla drzewnych oraz niedużą ilością drobnych fragmentów cegieł;
- 10) warstwa szaro-czarnej próchnicy przemieszanej z niewielką ilością piasku z dodatkiem drobnych fragmentów cegieł i grudek zaprawy oraz węgla drzewnych. W stropie warstwy wyraźna linia utwardzonej próchnicy świadcząca o długotrwałym użytkowaniu terenu;
- 11) zasypy piaszczysto próchniczne z niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł i węgla drzewnych. Warstwa występowała głównie w rejonie powstania kazamaty podziemnej pod Bastionem Sakwowym (lata 1594-1595).

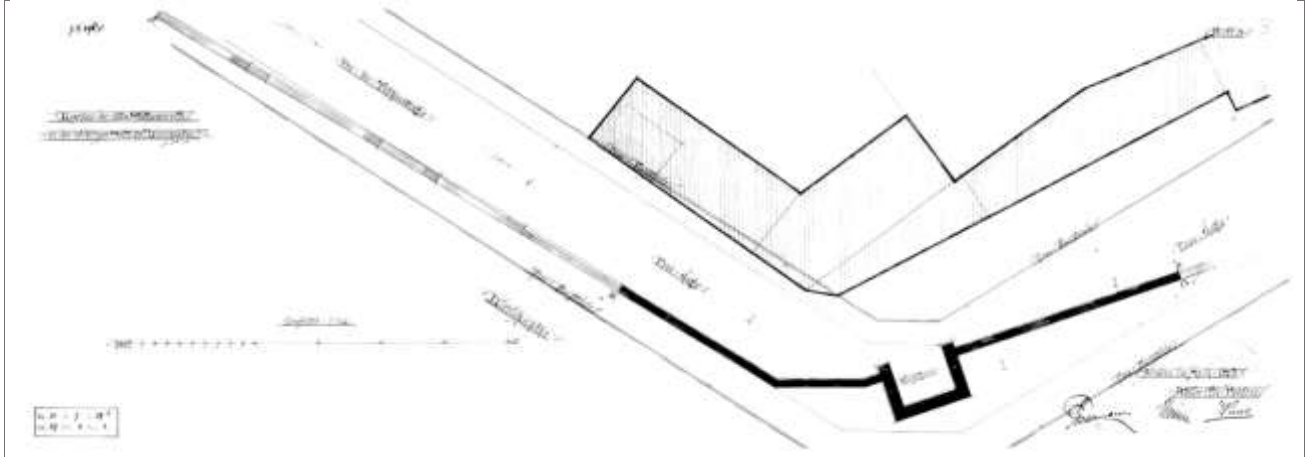
Niewielki fragment brzegu średniowiecznej fosa został zidentyfikowany na odcinku od 83,70 do 144,50 m licząc od skrzyżowania ul. Nowej z ul. ks. P. Skargi wykopów prowadzonych pod zewnętrznym chodnikiem ulicy Nowej. Większość zniszczeń nawarstwień antropogenicznych w tym rejonie identyfikować można z powstaniem kazamaty i bastionu oraz w później bunkra.

VI) Wizualizacja reliktu:

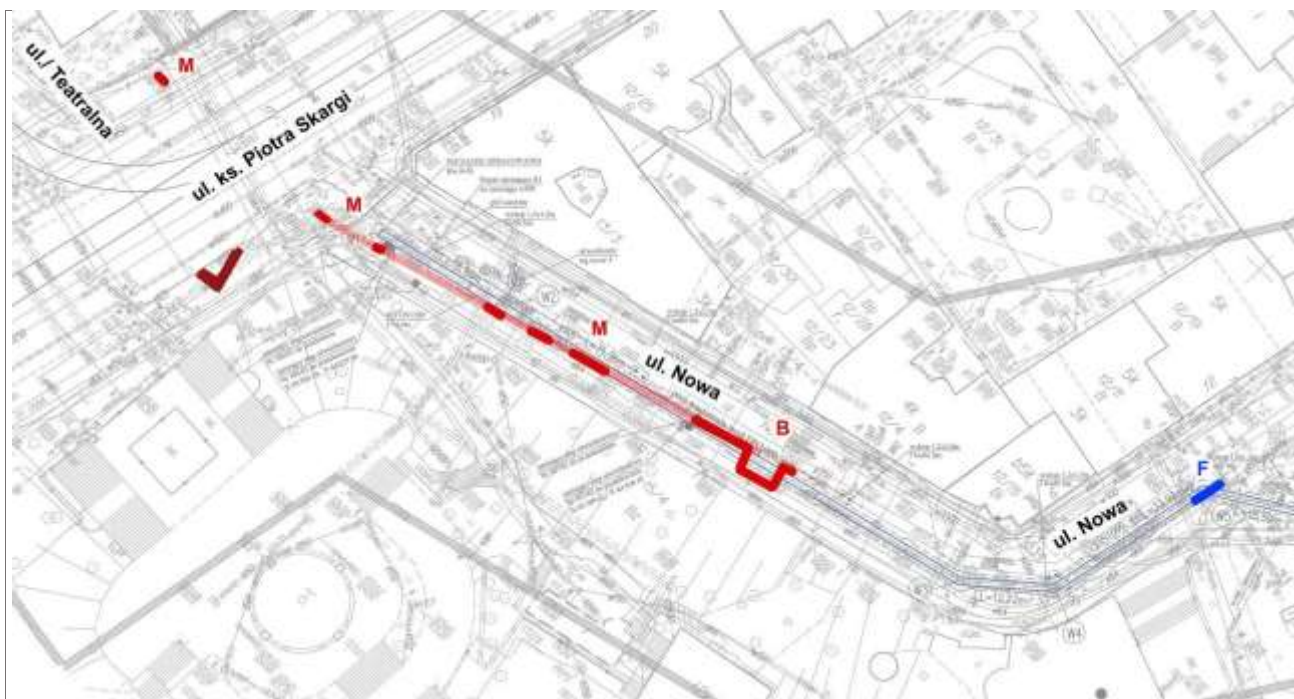

h) Relikty obwodu obronnego istniejące za czasów Richarda Plüddemann'a, który znajdował się w pobliżu tego wykopu.

VII) Plan

i) Relikty obwodu obronnego istniejące za czasów Richarda Plüddemann'a. Przebieg zachowanych wówczas reliktyw.

j) Relikty muru obronnego i fosi na tle planu geodezyjnego.

VIII) Datowanie:

W obrębie nawarstwień zasypów fosi nie stwierdzono materiału ruchomego datującego zasypy. W pozostałych odcinkach wykopu, rejestrowano pozostałości spągu gleby bielcowej, która nie zawierała ceramiki.

XI) Stan zachowania, uwagi:

Reliktu wału zachował się w tej części miasta w bardzo szczątkowej formie. Z jednej strony prowadzone prace rozbiórkowe pod koniec dziewiętnastego wieku jeszcze wtedy zachowanego muru obronnego, później poprowadzenie instalacji kanalizacyjnej, oraz późniejsze budowanie betonowego schronu, spowodowały, iż relikw został prawie całkowicie zniszczony. Dzięki poprowadzeniu w tym miejscu magistrała wodociągowa \varnothing 1000 mm przez co nawarstwienia zostały wyeksplorowane. Spodziewać się można, iż pod samą ulicą powinny zachować się niewielkie ich pozostałości. Po stronie zewnętrznej, t.j. na wschód i południe od prowadzonej inwestycji. Powstały bastion z kazamatą podziemną oraz na północnym odcinku, bunkier w czasie II wojny światowej, co spowodowały zniszczenie nawarstwień ziemnych. Jedynie na wysokości kamienicy przy ul. Nowej 12, na odcinku pomiędzy prowadzoną inwestycją wodociągową a istniejącymi po wschodniej stronie ulicy Nowej kamienicami, można spodziewać się, iż zachowały się relikty wału ziemnego i fosi średniowiecznej.

IX) Publikacje:

Kastek 2010a; Kastek, Mruczek 2016, s. 10-36.

7) III.A/D/F

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. Nowa (dawn. *Neue Gasse*)

II) **Data odkrycia:** październik 2009 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikt zidentyfikowany został na wysokości kamienicy przy ul. Nowej 4. Znajdował się on w chodniku po południowej stronie ulicy w miejscu wejścia do kazamaty dawnego Bastionu Sakwowego (obecnie piwnicy Wzgórza Partyzantów). Na odcinku od 55,70 do 72,30 m od skrzyżowania ul. Nowej z ul. ks. P. Skargi zidentyfikowano relikty wału ziemnego, muru obronnego i elementy związane z fortyfikacjami bastionowymi.

IV) **Rodzaj dzieła obronnego:** wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny, baszta łupinowa o przekroju czworobocznym / fortyfikacje bastionowe.

V) Opis odkrycia:

Najstarszym elementem zidentyfikowanym w tym rejonie były pozostałości wału ziemnego, który zachował się do wysokości 0,28 m. Szczątki jego stwierdzono w trzech miejscach: we wnętrzu baszty łupinowej, w profilu południowym na wschód od baszty oraz pod kutyną muru obronnego na zachód od baszty. Była to w miarę jednolita warstwa żółtego piasku z niewielką ilością drobnych grudek próchnicy. We wnętrzu baszty relikw zachował się w na tyle dużej ilości, iż można było zidentyfikować spąg wkopu w wale pod południową ścianę baszty łupinowej.

W obrębie tego odcinka wykopu można stwierdzić następujący układ nawarstwień:

- 1) żółte piaski calcowe;
 - 2) pierwotny poziom próchniczny; W wielu miejscach, głównie jednak po stronie wschodniej odcinka wykopu, w nawarstwieniach próchnicznych widoczne były zakłócenia, które interpretować należałoby jako miejsce działalności gospodarczej, która zakłóciła naturalny układ spągu tego poziomu próchnicznego. Nie zidentyfikowano tu obiektów związanych z działalnością gospodarczą, jednak znajdował się tu duża ilość drobnych fragmentów węgla drzewnych;
 - 3) zachowane nawarstwienia piaszczysto-próchniczne zalegające na poziomie ściętego stropu gleby pierwotnej. Pozostałości wału piaszczysto-ziemnego zachowane w trzech odcinkach poprzecinane były przez późniejsze wykopy sięgające piasków calcowych; Ze względu na niewielkie fragmenty zachowanego wału, nie można było określić, w którym miejscu wału się znajdujemy;
 - 4) wkop pod południową ścianę czworobocznej baszty łupinowej muru obronnego odsłonięty na poziomie dolnego odcinka fundamentowego we wnętrzu baszty.
- M1) kamienny fundament czworobocznej baszty łupinowej oraz fragmentu kurtyny czternastowiecznego muru obronnego. Odkryta baszta łupinowa w rzucie o przekroju czworobocznym, otwarta od strony miasta, zachowała się w szczątkowej postaci. Najlepiej zachował się narożnik południowo-wschodni tejże. Część północna została mocno zniszczona, rozebrana pod koniec dziewiętnastego wieku w wyniku rozbiórki zachowanych tu murów obronnych. Wewnętrzna szerokość baszty wynosiła 3,65 m, natomiast wewnętrzne wysunięcie baszty w stosunku do lica zewnętrznego kurtyny murów wynosiło 1,50 m. Nie udało się zidentyfikować szerokości ściany południowej baszty. Natomiast szerokość ścian wschodniej i zachodniej wahała się 1,50 – 1,60 m. Rozebranie fragmentów kurtyny muru obronnego w obrębie ramion baszty nie pozwoliło określić korelacji tych elementów. Zachowana kurtyna muru obronnego na długości 3,70 m, odkryta została na szerokości do 0,73 m. Z zachowanego fragmentu murów obronnych wynika, iż zostały one ścięte o najwyższą warstwę kamienia fundamentowego. Warstwa szlichty budowlanej zachowała się fragmentarycznie w ścianie południowej baszty. Fundamenty te zbudowane zostały z otoczków o wymiarach 19 x 14; 15 x 12; 13 x 10; 39 x 30; 52 x 32; 30 x 24; 50 x 41; 13 x 15; 12 x 10 cm. Przestrzenie pomiędzy kamieniami wypełnione zostały drobnymi kamieniami i cegłami o wymiarach 11,0 x 9,0; 12,0 x 9,0; 13,0 x 8,5; 12,0 x 8,3; 11,5 x 8,4; 12,9 x 8,6; 12,5 x 9,0 cm. Wszystko połączone zostało twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. W zaprawie znajdował się niewielka ilość drobnych grudek węgla drzewnych;
- 5) zespół użytkowych nawarstwień wewnątrz baszty łupinowej:
 - a) warstwa szaro-czarnej próchnicy z bardzo dużą ilością drobin węgla i miału drzewnego z soczewką żółtego piasku;
 - b) warstewka żółto-zielonkawej, plastycznej gliny zawierającej drobne węgle drzewne i niewielkie fragmenty cegieł;
 - c) warstwa składająca się z przemieszanej próchnicy bardzo dużą ilością drobin węgla i miału drzewnego z dodatkiem niewielkiej ilości bardzo drobnych fragmentów cegieł. Warstwa o miąższości do 6,5 cm. Jest to warstwa powstała w wyniku pożaru;
 - d) warstwa zawierająca w spągu żółto-zielonkawą, plastyczną glinę przemieszaną z niewielką ilością próchnicy, drobin węgla drzewnych i fragmentów ceglanych, natomiast w spągu warstwy znajdował się piasek przemieszany z niewielką ilością próchnicy z dodatkiem węgla drzewnych i drobin ceglanych. Pomiędzy nawarstwieniami znajdowała się nieregularna linia podziału. Warstwa o miąższości do 17 cm;
 - e) warstwa o miąższości do 1,2 cm zawierająca ciemno-brązową próchnicę. Jest to negatyw rozłożonych desek drewnianych;

- f) warstwa zawierająca przemieszaną żółto-zielonkawą, plastyczną glinę przemieszaną z niewielką ilością próchnicy, fragmentami cegieł oraz grudkami żółtej zaprawy z wapnem w postaci grudki - pył, różnej wielkości węglami drzewnymi. Za zachowanego fragmentu wynika, iż większe zniszczenia, przemieszanie materiału różnych warstw miało miejsce po stronie zachodniej. Warstwa o miąższości do 47 cm. Jest to prawdopodobnie ślad po zniszczeniach powstałych po wschodniej stronie baszty;
 - g) warstwa ciemno-szaro – czarnej próchnicy z dużą ilością drobnych fragmentów węgla drzewnych;
 - h) warstwa miazgi ceglanego z niewielkimi fragmentami cegieł oraz drobnymi grudkami zaprawy i niewielką ilością drobin węgla drzewnych. Warstwa budowlana – naprawa po pożarze (?);
 - i) warstwa przemieszanej próchnicy z plastyczną gliną drobinami zaprawy oraz grudkami węgla drzewnych;
 - j) warstwa miazgi ceglanego w niewielką ilością większych fragmentów cegieł oraz grudek zaprawy i niewielką ilością węgla drzewnych;
 - k) warstwa próchnicza z dużą ilością drobin i miazgi z węgla drzewnych;
 - l) warstwa miazgi ceglanego z drobinami grudek zaprawy i węgla drzewnych;
 - m) warstwa piasku zawierająca drobiny cegieł i grudek zaprawy;
 - n) warstwa przemieszanej próchnicy z plastyczną gliną drobinami zaprawy oraz grudkami węgla drzewnych – destrukta nawarstwień;
 - o) Warstwa piasku przemieszanego z próchnicą – poziom użytkowy w baszcie;
- 6) wkop pod wschodnie ramie baszty łupinowej. Po wschodniej stronie wkop miał szerokość 1,02 m, natomiast po stronie zachodniej – do 0,54 m. Wkop po stronie zachodniej zasypyany był przemieszanym materiałem piaszczysto-próchnicznym z niewielką ilością gliny oraz dodatkiem drobnych fragmentów węgla drzewnych oraz grudek zaprawy i cegieł, natomiast po stronie wschodniej zasyp stanowił przemieszany materiał piaszczysto – próchniczno - gruzowy warstwowo zasypyany. Wschodni wkop wykonany był do posadowienia muru obronnego, natomiast zachodni na odcinku 1,50 m wykonany jedynie do piasku calcowego, nie osiągając posadowienia muru obronnego. W północnej części wschodniego ramienia baszty na styku z kurtyną muru obronnego oba wkopy się łączyły. Wkopy te związane były z naprawą tej części baszty było widoczne w ułożeniu kamieni fundamentowych oraz rozszerzonej linii lic naprawianego fundamentu w stosunku do części nienaruszonej;
- 7) wkop pod fundament muru nowożytnego (M2) znajdującego się po zachodniej stronie baszty;
- M2) ceglany fundament o wymiarach 2,75 m (po osi E-W) na 1,79 m (po osi N-S, wymiar odkryty) dostawiony do baszty łupinowej od strony zachodniej i do kurtyny muru obronnego od strony południowej. Do narożnika NW fundamentu dostawiona ściana o szerokości do 0,89 m, która odchodziła od wspomnianego fundamentu w kierunku NW. Ściana ta była dostawiona do wspomnianego fundamentu i posadowiona na relikcie fundamentu muru obronnego. Relikt ten zbudowany został z cegieł formatu 24,1 x 11,3 x 7,4; 25,2 x 7,0; 28,1 x 8,0; 26,0 x 8,2; 28,0 x 11,6 x 7,5; 27,0 x 12,8 x 8,5; 25,0 x 11,8 x 6,9; 25,5 x 11,9 x 7,1 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Widoczna spoina – nieopracowana. Cegły w licu zachodnim ułożone zostały w wątku jednowozówkowym z użytymi w niewielkiej ilości zendrówkami. Relikt ten stanowił stabilizację fundamentu stojącej po stronie wschodniej baszty łupinowej od istniejącej po stronie zachodniej bramy wejściowej do kazamaty podziemnej Bastionu Sakwowego;
- 8) warstwa gruzu ceglanego przemieszanego z zaprawą wapienną. Ta warstwa budowlana znajdowała się na wysokości pomiędzy ławą fundamentową a właściwym fundamentem i związana była z budową obiektu M2;
- 9) zasypy piaszczysto-próchniczne powstałe po pracach budowlanych związanych z budową kazamaty Bastionu Sakwowego;
- 10) warstwa żółtego piasku z niewielką ilością drobnych grudek próchnicznych;
- 11) warstwa gruzu ceglanego przemieszanego z zaprawą wapienną – prace budowlane. Nawarstwienia te są prawdopodobnie związane z przebudową wejścia do kazamaty;
- 12) warstwa przepiaszczonej próchnicy przemieszanej z gruzem ceglanym z dodatkiem zaprawy – poziom użytkowy terenu;
- 13) warstwa zawierająca płyty bruk kamienny – wejście do kazamaty;

- 14) warstwy zasypiskowe związane z rozbiórka murów obronnych;
- 15) poziom użytkowy po rozebraniu obwarowań murowanych. W spągu warstwy pojawiają się soczewki piasków, natomiast w stropie – przepięszczona próchnica z drobnym gruzem ceglanym, węglami, żwirem;
- W1) wkop pod instalację kanalizacyjną;
- W2) wkop pod nieznane instalacje;
- 16) współczesny poziom użytkowy z piaszczystą podsypką i ułożonymi płytami kamiennymi na wierzchu.

Strop poziomu gleby pierwotnej znajdował się na wysokości 117,12 m n.p.m. natomiast strop nasypów piaszczystych wału rejestrowany był do wysokości 117,40 m n.p.m. Korona zachodniego odcinka muru obronnego zachowała się do wysokości 118,32 m n.p.m., natomiast korona baszty łupinowej w południowej ścianie baszty zachowała się do wysokości 118,54 m n.p.m. Północna część ramiom baszty była mocno zniszczona i relikty zachowały się tu do wysokości 117,59 m n.p.m. Nowożytny fundament został rozebrany do wysokości 117,82 m n.p.m., natomiast fragment ściany, na którym posadowiony był portal wejściowy do kazamaty zachował się do wysokości 118,59 m n.p.m. Pierwotne wejście do kazamaty znajdowało się na poziomie 118,24 m n.p.m. w nienaruszonej części zachodniej. Po stronie wschodniej obniżał się.

Brak było możliwości dokładniejszego określenia w jakim momencie nastąpiło zniszczenie wschodniego ramienia baszty, które później było naprawiane, czego śladem był wykop (warstwa 6).

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Ortofoto. Rzut muru obronnego, baszty łupinowej o przekroju czworobocznym oraz fundament zejścia do kazamaty.

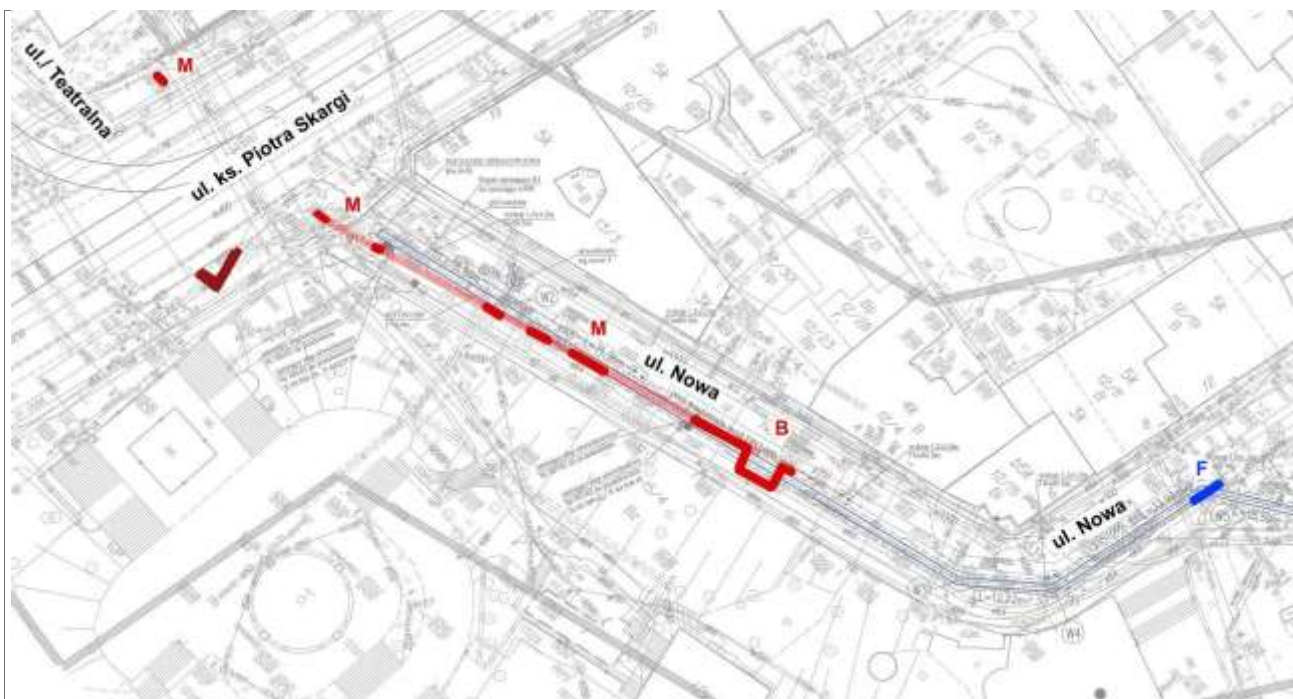

b) Ortofoto. Przekrój S.

c) Ortofoto. Przekrój S.

VII) Plan

d) Relikty muru obronnego i fosy na tle planu geodezyjnego.

XII) Stan zachowania, uwagi:

Obwarowania murowane zachowały się tu do połowy wysokości kamiennego fundamentu na całym odkrytym odcinku. Zachowany odcinek był zachowany w złym stanie. W wyniku decyzji Konserwatora DWKZ, został zasypany piaskiem.

Odcinek muru obronnego tu odkryty istniał jeszcze pod koniec XIX w. Za czasów Richarda Plüddemann'a był na tyle dobrze zachowany, iż planowano jego zabezpieczenie, częściową rekonstrukcję oraz wykonanie ekspozycji muzealnej. Prawdopodobnie w wyniku wytyczania nowych i prostowania istniejących ulic w ówczesnym Wrocławiu, zaniechano tego pomysłu i zabytek ten pod koniec XIX w. został rozebrany. W niektórych miejscach całkowicie, wraz z kamiennym fundamentem. Kolejna rozbiórka nastąpiła w momencie poprowadzenia instalacji wodociągowej Ø500, której elementy odkrywano podczas prowadzonych prac ziemnych. Spowodowało to, iż relikty obwarowań zachowały się w szczątkowej formie.

Wspomniany portal wejściowy do kazamaty Bastionu Sakwowego został w wyniku rozbiórki obwarowań, przeniesiony do budynku szpitala Wenzel – Hancke (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny).

Zachowany stan reliktyw nie pozwalał na wykonanie jakiegokolwiek ekspozycji.

VIII) Publikacje:

Kastek 2010a; Kastek 2010, s. 361–378; Plüddemann R., Archiwum Budowlane Miasta Wrocławia, Teczka 393, Mat. VI-419/94 (Wzgórze Partyzantów; *Liebichshöhe*) – projekty.

8) III.A/D

I)	Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Nowa (dawn. <i>Neue Gasse</i>)
II)	Data odkrycia: marzec - kwiecień 2010 r.
III)	Miejsce odkrycia: Odkrycia dokonano w chodniku po południowej stronie ulicy na wysokości kamienic przy ul. Nowej 1-2a. Zadokumentowane fragmenty kamiennego fundamentu muru obronnego i wału ziemnego identyfikowane były od 5,0 do 47,0 metra licząc od skrzyżowania ulicy Nowej z ks. Piotra Skargi. Ze względu na ich dużą fragmentaryczność reliktyw potraktowane zostały jako jeden zespół.
IV)	Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny
V)	Opis odkrycia: Relikty identyfikowane były po południowej stronie prowadzonego wykopu o szerokości do 2,5 m i głębokości dochodzącej do trzech metrów. Zachowały się w formie szczątkowej, przez co można

było je zidentyfikować w sześciu miejscach. Dzięki temu, iż do muru obronnego dostawiona była zabudowa od strony miasta, można było wyznaczyć równą linię przebiegu północnego lica muru obronnego.

Odcinek 1.

Zarejestrowany w odległości 53,60 – 55,115 m od skrzyżowania ul. Nowej z ul. ks. P. Skargi. Relikt miał maksymalną szerokość do 1,10 m. Korona zachowanego reliktu znajdowała się na wysokości 118,34 m n.p.m. Zachowała się tu, mocno spękana, dolna partia kamiennego fundamentu muru obronnego nadbudowana w okresie nowożytnym. Po stronie wschodniej zachowanego reliktu, znajdował się w miarę nie zniszczony profil nawarstwień, z którego można było zidentyfikować wykopy niszczące starsze nawarstwienia a związane z budową kazamaty Bastionu Sakwowego. Relikt muru obronnego, zachowany do wysokości 0,82 m, posadowiony był na szczątkach nasypu piaszczystego o miąższości do 0,15 m usypanego na wcześniej zrównanym podłożu gleby pierwotnej. Poziom próchniczny znajdował się na wysokości 117,45 m n.p.m. Fundament muru obronnego zbudowany był z otoczków o wymiarach 42 x 36; 27 x 20; 24 x 22; 25 x 15 cm, których przestrzeń poprzetykana była niewielką ilością drobnych otoczków oraz dużą ilością fragmentów dachówek oraz cegieł. Całość połączona była twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu.

Na koronie reliktu znajdowały się dwie warstwy cegieł o powierzchni 0,50 x 0,32 m, które połączone były twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. Fragmenty cegieł, które udało się pomierzyć miały wymiar 11,5 x 8; 7,0 cm. Fragmentaryczność odkryć oraz zachowane w profilach zniszczenia nawarstwień oraz widoczne wkopy budowlane wskazują na to, iż działania budowlane na murze obronnym wiązać należy z istnieniem tu Bastionu Sakwowego, prawdopodobnie z budową kazamaty tegoż bastionu.

Odcinek 2.

Zarejestrowany w odległości 45,00 – 46,75 m od skrzyżowania ul. Nowej z ul. ks. P. Skargi. Relikt miał maksymalną wysokość do 0,40 m. Korona zachowanego reliktu znajdowała się na wysokości 118,35 m n.p.m. Zachowała się tu, mocno rozebrana partia fundamentowa muru obronnego w postaci kilku kamieni z fundamentu. Teren został na tyle zniszczony, iż nie zachowały się nawarstwienia wału ziemnego czy gleby pierwotnej.

Na wysokości 1 i 2 odcinka po przeciwnej stronie wykopu znajdowały się relikt zabudowy nowożytnej, które prawdopodobnie można zidentyfikować z pozostałościami ceglanymi na relikcie z odcinka 1. Jednak ze względu na to, iż obiekt został ostatecznie zniszczony w wyniku poprowadzenia tu starszej magistrali wodociągowej, nie można zidentyfikować jego funkcji. Być może należałoby wiązać te pozostałości z istnieniem w tu Bastionu Sakwowego.

Odcinek 3.

Zarejestrowany w odległości 37,21 – 43,24 m od skrzyżowania ul. Nowej z ul. ks. P. Skargi. Relikt miał maksymalną szerokość do 0,92 m. Korona zachowanego reliktu muru obronnego znajdowała się na wysokości 118,32 m n.p.m. Zachowała się tu, mocno rozebrana partia fundamentowa muru obronnego w postaci maksymalnie trzech warstw kamieni z najniższej partii fundamentu. Lepiej zachowała się część zachodnia. Zachodni odcinek kończył się zasypem piaszczystym którego północna linia zasypu była kontynuacją przebiegu północnego lica muru obronnego. Świadczy to o rozebraniu muru obronnego do jego posadowienia. Tak zbieżna linia zasypu piaszczystego z linią muru obronnego związana była z tym, iż do muru obronnego od strony północnej dostawiony był budynek, którego fragment ściany o zachowanej szerokości 0,20 m i długości 0,65 m zachował się północno-zachodnim narożniku muru obronnego. Fundament muru obronnego zachował się na długości 4,46 m. W najszerszym miejscu miał 1,24 m. Wspomniane trzy warstwy kamienia zachowały się na docinku 1,77 m od strony zachodniej. Po stronie zachodniej zarejestrowano stratyografię nawarstwień:

- 1) żółte piaski calcowe;
- 2) pierwotny poziomy próchniczny z równo ściętym stropem. W warstwie widoczne zakłócenia warstwy w dużą ilością drobnych grudek węgla drzewnych;
- 3) zachowane nawarstwienia piaszczyste zalegające na poziomie ściętego stropu gleby pierwotnej. Pozostałości wału piaszczysto-ziemnego zidentyfikowane zostały na szerokości ok. 1 m i do wysokości do 0,10 m. W spągu warstwy widoczna była warstwa próchniczna o miąższości do 0,01 m barwy jasno-brązowej. Prawdopodobnie były to pozostałości rozłożonego drewna. Ze

względu na niewielkie fragmenty zachowanego wału, nie można było określić, w którym miejscu wału się znajdujemy;

- M1) kamienny fundament kurtyny czternastowiecznego muru obronnego zbudowany z otoczków o wymiarach 47 x 32; 46 x 29; 66 x 34; 42 x 45 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek –pyłu. Przestrzenie pomiędzy otoczkami wypełniona została dodatkowo fragmentami cegieł i dachówek oraz drobnymi otoczkami. Zachowana w miarę równa płaszczyzna trzeciej warstwy kamienia, świadczy o tym, iż znajdował się tu na pewno jeszcze jeden poziom warstwy kamiennej fundamentu;
- 4) próchniczny poziom barwy brązowo-szarej z bardzo dużą ilością węgla drzewnych zwłaszcza w stropie warstwy. Warstwa ta oparta była o relikw fundametu muru obronnego;
- M2) fragment ściany ceglanej opartej o mur obronny. Po stronie północnej widoczne było lico zachowanego reliktu. Z zachowanego fragmentu można wnioskować, iż znajdowała się tu piwnica samonośna, której fragment się tu zachował. Nie można określić jej pierwotnych wymiarów. Zbudowana została z cegieł formatu 12,4 x 8,7; 12,0 x 8,0; 25,1 x 12,0 x 8,5; 27,0 x 12,6 x 9,0; 12,8 x 8,6 cm połączonych gliną z dodatkiem niewielkiej ilości węgla wapnia oraz drobin węgla drzewnych. Na ceglach widoczna była zaprawa piaszczysto-wapienna barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. Cegła ta była wtórnie użyta;
- 5) warstwy piaszczyste związane z rozebraniem muru obronnego;
- 6) wkop pod instalację wodociągową, która spowodowała zniszczenie reliktu muru obronnego.

Strop poziomu humusu zachował się na wysokości 116,57 m n.p.m., natomiast korona reliktu piwnicy na wysokości 118,06 m n.p.m.

Odcinek 4.

Zarejestrowany w odległości 31,18 – 35,25 m od skrzyżowania ul. Nowej z ul. ks. P. Skargi. Zarejestrowane relikty muru obronnego miały maksymalną wysokość do 0,56 m i znajdowały się na szerokości 0,98 m. Korona zachowanego reliktu znajdowała się na wysokości 118,27 m n.p.m. Zachowała się tu, mocno rozebrana partia fundamentowa muru obronnego w postaci jednej warstwy kamienia z najniższej partii fundamentu. Kamienie te były luźno ułożone, na co wskazywała przemieszane warstwy próchniczno-gruzowe znajdujące się pomiędzy tymi kamieniami. Fragmentarycznie zachowała się warstwa gleby pierwotnej, gdyż została zniszczona w wyniku prac rozbiórkowych prowadzonych przy murze obronnym. Z zachowanych fragmentów wynika, iż otoczki w fundamencie o wymiarach 52 x 38; 27 x 27; 46 x 29; 39 x 33; 39 x 24 cm połączone były twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek –pyłu. Przestrzenie pomiędzy otoczkami wypełniona została dodatkowo fragmentami cegieł i dachówek oraz drobnymi otoczkami.

Do muru obronnego dostawiony był obiekt, z którego zachował się odcinek ściany o długości 3,53 m i zachowanej szerokości 0,68 m. Korona muru znajdowała się na wysokości 118,66 m n.p.m. Północne lico muru zostało skute podczas prowadzonych prac wspomnianych prac z ułożeniem magistrali wodociągowej. Mur zbudowany został z cegieł formatu 26,6 x 12,6 x 7,5; 25,2 x 11,5; 11,8 x 9,1 cm połączonych średnio-twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci pylistej. W murze znajdowały się fragmenty wtórnie użytych cegły palcówki z fragmentami żółtej zaprawy piaszczysto-wapiennej z użytym węglanem wapnia w postaci grudki – pył.

Odcinek 5.

W kolejnym odcinku zarejestrowanym w odległości 28,50 – 30,91 m od skrzyżowania ul. Nowej z ul. ks. P. Skargi. Na odcinku tym nie zarejestrowano muru obronnego, za to znajdowały się nawarstwienia antropogeniczne i pozostałości wału ziemnego. Zarejestrowane relikty miały maksymalną wysokość do 0,57 m i zarejestrowane zostały na szerokości 0,85 m.

Zarejestrowano tu nawarstwienia:

- 1) żółte piaski calcowe;
- 2) pierwotny poziom próchniczny;
- 3) cienka warstwa czarno-szarej próchnicy z węglami drzewnymi;
- 4) zespół przemieszanych warstw: a- żółtego piasku z dodatkiem drobnych grudek próchnicy węgla i drobnych fragmentów cegieł, b- szarobrązowej próchnicy z dodatkiem węgla drzewnych i drobnych fragmentów cegieł, c- smugi piasku z dodatkiem drobnych grudek próchnicy, węgla

drzewnych i drobnego żwirku. Struktura i ułożenie warstw wskazywałyby na użytkowanie terenu. W Stropach warstewek znajdował się większa ilość brązowej próchnicy wskazującej na poziomy użytkowe;

- 5) warstwa brązowo-czarnej próchnicy przemieszanej z dużą ilością węgla drzewnych zwłaszcza w stropie warstwy. W warstwie znajdowały się grudki gliny;
- 6) warstwa zawierająca żółto-rdzawy piasek przemieszany z grudkami gliny oraz niewielką ilością drobnych grudek próchnicy;
- 7) żółto-brązowy piasek z dodatkiem grudek próchnicy i węgla drzewnych oraz drobnego żwirku.

Nad tymi nawarstwieniami znajdował się materiał piaszczysto – próchniczno – gruzowy. Gruz tu znajdujący się stanowił materiał pozostały po rozebraniu muru obronnego.

Strop zachowanych nawarstwień znajdowały się na wysokości 116,93 m n.p.m. Natomiast strop gleby pierwotnej znajdował się na wysokości do 116,47 m n.p.m. (w części zachodniej badanego odcinka) do 116,55 m n.p.m. (w części wschodniej badanego odcinka).

Odcinek 6.

Zarejestrowany w odległości 24,11 – 27,36 m od skrzyżowania ul. Nowej z ul. ks. P. Skargi. Zarejestrowane relikty muru obronnego miały maksymalną wysokość do 0,88 m i znajdowały się na szerokości 0,92 m. Korona zachowanego reliktu znajdowała się na wysokości 118,20 m n.p.m. Zachowała się tu, mocno rozebrana partia fundamentowa muru obronnego w postaci dwóch warstw kamienia z najniższej partii fundamentu. Z zachowanych fragmentów, negatywów, wnioskować można, iż do obronnego dostawiona była zabudowa, która nie zachowała się. W profilu zachodnim odcinka, widoczny był zasyp gruzowy powstały po rozebraniu muru obronnym z widoczną linią przebiegu północnego lica muru. Na odcinku tym do budowy fundamentu użyto otoczków o wymiarach 47 x 41; 36 x 33; 43 x 36; 45 x 30; 36 x 24; 28 x 16 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Przestrzeń pomiędzy otoczkami wypełniona została dodatkowo fragmentami cegieł i dachówek oraz drobnymi otoczkami.

Pod murem obronnym zachował się zespół warstw tożsamy numerem cztery z opisywanego odcinka piątego. Warstwa miała miąższość do 0,59 m. Nie udało się rozpoznać funkcji tych nawarstwień. Prawdopodobnie mógł znajdować się tu budynek drewniany, który spłonął i ślad tego pożaru zachował się w warstwie nr 5 (?).

W części zachodniej odcinka, przed instalacją ciepłowniczą przecinającą wykop budowlany, znajdowały się nawarstwienia gleby pierwotnej o miąższości do 0,20 m. W warstwie tej znajdowała się dość duża ilość drobnych fragmentów węgla drzewnych i drobnych grudek zielonkawej gliny. Świadczyło by to o użytkowym charakterze terenu, jeszcze przed usypaniem tu wału, którego niewielki fragment zarejestrowano w części wschodniej nad opisaną glebą pierwotną. Widoczne były mniejsze zakłócenie gleby pierwotnej od strony zachodniej.

Odcinek 7.

Zarejestrowany w odległości 7,97 – 9,60 m od skrzyżowania ul. Nowej z ul. ks. P. Skargi. Zarejestrowano tu relikty kamienicy. Korona zachowanego reliktu znajdowała się na wysokości 118,29 m n.p.m. Znajdował się tu fragment ściany dostawionej do muru obronnego, którego przebieg zanotować można było jako negatyw w licu południowym tej ściany. Sam mur obronny nie zachował się. Został całkowicie rozebrany. Wspomniana ściana o przebiegu wschód – zachód zachowała się na długości 1,56 m i o szerokości do 0,42 m w dolnej partii. Wschodni odcinek tej ściany o długości 0,42 m stanowił pozostałość obiektu dostawionego od strony wschodniej do narożnika południowo-wschodniego kamienicy i od strony północnej do muru obronnego. Do wspomnianej ściany opartej o mur obronny dostawiona została wschodnia ściana piwnicy o szerokości 0,68 m. Odkryta została na długości 1,22 m. W narożniku tym znajdował się fragment sklepienia świadczący o istnieniu tu kolebki z lunetami o przebiegu po osi północ - południe. Poniżej wezglowia sklepienia ściana wschodnia piwnicy miała schodkowo uformowany fundament. Na sklepieniu zachowały się negatywy zastosowanej krążyny.

Odkryty relikty piwnicy zbudowany został z cegieł formatu 12,6 x 7,5; 14,1 x 8,2; 27,8 x 8,6; 27,1 x 8,1; 26,7 x 8,4; 27,0 x 12,5 x 8,5; 12,0 x 8,5 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudki – pyłu. Spoina została roztarta na krawędziach cegieł. Cegły w licu ułożone zostały w wątku gotyckim (polskim). Relikty datować należy na wiek szesnasty.

Dzięki istnieniu tu kamienicy, która została dostawiona do muru obronnego udało się poprowadzić linię przebiegu północnego lica fundamentu muru obronnego. W zachowanych reliktach kamienicy zachowały się negatywy tegoż fundamentu.

Po stronie północnej prowadzonego wykopu pod magistralę wodociągową udało się zidentyfikować szczątkowe fragmenty zabudowy, która była dostawiona muru obronnego. Znajdowały się tu również obiekty archeologiczne związane z zagospodarowywaniem terenu miasta pod sam mur obronny. Ponadto w odcinkach 5 i 6 odkryto obiekt, który funkcjonował przed powstaniem muru obronnego jak i wału ziemnego.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) odcinek 1

b) odcinek 2

c) odcinek 2

d) odcinek 2

e) odcinek 3

f) odcinek 4

g) odcinek 4

h) odcinek 5

i) odcinek 6

j) odcinek 6

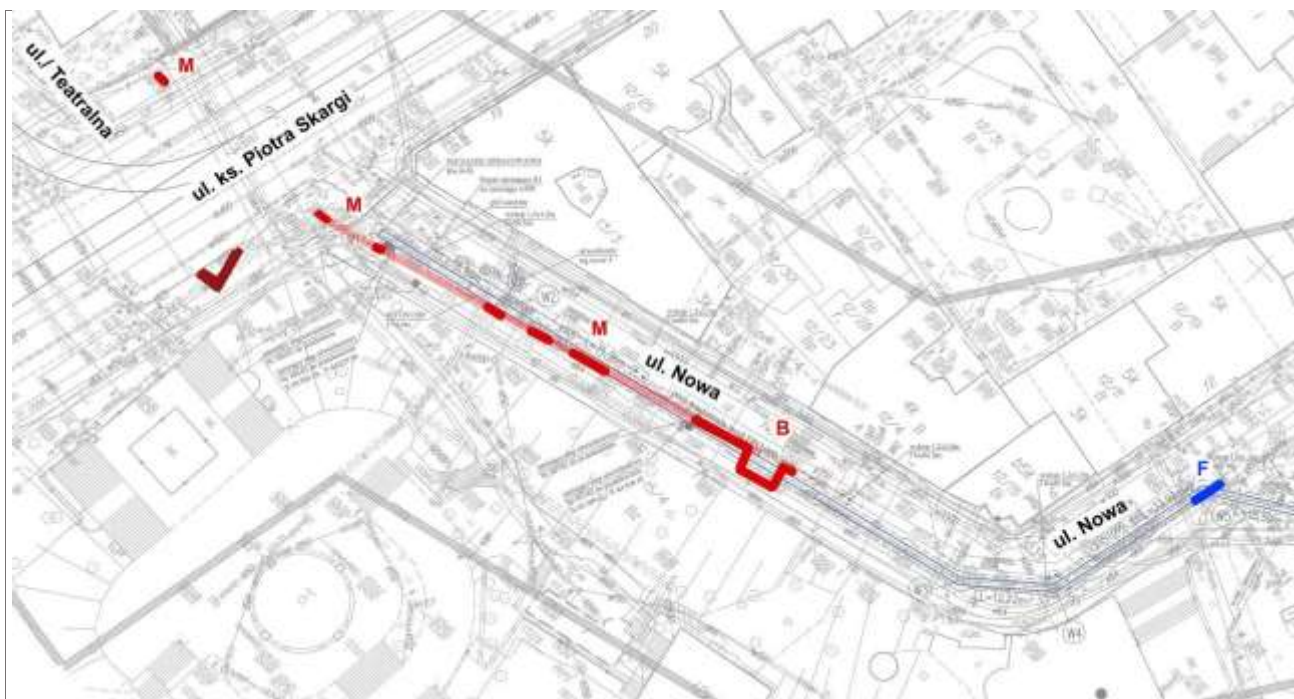

k) odcinek 7

l) widok ogólny

VII) Plan

m) Relikty muru obronnego i fosy na tle planu geodezyjnego.

VIII) Datowanie:

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w.

Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala datować go na XIII w.

XIII) Stan zachowania, uwagi:

Obwarowania murowane zostały rozebrane tu prawie całkowicie wraz z fundamentem. W niektórych miejscach mur obronny zachował się maksymalnie do wysokości trzech warstw kamiennego fundamentu. Relikty kamiennego fundamentu muru obronnego zachowały się w pięciu odcinkach w tym w jednym były to już luźno ułożone kamienie. W jednym miejscu przebieg muru obronnego identyfikowany był w wyniku stwierdzenia negatywu muru obronnego w licu ściany kamienicy dostawionej do tegoż obiektu.

Część wschodnia tego omawianego odcinka muru obronnego istniała jeszcze pod koniec XIX w. Za czasów Richarda Plüddemann'a był na tyle dobrze zachowany, iż planowano jego zabezpieczenie, częściową rekonstrukcję i wykonanie ekspozycji muzealnej. Prawdopodobnie w wyniku wytyczania nowych i prostowania istniejących ulic Wrocławia, zaniechano tego pomysłu i zabytek ten pod koniec XIX w. został rozebrany.

Obiekt ten był na tyle zniszczony, iż nie nadawał się na ekspozycję. W wyniku decyzji konserwatora DWKZ, resztki tego reliktu zostały rozebrane by móc poprowadzić magistralę wodociągową.

IX) Publikacje:

Kastek 2010a; Kastek 2010, 361–378; Plüddemann R., Archiwum Budowlane Miasta Wrocławia, Teczka 393, Mat. VI-419/94 (Wzgórze Partyzantów; *Liebichshöhe*) – projekty.

9) IV.A/D/E

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. ks. Piotra Skargi (dawn. *Taschenstrasse*)

II) **Data odkrycia:** 2001 r.

III) Miejsce odkrycia:

Odkrycia dokonano w jezdni ul. ks. Piotra Skargi na skrzyżowaniu z ul. Nową oraz na południe, w kierunku fosy, od tego skrzyżowania. Relikty zlokalizowane zostały pod wschodnią jezdnią ulicy ks. P. Skargi.

IV) **Rodzaj dzieła obronnego:** wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny / obwarowania bastejowe

V) Opis odkrycia:

W trakcie prowadzonych badań archeologicznych natrafiono na pozostałości obwarowań miejskich w dwóch miejscach. Pierwsze miejsce znajdowało się na wysokości skrzyżowania ulicy Ks. Piotra Skargi z ulicą Nową. Drugie skupisko reliktów obronnych znajdowało się mniej więcej na wysokości północnych schodów wejścia na wzgórze Partyzantów (dawne wzgórze Liebicha).

W pierwszym miejscu odkryto pozostałości muru obronnego o przebiegu północny-wschód – południowy-zachód. Nie ma informacji o odkryciu pozostałości wieży bramnej (w dokumentacji obiekt opisany jako A₄), pomimo bliskości prowadzonych w tym rejonie prac. Relikt ten zinterpretowano jako północna ściana wieży bramnej, co wydaje się mało prawdopodobne. Być może już dawno zostały rozebrane co najmniej do ław fundamentowych, tak jaka to miało miejsce z odkrytymi reliktami muru obronnego w południowej części ulicy Nowej. Z dokumentacji wynika, iż odkryty relikt kurtyny muru obronnego odkryto na poziomie 119,06 m n.p.m. i miał on szerokość 1,22 m. Na wysokości 118,00 m n.p.m. znajdowała się odsadzka po południowej stronie muru o szerokości 0,12 m.

Mur wykonany został z cegieł formatu 26,0-28,0 x 13,0-14,5 x 8,5-10,0 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy szaro-kremowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu.

Fundament muru wykonany został w formie ławy kamienno-ceglanej. Spąg tej ławy fundamentowej znajdował się na poziomie 117,10 m n.p.m.

Poniżej ławy fundamentowej znajdował się poziom calca, którego strop znajdował się na wysokości 117,20-117,24 m n.p.m. Przy murze zadokumentowano nawarstwienia antropogeniczne na profilu zadokumentowanym w wykopie szerokoprzestrzennym wypełnionym piaskiem szaropopielatym przemieszanym z próchnicą i fragmentami cegieł. Układ nawarstwień od najstarszego poziomu:

- 1) piaski calcowe;
- 2) warstwa szarych próchnic określona jako gleba pierwotna o miąższości ok. 0,10 - 0,14 m;
- 3) warstwa żółtego piasku o miąższości ok. 0,20 – 0,30 m;
- 4) warstwa szaro-brunatnego piasku o miąższości ok. 0,10 m; Zarejestrowano fragmenty ceramiki datowanej na 2 poł. XIII – XV w.;
- 5) warstwa zawierająca szaro-popielaty piasek przemieszanym z próchnicą i fragmentami cegieł; W warstwie tej odkryto ruchomy materiał archeologiczny, który został wydatowany na XV wiek;
- 6) kurtyna muru obronnego.

Materiał identyfikowany jako z warstwy nr 5 znajdował się w obrębie całego, szerokopłaszczyznowego wykopu. W związku z brakiem dokumentacji fotograficznej odkrytych nawarstwień antropogenicznych wokół muru obronnego nie ma możliwości porównania ich z nawarstwieńiami odkrywającymi między innymi w ulicy Nowej przy murze obronnym.

W odległości ok. 14 m w kierunku południowym odkryto pozostałości kolejnych reliktów obwarowań miejskich. Zidentyfikowano tu relikt 4 murów.

Jako najstarszy obiekt o przebiegu po osi wschód - zachód (w dokumentacji mur A₁) miał grubość 1,20 m. Spąg ławy fundamentowej znajdował się na wysokości 116,86 m n.p.m. Zbudowany został z cegieł formatu 26,0-29,5 x 12,5-14,0 x 7,5-8,5 cm połączonych zaprawą piaszczysto-wapienną z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. Cegły w murze ułożone były w wątku gotyckim.

W kolejnej fazie prac budowlanych (w dokumentacji mur A₂), mur został podbity ze względu na płytko poziom jego posadowienia. Podbicie miało wysokość 9 warstw cegieł z czego 4 warstwa cegieł poniżej podbijanego muru, ułożona została w rolkę. Podbicie sięgnęło poziomu 115,83 m n.p.m.

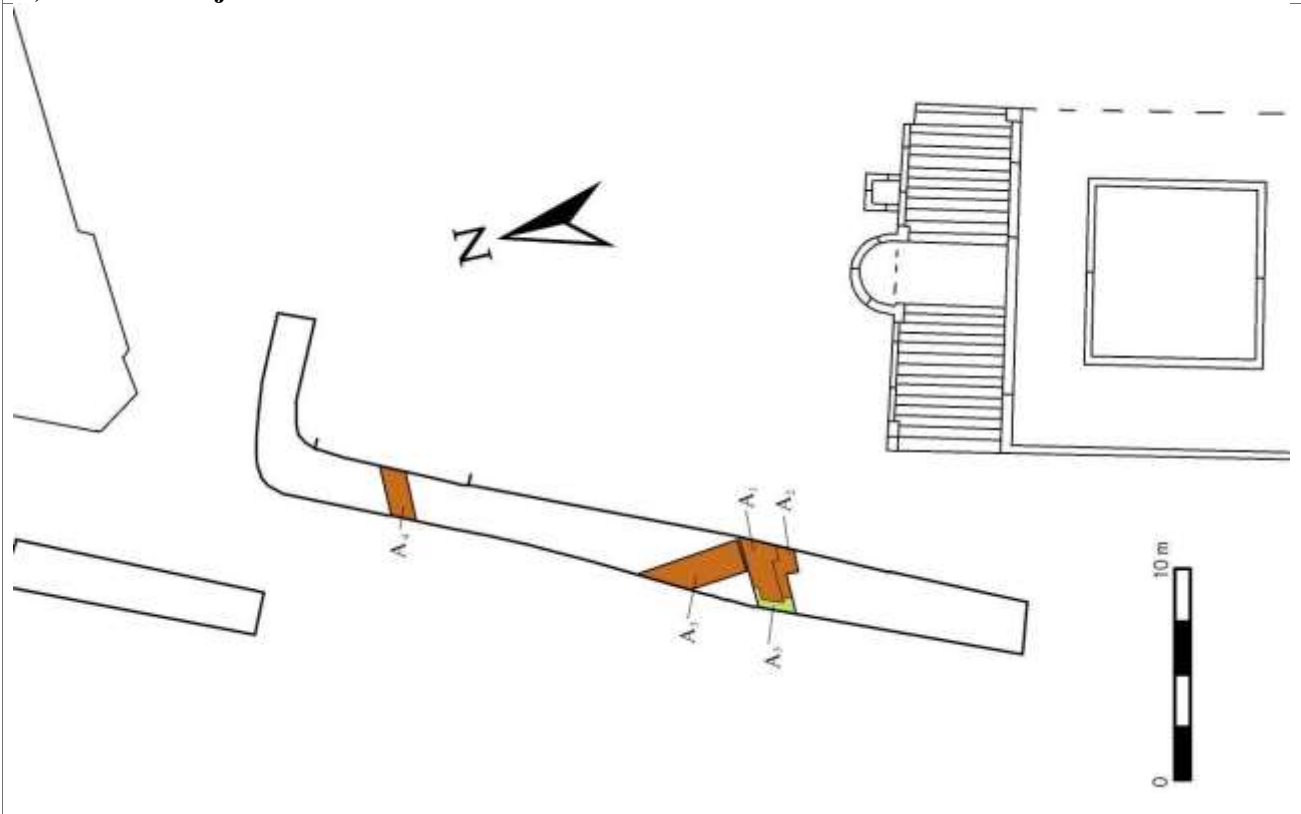
Do prac użyto cegieł formatu 27,5-30,0 x 12,5-13,5 x 7,0-10 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy szaro-kremowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu.

Kolejny relikt (mur A₃) dostawiony został do murów A₁ i A₂ na styk. Dostawiona ściana miała grubość 1,50 m. Cegły w murze ułożone zostały w wątku gotyckim ze spoiną „...zagładzoną”. W wykopie pod mur natrafiono na ceramikę, którą datuje się na XV wiek.

W kolejnej fazie (mur A₅) wymieniono południową partię licową z murów określonych jako A₁ i A₂. Do przelicowania muru użyto cegieł formatu 27,0-28,0 x 12,5-13,0 x 7,0-8,0 cm połączonych twardą zaprawą barwy biało-popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci pyłastej z piaskiem gruboziarnistym. Cegły w murze ułożono w wątku nieregularnym. Mur datowany był na XVIII-XIX

wiek.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Rzut odkrytych reliktyw.

Ryc. 48 (fot. 16a). Wrocław, ul. Piotra Skargi, wykop II/2001, widok na styk murów (w obrębie baszty).

Ryc. 50 (fot. 15a). Wrocław, ul. Piotra Skargi, wykop II/2001, widok na lico muru i wkop pod mur A₁.

b)

c)

Ryc. 44 (fot. 8). Wrocław, ul. Piotra Skargi, wykop II/2001, widok na styk trzech faz budowy muru obronnego.

Ryc. 47 (fot. 11). Wrocław, ul. Piotra Skargi, wykop II/2001, widok na odsadzkę muru fazy II

d)

e)

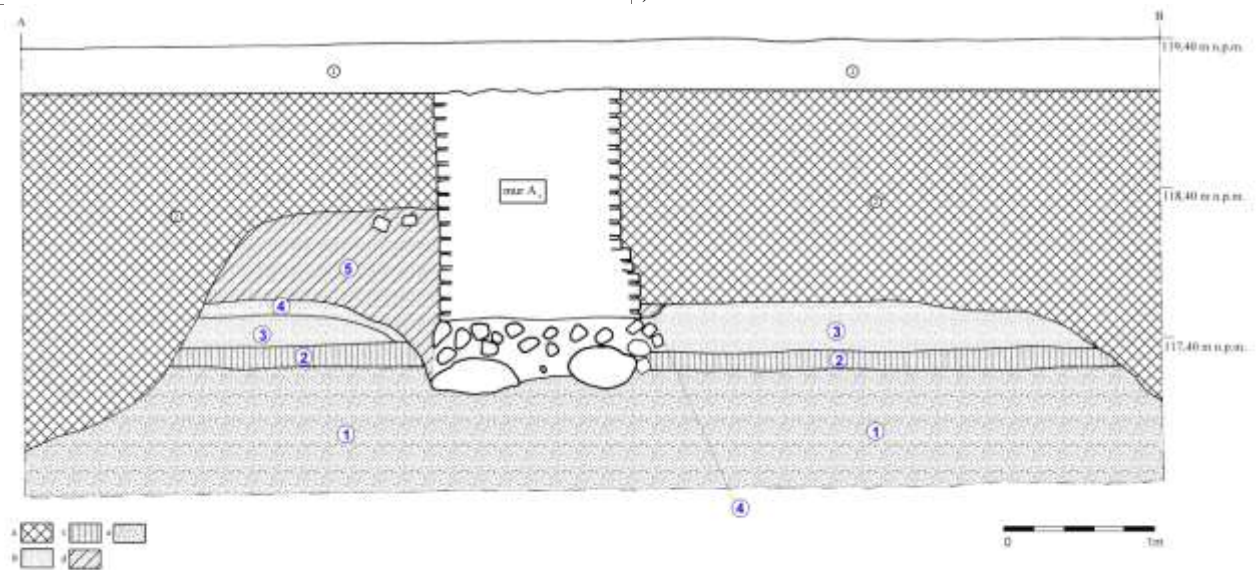

Tabela 3. Wrocław, ul. Piotra Skargi, wykop II/2001, profil AB: a - wapień niewygotowany; b - piasek; c - piasek z drobnymi glinami; d - piasek z gładkami przeliskami; e - piasek cukrowy.

f)

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Odkryte relikty datowane są od XIII do XVIII-XIX wieku. Do najstarszych obiektów w tym wykopie zaliczyć należy pozostałości wału ziemnego, którego zadokumentowano w profilu wschodnim wraz z pozostałością kurtyny muru obronnego. Relikty odkrywane w południowej części wykopu ogólnie datowane są na wiek XV.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Zastanawiające jest to, że nie natrafiono na pozostałości reliktyw związanych przebiegiem kurtyny muru bastejowego. Prawdopodobnie to „*podbicie*” jak określono w opracowaniu było reliktem związanym z przebiegiem kurtyny muru bastejowego. Dodatkowo zastanawiająca jest tzw. odsadzka, która się pojawia w dokumentacji. Być może mamy tu do czynienia z etapami prac związanych z przebudowywaniem zespołu bramnego Bramy Sakwowej przed powstaniem samej ziemnej bastei.

Miejsce gdzie zlokalizowano skupisko 4 reliktyw, określano jako pozostałości baszty. Wydaje się to mało prawdopodobne, gdyż od obiektu nr A₄ jest odległość ok. 14,0 m co wskazywałoby na to, iż mamy tu do czynienia z zabudową zamykającą teren międzymurza w zespole bramnym Bramy Sakwowej od strony południowej i wschodniej. Co jest widoczne już na planie widokowym B.B. Weinerów jak i późniejszych. Relikty te oddzielały by teren przejazdu bramnego od istniejącej po południowej stronie tych murów, ziemnej bastei Bramy Sakwowej.

Nie znany jest los odkrytych reliktyw, jednak biorąc pod uwagę, iż prowadzone były prace związane z układaniem sieci kanalizacyjnych, to w miejscach gdzie przebiegały te sieci relikty obwarowań miejskich zostały one prawdopodobnie rozebrane. W związku z tym, iż relikty te wystąpiły w miejscu przebiegu jezdni ulicy Piotra Skargi jest mało prawdopodobne by mogły być one wyeksponowane na powierzchni drogi.

X) Publikacje:

Jastrzębski, Piekalski 2001; Jastrzębski 2002, s. 353-362.

10) IV.A/D

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. ks. Piotra Skargi (dawn. *Taschenstrasse 16*)

II) **Data odkrycia:** kwiecień 2008 r.

III) **Miejsce odkrycia:**

Relikty odkryte zostały w chodniku po zachodniej stronie ul. ks. P. Skargi, przy skrzyżowaniu z ul. Teatralną. Relikty wystąpiły ok. 1 m pod chodnikiem.

IV) **Rodzaj dzieła obronnego:** wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny

V) **Opis odkrycia:**

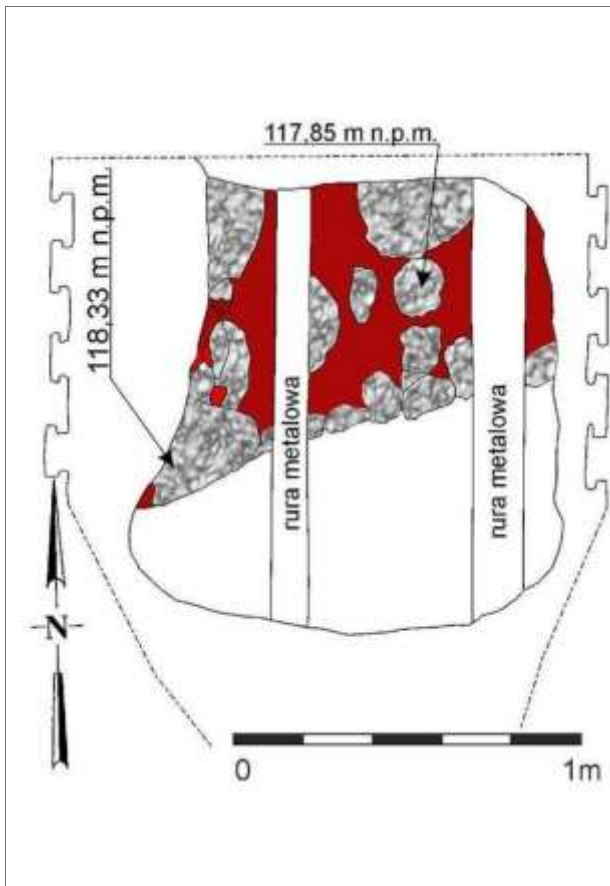
Podczas prowadzonych wykopów w rejonie skrzyżowania ulicy Teatralnej i ks. Piotra Skargi natrafiono na pozostałości reliktu architektonicznego w postaci fundamentu kamiennego i na nim znajdującego się fragmentu muru kamiennego z uławkami cegieł stanowiących wypełnienie miejsc pomiędzy kamieniami. Odkryty fragment ułożony był na osi wschód – zachód z lekkim odchyleniem po osi północny-wschód – południowy-zachód. Odkryty fragment miał długość 110 cm i zarejestrowany został na szerokości 90 cm. Odkryte zostało południowe lico muru. Nie udało się zarejestrować lica północnego. Korona odkrytego reliktu została zarejestrowana na głębokości 124 cm od obecnego poziomu terenu tj. na wysokości 118,32 m n.p.m. i były to relikty fundamentowe zbudowane z kamieni polnych oraz z fragmentów cegieł. Użyto tu kamieni wielkości 48 x 31, 28 x 20, 10 x 6, 15 x 20, 15 x 8 cm oraz cegły gotyckiej, której wymiarów nie udało się uchwycić. Poniżej na wysokości 117,90 m n.p.m. znajdował się stop fundamentu zbudowanego z samych otoczków o wymiarach 49 x 24, 47 x 33, 26 x 29, 34 x 38 cm. Nie udało się, ze względu na niewielki wykop uchwycić posadowienie całego fundamentu. W fundamentach użyto twardej zaprawy barwy żółto-brązowej z dodatkiem węgla wapnia w postaci grudek – pyłu.

Podczas prac zarejestrowany został profil ziemny przedstawiający nawarstwienia:

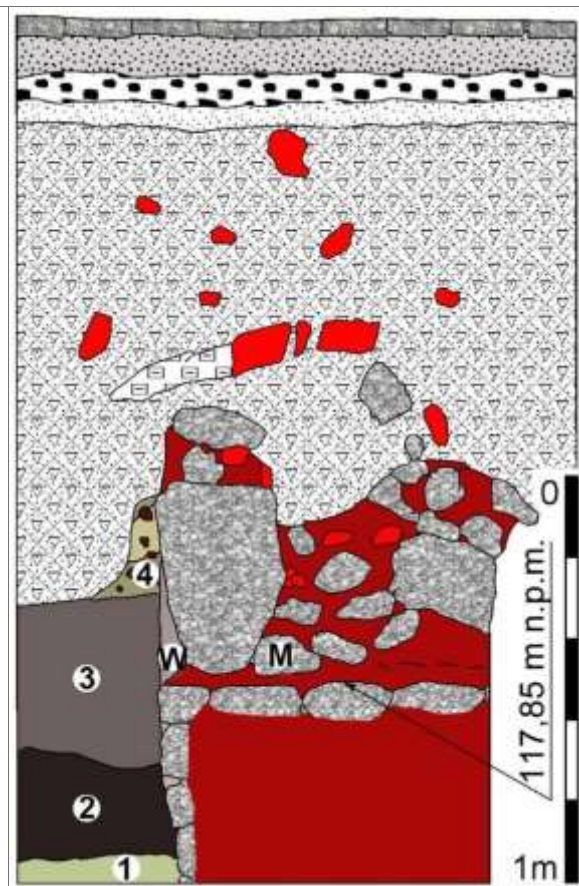
- 1) żółto-szare drobne piaski częściowo wymieszane z drobinami z przesiąkającymi w warstwy wyższej - calej;
 - 2) ziemia bielkowa, warstwa nadcalcowa (humus pierwotny),
 - 3) warstwa żwirków i piasku z dużą ilością grudek gliny oraz niewielką ilością grudek ziemi bielkowej – podstawa warstwa wału,
 - 4) nawarstwienia piaszczyste z grudkami próchnicy – nawarstwienia stanowiące pozostałość po wale ziemnym; takowe nawarstwienia były odkrywane w południowej części Wrocławia przy murze obronnym wzdłuż ulic: Teatralnej, H. Modrzejewskiej, pl. Wolności i Włodkowica,
- W) wkop pod fundament muru obronnego;
M) fundament XIV-wiecznego muru obronnego.

Z nawarstwień odkrytych w tym wykopie, do najważniejszych zalicza się warstwę 3 i 4, które są pozostałościami nawarstwień związanych z wałem ziemnym odkrywanego wokół południowej części Wrocławia od ul. Nowej na wschodzie, aż do ul. Włodkowica na zachodzie poprzez ulice Teatralną, Świdnicką, H. Modrzejewskiej, Zamkową i pl. Wolności.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Mur obronny. Rzut

b) Przekrój W.

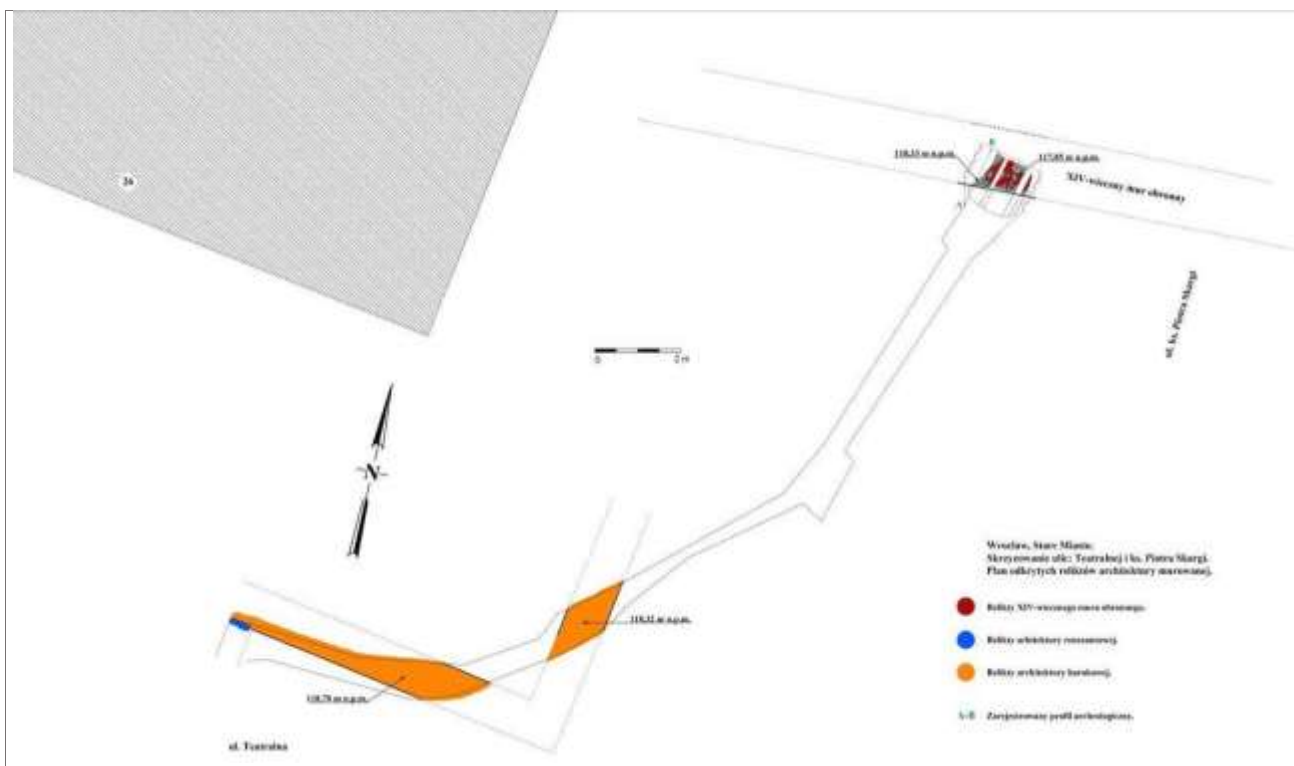

c) Widok N.

d) Profil W.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w., brak jest możliwości dokładniejszego datowania konkretnego odcinka kurtyny muru obronnego.

Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala datować go na XIII w. Brak materiału ruchomego nie pozwala na dokładniejsze jego datowanie.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Relikty w odkrytym miejscu zachowały się w szczątkowej formie, w wyniku poprowadzonych instalacji podziemnych. Prawdopodobnie mogła się zachować większa część kamiennego fundamentu pod jezdnią ulicy oraz pomiędzy obecnie istniejącym budynkiem przy ul. Teatralnej 26 a ulicą ks. P. Skargi. Szczątkowe zachowanie reliktu nie pozwalałoby na jego eksponowanie.

X) Publikacje:

Maszynopis opracowania znajduje się w archiwum AKME Zdzisław Wiśniewski, Wrocław.

11) V.A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Teatralna (dawn. *Zwingerstrasse*)

II) Data odkrycia: październik-listopad 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Odkrycia dokonano podczas wykonywania przekopu i przecisku pod instalację wodociągową pod jezdnią ulicy Teatralnej w odległości ok. 20 m od narożnika południowo-zachodniego budynku Straży Pożarnej i w odległości ok. 17 m od narożnika północno-zachodniego budynku przy ul. Teatralnej 5.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny

V) Opis odkrycia:

W trakcie prac zidentyfikowano pozostałości gleby pierwotnej oraz niewielki fragment nasypu piaszczystego wału. Pod osią ulicy zidentyfikowano fragment fundamentu zbudowanego z otoczków, z przestrzenią między kamieniami wypełnioną drobnymi kamieniami i fragmentami cegieł. Ze względu na to, iż relikt muru znajdował się pod jezdnią ulicy, a wykop prowadzony był metodą górniczą, nie było możliwości wykonania pomiarów. Obiekt fundamentu wkopany był lekko w glebę pierwotną, do poziomu piaszczystego calca. W fundamencie tym użyto zaprawę piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Przy murze widoczny był szeroko wkop niszczący starsze nawarstwienia. Jedyнным nienaruszonym elementem była gleba

pierwotna, która przylegała do tego fundamentu. Zniszczenia pierwotnego terenu były na tyle duże, że nie zachował się tu wał ziemny. W części północnej ulicy udało się zadokumentować fragmenty spągowe wału ziemnego nad glebą pierwotną. Były to jednak fragmentarycznie zachowane elementy wału ziemnego i gleby pierwotnej – humusu. W wyniku różnych działań na przestrzeni wieków teren został zniszczony aż do piasków calcowych.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok w kierunku S.

b) Widok w kierunku SE. Profil E.

d) Północna pierzeja ulicy. Widok w kierunku SE.

e) Widok w kierunku SW. Zbli

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Z warstw spągowych nie uzyskano materiału datującego odkryte obiekty.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Trudno jest określić stan zachowania reliktu, gdyż mur zidentyfikowany został tylko w części stopy kamiennej ławy fundamentowej do wysokości ok. 0,5 m i na szerokości ok. 0,6 m. Wał nie zachował się, gdyż został splantowany w wyniku działalności gospodarczej w obrębie murów miejskich. Odkryto szczątkowe fragmenty wału i to w północnej części jezdni ulicy Teatralnej.

X) Publikacje: niepublikowane.

12) V.(A-C ?)/E

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. Teatralna (dawn. *Zwingerstrasse*)

II) **Data odkrycia:** luty 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Odkrycia dokonano podczas prowadzenia wykopów pod magistralę wodociągową Ø1000 mm. Wykop prowadzono pod południowym chodnikiem, wzdłuż ulicy Teatralnej, na odcinku od narożnika

NE nieistniejącego placu (dawn. *Spielplatz*) przy ul. Teatralnej (dawn. *Zwingerstrasse*) do skrzyżowania z ul. Boże Ciało. Relikt odkrywany był fragmentarycznie w kilku odcinkach na długości ok. 150 m.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: brzeg fosy średniowiecznej / obwarowania bastejowe (?)

V) Opis odkrycia:

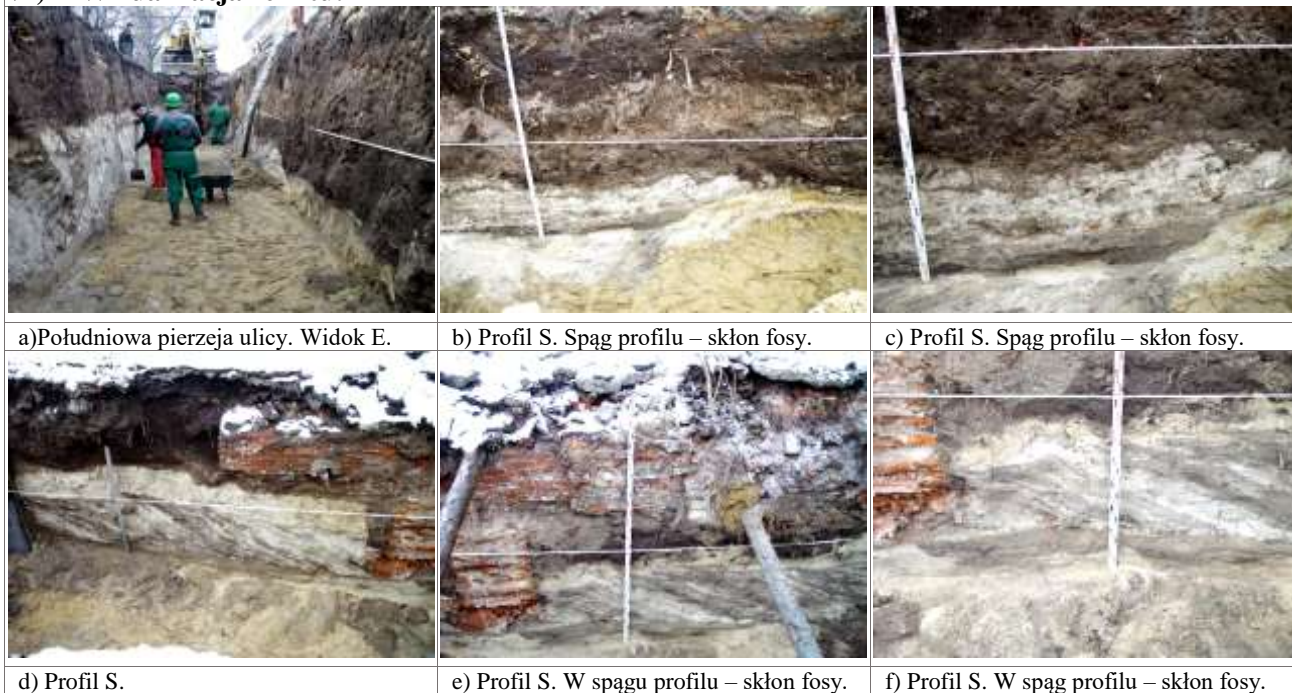
Prowadzony wykop pod chodnikiem ul. Teatralnej miał głębokość ok. 3 m i szerokość do 2,50 m. W trakcie prac zidentyfikowano nawarstwienia, które identyfikować należy jako pozostałości najstarszych obwarowań ziemnych w tym prawdopodobnie skłon fosy, gdyż w tym właśnie odcinku dokumentowano spadek terenu od strony północnej w kierunku południowym. Prawdopodobnie właściwy skłon wału znajdował się na południe od prowadzonego wykopu.

W prowadzonych badaniach stwierdzono układ nawarstwień na tym odcinku wykopu:

- 1) piasek calcowy;
- 2) warstwa obserwowana tylko w spągu profilu południowego wykopu przebiegającego po osi wschód – zachód. Warstwa pojawiała się jako soczewkowate obniżenia terenu. Warstwa ta opadała w kierunku południowym. Na warstwę tę składały się grudki ciemno-szarej próchnicy przemieszanej z żółtym piaskiem i niewielką ilością drobin węgla drzewnych;
- 3) warstwa przemieszanego piasku z próchnicą barwy szaro-brązowej z niewielką ilością węgla drzewnych;
- 4) warstwa przemieszanej próchnicy z piaskiem oraz miałem ceglanym z niewielką ilością drobin ceglanych, węgla drzewnych i grudek zaprawy;
- 5) warstwa o miąższości do jednego metra zawierająca nasypy piaszczysto-próchniczne z dodatkiem fragmentów cegieł i miału ceglanego. Warstwa sypana od strony zachodniej w kierunku wschodnim.
- 6) warstwa zasypów próchnicznych i próchniczno-gruzowych będących pozostałością prac inwestycyjnych w czasach nowożytnych. Być może mamy do czynienia z warstwami usypanymi w związku z budową bastionu Międzymurze.

Najstarsze nawarstwienia zostały zniszczone wyniku późniejszych prac ziemnych, co mogło być związane z pracami od pojawienia się obwarowań bastejowych, co wydaje się mało prawdopodobne na rodzaj i wysokość usytuowanych warstw nad skłonem zidentyfikowanego brzegu fosy. Bardziej prawdopodobne jest to, iż nawarstwienia te powstały w czasie budowy fortyfikacji bastionowych i znajdującego się tu Bastionu Międzymurze.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Południowa pierzeja ulicy. Widok E.

b) Profil S. Spąg profilu – skłon fosy.

c) Profil S. Spąg profilu – skłon fosy.

d) Profil S.

e) Profil S. W spągu profilu – skłon fosy.

f) Profil S. W spągu profilu – skłon fosy.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

	Odkryte fragmenty nawarstwień skłonu północnego wału / fosy i zalegające nad nim nowożytnie nawarstwienia fortyfikacyjne w tej części Starego Miasta, nie pozwalają na dokładne datowanie najstarszych nawarstwień antropogenicznych.
IX)	Stan zachowania, uwagi: Relikt zachował się w szczątkowej formie na badanym odcinku. Możliwe jest, iż najstarsze pozostałości zachowały się lepiej, na południe od prowadzonych prac, ze względu na głębsze posadowienie fosy.
X)	Publikacje: niepublikowane.

13) V.A/D

I)	Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Teatralna (dawn. <i>Zwingerstrasse</i>)
II)	Data odkrycia: marzec 2006 r.
III)	Miejsce odkrycia: Relikty zidentyfikowane zostały po północnej stronie jezdni ulicy Teatralnej, na wysokości kamienicy nr 2-4. Relikty znajdowały się w odległości od 6,00 do 8,00 m od SW narożnika tejże kamienicy w kierunku SW.
IV)	Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny
V)	Opis odkrycia: Relikty kurtyny muru obronnego i wału ziemnego odkryte zostały pod jezdnią ulicy. Zarejestrowano układ nawarstwień: 1) piasek calcowy; 2) gleba pierwotna ścięta w części stropowej do równiej powierzchni; 3) pozostałości nasypów piaszczystych zachowanych do maksymalnej wysokości 0,25 m w profilu wschodnim wykopu i do 0,55 m w profilu zachodnim wykopu; 4) wkop pod fundament muru obronnego zachowany w profilu zachodnim wykopu budowlanego, po stronie południowej muru; M1) kurtyna muru obronnego odkryta na długości 6,60 m i miał szerokość 1,22 m w partii ceglanej, natomiast do 1,72 m w partii fundamentowej. Ława fundamentowa o wysokości do 1,08 m zbudowana została z 4 poziomów kamienia i warstwy wyrównawczej pod szlichtę budowlaną w koronie fundamentu. W odległości ok. 1,50 m od wschodniego profilu wykopu zauważono etap prac budowlanych świadczący o budowie muru od strony wschodniej w kierunku zachodnim. Fundament zbudowany był z otoczków o wymiarach 32 x 28; 45 x 36; 38 x 31; 49 x 29 cm z przestrzeniami pomiędzy otoczkami wypełnionymi drobnymi otoczkami lub drobnymi fragmentami kamieniem łamanego oraz fragmentami cegieł. Kamienie w murze układano w miarę równymi poziomami budowlanymi. Na opisanym fundamencie zachowało się do trzech warstw cegieł. Ułożone w wątki jednowozówkowym, w niezniszczonej części miały zachowaną spoinę z rysą. Cegły w murze ułożone zostały w technice <i>opus emplectum</i> . Na tym odcinku nie użyto cegły zendrówki do licowania muru. Całość połączona była twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Do zaprawy dodano drobinę ceglanych oraz niewielką ilość drobin węgla drzewnych. 5) wkop po południowej stronie muru obronnego – pozostałość obiektu o nieznanym celu. Obiekt ten miał kontynuację na całym odkrytym odcinku wykopu. Wyróżnić można trzy poziomy użytkowe: a) warstwa zawierająca brązową próchnicę z dodatkiem jasnożółtego piasku z dużymi fragmentami cegieł, zaprawy i dużą ilością węgla drzewnych – destrukcyjna; b) warstwa szaro-brązowej próchnicy przemieszanej z piaskiem z drobnymi fragmentami cegieł, zaprawy, drobnymi gradkami gliny plastycznej oraz węgla drzewnych. W stropie większa ilość próchnicy. Warstwa o ułożeniu poziomym; c) warstwy o skłonie z południe na północ zawierająca warstwowo przemieszany materiał próchniczny z piaskami z dodatkiem drobnych cegieł, grudek dek zaprawy, węgla drzewnych. Warstwa stanowi poziom zasypu terenu po opisanym niżej obiekcie; Wkop dochodził do fundamentu muru obronnego; 6) zasyp próchniczno-piaszczysty przemieszany z niewielką ilością gruzu ceglanych, zaprawy i dużą ilością węgla drzewnych. Destrukt nieznanego pochodzenia; 7) warstwa szaro-czarnej próchnicy z niewielką ilością grudek piasku i węgla drzewnych. W stropie

widoczna była równą linią poziomu użytkowego terenu po południowej stronie muru obronnego, który znajdował się na wysokości 118,72 m n.p.m.;

- 8) warstwy poziomu użytkowego, na które składają się; a) próchnica przemieszana z piaskiem i plastyczną gliną drobnymi fragmentami cegieł i dachówek, węgli drzewnych – destrukty; b) warstwa szarego piasku; c) szaro-brązowa próchnica przemieszana z piaskiem i grudkami gliny plastycznej oraz niewielka ilość drobin ceglanych z węglami drzewnymi; d) warstwy zaprawy pomiędzy którymi znajdowała się brązowa próchnica; e) ciemno-szaro-brązowa próchnica z drobinami cegieł i węgli drzewnych;
- 9) warstwa przepiaszczzonej próchnicy z dużą ilością węgli drzewnych oraz bardzo dużą ilością cegieł i dachówek;
- 10) warstwa zaprawy piaszczysto-wapiennej z dodatkiem fragmentów cegieł oraz piasku. Z warstwy tej w niższą wkopana była belka, z której zachował się tylko negatyw. Belka ta miała wymiar m. W spągu warstwy znajdowała się szaro-czarna linia poziomu użytkowego terenu. Znajdował się tu budynek dostawiony od południa do muru obronnego, prawdopodobnie do rozbiórki obwarowań miejskich w dziewiętnastym wieku;
- 11) warstwa rozbiórkowa muru obronnego;
- 12) wkop pod kanalizację;
- 13) wkop pod instalację gazową (?);
- 14) współczesny poziom użytkowy jezdni ulicy teatralnej.

Korona muru obronnego znajdowała się na poziomie 118,44 m n.p.m. a góra kamiennego fundamentu na wysokości 118,28 m n.p.m po stronie południowej fundamentu i 118,22 m n.p.m. po stronie północnej. Ta różnica poziomów widoczna była w partii ceglanej, gdzie po stronie południowej widoczne były dwie warstwy licowe muru, natomiast po stronie północnej było trzy warstwy. Prawdopodobnie podczas prac budowlanych nastąpił o przechylenia się fundamentu i skorygowano tę różnicę na wysokości szlichty budowlanej i warstw cegieł. Posadowienie muru znajdowało się na wysokości 117,17 m n.p.m. Strop gleby pierwotnej znajdował się na wysokości 117,16 m n.p.m.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok SE.

b) Widok S.

c) Widok E – strona N muru obronnego.

d) Widok E – strona S muru obronnego.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w., brak jest możliwości dokładniejszego datowania konkretnego odcinka kurtyny muru obronnego.

Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala datować go na XIII w. Brak materiału ruchomego nie pozwala na dokładniejsze jego datowanie.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Zidentyfikowany relikty kurtyny muru obronnego zachował się do poziomu trzech warstw partii ceglanej. Została częściowo, punktowo, zniszczona kamienna partia fundamentowa w wyniku prowadzonych prac kanalizacyjnych. W wyniku poprowadzonej inwestycji w 2006 r. relikty ten nie został zniszczony. W związku z tym, iż relikty ten znajdował się pod jezdnią i torowiskiem tramwajowym, nie został uczytelniony w nawierzchni.

Lico północne na odcinku do 4,80 m zostało skute, prawdopodobnie w wyniku poprowadzenia przy samym murze kanalizacji, która niszczyła również nawarstwienia antropogeniczne po północnej stronie muru obronnego.

X) Publikacje:

Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006.

14) V.C/E

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. Teatralna (dawn. *Zwingerstrasse*)

II) **Data odkrycia:** marzec – maj 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty kurtyny muru zidentyfikowany został na terenie placu przed obecnym Teatrem Lalek, na południe od jezdni ulicy Teatralnej. Znajdował się on w odległości ok. 17,0 – 20,0 m od budynku Teatru Lalek i 19,0 – 22,0 m od północnej linii zabudowy ul. Teatralnej.

IV) **Rodzaj dzieła obronnego:** kurtyna muru bastejowego / fosa nowożytna.

V) Opis odkrycia:

Kurtyna muru obronnego odkryta została w dwóch odcinkach na długości 33,20 m. Odcinek wschodni miał szerokość 2,67 m w części wschodniej odcinaka i zwężał się w kierunku zachodnim do szerokości ok. 1,90 m. Kurtyna muru bastejowego od strony zachodniej kończyła się strzypiami. Od strony południowej wyprowadzone zostały również strzypia. W obu przypadkach były to strzypia wypukłe. W części zachodniej odcinaka wschodniego znajdowały się cegły, które ułożone były pod kątem w stosunku do lica północnego muru. Sięgały one na głębokość 2,04 m, natomiast od lica

południowego cegły ułożone były równolegle do przebiegu lica muru na grubości 0,42 m. Odkryte ułożenie cegieł zidentyfikowane zostało na szerokości do 1,80 m. Dalsza część została przez studzienkę kanalizacyjną. Znajdowała się tu strzelnica, której półka znajdowała się na wysokości 118,04 m n.p.m. W części wschodniej odcinka muru mur zachował się do wysokości 118,44 m n.p.m. W strzelnicy widoczna była warstwa brudu pomiędzy zaprawami, co wskazywało na dłuższe użytkowanie strzelnicy, która została zamurowana z nieznanymi przyczyn. Po stronie zachodniej studzienki kanalizacyjnej, znajdował się odcinek zachodni kurtyny wraz ze strzypami. Zidentyfikowane zostało lico południowe kurtyny wraz z fragmentami lica północnego. Nie było tu innych strzelnic. Mur zachował się tu do wysokości 118,36 m n.p.m. Strzypa w kierunku południowym oddalone były od strzypi w kierunku zachodnim o 1,75 m. Ściana wysunięta była w kierunku południowym od kurtyny o 1,40 m. Ściana miała szerokość 3,40 m i zakończona była strzypami wypukłymi.

Obiekt zbudowany był z cegieł formatu 25,0 – 25,5 x 12,5 x 7,0 – 7,5; 28 - 29 x 12,0 – 13,5 x 9,5 – 10; 27 – 29,5 x 10,0 – 13,0 x 8,5 – 9,5 cm spojonych bardzo twardą zaprawą barwy jasno-popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Cegły w murze ułożone były warstwowo natomiast w licach – w wątku jednowozówkowym z rozartą spoiną na krawędziach cegieł.

W obrębie muru bastejowego, przy licu północnym i południowym wykonano wykopy sondażowe w celu identyfikacji nawarstwień zasypowych w obrębie fortyfikacji. Zarejestrowane nawarstwienia profilu wschodniego przy północnym licu muru:

M) lico północne kurtyny muru bastejowego;

- 1) wymieszany warstwy piasku żółtego z brązowym z grudkami ciemnej próchnicy fragmentami cegieł, zaprawy, grudkami ciemno-szarej i żółto-szarej gliny – warstwa ta stanowi etap zasypu wkopu pod budowę muru bastejowego. W spągu warstwy znajdowała się smuga drobnego gruzu i miału ceglano – zidentyfikowane zostały 3 (a, b, c) etapy prac budowlanych związanych z powstawaniem muru bastejowego;
- 2) żółto-szaro-brązowy piasek z dodatkiem ciemnej próchnicy oraz fragmentami cegieł, zaprawy oraz węgli drzewnych;
- 3) przemieszana czarno-brązowo-szara próchnica z dodatkiem fragmentów cegieł, zaprawy i węgli drzewnych. Był to poziom użytkowy terenu po wewnętrznej, północnej stronie muru obronowego;
- 4) twarde warstewki: a) szaro-żółty / żółty piasek wymieszany z ciemną próchnicą oraz grudkami szarej gliny; b) warstewka wymieszanych drobin ceglanych z zaprawą; c) żółty piasek wymieszany z grudkami czarnej próchnicy;
- 5) piasek wymieszany z ciemną próchnicą z dodatkiem fragmentów cegieł – warstwa zasypiskowa po rozebraniu górnego poziomu muru bastejowego;
- 6) gruz ceglany rozbiórkowy wymieszany z czarną próchnicą, otoczkami, zaprawą i piaskiem;
- 7) asfalt – 3 cm; 13 cm – beton.

Po południowej stronie muru bastejowego zadokumentowano nawarstwienia w profilu wschodnim:

- 1) warstwa żółtego piasku przemieszana z brązową próchnicą, niewielką ilością węgli drzewnych oraz grudek plastycznej gliny;
- 2) warstwa żółtego piasku przemieszana z dużymi grudkami czarnej próchnicy i fragmentami cegieł z zaprawą oraz węglami drzewnymi. W stropie warstwy widoczne charakterystyczne wysmużnia piasków świadczące o krótkim lub okresowym płynięciu wody – powodzie (?);
- 3) warstwa brązowo-czarnej przepiaszczonej próchnicy przemieszanej z gruzem ceglany i zaprawą oraz dużą ilością węgli drzewnych – warstwa rozbiórkowa;
- 4) piasek wymieszany z ciemną próchnicą z dodatkiem fragmentów cegieł – warstwa zasypiskowa po rozebraniu górnego poziomu muru bastejowego;
- 5) gruz ceglany rozbiórkowy wymieszany z czarną próchnicą, otoczkami, zaprawą i piaskiem;
- 6) asfalt – 3 cm; 13 cm – beton.

Odkrywane nawarstwienia po obu stronach kurtyny muru bastejowego nie były tożsame. Łączyła je stratygrafia względem muru bastejowego. Warstwy 1 i 2 po stronie południowej muru sypane były do muru bastejowego. W warstwie nr 1 stwierdzone zostały poziomy zasypów etapów muru bastejowego. Zasypy te wskazywały na etapowanie poziome prac budowlanych muru bastejowego. Zidentyfikowano dwa pełne etapy, których wysokość wynosiła 10 warstw cegieł.

W rejonie opisywanej kurtyny muru bastejowego wystąpiły reliktury murów, których ściany równolegle biegnęły do kurtyny. Pierwsza z nich znajdowała się w odległości 4,73 m w kierunku

północnym. Być może jest to fragmentu budynku, który można zidentyfikować na planie widokowym B.B. Weinerów z 1562 r. w tym rejonie.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok SW.

b) Widok S. Negatyw strzelnicy.

c) Nawarstwienia po N stronie muru.

d) Nawarstwienia po S stronie muru.

e) Strzępia w kierunku zachodnim.

f) Północne lico kurtyny muru bastionowego.

g) Fragment lica muru.

h) Wykop w ul. Teatralnej i mur renesansowy po prawej

i) Widok NW. W głębi strzępia południowe.

j) Widok N. Strzępia południowe.

k) Obiekt renesansowy związany z murem bastejowym.

l) Widok lica wschodniego.

m) Stratygrafia warstw.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Relikt muru bastejowego datowany jest na 2 poł. XV w. Prawdopodobnie uwidoczniła jest na panoramie H. Schedla z 1493 r. Z pewnością budowa jego ukończona została do 1540 r. o czym świadczą pozostawione strzępia ceglane w celu poprowadzenia kortyny wokół komandorii joannitów oraz szpitala Bożego Ciała.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Relikt zachowany był do górnych partii muru obronnego, czego świadectwem może być pozostałość, jednej strzelnicy istniejących w tym miejscu a widocznych na planie aksonometrycznym B.B. Weinerów z 1562 r.

W wyniku podjętej decyzji przez konserwatora DWKZ, relikw został zniszczony, rozebrany w połowie jego przebiegu do głębokości ok. 1,5 m w celu poprowadzenia w tym miejscu magistrali wodociągowej.

X) Publikacje:

Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006.

15) VII.I

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, Boże Ciało / pl. Teatralny (dawn. *Kreuzherrenweg* / *Zwingerplatz*)

II) **Data odkrycia:** czerwiec - wrzesień 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty odkrywano były na obecnym terenie placu przed budynkiem Teatru Lalek po jego północnej stronie a na południe od pl. Teatralnego i na wschód od ul. Boże Ciało. Teren badań obejmował obszar o powierzchni prawie 76 m² (obecnie, miejsce lokalizacji fontanny przed Teatrem

Lalek).

IV) Rodzaj dzieła obronnego: fosa nowożytna.

V) Opis odkrycia:

W trakcie prac związanych z wywożeniem nawarstwień ziemi oraz gruzu ceglanego uchwycono relikty murów, które były pozostałością dawnego klasycystycznego, dwukondygnacyjnego pałacu z dostawionymi bocznymi skrzydłami, tzw. Domu Kupców. W tym wykopie odkryto narożnik północno-wschodni południowego skrzydła tegoż pałacu. Ściana północna odkryta została na długości 7,60 m, natomiast wschodnia – 4,50 m. Ściany miały szerokość 0,98 – 1,05 m i rozszerzały się przy narożniku nawet do 1,20 m. Ława fundamentowa tegoż budynku znajdowała się na wysokości 116,29 m n.p.m. nie uchwycono posadowienia fundamentu. Mur zbudowany został z cegieł formatu 26-28 x 12,5-14,5 x 6,5-7,5 cm, spojonych twardą zaprawą barwy jasnoszarej z pylistym węglanem wapna o spoinach nieopracowanych. Cegły w murze zostały ułożone w wątku blokowym. Po stronie wewnętrznej muru zdublowano przebieg murów obwodowych w postaci ścianki wykonanej z płasko ułożonej, jednej warstwy cegieł oddalonej od ściany obwodowej o szerokość ok. 9-14 cm. W części przypodłogowej ówczesnej piwnicy znajdowały się otwory o wymiarach 18 x 19-20 cm, będącymi otworami wentylacyjnymi tej dylatacji. W części południowo-wschodniej wykopu uchwycony fragment muru dostawionego do głównej ściany muru od wschodu (M2), prawdopodobnie ogrodzenia. Zbudowany z cegieł formatu 26-28 x 12,5-14,5 x 6,5-7,5 cm, spojonych zaprawą barwy jasnoszarej twardej z pylistym węglanem wapna.

W obrębie wykopu zarejestrowano dwa profile dokumentujące nawarstwienia powstała po zewnętrznej, południowej, stronie od muru bastejowego. W profilu zachodnim wykonanym po zachodniej stronie wykopu zadokumentowano nawarstwienia:

- 1) brązowa próchnica wymieszana z żółtym piaskiem z dodatkiem dużych fragmentów cegieł, węgli drzewnych oraz żółtej zaprawy;
 - 2) wymieszane różnej barwy piaski od jasno-żółtego do szarego z warstwowo ułożonymi smużkami czarno-brązowej próchnicy;
 - 3) jasno-żółty piasek z soczewkami szarego piasku gdzieśgdzie grudkami brązowo-żółtej próchnicy, wytrącenia żelaziste;
 - 4) czarno-brązowa próchnica z fragmentami cegieł, szarej zaprawy i fragmentami kości. Teren użytkowany do czasu powstania klasycystycznego pałacu;
- W1) wkop wąskoprzestrzenny pod mur budynku XIX-wiecznego wraz z wydobytym materiałem;
M1) południowe skrzydło klasycystycznego pałacu;
- 5) żółty piasek wymieszany z brązową próchnicą oraz grudkami czarnej próchnicy, fragmentami cegieł, drobnymi grudkami jasnej gliny, drobnymi grudkami zaprawy;
 - 6) warstwa zasypów gruzowych związanych z rozbiórką budynku;
- W2) wkop związany z posadowieniem studzienki kanalizacyjnej;
M2) studzienka kanalizacyjna;
- 7) współczesne nawarstwienia czarnej próchnicy z dodatkiem gruzu ceglanego, otoczków;

Kolejne nawarstwienia po południowej stronie muru bastejowego zarejestrowane zostały we wschodniej części wykopu, przy narożniku północno-wschodnim skrzydła południowego pałacu. Były to:

- 1) wymieszane różnej barwy piaski od jasno-żółtego do szarego z warstwowo ułożonymi smużkami czarno-brązowej próchnicy;
 - 2) jasno-żółty piasek z soczewkami szarego piasku gdzieśgdzie grudkami brązowo-żółtej próchnicy, wytrącenia żelaziste;
 - 3) czarno-brązowa próchnica z fragmentami cegieł, szarej zaprawy i fragmentami kości. Teren użytkowany do czasu powstania klasycystycznego pałacu;
- M1) południowe skrzydło klasycystycznego pałacu stawiane od strony wschodniej do profilu ziemnego;
- 4) żółty piasek wymieszany z brązową próchnicą oraz grudkami czarnej próchnicy, fragmentami cegieł, drobnymi grudkami jasnej gliny, drobnymi grudkami zaprawy;
- W1) wkop budowlany związany z fragmentem przybudówki usytuowanej po stronie wschodniej budynku;
- M2) fragment ściany dostawionej do skrzydła pałacowego;
- 5) warstwa zasypów gruzowych związanych z rozbiórką budynku;

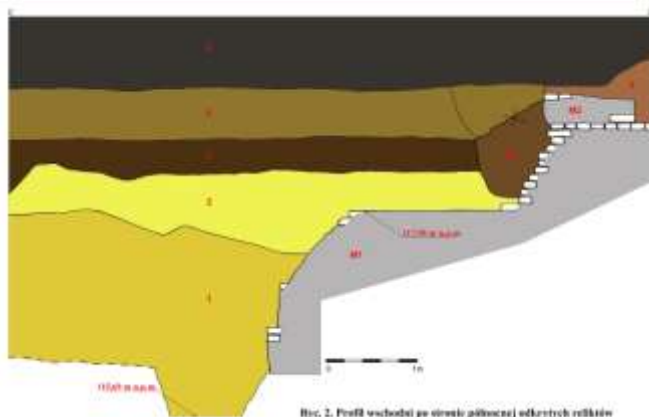
6) współczesne nawarstwienia czarnej próchnicy przepieszczonej.

W trakcie badań nie udało się odsłonić nawarstwień, które można by było zidentyfikować jako poziom fosy. W profilu zachodnim, najniższa warstwa stanowiła zastanawiający element zasypowy. Miejsce usytuowania tych nawarstwień można by zidentyfikować z zasypami lub najdalej wysuniętym fragmentem, w kierunku północno-wschodnim, wyspy zajętej przez zakon Joannitów. Powyżej warstwy nr 1 w profilu zachodnim jak i najniższa warstwa w profilu wschodnim stanowiły materiał nasypany na poziom średniowiecznej i szesnastowiecznej fosy. Być może nasypy te są pozostałością powstałą po budowie pierwszych fortyfikacji bastionowych z nowym układem fos.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok SE zasypów fosy.

b) Przekrój E.

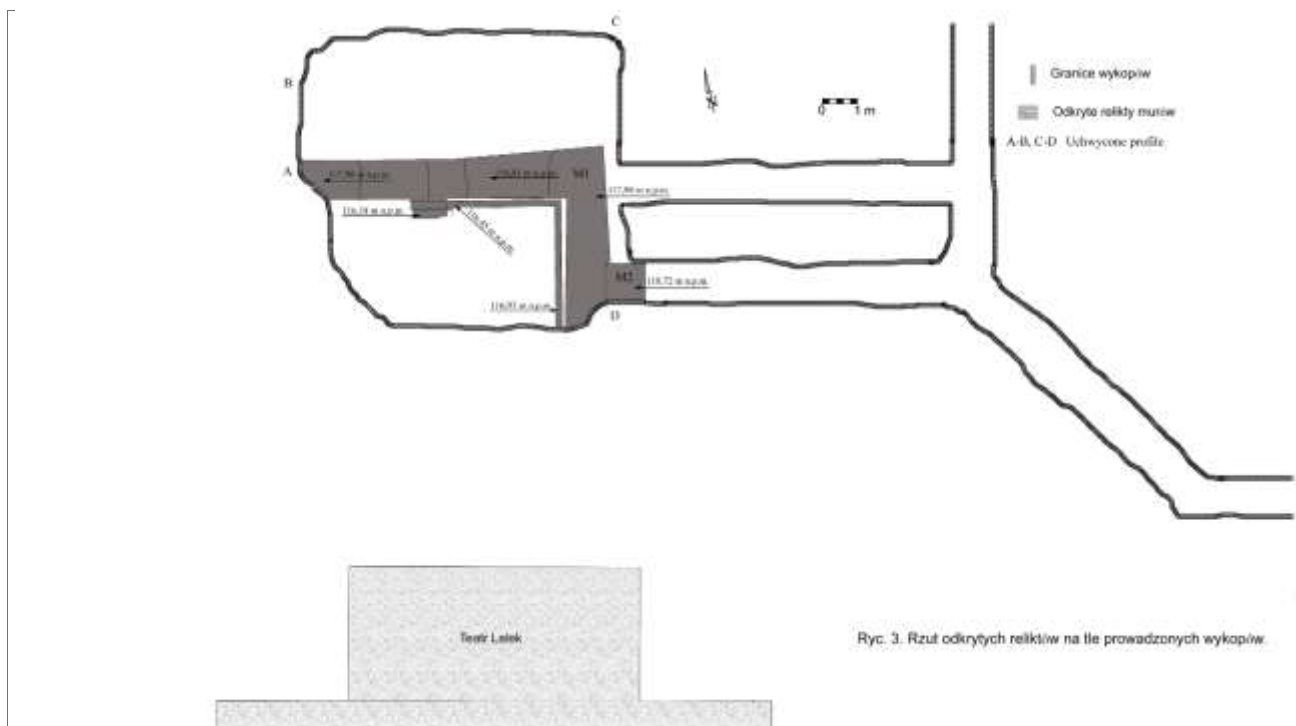

c) Widok SW.

d) Profil W. W dole – nawarstwienia fosy i jej zasypy powyżej.

VII) Plan

VIII) Datowanie: nieokreślone

W trakcie prac nie udało się zidentyfikować ruchomego materiału archeologicznego. W związku z tym, iż teren ten znajduje się przed kutyną muru bastiejowego, należy datować najniższe odkryte nawarstwienia najwcześniej na koniec XV w. natomiast zasyp piaszczysty fosy przed kurtyną muru bastiejowego, można wiązać z powstaniem w tym rejonie Bastionu Międzymurze, powstałego w latach 1667-1670.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Poprowadzone prace objęły niewielki odcinek fosy tu się znajdującej. Pod obecnie istniejącym Parkiem Staromiejskim, znajdują się niezniszczone nawarstwienia fosy średniowiecznej i nasypy Bastionu Międzymurza. Poprowadzona inwestycja nie osiągnęła poziomu fosy średniowiecznej, co pozwala w przyszłości na ewentualne przeprowadzenie prac w celu zidentyfikowania wschodniego krańca wyspy zajmowanej przez joannitów.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek 2006.

16) VI.A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Teatralna (dawn. *Zwingerplatz*)

II) Data odkrycia: czerwiec 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikt znajdował się na skrzyżowaniu ulic: Teatralna, Widok, Boże Ciało i pl. Teatralny. Obecnie jezdnia placu Teatralnego. Odkrywane pozostałości wału ziemnego i kurtyny muru obronnego znajdowały się w obrębie fundamentów północnego skrzydła klasycystycznego pałacu.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny

V) Opis odkrycia:

Opisywane relikty identyfikowane były w wykopie o powierzchni ok. 28,80 m. W trakcie prac zadokumentowano profil zachodni z nawarstwieniami:

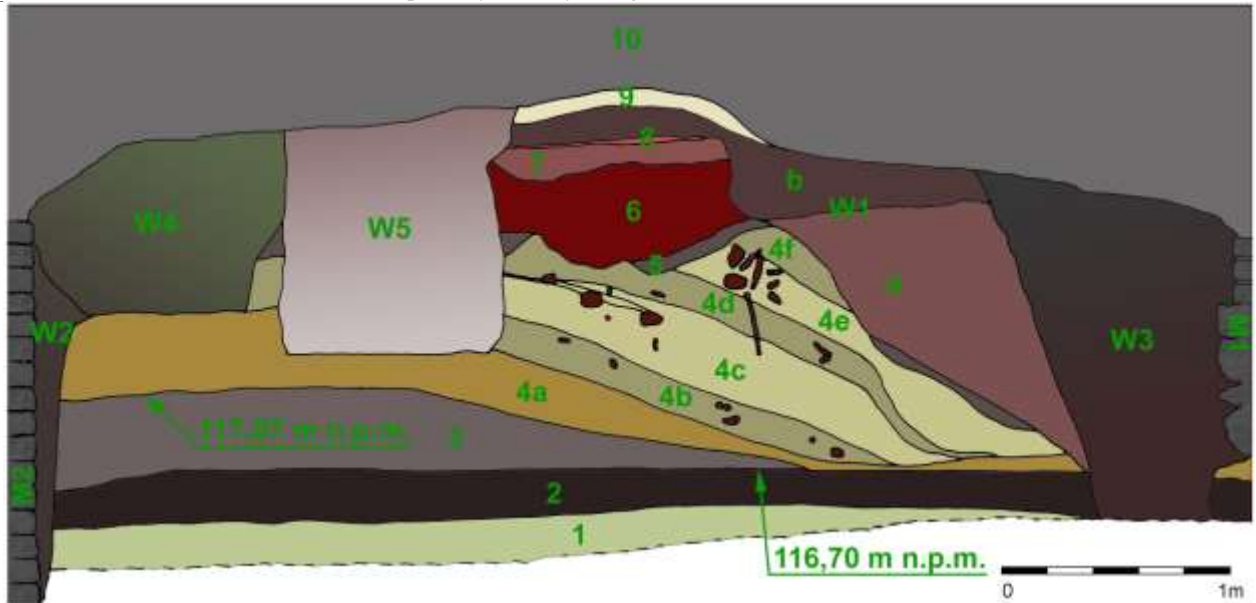
- 1) żółty piasek calcowy;
- 2) warstwa gleby pierwotnej ze ściętym stropem;
- 3) gleba pierwotna przerzucona z piaskiem, widoczne duże grudy (10-15 cm) próchnicy, warstwa wyrównawcza pod wał;
- 4) - a) żwirki i piaski z dużą ilością grudek gliny oraz niewielką ilością grudek ziemi biellicowej –

- pierwsza warstwa wału;
- warstwy wału - zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką zawartością próchnicy (układ negatywów, drobnych żerdzi sugeruje zastosowanie konstrukcji wału faszynowego; warstwy b-f). Warstwy wału miały miąższość do 1,08 m;
- 5) warstwa spiaszczonej próchnicy z bardzo drobnymi ułamkami cegieł, węgli drzewnych, warstwa powstała po zniszczeniu wału - prawdopodobnie w wyniku budowy czternastowiecznego obwodu obronnego;
- M1) fundament kurtyny XIV-wiecznego muru obronnego. Relikt odkryty został na długości prawie 2 metrów. Po zewnętrznej, północnej, stronie kurtyny znajdował się kolejny fragment fundamentowy skrzydła pałacowego. Relikt zachował się do wysokości trzech warstw cegieł. Miał on tu szerokość 1,34 m. Kamienny fundament miał szerokość do 1,60 m. Cegły ułożone były w murze w technice *opus emplectum*, natomiast w licu w wątku jednowozówkowym. Do budowy muru użyto cegieł formatu 26,0 – 27,0 x 12,0 – 13,0 x 9,0 – 9,5 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto wapienną z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu.
- 6) szarobrunatna spiaszczona mierzwa z dużą ilością ułamków kości, cegieł, ceramiki i węgli drzewnych, warstwa związana z użytkowaniem miasta zapewne po wybudowaniu muru;
- 7) silnie spiaszczona próchnica z ułamkami cegieł zaprawy, warstwa 4 i 4a są pozostałością naprawy lub rozbiórki murów);
- 8) warstewka bardzo drobnego gruzu i miazgu ceglano;
- W1) warstwa złożona z dwóch poziomów zasypów: a) czarno-brązowa próchnica, silnie spiaszczona z dużą ilością dużych i drobnych fragmentów cegieł, drobnymi grudkami zaprawy; b) brązowa próchnica, silnie spiaszczona z dużą ilością fragmentów cegieł, miazgiem ceglano (gruz szachulcowy?);
- W2) wkop wąskoprzestrzenny pod fundament ściany pałacu;
- M2) ściana fundamentu północnego skrzydła pałacu klasycystycznego, tzw. Domu Kupców;
- 9) silnie zbity piasek z grudkami zaprawy, fragmentami cegieł;
- W3) wkop pod nieczynną instalację kanalizacyjną;
- W4) wkop pod instalacje podziemne;
- W5) współczesny wkop pod nieistniejące instalacje;
- 10) zasypy współczesne, warstwy niwelacyjne.
- Na najniższych nawarstwieńach identyfikowanych jako gleba ziemi bielicowej, warstwa nadcalcowa (humus pierwotny), zalegały nasypy wału piaszczystego o konstrukcji piaszczysto-faszynowej (warstwy 4a - 4e). Ta warstwa wału interpretowana jako tzw. „poduszka” (warstwa 4a) zalegała na wcześniej zniwelowanym terenie – ziemi bielicowej (warstwa 2). Pomiędzy warstwą 3 i warstwą 4a zaobserwowane zostały brązowe smużki, prawdopodobnie negatywów desek (dranic) ułożonych w tym miejscu w celu zabezpieczenia ściągniętego, mokrego podłoża (warstwa 3). Ponadto teren pod warstwą 3 opadał w kierunku południowym. Prawdopodobnie związane było to istnieniem lokalnego niewielkiego jeziora
- Strop gleby pierwotnej znajdowała się na wysokości 116,70 m n.p.m. Korona muru obronnego zachowała się do wysokości 119,15 m n.p.m., natomiast korona kamiennego fundamentu znajdowała się na wysokości 118,78 m n.p.m.
- Po północnej stronie kurtyny muru obronnego dostawiona została ściana, która przecinała i niszczyła nawarstwienia antropogeniczne. Zarejestrowane warstwy stanowiły pozostałość nowożytnych / współczesnych działań miejskich w obrębie obwarowań, które niszczyły starsze nawarstwienia po północnej stronie muru obronnego. Murowany, ceglany relikw dostawiony do muru obronnego od strony północnej, był elementem ściany obwodowej fundamentu północnego skrzydła pałacu klasycystycznego, tzw. Domu Kupców.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok W. Nawarstwienia wału ziemno-piaszczysto-faszynowego.

b) Profil zachodni przekroju wału ziemno-piaszczysto-faszynowego.

c) Mur obronny. Widok N.

d) Mur obronny. Widok S.

e) W dole profilu – resztki wału ziemnego.

VII) Plan

VIII) Datowanie: nieokreślone

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w.

Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala datować go na XIII w. Brak materiału ruchomego nie pozwala na dokładniejsze jego datowanie.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Relikt wału znajdował się w obrębie fundamentów północnego skrzydła, istniejącego w tym miejscu dawnego budynku, zw. Zwinger, wzniesionego w latach 1768-70 wg proj. C.G. Langhansa. Dzięki temu nie zostały zniszczone nawarstwienia odkrytego wału ziemnego. Ściana północna tegoż

budynku została posadowiona na odkrytym murze obronnym. Relikt muru obronnego, jak i nawarstwienia wału ziemnego znajdują się pod obecnym skrzyżowaniem ulic: Boże Ciało, Teatralna, Widok i pl. Teatralny. Miejsce usytuowania reliktu nie pozwala na wykonanie ekspozycji w tym miejscu.

X) Publikacje:

Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006; Badura, Kastek, Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 365–425; Kastek 2010, s. 361–378; Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 401-454; Kastek, Mruczek 2016, s. 10-36.

17) VI.A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Teatralny (dawn. *Zwingerplatz*)

II) Data odkrycia: marzec 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty baszty łupinowej i odchodzącego od niej w kierunku wschodnim, odcinek muru obronnego, znajdowały się w północno-wschodniej części placu Teatralnego. Znajdowały się na wysokości wschodniej części kamienicy przy pl. Teatralnym 6-7 oraz na wysokości kamienicy nr 5. Relikty znajdowały się w odległości 3,80 do 5,00 m od wspomnianych kamienic.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny; baszta łupinowa o przekroju półkolistym.

V) Opis odkrycia:

W trakcie prac na pl. Teatralnym odkryta została jedna baszta łupinowa o przekroju półkolistym wraz z dochodzącym do niej od strony wschodniej odcinkiem kurtyny muru obronnego o długości 14,91 m. Baszta zachowała się do wysokości 118,40 m n.p.m. (wschodnie ramię baszty) i 118,63 m n.p.m. (zachodnie ramię baszty) t.j. gdzie partia ceglana muru obronnego zachowała się do dwóch warstw cegieł (wschodnie ramię baszty) i do czterech warstw (zachodnie ramię baszty). Większość łuku baszty zachowała się do wysokości szlichty budowlanej korony kamiennego fundamentu t.j. ok. 118,19 m n.p.m. Posadowienie muru obronnego znajdowało się na wysokości 117,10 m n.p.m., natomiast strop gleby pierwotnej znajdował się na wysokości 117,05 m n.p.m.

W obrębie wykopu zarejestrowano nawarstwienia:

- 1) żółty piasek calcowy;
 - 2) warstwa gleby pierwotnej ze ściętym stropem;
 - 3) gleba pierwotna przerzucona z piaskiem i niewielkimi grudkami gliny, widoczne duże grudy (10-15 cm) próchnicy oraz z dodatkiem piasków żelazistych. Warstwa występowała po obu stronach fundamentu muru obronnego;
 - 4) warstwy wału - zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką zawartością próchnicy (słabo zachowany układ negatywów faszyny – grudki brązowej próchnicy). Warstwy wału miały miąższość do 0,90 m;
 - 5) warstwa żółtego piasku wymieszanego z czarną próchnicą oraz grudkami gliny, drobnymi fragmentami węgla drzewnych. Warstwa powstała przed budową kamiennego fundamentu baszty łupinowej. W warstwie nie stwierdzono konstrukcji, można było jednak zauważyć ślad poziomych równych linii mogący być negatywami desek tu się znajdujących. Było tu co najmniej dwa poziomy użytkowe;
- W1) wkop wąskoprzeźrenny pod fundament kurtyny oraz baszty łupinowej XIV-wiecznego muru obronnego zawierającego materiał z warstwy 5 wewnątrz baszty. We wkopach po zewnętrznej stronie obwodu obronnego, znajdował się w miarę czysty zasyp piaszczystego wału ziemnego z niewielką ilością próchnicy;
- M1) fundament baszty łupinowej o przekroju półkolistym i kurtyny muru XIV-wiecznego muru obronnego. Baszta łupinowa w rzucie o przekroju półkolistym odkryta została z odcinkami muru po stronie wschodniej i zachodniej. Po stronie zachodniej kurtyna muru obronnego na poziomie korony partii ceglanej odkryta była na długości 4,60 m, natomiast po stronie wschodniej – 15,24 m. Odkryta baszta miała średnicę ok. 6,80 m, natomiast kurtyna muru zachowała się do szerokości 1,15 m. Zniszczenia po północnej stronie kurtyny muru, nie pozwalały na dokładne określenie jej szerokości. Kamienny fundament zachowany po południowej stronie baszty miał

szerokość do 1,55 m, natomiast partia ceglana miała szerokość 1,36 m. Relikt baszty zachował się do poziomu trzech warstw cegieł t.j. do wysokości 118,74 m n.p.m., natomiast strop fundamentu znajdował się na wysokości 118,27 m n.p.m. Odcinek zachodni muru obronnego zachował się do wysokości czwartej warstwy cegieł t.j. do wysokości 118,63 m n.p.m. natomiast strop fundamentu znajdował się na wysokości 118,21 m n.p.m. W odcinku wschodnim muru zachowało się do trzech warstw cegieł t.j. do wysokości 118,33 m n.p.m., natomiast korona fundamentu znajdowała się na wysokości 118,15 m n.p.m. Z zachowanych partii muru obronnego wynika, iż jako pierwsza powstała baszta a następnie do niej dostawiona została kurtyna muru obronnego. Fundament reliktu zbudowany został z otoczków o wymiarach 60 x 32, 39 x 26, 34 x 18, 41 x 12, 32 x 26, 48 x 31, 42 x 18 cm połączonych średniotwardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. W przestrzenie pomiędzy otoczkami wrzucone były fragmenty cegieł, dachówek z niewielką ilością drobnych otoczków. Kamienny fundament miał tu wysokość do 1,20 m. Na wszystkich odcinkach szlichta budowlana była równo przygotowana pod partię ceglana. We wschodnim odcinku muru obronnego część w części korony fundamentu zostały ułożone na płasko cegły, co powodowało, iż wyglądało to jakby była to warstwa cegieł partii naziemnej. Nie zaobserwowano takiego układu cegieł w fundamencie w odcinku zachodnim muru jak i w baszcie. Kamienie z fundamencie ułożone były w pięciu warstwach. Zauważalne były dwa etapy zasypywania wkopu fundamentowego. Partia naziemna zbudowana była z cegły ułożonej w murze w technice *opus emplectum*. W zachowanym licu południowym cegły ułożono w wątku jednowózkowym z zendrówkami w baszcie i odcinku zachodnim muru natomiast w odcinku wschodnim nie zaobserwowano zendrówek na odkrytym, zachowanym fragmencie. Do budowy muru użyto cegieł formatu 26,0 – 28,0 x 11,0 – 13,5 x 8,5 – 10,0 cm połączonych średniotwardą zaprawą piaszczysto-wapienną z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. W zachowanych partiach licowanych zachowała się niewielka ilość spoiny z rysą.

- 6) warstwa tłustej próchnicy wymieszana z żółtą gliną, dużą ilością węgla drzewnych, fragmentami cegieł, zaprawy. W stropie warstwy widoczna cienka warstewka spalenizny – ślad po pożarze (?). Warstwa w obrębie wnętrza baszty łupinowej;
- 7) warstwa brązowej przepiaszczonej próchnicy z drobnymi fragmentami cegieł, zaprawy i węgla drzewnych. Warstwa w obrębie wnętrza baszty łupinowej;
- 8) warstwa żółto-zielonkawej gliny przemieszanej z piaskiem, próchnicą i drobnymi fragmentami cegieł, zaprawy oraz węgla drzewnych. Warstwa w obrębie wnętrza baszty łupinowej;
- 9) warstwa brązowej przepiaszczonej próchnicy z drobnymi fragmentami cegieł, zaprawy oraz węgla drzewnych. Warstwa w obrębie wnętrza baszty łupinowej;
- W2) wkop pod instalację gazową, ułożoną wzdłuż północnego lica muru obronnego;
- 10) współczesne nawarstwienia.

Zadokumentowane nawarstwienia antropogeniczne w obrębie wnętrza baszty łupinowej wskazują na długotrwałe użytkowanie poszczególnych poziomów oddzielonych poziomami spalenizny. Nie było widać zbyt dużych zakłóceń nawarstwień, z czego wnioskować należy, iż płonąć mogło wypełnienie drewniane baszty a sama baszta nie była zniszczona.

Charakter prowadzonych prac budowlanych związanych układaniem kanalizacji po południowej stronie baszty i opisywanego muru obronnego nie pozwolił na pełne zidentyfikowanie nawarstwień po południowej stronie obwodu obronnego. W zidentyfikowanych najniższych warstwach antropogenicznych (tożsamy z profilem nawarstwień do wysokości ok. 0,90 m od poziomu stropu gleby pierwotnej z wnętrza baszty) nie zaobserwowano warstwy, którą interpretować należy powstałej przed obwodem obronnym.

Przebieg kurtyny obwodu obronnego wysunięty jest na południe w stosunku do samej baszty. Biorąc pod uwagę, zmianę przebiegu kurtyny muru obronnego – znajdowała się ona w odległości 7,36 m od wschodniego rania baszty - w stosunku do baszty, budowa jej musiała nastąpić prawdopodobnie w momencie kontynuowania budowy kurtyny muru w kierunku Bramy Świdnickiej II od strony wschodniej. Natomiast odcinek zachodni, odchodzący od baszty w kierunku Bramy Świdnickiej, był kontynuacją prac wykonanych po wybudowaniu baszty, co można wnioskować po materiale użytym do budowy partii ceglanej. W baszcie jak i odcinku zachodnim kurtyny muru występowała cegła zendrówka, natomiast w odcinku wschodnim – nie pojawiła się ta cegła.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok baszty w kier. S.

b) Widok w kier. S na basztę i odcinek W muru obronnego.

c)

d)

e)

f)

g)

h)

VII) Plan
VIII) Datowanie: Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w. Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala datować go na XIII w. Brak materiału ruchomego nie pozwala na dokładniejsze jego datowanie.
IX) Stan zachowania, uwagi: Baszta łupinowa, jak opisany wyżej odcinek kurtyny obwodu obronnego, zostały zniszczone po północnej stronie w wyniku poprowadzenia instalacji gazowej, wzdłuż północnego lica reliktu. Obiekty zniszczone zostały na łącznej długości 26,60 m opisywanego odcinka obwodu obronnego. Dodatkowo fragmentarycznie uszkodzone zostało południowe lico kamiennego fundamentu baszty na odcinku 2,50 m oraz kurtyna muru obronnego na długości do 4,30 m w wyniku prac związanych z układaniem instalacji kanalizacyjnych. W wyniku decyzji Konserwatora DWKZ, odkryte relikty zostały zachowane w nienaruszonej formie pomijając wspomniane zniszczenia. Przebieg reliktyw został odtworzony w nawierzchni chodnika w formie kostki brukowej.
X) Publikacje: Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006; Kastek 2010, s. 361–378; Kastek 2012, s. 177–193.

18) VI.A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Teatralny (dawn. <i>Zwingerplatz</i>)
II) Data odkrycia: marzec-kwiecień 2006 r.
III) Miejsce odkrycia: Kolejny z odcinków odkrywanych reliktyw ciągnął się na długości ok. 43 m i obejmował wykonanie czterech sondaży w celu zidentyfikowania przebiegu obwodu obronnego. Sondaże znajdowały się w odległości ok. 5 m od obecnie istniejących budynków. Pierwszy z sondaży miał wymiary 7,5 x 2,0 m i znajdował się w odległości 11,50 m od zachodniego ramienia baszty. Drugi o wymiarach 3,5 x 2,0 m znajdował się w odległości ok. 5,30 m od pierwszego, natomiast ostatni miał wymiary 5,84 x 2,0 m i znajdował się w odległości ok. 1,50 m od drugiego w kierunku zachodnim. Ostatni z sondaży znajdował się w odległości ok. 4,30 m od trzeciego i miał wymiary 7,50 x 2,50 m. W obrębie tego odcinka obwodu obronnego wykonane zostały dwa prostopadłe do muru obronnego sondaże. Pierwszy znajdował się po południowej stronie odcinka czwartego, w połowie jego długości. Drugi natomiast znajdował się ok. 28 m na zachód od baszty, po południowej stronie odcinka trzeciego.
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny
V) Opis odkrycia: Poprowadzone wykopy sondażowe miały na celu zidentyfikowanie przebiegu pozostałości muru obronnego. Okazało się, iż relik ten przez większość odkrytego odcinka miał przebieg w miarę równoległy po osi wschód - zachód (odbiegał od istniejącej zabudowy od 3,90 m, wschodni odcinek, do 5,00 m, zachodni odcinek), dopiero w odległości 44,00 m od zachodniej ściany baszty, skręcał w kierunku północno-zachodnio – zachodnim, do wieży Bramy Świdnickiej II. Z obwodu obronnego na tym odcinku odkryte były głównie partie ceglane w pierwszych trzech sondażach, w czwartym – zachowała się tylko partia fundamentowa. W poszczególnych sondażach odkryty relik muru miał wymiary: sondaż I – odkryty na długości 7,15 m x 1,32 m (zachowana szerokość na długości 2,94 m); sondaż II – odkryty na długości 3,41 m x 1,35 m; sondaż III – odkryty na długości 5,64 m x 1,35 m oraz sondaż IV - odkryty na długości 7,86 m uchwyciony kamienny fundament miał szerokość do 1,73 m na długości 2,54 m od strony wschodniej. Dalszy, zachodni odcinek fundamentu skręcał w kierunku północno-zachodnio – zachodnim i na ten odcinek nachodziła instalacja gazowa. Korona kamiennej ławy fundamentowej była szersza po obu stronach ceglanej partii muru o ok. 0,16-0,18 m. Partie ceglane zachowały się do trzech warstw cegieł partii naziemnej obwodu w sondażu pierwszym i trzecim oraz do dwóch warstw, w sondażu drugim. W czwartym sondażu cegły z partii naziemnej widoczne były tylko w profilu wschodnim (zachowało się fragmentarycznie do dwóch warstw). W

sondażach tych cegła użyta została jako warstwa wyrównawcza stropu kamiennego fundamentu, pod szlichtę budowlaną, która dobrze była widoczna w sondażu czwartym. Zachowana partia naziemna i fundamentowa wykonane były w technice *opus emplectum*. W zachowanej partii naziemnej obwodu cegły w licu ułożone były w wątku jednowozówkowym bez zendrówek. Do budowy muru użyto cegieł formatu 9-9,5 x 12,5-13,5 x 26-27,5 cm połączonych średniotwardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. W zachowanych fragmentach partii ceglanej muru nie zachowała się oryginalna spoina. Mur zachował się w tych sondażach do wysokości: sondaż I - 118,63 m n.p.m. (partia ceglana); sondaż II – 118,36 m n.p.m. (partia ceglana) i 118,15 m n.p.m. (korona fundamentu); sondaż III – 118,59 m n.p.m. (partia ceglana) i 118,15 m n.p.m. (korona fundamentu); sondaż IV – 118,14 m n.p.m. (korona fundamentu).

Fundament kurtyny wykonany był w wykopie wąsko przestrzennym. Wykonany był z otoczków ułożonych w czterech warstwach. Z zasypywania wkopu wnioskować należy, iż fundament stawiano w dwóch etapach. Analizując materiał antropogeniczny widoczny w profilach można stwierdzić, iż ostatnia, najwyższa warstwa fundamentu była poziomem pierwotnie wystającym ponad poziom terenu, z biegiem czasu zasypany. Na tym odcinku fundament miał wysokość ok. 1,20 m i posadowiony był na nawarstwieniach wału ziemnego. Zbudowany został z otoczków o wymiarach 72 x 38, 38 x 28, 31 x 16, 42 x 14, 31 x 24, 38 x 25 cm połączonych średniotwardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. W przestrzenie pomiędzy otoczki wrzucone były fragmenty cegieł, dachówek z niewielką ilością drobnych otoczków. W koronie fundamentu użyto, w niektórych miejscach, cegły średniowiecznej do wykonania równego podłoża pod wykonanie partii ceglanej obwodu.

W obrębie odcinka wykonano dokumentację nawarstwień antropogenicznych w trzech miejscach związanych z pozostałościami wału ziemnego. Pierwszy z nich znajdował się po południowej stronie obwodu obronnego, na wysokości omawianego sondażu czwartego. Układ nawarstwień zarejestrowany w sondażu 1, profil wschodni:

- 1) warstwa piaszczystego calca złożona z dwóch poziomów. Na niższy poziom składały się: drobno i gruboziarnisty piasek barwy od jasnożółtej do żółtej z różnymi wytrąceniami żelazistymi. Na wyższy poziom składały się żółto-szare drobne piaski częściowo wymieszane z drobinami próchnicznymi przesiąkającymi w warstwy wyższej;
- 2) warstwa gleby pierwotnej ze ściętym stropem;
- 3) warstwa przemieszanych grudek próchnicy gleby pierwotnej z piaskami oraz grudkami piasku ilastego / gliny;
- 4) warstwy wału, zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką domieszką próchniczną (układ negatywów, drobnych żerdzi sugeruje zastosowanie konstrukcji wału faszynowego;
- W) wąsko przestrzenny wkop pod kamienny fundament muru obronnego. Niższy poziom zasypów zawierał głównie materiał piaszczysty z warstw wału ziemnego z niewielką ilością próchnicy (etap A zasypów). W wyższym poziomie znajdowała się głównie brązowo-szara przepiaszczona próchnica z niewielką ilością grudek plastycznej zielonkawej gliny (etap B zasypów);
- M) kamienny fundament kurtyny XIV-wiecznego muru obronnego (odcinek IV);
- 5) warstwa plastycznej, żółto-zielonkawej gliny przemieszanej z niewielką ilością grudek próchnicy i piasku oraz z dodatkiem drobnych fragmentów węgla drzewnych i drobin cegieł oraz zaprawy;
- 6) warstwa zawierająca przemieszany materiał próchniczno-piaszczysto-gruzowy z fragmentami węgla, zaprawy i grudek gliny. Zniszczenia związane z funkcjonowaniem miasta i obwarowań murowanych o nieznaną chronologię;
- 7) współczesne zasypy.

Pierwotny poziom terenu mógł się znajdować na poziomie warstwy 5, która to stanowiła zabezpieczenie terenu, po południowej stronie muru obronnego, przed jego osuwaniem się do fosy. Strop jej zachował się do wysokości stropu fundamentu. Strop gleby pierwotnej znajdował się na wysokości 116,90 m n.p.m., która miała miąższość do 0,20 m.

Kolejny z profili zarejestrowano po południowej stronie muru obronnego, pomiędzy sondażem drugim i trzecim. W wykopie prowadzonym po osi północ - południe, zarejestrowano w dwóch profilach; wschodnim i zachodnim, fragmentarycznie zachowany wał ziemny wraz z fragmentem skłonu fosy. Zarejestrowano układ nawarstwień w wykopie w obu profilach:

- 1) warstwa żółtych piasków calcowych;
- 2) warstwa gleby pierwotnej ze ściętym stropem o miąższości do 0,2 m;

- 3) północny brzeg średniowiecznej fosy, której skłon opadał pod kątem ok. 22°. Częściowo zniszczony brzeg przez późniejsze prace;
- 4) warstwa gleby pierwotnej przerzuconej z piaskiem, widoczne duże grudy (10-15 cm) próchnicy, warstwa wyrównawcza pod wał, lepiej widoczne w profilu zachodnim wykopu niż wschodnim;
- 5) warstwy wału, zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką domieszką próchniczną (układ negatywów, drobnych żerdzi sugeruje zastosowanie konstrukcji wału faszynowego, które dobrze widoczne były w profilu wschodnim, gdzie lepiej niż w zachodnim, który został mocno zniszczony na odcinku południowym, widoczny był południowy skłon warstw piaszczystych wału ziemnego. Z uchwyconego profilu wschodniego warstwy opadały w kierunku południowym pod kątem 25-27°. Można zidentyfikować tu trzy poziome zasypów;
- W) wąsko przestrzenny wkop pod kamienny fundament muru obronnego w postaci brązowo-szarej przepieszczonej próchnicy. Zachował się tylko w dolnym odcinku;
- M) kamienny fundament kurtyny XIV-wiecznego muru obronnego (odcinek III i II);
- 6) warstwa żółtego piasku zalegającego na skłonie północnym fosy, częściowo niszczonego warstwy wału ziemnego oraz skłonu fosy w jej niższym odcinku;
- 7) warstwa zawierająca przemieszany materiał próchniczno-piaszczysty barwy szaro-brązowej. Warstwa ta zidentyfikowana została na krótkim odcinku na wysokości skłonu fosy. Opadała pod kątem 31°;
- 8) warstwa zniszczeń powstałych na przedpolu obwodu obronnego zawierające dużą ilość gruzu ceglano, dachówek, zaprawy, piasku przemieszanego z próchnicą i dużą ilością plastycznej zielonkawej gliny oraz bardzo dużą ilością węgla drzewnych; Warstwa ta nie zawierała materiału datującego w postaci ceramiki;
- 9) nowożytnie i współczesne zasypy i zniszczenia.

Wykop ten pozwolił na określenie przebiegu linii brzegowej średniowiecznej fosy, której początek skłonu znajdował się w odległości ok. 3,9 m od czternastowiecznego obwodu obronnego. Nawarstwienia wału ziemnego zachowały się do wysokości ok. 1,0 m w profilu zachodnim i do ok. 0,6 m w profilu wschodnim. Strop gleby pierwotnej znajdował się na wysokości 116,87 m n.p.m.

W trzecim, wykopie wykonanym po stronie wewnętrznej obwodu obronnego znajdowały się nawarstwienia wału ziemnego, które zachowały się do wysokości 0,58 m, natomiast gleba w tym miejscu miała miąższość do 0,12 m. W północnym profilu zarejestrowano nawarstwienia:

- 1) warstwa żółtych piasków calcowych;
- 2) warstwa gleby pierwotnej ze ściętym stropem o miąższości do 0,12 m;
- 3) warstwa przemieszanych grudek próchnicy gleby pierwotnej z piaskami oraz grudkami piasku ilastego / gliny o miąższości do 0,28 m;
- 4) piaszczysta warstwa wału o miąższości do 0,30;
- M2) relikw budynku dostawionego do muru obronnego. W wykopie znajdował się fragment fundamentu, którego dolna część wykonana została z pojedynczej warstwy kamienia polnego o wymiarach 48 x 32; 24 x 17; 29 x 22 cm, na których to położona została warstwa z cegieł o wymiarach 6,5 – 7,5 x 11,5 – 13,0 x 26,5 cm. Wszystko połączone było twardą zaprawą piaszczysto wapienną barwy jasnożółtej z użytym węglanem wapnia w postaci pylistej. Fragmenty tego relikw znajdowały się przy północnym licu muru obronnego w sondażu II i III.
- 5) współczesne zasypy nawarstwienia.

Nie udało się poprowadzić profilu po osi północ-południe, ze względu na zniszczenia jakie znajdowały się po tej stronie obwodu obronnego.

VI) Wizualizacja relikw:

a)

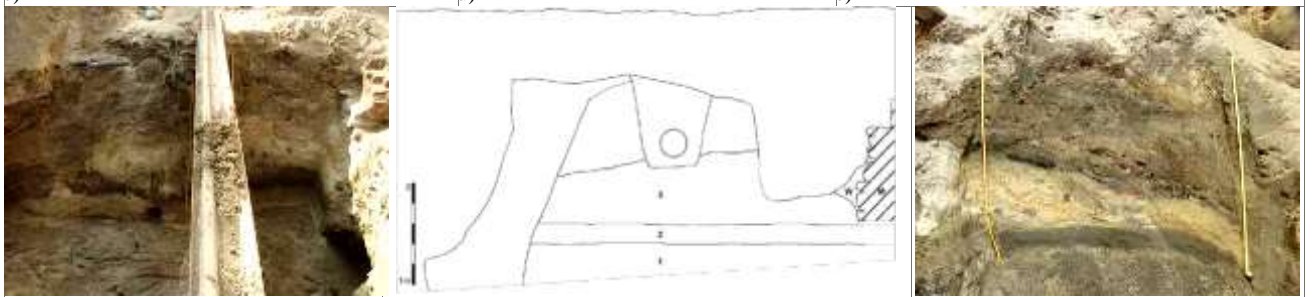
b)

c)

d)

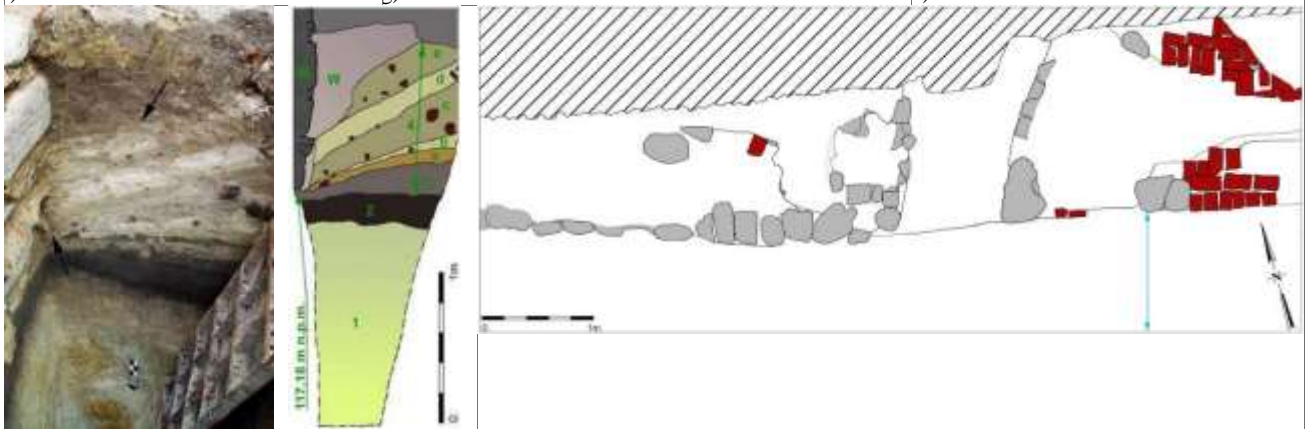
e)

f)

g)

h)

i)

j)

k)

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w.

Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala datować go na XIII w. Nie stwierdzono materiału, który pozwolił na dokładniejsze jego datowanie.

IX) Stan zachowania, uwagi:	<p>Relikt muru obronnego w trakcie prowadzonych prac nie uległ dalszemu zniszczeniu. Jedyne lico północne w niektórych miejscach zostało zniszczone w wyniku wcześniejszych prac związanych z układaniem magistrali gazowej.</p> <p>W wyniku decyzji Konserwatora DWKZ relikty został zachowany w nienaruszonej formie pomijając wspomniane zniszczenia. Przebieg reliktyw został odtworzony w nawierzchni chodnika w formie kostki brukowej.</p>
X) Publikacje:	<p>Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006; Kastek 2010, s. 361–378; Kastek 2012, s. 177–193.</p>

19) VI.A/D

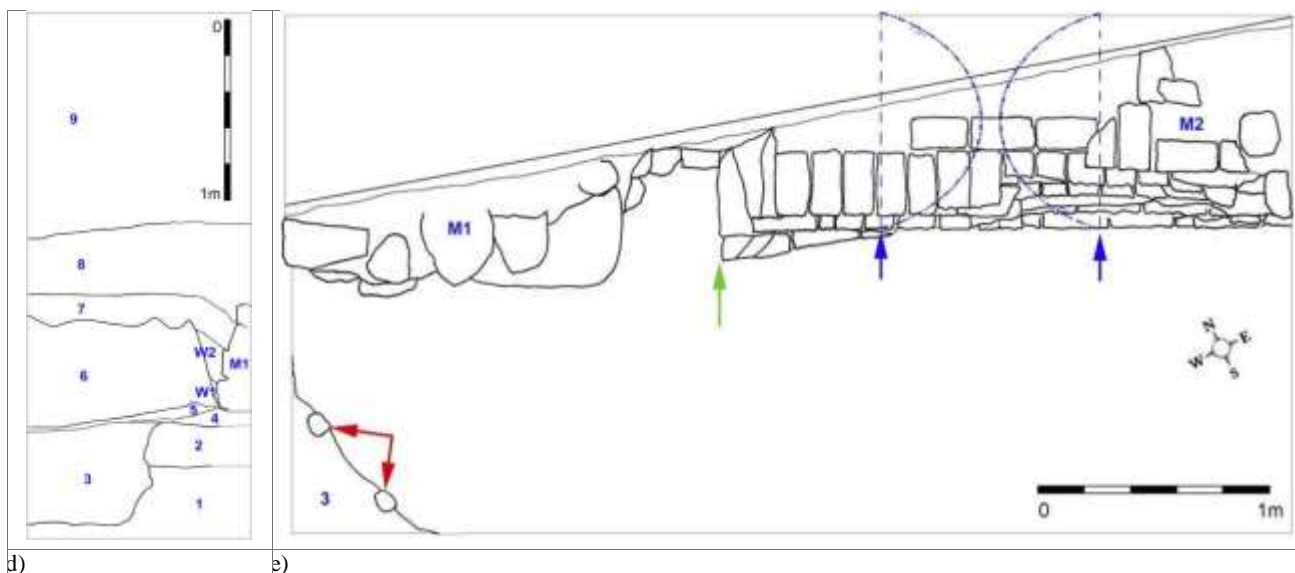
I) Lokalizacja:	Wrocław – Stare Miasto, pl. Teatralny (dawn. <i>Zwingerplatz</i>)
II) Data odkrycia:	maj-czerwiec 2006 r.
III) Miejsce odkrycia:	<p>W związku ze stawianiem słupa trakcyjnego i studzienki energetycznej wykonano wykop o wymiarach 4,5 x 1,5 m, w którym odkryto południowe lico muru obronnego. Odkryty reliktyw znajdował się w odległości ok. 3 m od północnej linii zabudowy placu Teatralnego.</p>
IV) Rodzaj dzieła obronnego:	wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny.
V) Opis odkrycia:	<p>W wykonanym wykopie znajdowały się pozostałości fragmenty muru obronnego, wału ziemnego oraz obiektu istniejącego przed powstaniem wału ziemnego. W obrębie wykopu zarejestrowano stratygrafię nawarstwień:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) warstwa żółtych piasków calcowych; 2) warstwa gleby pierwotnej ze ściętym stropem o miąższości do 0,25 m. Strop warstwy na wysokości 116,93 m n.p.m.; 3) w narożniku południowo-zachodnim wykopu fragment obiektu o nieznannej wielkości i funkcji. W zasięgu obserwacji pozostawały negatywy konstrukcji drewnianej na którą składały się: 2 dranice umieszczone poziomo na sztorc jedna na drugą z czego wyższa była przechylona na zewnątrz pod kątem ok. 50°. Dranice miały szerokość ok. 20 cm. Po wewnętrznej stronie obiektu dranice rozparte były pionowo wbitymi słupkami rozmieszczonymi od siebie co 0,34 m. Kształt słupków zbliżony był do czworoboku o boku ok. 8 cm. Spąg obiektu znajdował się na wysokości 116,38 m n.p.m. Wypełnisko obiektu stanowił piasek wymieszany z glębą pierwotną z grudkami gliny oraz dużą ilością węgli drzewnych; 4) warstwa piasku przemieszanego z glębą pierwotną, niekiedy dużymi grudami (5-10 cm) próchnicy oraz niewielką ilością żwirku i grudek gliny; 5) warstwa szarobrazowej przepieszczzonej próchnicy z niewielką ilością węgli drzewnych; 6) zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką domieszką próchniczną (układ negatywów próchnicznych sugeruje występowanie tu drobnych gałęzi, żerdzi sugeruje zastosowanie konstrukcji wału faszynowego. Z uchwyconego profilu zachodniego warstwy na tak krótkim odcinku miały zakłócony układ przez co nie można określić w jakiej części wału się znajduje się opisywany odcinek. Warstwa ta miała miąższość do 0,62 m. W jej stropie zauważalne były zakłócenia, które wiązać należałoby z użytkowaniem terenu; <p>W1) wąskoprzestrzenny wkop pod kamienny fundament muru obronnego w postaci żółtego piasku przemieszanego z niewielką ilością brązowej próchnicy;</p> <p>M1) kamienny fundament kurtyny XIV-wiecznego muru obronnego, który zachował się w postaci dwóch lub trzech warstw kamienia. Z najstarszej fazy, z czasu budowy obwodu, zachowało się część pierwszej, najniższej warstwy kamienia, przy których widoczny był fragment najstarszego wkopu. Wyższe partie kamienia były wtórnie ułożone. Relikt XIV-wiecznego obwodu obronnego uchwycony był na długości 1,90 m. W najniższej warstwie użyto kamienia o wymiarach 74 x 42, 45 x 24 cm połączonych średniotwardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Otoczaki w wyższej warstwie połączone zostały bardzo podobną zaprawą. Analiza wkopu i ślady dylatacji pozwoliły na rozróżnienie faz;</p>

kamienny fundament kurtyny XIV-wiecznego muru obronnego z fazy drugiej - naprawa muru obronnego. Strop warstwy znajdował się na wysokości 117,50 m n.p.m.;

- 7) warstwa przemieszanej brązowo-szarej próchnicy z piaskiem oraz grudkami zaprawy, drobin cegieł i węgli drzewnych. Strop warstwy, wyróżniający się jako wyrazista linia terenu, znajdował by się na wysokości 117,63 m n.p.m. Warstwa ta, wraz z zasypem wkopu stanowił element jednoczasowy związany z pracami budowlanymi, naprawczymi związanymi z murem obronnym;
- W2) wąskoprzestrzenny wkop pod kamienny fundament muru obronnego w postaci żółtego piasku przemieszanego z brązowo-szarą przepiaszczoną próchnicą. Zachowane w dolnej partii wkopu pod fundament fragmenty nawarstwień nr 7, wskazywały by na to, iż mamy do czynienia z poziomem terenu funkcjonującego w momencie budowy murowanego obwodu obronnego lub też, co bardziej prawdopodobne, mamy do czynienia z naprawą fundamentu sięgającą prawie jego posadowienia;
- M2) Po wschodniej stronie wykopu odkryta została naprawa średniowiecznego obwodu obronnego. Relikt z czasu naprawy wykonany został w całości z cegły. Odkryty został na długości 2,50 m i na szerokości do 0,80 m. Wstawiony został w miejsce zniszczonego i całości wybranego fundamentu średniowiecznego muru obronnego. Część fundamentowa tego reliktu wykonana w formie fundamentu arkadowego. Filar zachodni miał długość ok. 0,6 m. Odkryta arkada miała rozpiętość 0,99 m i wysokość 0,46 m. Grubość arkady wynosiła ok. 0,41 m. Posadowienia stropu ławy fundamentowej i arkady znajdowało się na wysokości 116,33 m n.p.m., natomiast strop reliktu znajdował się na wysokości 118,02 m n.p.m. Fundament reliktu miał wysokość 1,19 m i zakończony był odsadzką o szerokości ok. 0,06 m od wyższej partii. Mur wykonany został z technologii muru jednolitego z cegła w licu ułożoną w wątku niderlandzkim ze spoina roztartą na krawędziach cegieł. Do budowy muru użyto cegieł formatu 7,0-8,0 x 12,0-14,5 x 26,5-28,0 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. Relikt datować należy na okres renesansu.
- 8) warstwa brązowej próchnicy przemieszanej z piaskiem z bardzo dużą ilością drobnych fragmentów cegieł, żółto-brązowej zaprawy, grudek gliny, w spągu warstwy duże soczewki zaprawy;
- 9) nowożytnie i współczesne zasypy i zniszczenia.
- Ze względu na specyfikę prac ratowniczych nie udało się przeprowadzić szerszych prac badawczych w celu odpowiedzi, na jaki czas należy datować przebudowę średniowiecznego odcinka muru obronnego z fazy 2 oraz nie udało się uzyskać pewnej korelacji nawarstwień antropogenicznych i reliktu renesansowego (M2).

VI) Wizualizacja reliktu:

d) **VII) Plan**

VIII) Datowanie:

Stratygraficznie najmłodszą fazą budowlaną była ceglana przebudowa muru obronnego. Cegła w murze ułożona była w wążku niderlandzkim, który jest datowany na okres renesansu. Relikt kamiennej ławy fundamentowej zaliczany jest do XIV-wiecznego obwodu obronnego datowanego na 1 poł. XIV w. Najstarszym, stratygraficznie elementem obwarowań, jest wał ziemny datowany na XIII w.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Relikt średniowiecznego odcinka muru obronnego (M1) w trakcie prowadzonych prac budowlanych, nie uległ dalszemu zniszczeniu, natomiast odcinek ceglany obwodu obronnego (M2), w trakcie prac budowlanych został skuty na wysokości opisanej arkady w południowym licu na głębokość 0,6 m i długości ok. 0,8 m. Skucie jego nastąpiło na skutek decyzji Konserwatora DWKZ. Dzięki temu była możliwość postawienia w tym miejscu słupa sieci trakcyjnej.

W wyniku decyzji Konserwatora DWKZ relikty zostały zachowane w nienaruszonej formie pomijając wspomniane zniszczenia. Przebieg reliktyw został odtworzony w nawierzchni chodnika w formie kostki brukowej.

X) Publikacje:

Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik2006; Kastek 2010, s. 361–378; Kastek 2012, s. 177–193.

20) VI.A/B/C

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Teatralny (dawn. *Zwingerplatz*)

II) Data odkrycia: kwiecień-maj 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikt muru znajdował się ok. 12,5 m od pierzei północnej pl. Teatralnego i ok. 13,0 m od linii zabudowy pierzei wschodniej ulicy Świdnickiej. Natomiast od samej Bramy Świdnickiej II, t.j. od wschodniej ściany przęsła mostowego -18.0 m. Obecnie w miejscu tym znajduje się torowisko linii tramwajowej. Relikty tu odkryte zostały przecięte przez dziewiętnastowieczną instalację kanalizacyjną.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy (Brama Miejska ?) / fosa średniowieczna.

V) Opis odkrycia:

Podczas wymiany dziewiętnastowiecznej kanalizacji w osi ulicy placu Teatralnego, odkryte zostały relikty murowanej architektury. Znajdowały się one ok. na głębokości od ok. 2 do 3,5 m pod powierzchnią terenu. Relikt z fazy I (fundament), miał przebieg po osi wschód – zachód z odchyleniem ok. 16° w kierunku osi północny-zachód – południowy-wschód, natomiast relikty muru

ceglanego (faza I), był przechylony w kierunku południowym, do fosy, pod kątem ok. 70° i miał przebieg po osi wschód – zachód z odchyleniem ok. 23° w kierunku osi północny-zachód – południowy-wschód. Obiekt zachował się na całkowitej, odkrytej, długości 4,90 m z czego północna partia licowa miała długość ok. 3,5 m, w liczbie 6 warstw cegieł. Uchwycona grubość muru wynosiła 0,85 m. W wykopach po obu stronach reliktu odkryte zostały pozostałości drewna mocno rozłożonego. Biorąc pod uwagę, to iż znajdowało się ono na wysokości kamiennego fundamentu reliktu, mogła to być konstrukcja zabezpieczająca odkryty fundament. Ze względu na fragmentaryczność odkrycia i brak możliwości przeprowadzenia szerszych badań, można tylko przypuszczać, że mamy do czynienia z taką właśnie konstrukcją. Zbudowany został w technice *opus emplectum* z cegłą ułożoną licu w wątku dwuwozówkowym (tzw. wedyjskim) z cegieł o wymiarach 26-27 x 12,5-13 x 9-9,5 cm spojonych średnio-twardą zaprawą barwy żółtej z dodatkiem gliny z zawartością węgla wapnia w formie grudek i pyłu. Odcinek muru posadowiony był na fundamencie wykonanym we wkopie wąskoprzestrzennym z dużych eratyków i otoczaków o średnicy 15-47 cm połączonych przy użyciu próchnicy i gliny. Strop fundamentu muru znajdował się na wysokości 115,69 m n.p.m. Nie uchwycono posadowienia fundamentu. Korona zachowanego fragmentu muru XIII-wiecznego znajdowała się na 116,26 m n.p.m. Relikt datować należy na wiek trzynasty.

Na opisanym relikcie, po katastrofie, jaka było przewrócenie się muru, posadowiono nowy relik z fazy II, który miał przebieg po osi wschód – zachód z odchyleniem ok. 32° w kierunku osi północny-zachód – południowy-wschód. Ściana miała długość co najmniej 10 m. Relikt od strony zachodniej zakończony był strzębiami wypukłymi, prawdopodobnie nieukończona inwestycja. Strzębia skierowane były na północną część przyczółka mostowego Bramy Świdnickiej. Nie zidentyfikowano wschodniego końca ściany. Ściana ta miała szerokość ok. 1,20 – 1,30 m. Posadowienie ściany znajdowało się na wysokości korony kamiennego fundamentu z fazy I. Relikt z fazy II w odcinku wschodnim posadowiony został na zachodnim odcinku reliktu z fazy I, częściowo obłapiając go, co dało się zauważyć przy zachodnim krańcu zachowanych relików w profilu południowym. Relikt zbudowany w technice *opus emplectum* wykonany został z cegieł formatu 25,5-26,5 x 12-13 x 7-8,5 cm połączonych twardą zaprawą wapienną barwy jasno-żółtej z zawartością węgla wapnia w formie grudek i pyłu. W grubości muru widoczne były włożone fragmenty piaskowca.

W obrębie odkrycia relików w postaci ścian murowanych zadokumentowano dwa profile. Północny znajdujący się przy strzębiach muru z fazy II, drugi, południowy, profil składający się z odcinków zadokumentowano po wschodniej stronie reliktu z fazy I.

W profilu północnym zarejestrowano układ nawarstwień:

- 1) warstwa bardzo tłustej szaro-czarnej tłustej próchnicy wymieszanej z gliną;
- 2) warstwa jasno-żółtego piasku z dodatkiem grudek próchnicy;
- W) wąskoprzestrzenny wkop mur ceglany z fazy II;
- M2) strzębia zachodnie muru z fazy II. Mur wkopany został w warstwy 1 i 2;
- 3) warstwa przemieszanego ciemnoszarego piasku z próchnicą z dodatkiem węglami drzewny, grudek zaprawy i drobin ceglanych; Widoczny było poziome obsypywanie reliktu muru;
- 4) warstwa gruzowa, przemieszana z tłustą czarną próchnicą, dużą ilością zaprawy i węgla drzewnych.

Po północnej stronie reliktu widoczna była czysta warstwa żółto-szarych piasków przylegających do muru, które były zniszczone przez inwestycję, wkop, rozbiórkę, po której pozostał materiał tożsamy z warstwą nr 1 z opisanego profilu.

W profilu południowym, który obejmował opisane reliktu murów, zadokumentowano układ nawarstwień:

- 1) warstwa zawierająca przemieszany materiał ilasto-gliniasty z próchnicą i piaskiem oraz drobinami ceglany, zaprawy i węgla drzewnych;
- 2) tłusta warstwa zawierająca materiał gliniasto-ilasty przemieszany z próchnicą, piaskiem oraz dodatkiem drobnych fragmentów cegieł, zaprawy i węgla drzewnych. W spągu tej warstwy w trzecim wykopie na wschód od reliktu z fazy I, odkryta została zbutwiała deska. W tożsamej warstwie po zachodniej stronie profilu znajdowała się zbutwiała belka drewniana. Belki mogły być zabezpieczeniem brzegu fosy i / lub konstrukcji fundamentu reliktu z fazy I;
- M1. ściana muru XIII-wiecznego lekko odchylona od pionu;
- M2. pozostałość muru XV-wiecznego, który zakończony był strzębiami skierowanymi do Bramy Świdnickiej II;
- 3) warstwa zawierająca przemieszaną próchnicę z piaskiem z dodatkiem grudek gliny różnej wielkości

fragmentów cegieł i dachówek oraz grudek zaprawy i węgli drzewnych. Materiał z warstwy zidentyfikowany został po północnej stronie lica muru z fazy I;

- 4) warstwa barwy szaro – brązowo- czarnej, zawierająca przemieszaną próchnicę z piaskiem z niewielkim dodatkiem grudek gliny oraz drobin .
- 5) brązowo-szara próchnica z dużą ilością piasku, drobnymi grudkami gliny żółto-zielonej, drobnymi fragmentami cegieł i węgli drzewnych.
- M1a. przerwa pomiędzy ścianą muru XIII-wiecznego a fundamentem tegoż muru; w warstwie oprócz fragmentów zaprawy oraz cegieł muru XIII-wiecznego znajdowały się fragmenty warstwy 6;
- 6) przepiaszczona brązowo-czarna próchnica z grudkami żółto-zielonej gliny, drobnymi otoczkami, fragmentami cegieł i zaprawy;
- 7) warstwa jasno-żółtego piasku z drobnymi fragmentami żółto-szarej gliny;
- 8) warstewka brązowej próchnicy z drobnymi fragmentami cegieł;
- 9) żółty piasek ze smugami brązowej próchnicy;
- 10) zasypy współczesne;

Mur ten przewrócił się jeszcze w okresie średniowiecza co spowodowało, iż pomiędzy murem XIII-wiecznym a jego fundamentem powstała przestrzeń wypełniona zasypami (warstwa M1/6) oraz grudkami zaprawy i fragmentów cegieł. Najprawdopodobniej przyczyną przechylenia się muru było posadowienie go na północnym brzegu fosy (F-1).

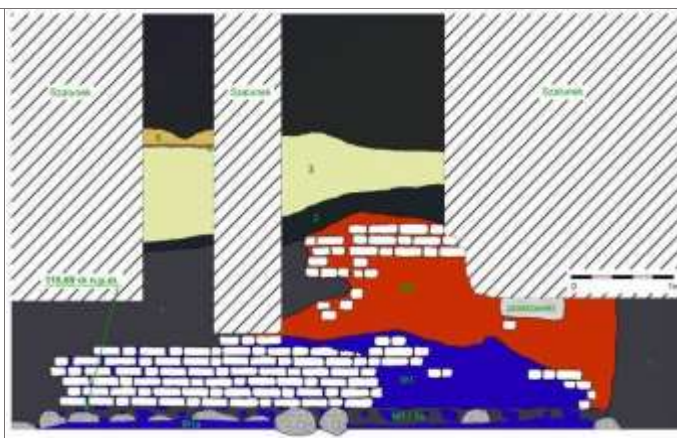
Opisany mur XIII-wieczny nawiązuje pod względem techniki i technologii wykonania do odkrytych reliktyw wewnętrzznego pasa muru miejskiego. Relikt tego XIII-wiecznego muru biegł pod kątem w kierunku na Bramę Świdnicką II związaną z kurtyną muru obronnego z ok. 1300 r. Być może w miejscu tym, zanim powstał XIV-wieczny murowany system obronny, istniała starsza przeprawa w postaci Bramy. Nie udało się zweryfikować tej hipotezy ze względu na brak możliwości podczas badań, które prowadzone były w wąskich wykopach. Jednak ściana ta musiała długo istnieć skoro w XV w. został na niej posadowiony mur. Zastanawiająca jest funkcja odkrytego muru, którego strzępiałe skierowane były również na bramę na wieżę Bramy Świdnickiej II i przebieg XV-wiecznego muru powielał przebieg muru XIII-wiecznego. Natomiast zarejestrowana warstwa piasku (warstwa 4) stanowiła element związany z zasypywaniem fosy. To, iż znajduje się ona wysoko w stosunku do opisywanych zasypów fosy związane było prawdopodobnie z tym, iż był to już w tym miejscu brzeg opisywanej fosy (F-1).

Poważnym problemem, którego podczas prowadzonych badań nie udało się rozwiązać, to korelacja trzech elementów obronnych: wału (W-1), fosy (F-1) i muru XIII-wiecznego, przez co nie udało się zanotować chronologii względnej pomiędzy tymi elementami. Spowodowało to trudność związaną z interpretacją odkrytego muru XIII-wiecznego. Mógł on być elementem starszego murowanego systemu obronnego istniejącego w tym rejonie w XIII w. jak również mógł on pełnić funkcję muru oporowego brzegu fosy w rejonie ówczesnej przeprawy (bramy). W jednym i drugim przypadku potwierdzałoby to w pełni miejski status terenu zamkniętego w jego granicach, a wytyczonego w ramach pierwszej lub trzeciej lokacji Wrocławia.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok SW północnego przyczółka mostowego.

b) Przekrój nawarstwień.

c) Profil S nawarstwiń zasypów fosy. Pośrodku fragment studni renesansowej.

d) W dole nawarstwienia fosy.

e) Strzępia W – muru XV-w.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Analizując technikę i technologię wykonania odkrytego muru wraz z fundamentem, należy datować go na wiek XIII. Nadbudowany relikw muru datowany był na XV wiek.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Relikty zachowały się w szczątkowej formie. Nie znana jest ich pierwotna wysokość oraz funkcja. Trzynastowieczny obiekt, już w okresie średniowiecza został uszkodzony lub sam się przechylił się w kierunku południowym, t.j. do fosy. Prawdopodobnie funkcja przyczółka mostowego, przeprawy przez fosę, mogła być przyczyną próby naprawy reliktu z fazy I. Prawdopodobnie czas zasypiania fosy tu się znajdującej, mogło spowodować iż obiekt nie został ukończony. Mogło to nastąpić w momencie budowy kolejnego obwodu obronnego – muru bastionowego, kiedy to tereny zakonu joannitów przeszły pod władzę miejską.

Wykonana instalacja kanalizacyjna w XIX w. przebiegała nad fundamentem muru trzynastowiecznego, lecz przecięła partie ceglane murów z obu faz. Ze względu na to, iż relikw ten znalazł się w miejscu przebiegu torowiska tramwajowego, nie było możliwości uczytelnienia go w nawierzchni terenu.

X) Publikacje:

Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006; Kastek 2010, s. 361–378; Kastek 2012, s. 177–193; Kastek, Mruczek 2016, s. 10-36.

21) V.L.C

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, pl. Teatralny (dawn. *Zwingerplatz*)

II) **Data odkrycia:** maj 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikw fosy odkrywany był po południowej stronie ulicy placu Teatralnego, w odległości ok. 6,4 m od południowej pierzei placu. Odkrycia i analizy nawarstwień antropogenicznych dokonano w trzech punktowych sondażach podczas wykonywania instalacji kanalizacyjnej. Pierwszy sondaż znajdował się w odległości ok. 3 m od wschodniej linii zabudowy ulicy Świdnickiej, drugi – ok. 14 i ostatni ok. 60 m.

IV) **Rodzaj dzieła obronnego:** XIV w. / XV w. fosa średniowieczna

V) Opis odkrycia:

W południowym pasie placu Teatralnego odkrywane były zasypy piaszczyste, które identyfikowane były od skrzyżowania z ulicą Świdnicką do skrzyżowania z ulicą Bożego Ciała. Strop nawarstwień piaszczystych pojawiał się do wysokości 118,65 m n.p.m. W dwóch pogłębionych wykopach w nawarstwieńach znajdował się tylko materiał piaszczysty zawierający niewielką ilość drobnych grudek próchnicy i gliny. Najgłębszy był profil zachodni (nr 1). Zarejestrowano nawarstwieńa:

1) warstwa tłustej, czarnej próchnicy wymieszanej z szarym piaskiem, fragmentami węgla drzewnych, fragmentami cegieł, jasnopopielatej zaprawy. Strop warstwy zarejestrowano na głębokości 115,65 m n.p.m.;

- 2) warstwa wymieszanych żółtych, szarych i żelazistych piasków o strukturze od pyłu do drobnego żwirku, z niewielkim (śladowymi) grudkami czarnej próchnicy oraz niewielką ilością drobin ceglanych. Warstwa ta miała miąższość do 2,10 m;
- 3) przemieszane warstwy żółtego piasku z szaro-czarną próchnicą, która w stropie warstwy stanowiła większość materiału. Równy przebieg stopu warstwy na wysokości 118,03 m n.p.m. wskazywałby na poziom użytkowy terenu;
- 4) brązowa próchnica wymieszana z gruzem ceglany – warstwa rozbiórkowa, budowlana (?);
- 5) współczesne zasypy związane z powstaniem współczesnego placu.

W kolejnych dwóch profilach układ nawarstwień przedstawiał się następująco:

- 1) warstwa wymieszanych żółtych, szarych i żelazistych piasków o strukturze od pyłu do drobnego żwirku, z niewielkim (śladowymi) grudkami czarnej próchnicy oraz niewielką ilością drobin ceglanych. Warstwa ta miała miąższość do 1,80 m w obu wykopach. Ze względu na zagrożenie osunięcia się profilu nie udało się odkryć warstwy związanej z fosą;
- 2) przemieszane warstwy żółtego piasku z czarną próchnicą, które były tożsame z warstwą 3 z wykopu nr 1;
- 3) brązowa próchnica wymieszana z gruzem ceglany – warstwa rozbiórkowa, budowlana (?);
- 4) współczesne zasypy związane z powstaniem współczesnego placu.

W trakcie prac udało się uchwycić słabo widoczny skłon usypywanych warstw piasków, z których wynikałoby, iż sypane były od strony wschodniej w kierunku zachodnim.

W trakcie prowadzonych prac budowlanych na placu Teatralnym od skrzyżowania ulicą Świdnicką do ulicy Teatralnej rejestrowano stropową część nawarstwień piaszczystych na szerokości do 12 m.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok N i przekrój fosy. Odcinek W.

c) Widok N zasypów fosy. Odcinek środkowy.

d) Widok N zasypów fosy. Odcinek E.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Brak materiału datującego. Zasypy piaszczyste znajdujące się na profilach można utożsamiać z pojawieniem się muru bastejowego, który zamykał dostęp do tej fosy co miało miejsce najpóźniej w 1540 r.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Relikt zachował się w miarę dobrym stanie, gdyż poprowadzone instalacje podziemne nie zniszczyły wszystkich nawarstwień związanych z pozostałościami zasypów piaszczystych fosy średniowiecznej. Pozostałości związane z funkcjonującą tu średniowieczną fosą zachowały się na tyle niskim poziomie terenu, iż instalacje podziemne nie niszczyły tych warstw, co może w przyszłości pozwolić przebadać koryto fosy w tym rejonie. Południowy brzeg tej fosy, mógł zachować się pod południową stroną placu Teatralnego, ale ze względu na płytko prowadzone wykopy nie udało się tego stwierdzić.

X) Publikacje: Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006; Kastek 2010, s. 361–378.

22) VII.D/E

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Boże Ciało (dawn. <i>Kreuzherrenweg</i>)
II) Data odkrycia: grudzień 2005, kwiecień 2006 r.
III) Miejsce odkrycia: Odkrycia dokonane zostały w obrębie ul. Bożego Ciała w pobliżu skrzyżowania z ul. Świdnicką na wysokości północno-zachodniego narożnika budynku Odwachu. Relikt znajdował się w odległości 3,8 m od budynku odwachu i 8,80 m od południowo-zachodniego narożnika kościoła p.w. Bożego Ciała. Relikt znajdował się pod jezdnią obecnej ulicy Bożego Ciała i miał kontynuację w kierunku południowym i południowo-wschodnim. Korona reliktu znajdowała się na wysokości 117,83 m n.p.m., natomiast został odkryty do wysokości 116,49 m n.p.m. Relikt zidentyfikowany został na długości ok. 5,60 m (po osi E - W) i na szerokości 3,0 m (po osi N - S).
IV) Rodzaj dzieła obronnego: XIV w. obwód obronny / obwarowania bastejowe.
V) Opis odkrycia: Pomiędzy południowo-zachodnim narożnikiem kościoła p.w. Bożego Ciała a budynkiem Odwachu, odkryty został relikt, który stanowił pozostałość ściany przebiegającej po osi N – S, której lico zachodnie zostało odkryte na długości 2,40 m. Ze względu na to, iż ściana ta stanowiła prawdopodobnie, jak wynika z zachowanego fragmentu, środek połączonych ścian lub większego obiektu, nie możliwe było określenie jej szerokości. W kierunku południowo-wschodnim odchodziła ściana od części północnej odkrytego reliktu. Ściana ta odkryta została na długości 2,26 m z widocznym północnym licem. Odkryta ściana miała szerokość co najmniej 0,60 m. Odcinek północny został skuty w wyniku instalacji podziemnych. Na wysokości 117,60 m n.p.m. zachował się odcinek odsadzki / przejścia / parapetu z zachowaną fragmentarycznie południową licówką wykonaną z cegieł na wysokości 3 warstw. W obrębie fundamentu użyto kilku kamieni, w tym jeden o wymiarze 1,90 x 1,57 x 0,45 m z widoczną zaprawą świadczącą o wtórnym użyciu kamienia z nieznannej budowli. Część zachodnia reliktu zachowała się w ten sposób jakby stanowiła etap lub też fazę budowlaną, w stosunku do ściany w części wschodniej, o przebiegu NW – SE. Wskazuje na to nieregularność górnej części fundamentu nad wspomnianą ścianą w części wschodniej odkrycia. Mury wzniesiono z cegieł formatu 27,0 x 13,0 x 7,0 cm, spojonych twardą zaprawą barwy popielatej (stalowej), z zawartością węgla wapnia w postaci pyłu i grudek oraz z domieszką prażonego tłucznia granitowego. Cegły ułożono w wątku nieregularnym. Nie zachowała się spoina. Po stronie zachodniej obiektu w XIX wieku powstała kanalizacja, która wykorzystwała zachodnie lico obiektu jako wschodnią ścianę ceglanej kanalizacji przykrytej prostokątnymi płytami granitowymi. Dno kanalizacji wyłożone było kamiennymi płytami. Do budowy kanalizacji użyto również piaskowcowych detali architektonicznych w postaci fragmentu gzymsu. Kanalizacja odkryta została na długości 2,30 m i miała wysokość 1,20 m oraz szerokość – 1,20 m. Kanalizacja ta zachowała się fragmentarycznie po północnej stronie opisanego wyżej obiektu. Z powodu poprowadzenia tej kanalizacji w kierunku kościoła p.w. Bożego Ciała został rozebrany północny odcinek opisywanego obiektu renesansowego. W obrębie inwestycji związanej z remontem ulicy Bożego Ciała, odkryto kolejne relikty murów o metryce wczesnonowożytnej. Wśród zarejestrowanych reliktyw znajdował się fragment masywnego fundamentu arkadowego o długości ok. 4 m i grubości 1,40 m poniżej odsadzki oraz 1,10 m powyżej jej poziomu. Ta nieznaną konstrukcją stojącą w sąsiedztwie południowej ściany kościoła p.w. Bożego Ciała w odległości od 5,4-5,6 m od niego mogła stanowić element związany z zabezpieczeniem fundamentów kościoła przed osuwaniem się do fosy oraz wzmacniała podstawę istniejącego tu obwodu obronnego. W wykopie zanotowano wieloramienny filar oraz arkadę. Fundament ten wzniesiono z cegieł ułożonych w wątku niderlandzkim i nieregularnym, spojonych twardą zaprawą barwy popielatej (stalowej), z zawartością węgla wapnia w postaci pyłu i grudek. Datować go można najwcześniej na czas po poł. XVI w. W zachodniej części ulicy Bożego Ciała, na styku z ulicą Świdnicką, zadokumentowany został

fragment profilu ziemnego, na którym widoczna była brukowana nawierzchnia, która funkcjonowała przed powstaniem tu nowożytnych obwarowań ziemnych.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok S.

b) Widok S.

c) Widok S. Ściana o przebiegu E –W.

d) Widok w kier. N. W profilu widok brukowanej nawierzchni.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Pod względem techniki i technologii wykonania reliktu, można powiązać obiekt z warształem pracującym przy wznoszeniu fortyfikacji bastejowych. Odkryte obiekty można datować na okres renesansu. Odkryty bruk może być pozostałością istnienia brukowanej nawierzchni w rejonie średniowiecznej fosy (?).

IX) Stan zachowania, uwagi:

Odkryte relikty poza niewielkim fragmentem z zachodniej części ulicy Bożego Ciała, pozostały w nienaruszonym stanie.

X) Publikacje:

Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006.

23) VIII.A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Świdnicka (dawn. *Schweidnitzerstrasse*)

II) Data odkrycia: kwiecień 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikt południowego skłonu fosy średniowiecznej odkryty został po wschodniej stronie przęsła mostowego Bramy Świdnickiej II, w chodniku ulicy Świdnickiej przy północno-zachodnim narożniku budynku nr 27 (obecnie nr 36). W północnej części wykopu kanalizacyjnego, znajdował się relik

mur o przebiegu W-E, na wysokości północnej ściany kamienicy nr 27.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: fosa średniowieczna / XIV-wieczny mur obronny

V) Opis odkrycia:

W trakcie prac budowlanych, udało się zidentyfikować południowy skłon fosy. Znajdował się on w odległości 7,80 m od południowej pierzei zabudowy placu Teatralnego.

- 1) żółty piasek calcowy;
- 2) warstwa żółtego piasku z drobnym żwirkiem przemieszanego brązowo-szarą próchnicą z niewielką ilością drobin węgla drzewnych;
- 3) warstwa żółto-rdzawego piasku z niewielką ilością drobnych grudek brązowej próchnicy oraz drobnych grudek zielonkavo-szarej gliny oraz z niewielką ilością drobin węgla drzewnych;
- 4) warstwa tłustej szaro – brązowo - czarnej próchnicy przemieszanej z grudkami ciemno-żółtego piasku i drobinami węgla drzewnych;
- 5) tłuśta czarna próchnica przemieszana z piaskiem z bardzo dużą ilością węgla drzewnych oraz niewielkimi fragmentami cegieł, zaprawy;
- 6) tłuśta czarna próchnica przemieszana z piaskiem z bardzo dużą ilością węgla drzewnych oraz fragmentami cegieł, zaprawy oraz duże fragmenty cegieł, zaprawy oraz większa ilość ceramiki;
- 7) warstwa tłustej szaro – brązowo - czarnej próchnicy przemieszanej z dodatkiem żwirku, z niewielką ilością piasku, drobnymi fragmentami cegieł, zaprawy i węgla drzewnych;
- 8) warstwa zawierająca drobny gruz i miał ceglany z dużą ilością tłustej gliny. Warstwa pożarowa – pozostałość po obiekcie szachulcowym (?);
- 9) warstwy twardej czarno-brązowej próchnicy z piaskiem. Pozostałość podłogi (?). Poziom ten znajdował się na wysokości 116,26 m n.p.m.;
- 10) warstwa tłustej brązowej próchnicy z dużą ilością piasku z drobnymi fragmentami cegieł (grudki i pył) oraz węgla drzewnych i zaprawy;
- 11) warstwa zawierająca przemieszany materiał: fragmenty cegieł z brązowo-żółtą zaprawą i dużą ilością szarej gliny;
- 12) warstwa zawierająca żółty piasek;
- 13) zasypy współczesne (?).

W miejscu tym, nie udało się zidentyfikować właściwego, pierwotnego, południowego skłonu średniowiecznego fosy. Dzięki odkryciu tych nawarstwień wiadomo, iż nie sięgała ona dalej w kierunku południowym. Pozostałości nawarstwień związanych z warstwami 5 i 6 można wiązać z powstawaniem przęsła mostowego i szyi bramnej Bramy Świdnickiej.

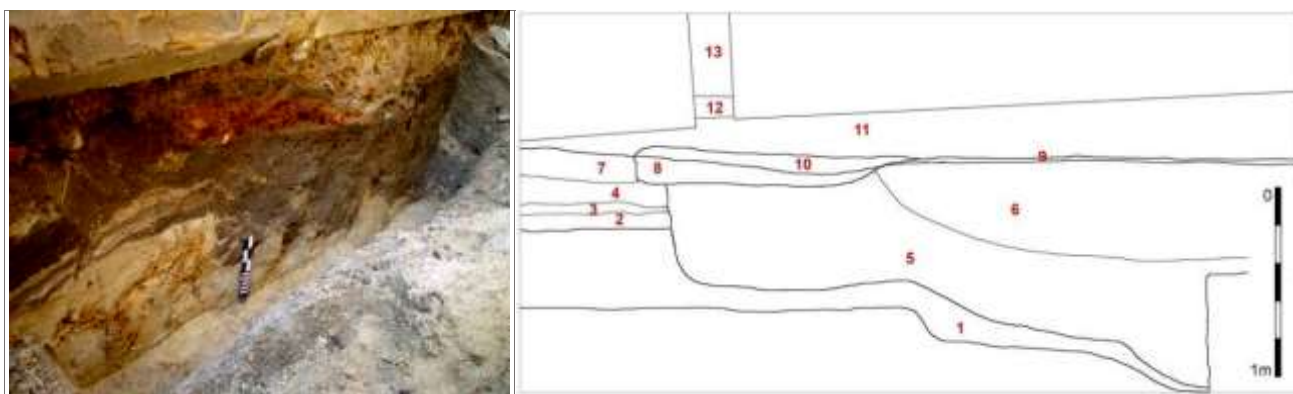
W północnym odcinku wykopu kanalizacyjnego zidentyfikowano relikty muru o przebiegu W-E. Odkryty na długości ok. 1,50 m, miał szerokość 1,08 m. Znajdowały się dwa odcinki. Starszy po stronie zachodniej z fazy I oraz młodszy z fazy II, po stronie wschodniej.

Odcinek z fazy I, odkryty na łącznej długości ok. 0,6 m rozszerzał się w kierunku północnym od szerokości ok. 1m do uchwyconej szerokości ok. 1,3 m. Po stronie wschodniej jak i zachodniej, na poziomie odkrycia, był skuty. Krótki odcinek muru nie pozwolił na zidentyfikowanie wątku, ponadto słabo zachowała się tu spoina. Obserwując relikty z góry, technika wykonania muru wskazywała na mur *opus empletum* z cegłą połączoną twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z zawartością węglanu wapnia w postaci grudek –pyłu.

W fazie II, starszy relikty został skuty lub zniszczony z nieznanymi przyczynami i w jego miejscu postawiono nowy odcinek, który nie był już tak starannie wykonany jak ten z fazy I, jednak do jego budowy użyto średniowiecznej zaprawy. Odcinek odkryty był na długości ok. 1,40 m. Miał szerokość ok. 1 m w ławie fundamentowej i zwężał się do szerokości ok. 0,77 m. Zbudowany na bardzo twardo zaprawie piaszczysto-wapiennej barwy popielatej z zawartością węglanu wapnia w postaci grudek –pyłu. Lica muru zostały wykonane niestarannie z zaprawą roztartą na ceglach.

Relikty ten znajdował się w miejscu, gdzie powinna przebiegać południowo-wschodni odcinek cembrowiny fosy zabezpieczającej południowy przyczółek przeprawy mostowej od tej strony.

VI) Wizualizacja relikty:

a) Widok od SE południowego skłonu fosy.

b) Przekrój południowego nabrzeża fosy.

c) Widok reliktu o przebiegu E – W po południowej stronie fosy.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Relikt z fazy I na podstawie techniki i technologii budowy, należy datować na okres średniowiecza. Natomiast przebudowa nastąpiła prawdopodobnie w wieku XVI na co wskazywałaby użyta cegła jak i zastosowana zaprawa. Niestaranność wykonania konstrukcji, nie pozwala na pewne i dokładne jego datowanie.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Dzięki temu, iż obiekt znajdował się dość głęboko zachowały się te nawarstwienia w stanie nienaruszonym. Biorąc pod uwagę, wykop poprowadzono w pewnej odległości od wschodniego ramienia szyi bramnej (od zachodu) i od dwudziestowiecznej kamienicy (od wschodu), można się spodziewać się, iż zachowały się jeszcze fragmenty tego skłonu fosy i prac związanych z powstawaniem bramy miejskiej.

Odkryty fragment muru już w momencie budowy pierwszej kanalizacji miejskiej został rozkuty w celu jej przeprowadzenia. Poszerzenia rozkucia dokonano podczas prowadzonych prac związanych z wymianą istniejącej instalacji. Po bokach prowadzonego wykopu kanalizacyjnego zachowała się pozostała część reliktu, który nie przedstawiał wartości ekspozycyjnych.

X) Publikacje:

Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006.

24) VIII.A/B-C (?)

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. Świdnicka (dawn. *Schweidnitzerstrasse*)

II) **Data odkrycia:** kwiecień – maj 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty fosy średniowiecznej jak i terenów dawnej wyspy odkryte były na długości ok. 35 m. Zidentyfikowano nawarstwienia od narożnika SW zabudowy kamienicy nr 38 do narożnika SW kościoła pw. Bożego Ciała.

IV) **Rodzaj dzieła obronnego:** fosa średniowieczna

V) **Opis odkrycia:**

W prowadzonym po wschodniej stronie ulicy Świdnickiej wykop, pozwolił na zadokumentowanie najstarszych nawarstwień związanych z funkcjonowaniem wyspy, na której funkcjonował klasztor Joannitów wraz ze szpitalem Bożego Ciała. W obrębie wykopu zadokumentowano nawarstwienia:

W wykopie tym zadokumentowano wystąpienia przekopu, fosi, która przybliżeniu miała przebieg po osi wschód zachód z odchyleniem w kierunku osi północny-zachód – południowy-wschód. Ze względu na wąski przekop nie możliwością było ustalenie dokładnego jej przebiegu. Biorąc pod uwagę to, iż w profilu wschodnim zaobserwowano w miarę niezakłócony skłon tejże, można przypuszczać, iż nie była ona tak przygotowana jak fosa obwarowań miejskich. W tamtych obiektach, od najstarszej, trzynastowiecznej po średniowieczną, kąt skłonu fosi nie przekraczał 33°. W profilu południowym tu znajdującej się fosi, w jej najstarszej fazie brzeg miał kąt ok. 58°. Jednak w fazie tej można było zauważyć, iż w profilu były ślady świadczące o istnieniu konstrukcji drewnianej wzmacniającej południowy, piaszczysty, brzeg fosi. Znajdować się tu musiał szalunek, którego deski, belki miały szerokość ok. 0,40 m. Również późniejsza faza użytkowania miała w spągu warstwy słabo widoczne ślady mogące świadczyć o istnieniu konstrukcji wzmacniającej brzeg fosi. Fosa w tej fazie miała uskokowy przebieg. W odległości ok. 2 m od południowego brzegu opadała pod kątem ok. 60°. Dopiero w kolejnej fazie łagodniał skłon brzegu fosi. Nie udało się odkryć północnego skłonu fosi na poziomie identyfikowanym z południowym. Biorąc pod uwagę, iż nie natrafiono na północ od fosi na nawarstwienia piaszczyste, na tym samym poziomie co na południe od fosi, można przypuszczać, że teren mocno opadał w kierunku miasta lub mielibyśmy tu do czynienia z naturalnym obniżeniem terenu związanym z istnieniem jakiegoś stawu, terenu podmokłego.

Innym elementem zadokumentowanym w profilu, jest istnienie nietypowych nawarstwień związanych z istnieniem prawdopodobnego wału zabezpieczającego teren komandorii i szpitala joannitów, który został w pewnym momencie rozwleczony. Być może mamy również do czynienia z pozostałościami związanymi z zabezpieczeniem terenu, a ta najniższa warstwa związana jest kopaniem fosi południowej i podczas kopania tej fosi nie tylko podwyższano teren wokół obecnej ulicy Świdnickiej ale również wykonano wał wokół wyspy powstałej na przedpolu Bramy Świdnickiej II.

W nawarstwieńiach ziemnych można było zauważyć poziomy użytkowe drogi wylotowej z miasta. Można było doliczyć się kilku faz użytkowych ulicy.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Skłon południowy fosi. Widok od N.

b) Skłon południowy fosi. Widok od E.

c) Skłon południowy fosi. Widok od S.

d) Widok w kier. SW. Strzałkami oznaczono warstwę, identyfikowaną z wałem

e) Widok w kier. NW.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

W zasypach fosy nie stwierdzono materiału ceramicznego, który mógłby datować odkryty obiekt.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Biorąc uwagę przewidywalny przebieg fosy, można spodziewać się jej odkrycia po zachodniej stronie ulicy Świdnickiej, po południowej stronie obecnego budynku Opery. Podczas prac prowadzonych w ulicy Bożego Ciała, po południowej stronie kościoła pw. Bożego Ciała natrafiono na cmentarz przykościelny. Groby tam odkrywane, wkopane były w całość, fosa odkryta w tym miejscu nie miała prostego przebiegu. Być może mocno zakręcała wokół ówczesnej wyspy.

X) Publikacje:

Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006; Kastek 2010, s. 361–378.

25) VIII.D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Świdnicka (dawn. *Schweidnitzerstrasse*)

II) Data odkrycia: wrzesień 2004 r.

III) Miejsce odkrycia:

W trakcie prowadzonych prac budowlanych związanych z przebudową ulicy Świdnickiej, na odcinku od ul. Kazimierza Wielkiego do skrzyżowania z ulicami: H. Modrzejewskiej i pl. Teatralnym natrafiono na relikw w południowym odcinku ulicy Świdnickiej na wysokości skrzyżowania z ulicą H. Modrzejewskiej. Relikt znajdował się w odległości ok. 4 m na zachód od południowo-zachodniego narożnika budynku nr 34 przy ul. Świdnickiej.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: XIV-wieczny mur obronny – Brama Świdnicka II (ramiona wieży bramnej przejazdowej).

V) Opis odkrycia:

Relikt został zidentyfikowany w dwóch punktach. Były to pozostałości Bramy Świdnickiej II w postaci północnych ramion tejże. W trakcie prac w ciągu ulicy Świdnickiej natrafiono na pierwotny poziom próchniczny, który znajdował się na wysokości ok. 117,20 m n.p.m. Bliżej skrzyżowania z ulicą H. Modrzejewskiej i pl. Teatralnego poziom ten obniżał się do wysokości 117,10 m n.p.m.

W odległości ok. 2 m od relikw bramy zarejestrowano profil, w którym nad pierwotnym poziomem próchnicznym zalegała warstwa silnie spiaszczonej próchnicy o miąższości do 0,7 m. Na tą warstwę zalegała warstwa żółtego piasku o miąższości 0,02 m. Strop jej zalegał na wysokości 118,50 m n.p.m. Nad warstwę piasku zalegały nowożytnie nawarstwienia gruzowo ziemne. Wcześniejszy poziom użytkowy terenu ulicy Świdnickiej, przed przebudową, znajdował się na wysokości ok. 119,20 m n.p.m.

Po południowej stronie wykopu zarejestrowano dwa relikty. Były to północne odcinki wieży Bramy Świdnickiej II. Wschodni – mocno zniszczony przez poprowadzoną instalację gazową, która przeszła przez środek reliktu, wręcz przecięła ścianę oraz relikty zachodni, który zachował się w miarę całości pod powierzchnią gruntu. Relikty znajdowały się w odległości 4,10 m od siebie. Prawdopodobnie jest, iż nastąpił błąd pomiarowy podczas badań w 2004 r. – powinno być ok. 4,5 m. Na to wskazywały pomiary przeprowadzone w 2006 r. przy pomocy tachimetru.

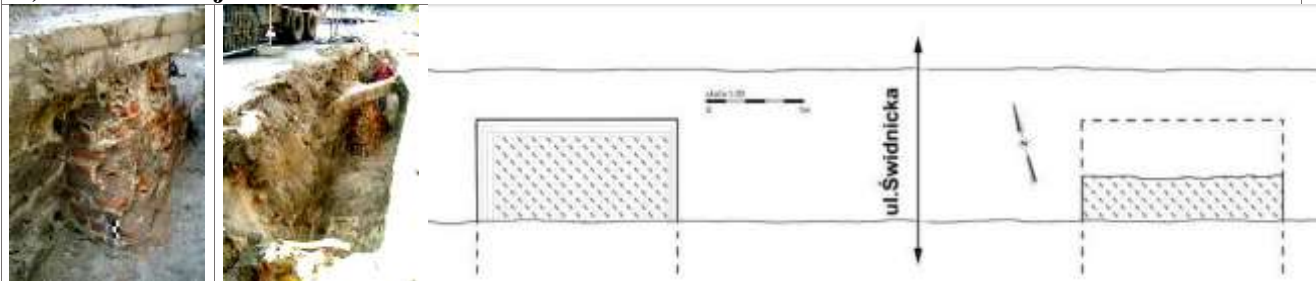
Relikt wschodni o szerokości pierwotnej ok. 2 m, na poziomie obserwacji został prawie całkowicie zniszczony. Zachowały się fragmentarycznie jego partie licowe.

Relikt zachodni odkryty został na długości ok. 1 m i wysokości ok. 1 m. Zidentyfikowano do 10 warstw cegieł. W dolnych partiach znajdowały się trzy odsadzki o szerokości ok. 0,06 m. Korona reliktu znajdował się na wysokości ok. 118,00 m n.p.m.

W obu reliktach mury wykonane zostały z cegieł formatu ok. 10 x 14 x 26 cm, połączonych zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. W licu cegły ułożone zostały w wątku jedno-wozówkowym z zendrówkami. Spoina została rozortarta na krawędziach cegieł.

W obrębie reliktyw, na dnie wykopów widoczne były ślady wykopów wąskoprzestrzennych pod te fundamenty. W profilu między oboma reliktyw widoczne były zasypy powstałe po wybudowaniu wieży bramnej.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok SW.

b) Widok SW.

c) Rzut.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Powstanie reliktu Bramy Świdnickiej datuje się na 1 połowę XIV wieku. Pierwsza wzmianka dotycząca Bramy Świdnickiej II, pochodzi z 1305 r. (CDS 3, 3-74).

W trakcie prac archeologicznych na ul. Świdnickiej z odkrytego pierwotnego poziom gruntu wydobyto materiał ceramiczny naczyniowej z grupy B1 datowanej na XIII-XIV w. (Rzeźnik 1998, s. 222-225).

IX) Stan zachowania, uwagi:

Dzięki temu, iż obiekt znajdował się dość głęboko zachowały się te nawarstwienia w stanie nienaruszonym. Biorąc pod uwagę, wykop poprowadzono w pewnej odległości od wschodniego ramienia szyi bramnej (od zachodu) i od dwudziestowiecznej kamienicy (od wschodu), można się spodziewać się, iż zachowały się jeszcze fragmenty tego skłonu fosy i prac związanych z powstawaniem bramy miejskiej.

X) Publikacje:

Konczewska, Konczewski, Kwiatkowska 2004; Konczewska, Konczewski 2008, s. 388-396.

26) VIII.D

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. Świdnicka (dawn. *Schweidnitzerstrasse*)

II) **Data odkrycia:** wrzesień 2006 r.

III) **Miejsce odkrycia:**

W wykopie związanym z korytowaniem terenu pod budowę jezdni ulicy natrafiono na relikty wieży Bramy Świdnickiej II. Wykopy zajmowały przestrzeń o powierzchni ok. 100 m². Relikty bramne znajdowały się w odległości od 6 do 10 m na południowo-zachód od narożnika południowo-

zachodniego budynku nr 34 przy ul. Świdnickiej.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: XIV-wieczny mur obronny – Brama Świdnicka II

V) Opis odkrycia:

Relikt wieży Bramy Świdnickiej II odkryty został w dwóch wykopach. We wschodnim znajdował się odcinek południowy wschodniej ściany wieży bramnej, natomiast w zachodniej – odcinek południowy zachodniej ściany wieży. W wykopie zachodnim odkryty relik na długości prawie 5,10 m i zidentyfikowany został na szerokości 3,30m. Zidentyfikowano tu południowo-zachodni fragment wieży bramnej, fragment kurtyny odchodzącej w kierunku zachodnim oraz poziom użytkowy przejazdu bramnego.

Wykop zachodni

W fazie I, powstaje relik o szerokości ściany ok. 2,20 m (odkryty na odcinku 3,76 m), a następnie zwężał się do szerokości 1,30 m (odkryty na odcinku 1,30 m). Po stronie wschodniej szerszego odcinka od jego narożnika południowo-wschodniego znajdował się granitowy węgar o szerokości 0,78 m, który wystawał z lica wschodniego muru w kierunku wschodnim na odległość 0,54 m. Węgar zbudowany był z dwóch bloków kamiennych ułożonych w dwóch warstwach. Bloki te miały wysokość 0,38-0,39 m. Górna warstwa kamienia miała ścięty narożnik na długości ok. 0,08 m pod kątem ok. 45°. Sfazowanie znajdowało się tylko po stronie wschodniej i południowej węgara. Po stronie północnej blok granitowy zakończony był ostrą krawędzią. Po stronie północnej węgara ściana wylicowana była cegłą. W samym narożniku znajdował się uskok lica o wymiarach 0,28 x 0,14 m związany z wysunięciem z lica muru cegły co spowodowało zmniejszenie się wysunięcia kamiennego węgara na długość 0,42 m. Na południe od węgara, w lico wschodnie muru wstawiony został blok granitowy o wymiarach 0,68 x 0,28 m ułożonego również w dwóch warstwach, którego górna, wschodnia i południowa krawędź również zostały ścięte jak węgar. Od tego narożnego kamienia mur zwężał się w kierunku zachodnim na odcinku 0,86 m. To zwężenie oraz partia licowa zwężonego muru na osi północ-południe, na wysokości bloków granitowych, zakończona była sfazowaną cegłą na długości 0,58 m, jak w blokach granitowych. Pod opisanym odcinkiem wieży znajdowała się ceglana część fundamentu, która obejmowała na szerokość swym zasięgiem węgar i schodziła uskokowo w kierunku południowym.

O użytkowaniu przejazdu bramnego w pierwszej fazie na wysokości granitowych bloków świadczy odkryty brud na opisanych powierzchniach bloków kamiennych i wschodniej licówki ściany. Poziom użytkowy terenu znajdował się na wysokości ok. 117,90-118,00 m n.p.m. Korona sfazowanego poziomu ceglano-granitowego znajdowało się na wysokości 118,64 m n.p.m. Sam relik ściany zachodniej wieży zachował się do wysokości 118,79 m n.p.m. jej północnej części.

W fazie tej następuje budowa w kierunku zachodnim od strzępi wklęsłych w ścianie zachodniej wieży bramnej kurtyny muru obronnego. W wykopie tym relik zachował się na długości 0,20 m i odkryty został na długości ok. 0,5 m. Maksymalnie zachował się do wysokości 117,70 m n.p.m.

Relikty z fazy zbudowane zostały z cegły formatu 12,0 x 9,5; 13,0 x 9,5; 26,0; 26,5; 27,0 x 12,5 x 9,0; 13,0 x 10,0; 13,0 x 9,0; 26,5 x 13,0 x 9,0; 27,0 x 14,0; 13,0 x 9,0; 26,5 x 12,5 x 10,0 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. W zachowanych partiach licowych widoczne było ułożenie cegieł w wątku jedno-wozówkowym z zendrówkami. Spoina była roztarta na krawędziach cegieł z rysą.

W fazie II, następuje postawienie postumentu we wnęce, uskołu ceglany. Postument ten, o szerokości 0,5 m uchwycony został na długości 1,05 m. Do wysokości 118,44 m n.p.m. wykonany został cegieł, natomiast w narożniku północno-zachodnim, na wysokości sfazowanej cegły, ułożona została płyta kamienna o przybliżonym kształcie prostokąta, o wymiarach 68 x 48 cm i wysokości ok. 15 cm. W ten sposób powstała półka z koroną na wysokości 118,58 m n.p.m. Do budowy arkady i cokołu użyto cegieł formatu 26,0 x 13,0 x 9,0; 26,0; 12,0; 13,5 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. Zbyt mała przestrzeń, nie pozwoliła na zidentyfikowanie wątku ułożenia cegieł. W odkrytej partii licowej widoczna była spoina roztarta na krawędziach cegieł z rysą (na niewielkim odcinku).

Najprawdopodobniej w fazie tej następuje podniesienie poziomu użytkowego terenu. Przejazd w świetle bramy zostaje wybrukowany małymi otoczkami, których wielkość wynosiła 6 x 10; 18 x 20; 17 x 18, 22 x 14; 24 x 11 cm. Strop bruku zarejestrowany został na wysokości 118,49 m n.p.m. Na tak ułożonym kamiennym podłożu ułożona zostaje kamienna płyta w narożniku południowo-zachodnim przejazdu wieży bramnej po wewnętrznej stronie węgara. Na płycie tej, w przybliżeniu

prostokątnej, o wymiarach 76 x 36 cm i wysokości do 10 cm, wykonano niewielką wylewkę z ułożonymi fragmentami cegieł o wysokości do 0,06 m. W powstałej wylewce, w narożniku południowo-zachodnim, przy węgarze, pozostawiono wgłębienie o rzucie kwadratowym o wymiarach 0,18 x 0,18 m i głębokości ok. 0,06 m.

W fazie III, następuje kolejna przebudowa. Opisany w fazie II postument zostaje zablokowany półfilarem o wymiarach 0,90 m (długość na osi północ - południe) x 0,60 m (jego grubość). Dostawiony zostaje do węgara na odległość ok. 0,45 m. Partia licowa południowa i wschodnia półfilara zostały równo ułożone w wątku jednowozówkowy z zendrówkami. W północnej części półfilara widoczne jest skucie narożnika i ponowne ułożenie części licowej. Być może źle została wyliczona przestrzeń, jaką mieli zostawić stawiając ten półfilar i nastąpiła jego korekta lub też była to naprawa, przebudowa, która nastąpiła w okresie późniejszym, na co wskazywałaby gorszej jakości zaprawa i niestaranne ułożenie wtórnie ułożonych cegieł w tym miejscu. Relikt zachował się do wysokości 118,61 m n.p.m. W wyniku wybudowania blokady, powstaje wnęka o wymiarach 0,44 x 0,26 m.

Półfilar był posadowiony na arkadzie ceglanej wkutej w uskok ceglano-fundamentu na poziomie 117,61 m n.p.m., która na odcinku obserwacji, zwężała się w kierunku zachodnim. Dół wkucia arkady znajdował się na wysokości 117,37 m n.p.m.

Do budowy półfilara użyto cegieł formatu 13,5 x 8,5; 26,5 x 8,0; 26,0 x 12,0 x 8,5; 12,0 x 8,0; 26,5 x 7,5; 26,5 x 12,0 x 8,5 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. W partii licowej widoczna była spoina rozarta na krawędziach cegieł z rysą (słabo zachowaną). W grubości muru widoczne były wtórnie użyte cegły z zaprawą tożsamą z fazy I.

W wykopie wschodnim zarejestrowano relikty wieży bramnej na odcinku ok. 2,20 m i na szerokości ok. 2,50 m. Sam wykop miał długość ok. 4 m, jednak w południowej części znajdowały się instalacje ziemne, które nie pozwoliły na przebadanie reliktu bramnego pod nimi się znajdującego. W odkrytym wykopie ściana o przebiegu po osi północ-południe miała szerokość 1,84 m a z dwoma odsadzkami po stronie zachodniej, mur uzyskiwał szerokość 2,00 m na odkrytej długości 1,80m. Od muru tego w kierunku zachodnim odchodziła prostopadle ceglana ściana fundamentowa, która budowana była równocześnie z opisanym odcinkiem. W Ścianie tej, w licu południowym znajdowały się odsadzki. Najniższa z odsadzek znajdowała się na wysokości 117,04 m n.p.m. (ściana wschodni wieży bramnej) i kolejna – na wysokości 117,36 m n.p.m. (obejmowała ścianę wschodnią i południową wieży bramnej). Odsadzki te miały po ok. 0,06 m szerokości. W ścianie południowej wieży znajdował się wkucie na głębokość do 0,2 m i na szerokości do 0,46 m, które przylegało do ściany wschodniej. Wkucie to było tożsame z tym identyfikowanym w fundamencie ściany zachodniej wieży. Ściana na tym odcinku zachowała się do wysokości 118,47 m n.p.m. (lico zachodnie) i do wysokości 118,67 m n.p.m. (lico wschodnie). Na północ od tych relików w profilu północnym wykopu pojawił się przekrój przez blok granitowy, licujący zachodnią stronę ściany wschodniej. Z zachowanego fragmentu wynika, iż stanowi on relikty symetryczny z odkrytym w ścianie zachodniej. Odkryty na długości ok. 0,2 m w przekroju miał szerokość 0,28 m i uchwycona wysokość 0,31 m. Strop bloku granitowego znajdował się na wysokości 118,66 m n.p.m. Na zachodnim zachowanym licu muru widoczne było zabrudzenie partii licowej wskazując na pierwotny poziom użytkowy wnętrza wieży bramnej, który znajdował się na wysokości ok. 117,90 m n.p.m.

Relikty tu zbudowane zostały z cegły formatu 27,0 x 12,5 x 9,0; 27,0 x 12,0 x 9,5; 13,0 x 9,5; 26,5; 26,5 x 13,0 x 9,0 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. W zachowanych partiach licowych widoczne było ułożenie cegieł w wątku jedno-wozówkowym z zendrówkami. Spoina była rozarta na krawędziach cegieł z rysą zachowała się w niewielu miejscach.

Z zachowanych fragmentów tej ściany, można przyjąć, iż pochodziły z jednej fazy budowlanej tożsamej z fazą I w ścianie zachodniej wieży bramnej.

Światło przejazdu wieży bramnej w najszerszym miejscu miało szerokość 6,64 m. Po zwężeniu w fazie II, uzyskano przestrzeń 5,43 m. Kolejne zwężenie w fazie III zmniejszyło przestrzeń do 4,15 m. Samo przejście bramne wieży w obrębie węgarów, miało szerokość 3,59 m. Ściany w wieży bramnej znajdowały się w odległości 4,50 m.

VI) Wizualizacja reliktu:

a)

b)

c)

d)

e)

f)

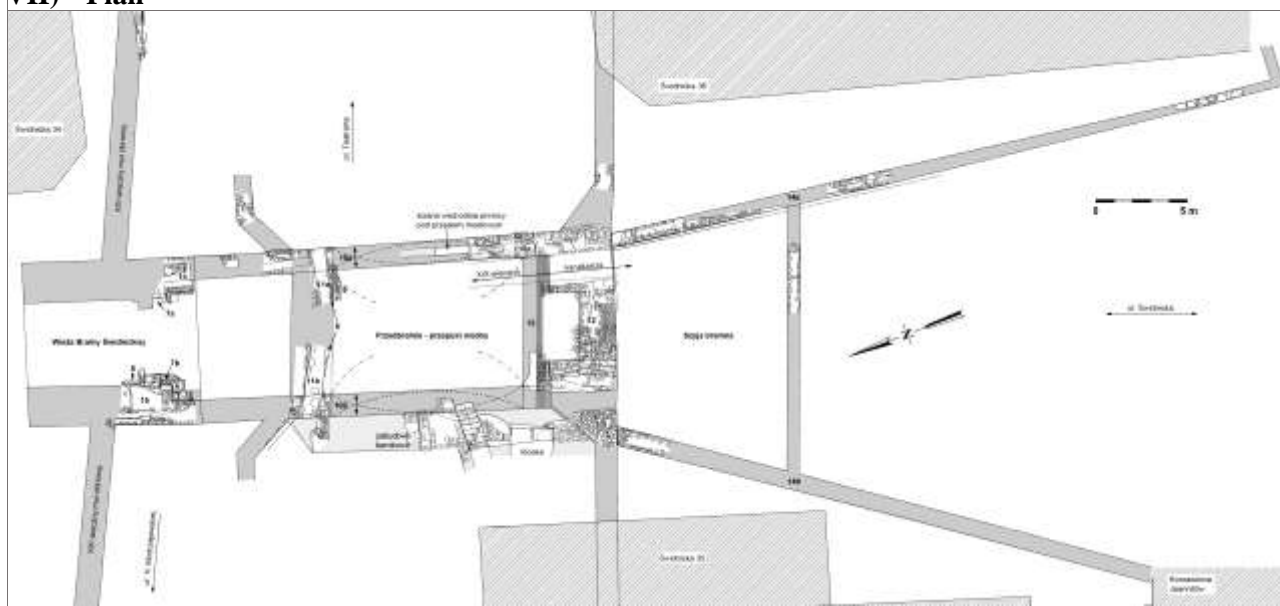

g)

h)

i)

VII) Plan

j)

VIII) Datowanie:

Powstanie reliktu datowane jest na czas po 1305 r., kiedy to po raz pierwszy wspomniana jest Brama Świdnicka II „*Item valva Svidnicensis et turris ibidem constat 48 marc*” (CDS 3, s. 3-74).

1318 – wzmiankowana Brama Świdnicka (II) zewnętrzna: *et de valvis constructis et precipue de valva sita in platea Swydnicensi, que constat 100 marc. Et 5 marc. Quam construxit Tylo Niger* (CDS 3, s. 3-74). Ponadto bp Henryk z Wierzbnej zezwala Radzie Miejskiej na założenie kaplicy i cmentarza dla biedaków i przejezdnych *ante portam Swidniczensem [...] extra ciuitatem iam dictam Wratislaviam* (BU., nr 104).

1525 – przebudowa Bramy Świdnickiej (III) w kurtynie fortyfikacji bastejowych (Małachowicz 1975, s. 102). Brama istniała w tym miejscu znacznie wcześniej; jako założenie typowo średniowieczne, z wieżą bramną przejazdową. Jest już odnotowana na planie widokowym H. Schedla z 1493 r. Jej przemiany, czytelne na planie B. Weinerów z 1562 r., przeanalizował J. Rozpędowski, (2007).

1802 r. – Brama Świdnicka II zostaje odnowiona. Zostaje otynkowana opatrzoną malowaną „gotycką” dekoracją.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Relikty wieży bramnej zachowały się do poziomu cokołu w części zachodniej jak i wschodniej, jednak strona zachodnia została dużo mocniej zniszczona. Wschodnia ściana została przecięta przez dziewiętnastowieczną kanalizację oraz późniejsze instalacje: wodociągową, energetyczną i telefoniczną. Największe spustoszenie spowodowało poprowadzenie w latach pięćdziesiątych sieci gazowej, po osi północ – południe, niszcząc środek muru na szerokość do 0,8 m i na głębokość

do ok. 1 m.

Pomimo tak dużego uszkodzenia reliktu byłaby możliwość wykonania podziemnej ekspozycji reliktu zachowując charakter komunikacyjny tego terenu. W najwyższym miejscu, w północnej części, relikty zachowały się prawie pod chodnikiem, natomiast jego posadowienie powinno znajdować się rzędnej 114-115 m n.p.m.

X) Publikacje:

Badura, Kastek, Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 365–425; Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006; Gumiński 1972; Kastek 2012, s. 177–193; Kastek 2010, s. 361–378; Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 401–454.

27) VIII.C/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Świdnicka (dawn. *Schweidnitzerstrasse*)

II) Data odkrycia: kwiecień – październik 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

W wykopie związanym poprowadzeniem instalacji kanalizacyjnej i wodociągowej w ulicy Świdnickiej na wysokości skrzyżowania z placem Teatralnym odkryte zostały pozostałości północnej części przedbramia i północnego przyczółka mostowego Bramy Świdnickiej II. Relikty odkrywano były w odległości 15,5 m po osi wschód – zachód i na szerokości do 6 m. Relikty przedbramia znajdowały się w odległości ok. 10 m na wschód od narożnika północno-zachodniego budynku Opery (odcinek zachodni reliktyw) oraz w odległości ok. 8,5 m na południowo-zachód od narożnika południowo-zachodniego budynku nr 34 przy ul. Świdnickiej.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: fosa średniowieczna / XIV-wieczny mur obronny – Brama Świdnicka II

V) Opis odkrycia:

Na powierzchni ok. 54 m² zidentyfikowano relikty przedbramia Bramy Świdnickiej II w postaci: północnego przyczółka mostowego, dwóch ścian dochodzących do przyczółka od strony wschodniej i zachodniej, pełniących funkcję bermy, fragmenty sklepienia przepustu mostowego nad fosą wraz z warstwami dna fosy oraz pozostałości związane z zagospodarowaniem przedbramia w czasach nowożytnych.

Północny przyczółek mostowy miał szerokość 9,24 m. Wykonany wykop budowlany, pozwolił na odkrycie reliktyw na szerokości do ok. 2,20 m. W środkowej części przyczółka postawiona została w dziewiętnastym wieku studzienka kanalizacyjna. Dało to możliwość przebadania wschodniej części przyczółka na długości do 3,20 m i zachodniej – na długości do 4,10 m. Relikty zidentyfikowane zostały na łącznej wysokości 2,94 m. Wyróżnić można tu fazy budowlano-użytkowe przedbramia.

Faza I.

W fazie tej powstaje most z ceglany przęsłem mostowym. Przęsło to rozciągało się na całej długości przyczółka. Przęsło mostowe oparte było na kamiennie-ceglany fundamentie, którego lico było wyłożone w miarę obrobionym granitowym kamieniem. Górna część fundamentu wyciszona była piaskowcowym detalem. Dzięki temu powstała gładka i wyrówna licówka fundamentu. Ta kamiennie-piaskowcowa licówka ułożona była do wysokości 115,95 m n.p.m. i znajdowała się po wschodniej i zachodniej stronie reliktyw. Okładzina piaskowcowa po południowej stronie przyczółka kończyła się na wysokości ok. 115,25 m n.p.m. w partii środkowej, natomiast w narożniku południowo-wschodnim korona wyprofilowanego piaskowca pod wezłowie sklepienia znajdowała się na wysokości 115,80 m n.p.m. Ułożono tu wtórnie użyty piaskowiec, który nosił ślady wyprofilowania. Nie znane jest miejsce pochodzenia tych elementów. W środkowej części południowego lica fundamentu ułożone były piaskowcowe fragmenty ościeży okiennych z otworami po kratownicy umieszczonymi od strony grubości muru. W środkowej części wezłowie sklepienia wykonane było z cegieł. Oparte sklepienie przepustu opadało pod kątem ok. 40° i miało grubość 0,5 m. Po stronie wschodniej, jak i prawdopodobnie zachodniej, biegła arkada zabezpieczająca to sklepienie po zewnętrznych stronach. Miała ona szerokość do 1,24 m i grubość do 0,8 m.

Od strony wschodniej jak i zachodniej, od fundamentu przyczółka mostowego odchodziły z obu stron ściany w odległości 2,31 m od lica południowego. Biegły pod kątem ok. 135° w kierunku NE i NW od przyczółka. W odległości ok. 2,82 m – po stronie wschodniej i ok. 2,20 m – po stronie zachodniej, po raz kolejny skręcały odpowiednio w kierunkach: wschodnim i zachodnim pod tym

samym kątem. Końcowe, zarejestrowane odcinki miały długość 1,14 m (wschodni) i 0,67 m (zachodni). Relikty ścian bermy miały szerokość 0,96 m. Wschodni odcinek bermy wykonano ze starannie ułożonej cegły w licu w wątku jednowozówkowym z zendrówkami z zachowaną spoiną z rysą. W odkrytym licu południowym ściany zidentyfikowano otwory maczulcowe. Odkryto dwa ich poziomy, które znajdowały się w co 9 warstwie cegieł. Ponadto znajdował się w licu południowym tej ściany gzyms, wykonany z pojedynczej warstwy ceglanej z wysuniętej przed lico na ok. 0,10 m. Góra cegły była sfazowana pod kątem ok. 0,45°.

W fazie tej do budowy użyto cegieł formatu 8,5-9,0 x 17-18 x 28 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-szarej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. W zachowanych partiach licowych, wykonana spoinach była roztrta na krawędziach cegieł ze słabo widoczną rysą. Fundament przyczółka wykonany został z różnej wielkości otoczków z niewielką ilością fragmentów cegieł. Wszystko połączone zostało średniotwardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-szarej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu.

Faza II

W kolejnej fazie nadbudowano lub też przebudowano przyczółek mostowy na całej szerokości nad sklepieniem przepustu fosi. Nadbudowano nad wschodnią i zachodnią, zewnętrzną arkadą tegoż sklepienia, ściany zamykające przejazd z obu stron. Powstały wtedy ściany o szerokości 1,22 m. Pomiędzy oboma, zewnętrznymi, ścianami nad fundamentem północnego przyczółka mostowego powstała równa płaszczyzna pod przejazd. Znajdował się ona na wysokości 116,76 m n.p.m. (po stronie zachodniej). Strona wschodnia przyczółka mostowego była mocniej rozebrana, przez co nie zachował się wspomniany poziom budowlany.

W fazie tej przebudowano zachodni odcinek ściany bermy powyżej poziomu warstwy piaskowcowej opisanej powyżej. Co dało się tu zauważyć wtórne użycie cegieł z niezbyt starannym ułożeniem ich w licu muru, co przejawiało się .in.. nie zachowaniem wątku jednowozówkowego w licu muru czy też ułożeniem cegły zendrówki obok siebie.

Relikty przebudowano lub też rozbudowano przy użyciu cegieł formatu 26,5-28,0 x 11,5-13,5 x 8,5-10 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu.

W obrębie zachodniego odcinka przyczółka mostowego, zadokumentowano zespół nawarstwień związanych z istnieniem fosi. Zadokumentowano tu układ nawarstwień w profilu południowym:

- M1) północny fundament przęsła mostowego wraz z widoczną detalem piaskowcowym umieszczonym w jego licu stanowiącym podstawę pod wezglowie sklepienia kolebki przepustu wodnego;
- M2) pozostałość muru nadbudowanego w fazie II;
- 1) warstwa żółto-szarego piasku z bardzo drobnymi fragmentami cegieł. Prawdopodobnie była to warstwa związana z zasypem wkopu wąskoprzeźrennego pod fundament;
 - 2) zespół około pięciu poziomów bardzo tłustej plastycznej gliny w barwie od szarej do ciemno-szarej i rdzawej (miał ceglany ?) z dodatkiem węgla drzewnych z bardzo drobnymi fragmentami cegieł. Poprzedzielane poziomy te były niekiedy piaszczystymi smugami;
 - 3) dwa poziomy czarno-szarej, tłustej próchnicy przedzielone cienką warstewką żółtego piasku z drobinami cegieł i zaprawy oraz węgla drzewnych;
 - 4) warstwa przemieszanego żółtego piasku z grudkami próchnicy, bardzo drobnymi fragmentami cegieł i węgla drzewnych;
 - 5) warstwa bruku kamiennego;
 - 6) gruz ceglany wraz z zaprawą wymieszaną z żółtym piaskiem i próchnicą – warstwa budowlana, rozbiórkowa (?);
 - 7) przemieszane zasypy gruzowo-piaszczysto-próchniczne.

Niewielka ilość tustych warstw (w-wa nr 2) świadczyła by o krótkotrwałym funkcjonowaniu fosi średniowiecznej z płynącą wodą w jej korycie. Poziom mokrej fosi kończył się na wysokości 115,30 m n.p.m. Pojawienie się suchych poziomów fosi (warstwa 3) mogłoby to potwierdzić. Odkrycie poziomu bruku kamiennego pod przęsłem mostowym w dwóch miejscach potwierdziło zaadaptowanie przęsła mostowego jako piwnicy w czasach nowożytnych. Poziom bruku znajdował się na wysokości 115,56 m n.p.m. Elementy zabudowy w postaci fundamentu dostawionego przedbramia zidentyfikowano po zachodniej stronie przyczółka mostowego.

Po stronie południowej, zachodniej ściany bermy zadokumentowano nawarstwienia związane z funkcjonowaniem fosy:

M1) ściana zachodnia bermy;

- 1) warstwa szarego piasku z dużą ilością gliny oraz próchnicy z dodatkiem węgla drzewnych, bardzo dużymi fragmentami cegieł oraz dachówek i zaprawy;
- 2) warstwa gruzu i pyłu ceglanoego z zaprawą wymieszana z piaskiem i dodatkiem węgla drzewnych – warstwa budowlana;
- 3) warstwa brązowo-szarej przepieczzonej próchnicy z fragmentami cegieł i dachówek oraz węgla drzewnych, zaprawy i grudek plastycznej szarej gliny;
- 4) warstwa żółto-szarego piasku z niewielkim dodatkiem szarej próchnicy i gliny plastycznej oraz niewielkimi fragmentami cegieł i grudek zaprawy;
- 5) żółto-szary piasek wymieszany z zaprawą i drobnym gruzem ceglanoym – warstwa budowlana;
- 6) przemieszane zasypy gruzowo-piaszczysto-próchniczne.

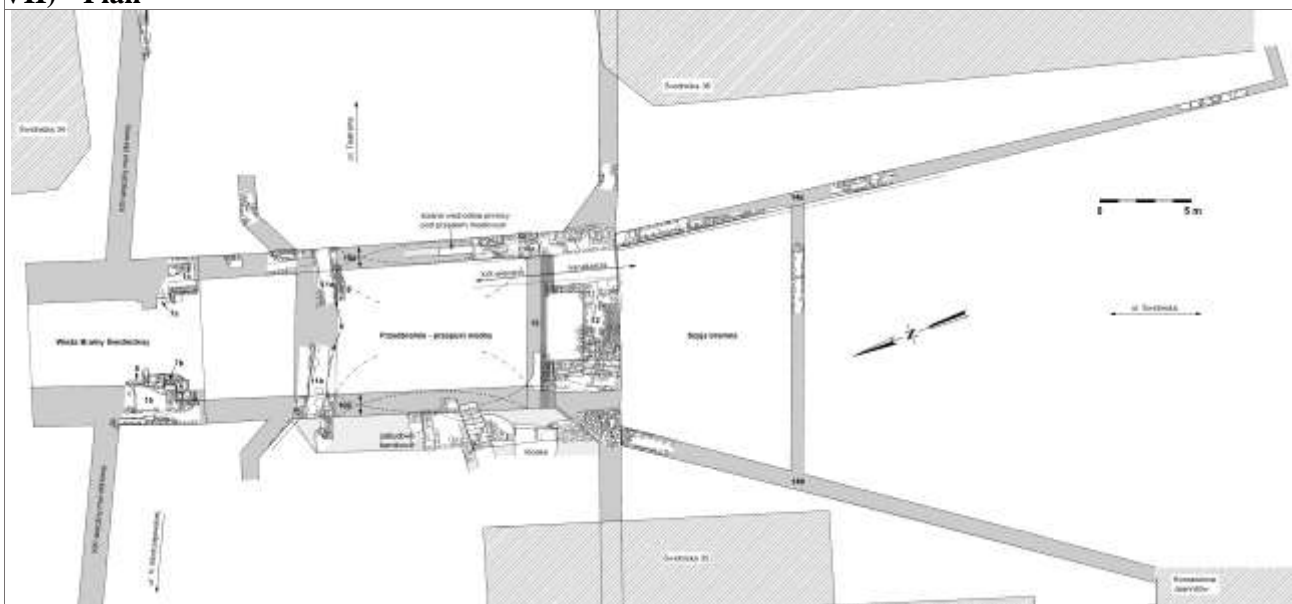
Jak widać, odkryte nawarstwienia świadczą o częstych pracach budowlanych. Naprawczych lub też związanych z przebudowami. Brak materiału archeologicznego nie pozwolił na datowanie odkrytych nawarstwień.

Po wschodniej stronie przyczółka mostowego odkryto pozostałości świadczące o wyglądzie wkopu wąskoprzestrzennego pod ten obiekt, który na poziomie korony fundamentu miał szerokość ok. 1,10 m. Na poziomie stropu kamiennego fundamentu, w zasypach wkopu znajdowała się warstwa wapna wymieszanego z piaskiem, nad którą zalegała warstwa gruzu wymieszanego z zaprawą i piaskiem. Były to poziomy powstałe podczas budowy lub też przebudowy przedbramia.

VI) Wizualizacja reliktu:

VII) Plan

s)

VIII) Datowanie:

Patrz opis w tabeli 26) VIII.D.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Opisane wyżej relikty zniszczone zostały tylko w górnej partii ceglanej. W miejscu gdzie poprowadzona została dziewiętnastowieczna kanalizacja w poprzek ulicy Świdnickiej, zniszczony został środek konstrukcji przyczółka mostowego. Pozostałe elementy przedbramia w stronę wieży Bramy Świdnickiej, jak się wydaje z odkryć, zachowały się w miarę dobrze pomijając zniszczenia sięgające głębokości do ok. 1,5 m od poziomu terenu związane z instalacjami poprowadzonymi w tym rejonie. Relikty północnego przyczółka mostowego oraz północnej cembrowiny fosy (bermy) w postaci fragmentów odkrytych ścian zachowały się do wysokości 118,03 m n.p.m. Pozwalałoby to w przyszłości na wykonanie ewentualnej ekspozycji podziemnej tego dzieła.

X) Publikacje:

Badura, Kastek, Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 365–425; Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006; Gumiński 1972; Kastek 2012, s. 177–193; Kastek 2010, s. 361–378; Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 401–454.

28) VIII.C/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Świdnicka (dawn. *Schweidnitzerstrasse*)

II) Data odkrycia: kwiecień – październik 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty zidentyfikowane zostały w ulicy Świdnickiej na wysokości skrzyżowania z pl. Teatralnym (południowa połowa placu) z jednej strony i na wysokości wejścia do budynku Opery. Pozostałości odkrywane były na szerokości 13,5 m (po osi E- W) i na długości 11,5 m (po osi N - S), co obejmowało powierzchnię południowej części przedbramia ok. 155 m². Faktyczna powierzchnia odkrytych reliktyw wynosiła 91 m². W związku z tym, iż wykopy związane były z wymianianiem instalacji podziemnych, prace prowadzone były krótkimi odcinkami i w różnych miejscach. Biorąc pod uwagę, to iż odkryte elementy związane były kolejnym elementem obwarowań miejskich będą omawiane w całości.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: fosa średniowieczna / XIV-wieczny mur obronny – Brama Świdnicka II (przedbramie).

V) Opis odkrycia:

Na powierzchni ok. 91 m² zidentyfikowano relikty przedbramia Bramy Świdnickiej II w postaci: południowego przyczółka mostowego wraz południową ścianą przedbramia, wschodniej arkady

konstrukcyjnej, na której znajdowała się ściana muru obronnego oraz początkowych odcinków dwóch ścian odchodzących od przyczółka w stronę wschodnią i zachodnią, pełniących funkcję południowej cembrowiny fosy. Ponadto znajdowały się tu pozostałości związane z zagospodarowaniem przedbramia w czasach nowożytnych.

Faza I

Powstaje wtedy południowy przyczółek mostowy, który miał wymiary: długość ok. 9,50 m po osi SE-NW i ponad 3 m po osi NE-SW. W powstałej wtedy konstrukcji udało się w pełni zidentyfikować południową krawędź obiektu. Korona przyczółka zbudowana była z dwóch poziomów oraz dwóch ścian zewnętrznych ograniczających obiekt od wschodu i zachodu. Niższy, północny poziom, znajdował się na wysokości 116,78 m n.p.m. i zarejestrowany został na maksymalnej szerokości ok. 0,64 m. Kolejny, wyższy poziom znajdował się w odległości 0,3 m w kierunku południowym. Pomiędzy oboma poziomami znajdowało się 5 warstw cegieł ułożono schodkowo tworząc odsadzkę o szerokości ok. 0,08 m. Południowa platforma znajdowała się na poziomie 117,31 m n.p.m. Miała wymiary 1,62 m (po osi NE-SW - szerokość) i 3,68 m (po osi SE-NW – długość). Po wschodniej i zachodniej stronie ograniczony był wycinowanymi ścianami ceglanyymi o długości 1,60 m (obie). Po północnej stronie wspomnianych ścian a północną krawędzią wyższego poziomu, znajdowały się jeszcze po 4 warstwy cegieł ułożonych schodkowo. Partia licowa z tej fazy zachowała się w pozostałościach obu ścian. W nienaruszonej formie zachowały się one do wysokości 10 warstw cegieł od wyższego poziomu. W licach obu ścian zachowała się warstwa brudu, świadcząca o tym, iż użytkowano przedbramie w obrębie odkrytych ścian. Bruk w przejeździe przedbramia znajdował się na wysokości ok. 117,80 – 117,90 m n.p.m. Nie zidentyfikowano dokładnego miejsca znajdowania się północnego lica południowego przedbramia, a tym samym węzłowiec sklepienia przepustu nad fosą. Biorąc pod uwagę zachowany fragment zachowanej wschodniej arkady przęsła mostowego, można było wytyczyć jego miejsce. Arkada miała grubość 1,20 m i wysokość do 0,82 m. Kąt arkady był lekko lekko spłaszczony. Z narożników południowo-wschodniego i południowo-zachodniego przedbramia odchodziły ściany pod kątem ok. 130° w kierunku SE i pod takim samym kątem powinien biec mur w kierunku SW (relikt został przebudowany). Znajdujące się tu mury miały szerokość ok. 0,90 m.

Do budowy murów w tej fazie użyto cegieł formatu 25,5-27,5 x 11,5-13,0 x 8,5-9,5 cm oraz cegieł formatu w arkadzie 26,0-27,0 x 17,0-18,0 x 8,5-9,0. Wszystko połączone zostało twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-szarej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. W zachowanych partiach licowych, wykonana spoina była roztrta na krawędziach cegieł ze słabo widoczną rysą.

Faza II

W kolejnej fazie następuje przebudowa przedbramia. W tym czasie do południowej ściany przedbramia dostawiona zostaje ściana oparta na fundamencie filarowo-łukowym. Znajdowały się tu dwa filary znajdujące w skrajnych narożnikach: SE i SW. Pomiędzy filarami rozpostarta była arkada konstrukcyjna wzmacniająca ścianę o szerokości do 2,0 m. Po stronie południowej arkada podbita była pełną ścianą o nieznannej szerokości, gdyż nie wypełniała arkady pod jej całą szerokością. W obrębie obserwacji zidentyfikowano ceglany fundament z odsadzką po stronie południowej dostawionej ściany pod filarami jak i wspomnianą arkadą. Arkada ta miała rozpiętość ok. 4,20 m i lekko spłaszczony łuk. Na wysokości 10 warstwy ceglanej, t.j. ok. 118,30 m n.p.m., dwóch murów z fazy I, ta dostawiona ściana arkadowa połączona została z murem ze starszej fazy poprzez skucie części reliktów (wschodniego i zachodniego) i wykonanie połączenie obu reliktów poprzez stworzenie strzępi wklęsłych. Zachodnia strona ściany z fazy I, została skuta na dużym odcinku do poziomu fundamentu, gdyż nie zauważono w wykopie pod kanalizację, który przecinał tę stronę przedbramia, dwóch faz budowlanych, tylko jedną, identyfikowaną z fazą II. W profilu wschodnim przeciętego muru w partii fundamentowej, można było wyróżnić te dwie fazy budowlane, co potwierdzałoby hipotezę, że w miejscu tym relikt z fazy I był na tyle słaby by należało go rozebrać. Tylko czy stało się to w wyniku działań wojennych, powodziowych czy też innego, nie można na to pytanie odpowiedzieć. Biorąc pod uwagę powstałą w tej fazie ścianę, można przyjąć, iż przejazd w przedbramiu znajdował się na wysokości ok. 118,60 m n.p.m.

Do budowy murów z fazy II użyto cegieł formatu 25,5-27,5 x 11,5-13,5 x 8,5-10,0 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. W zachowanych partiach licowych, wykonana spoina była roztrta na

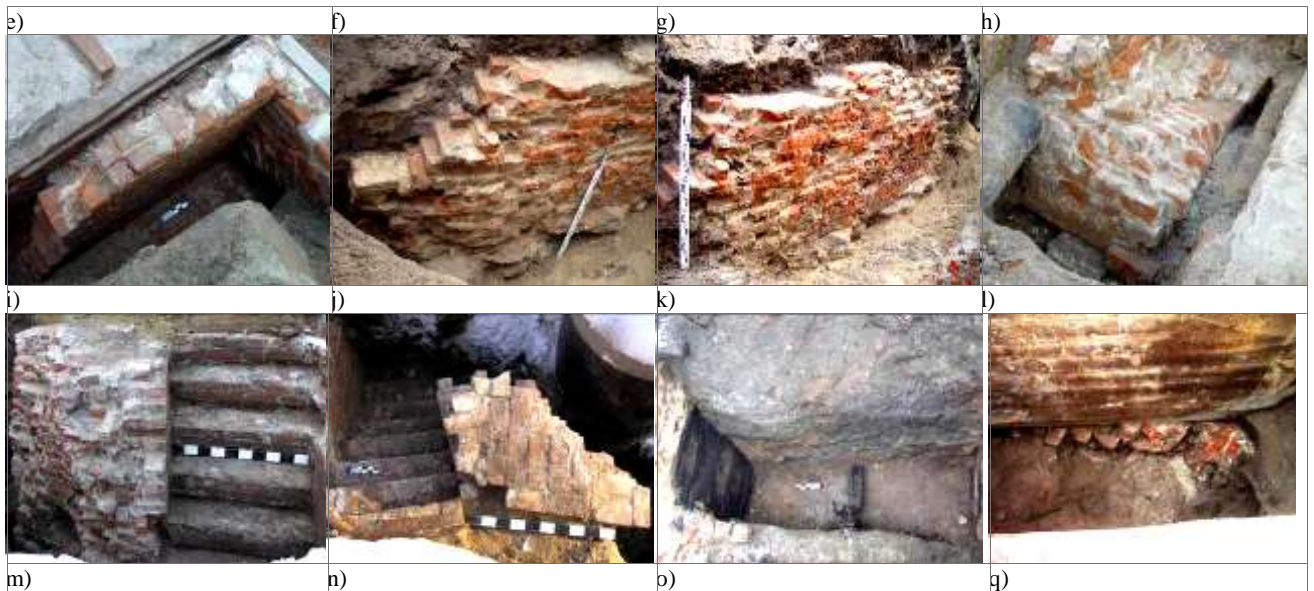
krawędziach cegieł ze słabo widoczną rysą.

W obrębie reliktyw przedbramia zidentyfikowano pozostałości budowli nowożytnych, które powstały i funkcjonowały w obrębie przedbramia:

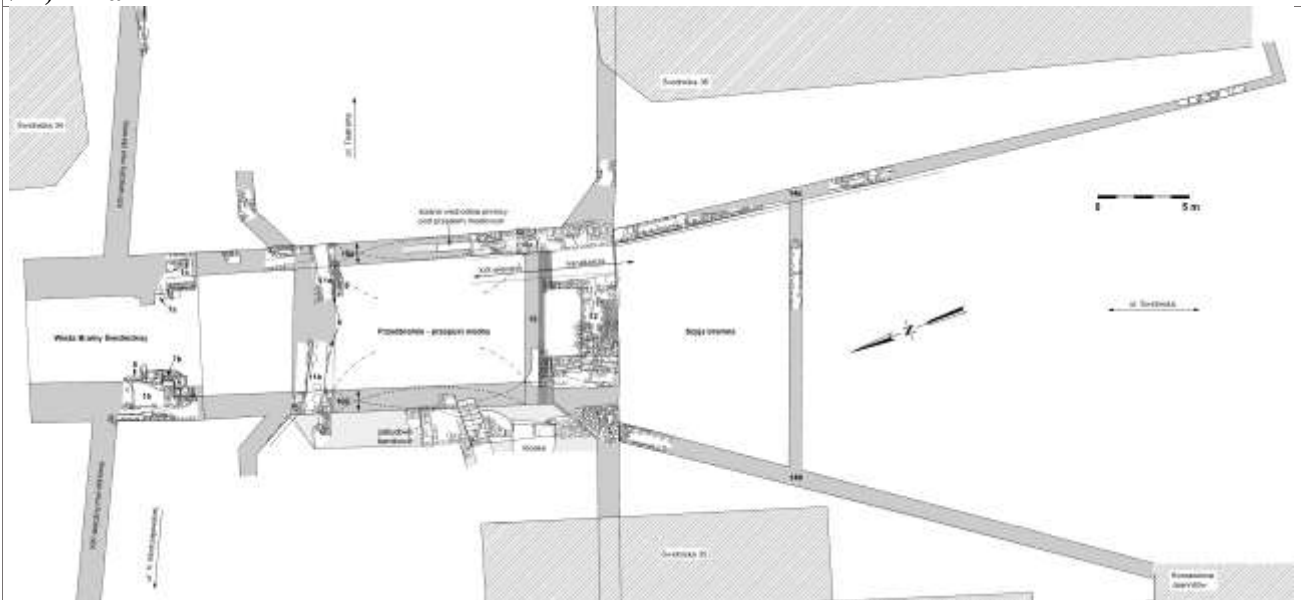
- 1) ściana o przebiegu N-S, która znajdowała się pod wschodnią arkadą przepustu wodnego przedbramia o długości ok. 1,80 m. Ściana miała szerokość 0,42 m i zbudowana była z cegieł formatu 26,0-27,5 x 12,5-13,5 x 7,0-8,0 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasnopopielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. Cegły w licu ułożone dość niestarannie, jednak w wątku niderlandzkim z nieopracowaną spoiną. Zaprawa wręcz wylewała się poza lico muru. Do ściany, od strony zachodniej, przylegał bruk kamienny ułożony z otoczków wielkości 5-15 cm. Strop bruku znajdował się na poziomie 115,39 m n.p.m. Nad brukiem tym zalegała warstwa brązowo-czarnej próchnicy – ślad po spalonej podłodze drewnianej. Nad tą podłogą znajdowała się warstwa gruzowo-próchniczna, w której zalegały duże fragmenty ceglane z cegłą formatu 17,0 x 8,0-10,0 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-szarej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. Były to pozostałości sklepienia przepustu wodnego przedbramia Bramy Świdnickiej.
- 2) po zachodniej stronie przedbramia znajdowały się relikty ścian wraz z klatką schodową. Pomiędzy tymi ścianami w południowej części odkrytych pozostałości, znajdowały się dwie kloaki. Odkryte ściany stanowiły zabezpieczenie, zamurowanie prześwitu przepustu wodnego od strony zachodniej. Relikt ten zidentyfikowany został w odcinkach od narożnika SW przedbramia do narożnika NW tegoż. W odległości 7,0 m od południowego lica przedbramia, znajdowało się zejście pod kolebkę przepustu wodnego w liczbie siedmiu uchwyconych schodów. Ułożone były w lekkim łuku od strony SW w kierunku NE. Miały szerokość 1 metra. Każdy ze stopni miał głębokość po ok. 0,28 m i wysokość ok. 0,26 m. Na stopniach znajdowały się negatywy po deskach, które miały wysokość do 0,03 m. W odległości ok. 1,30 m znajdowały się dwie fazy drewnianych kloak, które zajmowały przestrzeń o szerokości 2,30 m. Nad tymi kloakami przerzucone było sklepienie, wskazujące na współistnienie tych dwóch obiektów, gdyż drewniana konstrukcja kloak były obudowana z trzech zidentyfikowanych w wykopie stron: południowej, wschodniej i północnej. Ściany zbudowano tu z cegieł formatu 26,0-27,5 x 11,5-13,0 x 6,4-7,7 oraz do 7,7 cm połączonych zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasnopopielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Cegły w murze ułożone były w wątku niderlandzkim z nieopracowaną spoiną.
- 3) Po wschodniej stronie przedbramia znajdował się kanalizacja, która przebiegała wzdłuż jej wschodniej ściany. Kanalizacja miała przebieg północ – południe. Miała szerokość do 1,60 m i wysokość do 1,15 m, w tym znajdowała się kamienna płyta o wysokości 0,16-0,20 m przykrywająca koryto kanału. Kanał miał szerokość wewnętrzną 0,67 m i wysokość do 0,81 m. Zbudowany był z cegieł formatu 25,5 x 12,5 x 6,5 cm połączonych twardą zaprawą cementowo-wapienną barwy jasno-szarej.

VI) Wizualizacja reliktu:

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Na podstawie techniki i technologii oraz danych archiwalnych obydwie fazy budowlane datować należy na wiek XIV. Nie można datować przebudów zidentyfikowanych w południowo – zachodniej części przedbramia ze względu na zbyt małą ilość danych. Porównując wielkości cegieł, zaprawę i ich układ w murze, można przypuszczać, że przebudowy nastąpiły jeszcze w okresie średniowiecza (?).

Odkryte relikty ściany pod wschodnią arkadą przepustu mostowego, można, na podstawie techniki i technologii datować należy na wiek XVI, biorąc pod uwagę, iż miała być to ściana pełniąca ściany piwnicy w dawnej fosie, która już w tym czasie nie funkcjonowała w tym rejonie miasta.

Po stronie zachodniej przepustu mostowego znajdowały się relikty, które należałoby datować na wiek XVIII.

Odkryta po stronie wschodniej ceglana kanalizacja datowana jest na koniec wieku XIX.

IX) Stan zachowania, uwagi:

W obrębie zachodniego fragmentu przedbramia na wyższym poziomie przeciętego reliktu z fazy I a pod relikdami z fazy II zidentyfikowane zostały dwa fragmenty murów, jeden nad drugim, pomiędzy którymi znajdowała się dylatacja w formie dość dużej warstwy brudu. Czy były to etapy przebudowy bramy czy też jej kolejne fazy funkcjonowania zanim powstała ściana przedbramia z fazy II nie można było wtedy odpowiedzieć na to pytanie.

Pytanie, na które nie udało się w pełni odpowiedzieć, to czy istniało osobne miejsce bramne dla

pieszych po stronie wschodniej przedbramia. W miejscu, gdzie powinno znajdować się takowe przejście, w dziewiętnastym wieku powstała ceglana kanalizacja, która niszczyła tę część przedbramia. Zachowany fragment lica muru nad wschodnią arkadą przepustu nad fosą, mógłby wskazywać na to, iż takowe, osobne przejście dla pieszych, istniało. Ponadto na istnienie takowego przejścia wskazywał lekko asymetryczny układ tegoż przedbramia. Ponadto, takowe przejście widoczne jest na najstarszym planie widokowym Wrocławia z 1562 r. autorstwa B. Weiner'a.

Relikt pomimo dużych zniszczeń, zachował się w dosyć dobrym stanie, by móc ewentualnie w przyszłości zaplanować ewentualną ekspozycję. Zamiana przebiegu instalacji kanalizacyjnych pozwoliłaby na poprowadzenie komunikacji w obrębie reliktu zwłaszcza, iż większość reliktu zachowała się z miarą dobrym stanie.

X) Publikacje:

Badura, Kastek, Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 365–425; Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006; Gumiński 1972; Kastek 2012, s. 177–193; Kastek 2010, s. 361–378; Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 401–454; Słoń 2000, il. 1.

29) VIII.C/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Świdnicka (dawn. *Schweidnitzerstrasse*)

II) Data odkrycia: kwiecień – październik 2006 r.

III) Miejsce odkrycia:

W wykopach związanym poprowadzeniem instalacji kanalizacyjnej i wodociągowej w ulicy Świdnickiej oraz podczas korytowania terenu pod przyszłą ulicę. Relikty identyfikowane były po obu stronach ulicy od południowej części przedbramia (na wysokości budynku obecnej Opery Wrocławskiej) do wysokości południowo-zachodniego narożnika obecnego budynku przy ul. Świdnickiej 36 (dawny południowo-zachodni narożnik kaplicy św. Trójcy na terenie szpitala Wszystkich Świętych, a następnie pałac czynszowy Sachs'ów).

IV) Rodzaj dzieła obronnego: fosa średniowieczna / XIV-wieczny mur obronny – Brama Świdnicka II (przedbramie: szyja bramna).

V) Opis odkrycia:

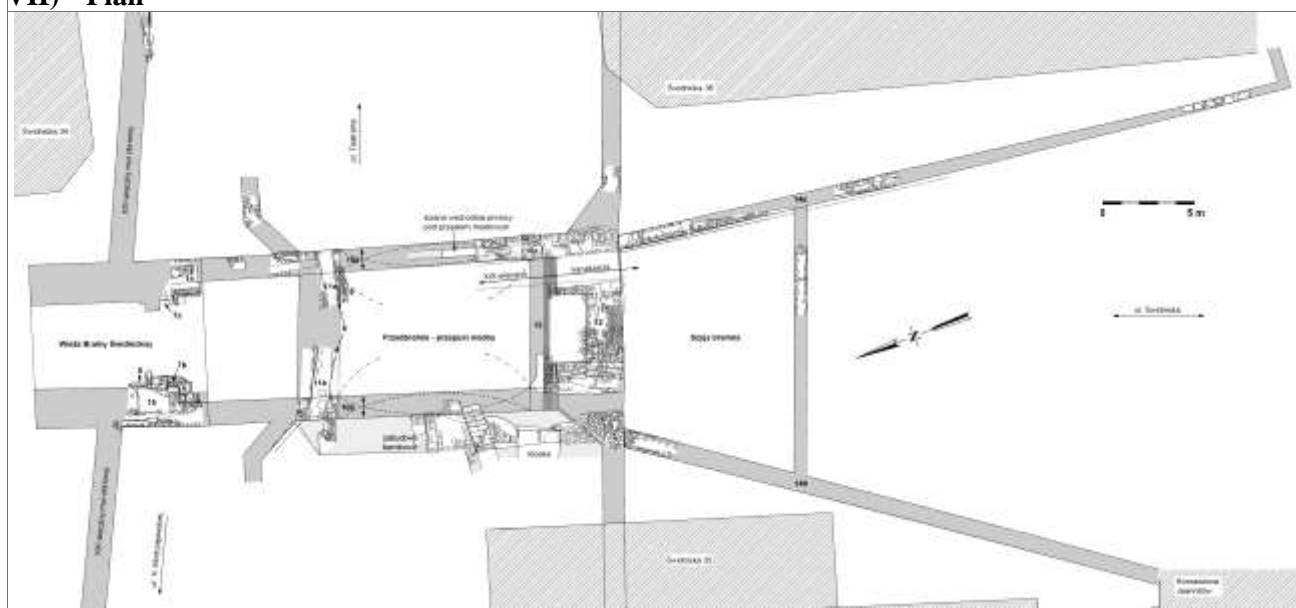
Relikty szyi bramnej odkrywano w obrębie ulicy Świdnickiej na długości prawie 35 metrów. Szyja bramna w północnym odcinku miała szerokość 11,44 m i rozszerzała się kierunku południowym do ok. 26 metrów. Pozostałości jej odkrywano na kilku odcinkach. W odległości 9,34 m od południowego lica przedbramia znajdowała się poprzecznie biegnąca ściana fundamentowa łącząca rozchodzące się ściany zewnętrzne konstrukcji. Szyja bramna oddzielała wjazd do miasta z południa od Szpitala Wszystkich Świętych po stronie wschodniej i od Komandorii Joannitów po stronie zachodniej. Ściana zachodnia dobiegała prawdopodobnie do jednego z budynków Komandorii i tam się kończyła. Ściana wschodnia natomiast, miała zakończenie najprawdopodobniej na południowo-zachodnim narożniku zabudowań szpitalnych, a dokładniej, znajdującej się tu szpitalnej kaplicy św. Trójcy. Ściany zbudowane były w konstrukcji filarowo-łękowej, w tym jak udało się zaobserwować w ścianie wschodniej, pierwsza arkada miała konstrukcję lekko spłaszczoną, podobną do tej w ścianie przedbramia, natomiast kolejne arkady miały już łuk o kształcie półkolistym. Obie ściany szyi bramnej zostały wkuwane w południowe lico przedbramia. Ściany miały szerokość 0,80 – 0,86 m w północnym odcinku. Poprzeczna ściana fundamentowa miała szerokość 0,68 m, natomiast odkryty południowy odcinek wschodniej ściany uzyskał szerokość 0,46 m. W murze wschodnim jak i zachodnim identyfikowane były odsadzki o szerokości ok. 0,06 m nad partią fundamentową na wysokości ok. 118,21-118,27 m n.p.m. Wyższa odsadzka miała szerokość ok. 0,11 m i znajdowała się na poziomie 118,43-118,45 m n.p.m. Odkryte posadowienia jednego z filarów ściany wschodniej znajdowało się na wysokości 115,55 m n.p.m.

Wszystkie ściany zbudowane były z cegieł formatu 26,0-27,0 x 12,0-13,0 x 9,0-9,5; 25,5-26,5 x 11,5-12,5 x 8,5-9; 11,0-12,5 x 8,5-9,0; 27,0 x 12,3 x 9,2; 25,5 x 12,7 x 9,0 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. Cegły w murze ułożone były w wążku jednowozówkowym ze spoiną rozartą na krawędziach cegieł, w miejscach gdzie zachowała się nie uszkodzona spoina.

VI) Wizualizacja reliktu:

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Powstanie szyi bramnej było ostatnim elementem rozwoju Bramy Świdnickiej II. To, iż została dostawiona do już istniejącego obiektu, świadczy o dużo późniejszym jej powstaniu. Takim elementem, który przybliży powstanie szyi bramnej jest powstanie garnku arkadowego łączącego Komandorię joannitów z kościołem p.w. Bożego Ciała. Powstanie jego datuje się na czas panowania komtura Jana Oczkonisa (Oczki, w latach 1360-1390). Prawdopodobnie po 1366 r. szpital joannitów wraz z kaplicą przeszły pod władzę rady miejskiej. Najprawdopodobniej powstanie krytego ganku związane było z powstaniem szyi bramnej a przez to oddzieleniem wjazdu do miasta od terenów szpitala Bożego Ciała i klasztoru joannitów (Łużyńska 1999).

IX) Stan zachowania, uwagi:

Ściana wschodnia szyi bramnej była zaadaptowana od strony szpitala św. Trójcy. W trakcie prowadzonych badań zidentyfikowano pozostałość jednego z okien wykutego w tej ścianie. Jak wynika z dziewiętnastowiecznego planu, w miejscu gdzie zidentyfikowano okno, znajdowało się mieszkanie duchownego. Analizując rzut szpitala św. Trójcy z 1 ćw. XIX w., można zidentyfikować we wschodniej ścianie szyi bramnej, łącznie aż 9 okien oraz jedno wyjście ze szpitala na teren ówczesnego wjazdu do miasta (Słoń 2000).

X) Publikacje:

Badura, Kastek, Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 365–425; Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2006; Gumiński 1972; Kastek 2012, s. 177–193;

30) VIII.G**I) Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. Świdnicka (dawn. *Schweidnitzerstrasse*)**II) Data odkrycia:** maj-czerwiec 2006 r.**III) Miejsce odkrycia:**

W trakcie korytowania terenu pod budowę torowiska i jezdnii ulicy Świdnickiej zidentyfikowano relikty zespołu Bramy Świdnickiej III. Odkryto je na przestrzeni o wymiarach 7,80 (po osi E-W) x 7,90 m (po osi N-S). Odkrycia dokonano na wysokości północnego brzegu obecnej fosy miejskiej. Relikty znajdowały się pod obecną jezdnią ulicy Świdnickiej.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: XIV-wieczny mur obronny**V) Opis odkrycia:**

W trakcie prac odkryto pozostałości dwóch faz zabudowy przybranej Bramy Świdnickiej III. Zidentyfikowane relikty stanowiły pozostałość dwóch poziomów użytkowych. Starszego związanego z brukiem kamiennym i młodszego – związanego z posadzką ceglana. W trakcie prac sondażowych w południowo-zachodnim odcinku odkrytych reliktyw, natrafiono na pozostałość starszej fazy budowlanej. Do najstarszej fazy budowlanej (I, M1 w dokumentacji profili) zaliczyć należy narożnik północno-zachodni budynku. Zachodnia ściana obiektu uchwycona została na długości 1,42 m. Miała szerokość 0,68-0,73 m. Z zarejestrowanego profilu nr 2 wynikało, iż uchwycono poziom użytkowy terenu z czasu funkcjonowania obiektu. Fundament tego reliktu na poziomie odkrycia zbudowany był z cegieł i wykonywany był we wkopie wąsko przestrzennym. Fundament zbudowano z cegieł wtórnie użytych, na których znajdowała się zawierającym zaprawę ze starszego obiektu. Cegły w murze ułożone były, w widocznej partii, w wątku jednowozówkowym. Prawdopodobnie trzy najwyższe warstwy, stanowiły część naziemną odkrytego reliktu. Zbudowany został z cegieł formatu 27,0-28,0 x 13,0-13,5 x 7,5-8,0 cm połączonych słabą zaprawą gliniano-wapienną z niewielką ilością drobnych grudek wapna.

W fazie II powstaje obiekt, z którego zachowało się trzy fragmenty ścian. Dwa fragmenty o przebiegu NW – SE (odkryte na łącznej długości do 2,20 m) oraz jeden o przebiegu SW – NE (o długości do 1,0 m). Cegły w ścianach ułożone były równolegle, co dawało szerokość tym ścianom, równą ich długości. Ułożone cegły miały wymiary 26,0-28,0 x 12,5-13,0 cm. W obszarze obserwacji i dokumentacji pozostała pojedyncza warstwa cegieł, co uniemożliwiło dokładniejsze przebadanie reliktu. te zbudowane były z cegieł W obrębie tych ścian funkcjonował bruk kamienny wykonany z otoczków o wymiarach od 3,5 x 3,5; 4 x 5 cm do 26 x 19; 35 x 17; 24 x 21 cm oraz kamienia łamanego o wymiarach od 13 x 4; 11 x 4 cm do 30 x 15; 29 x 10 cm. Bruk kamienny zachował się tylko we wschodniej części odkrytych reliktyw. Przestrzenie między kamieniami wypełnione były naprawami wykonanymi z fragmentów cegieł i całych dachówek. Poziom posadzki znajdował się na wysokości od 117,91 m n.p.m. do 118,12 m n.p.m. Odkryte fragmenty ścian nie wystawały ponad poziom bruku. Odkryty, zachowany bruk, przylegał do reliktu interpretowanego jako fragment ściany o przebiegu SW – NE.

W fazie III, powstaje kolejny obiekt, z którego odkryte zostały pozostałości trzech ścian. Ściany wytyczały obiekt o szerokości wewnętrznej 4,20 m i uchwyconej długości prawie 7,5 m. Jego ściany miały szerokość 0,27-0,31 m W obrębie tych ścian znajdowała się posadzka ceglana, w której cegła ułożona została na płasko. W narożniku SW obiektu znajdowało się podwyższenie sięgające 0,14 m nad poziom posadzki wykonane z muru o szerokości 0,28 m od strony wschodniej i północnej oraz ściany o szerokości ok. 0,8 m od strony zachodniej, uchwyconej na długości 1,10 m. Przestrzeń wypełniona była cegłą płasko ułożoną, na której znajdowała się zaprawa, co świadczy o istnieniu kolejnych warstw cegieł. Cokół lub mur ten miał szerokość 1,82 m, po osi NE – SW i uchwycony został na długości 2,0 m po osi NW – SE. Z braku możliwości prowadzenia prac w kierunku południowym, nie można było stwierdzić, czy kończył się jego bieg na długości 2,0 m. Ściany obwodowe zbudowane zostały z cegieł formatu 27,0-28,0 x 13,0-13,5 x 7,0-8,0 cm połączonych średnio-twardą zaprawą piaszczysto wapienną z dużą ilością wapna słabo wylasowanego, co powodowało, iż zaprawa nie stanowiła zwartego spoiwa. Na ceglach tych były widoczne ślady starszej zaprawy świadczące o wtórności użytych cegieł. W posadzce użyto cegieł formatu 26,0-28,0

x 12,0-13,0 x 6,5-8,0; 21,0 x 16,0; 20,5 x 8,0 cm połączonych tożsamą zaprawą z partii obwodowych murów. Posadzka zachowała się na wysokości od 118,14 m n.p.m. do 118,26 m n.p.m. Mury na najwyższym poziomie zachowały się w części SW, t.j. na wysokości 118,44 m n.p.m.

W obrębie odkrytych reliktyw murowanych i poziomów użytkowych wykonano dwa sondáže. Pierwszy wykonano po północnej stronie relikty z fazy I, natomiast drugi – przy wschodniej ścianie relikty z fazy III. Oba profile stanowiły łączony układ nawarstwień antropogenicznych.

Ze względu na powierzchniowy charakter wykopów nie udało się zidentyfikować starszych faz użytkowania, zagospodarowania terenu. Pewne wątpliwości w procesie badawczym stanowiło rozwarstwienia reliktyw na trzy fazy budowlane, jednak rozrzucenie fragmentów i odmienny charakter wykonania zmusił do odmiennego potraktowania tych pozostałości. Być może nie funkcjonowały oddzielnie faza pierwsza i druga, lecz na tym etapie prac nie było możliwości zweryfikowania tych wątpliwości. Co do odróżnienia fazy III od pozostałych nie było pod tym względem wątpliwości badawczych.

Tak scalony materiał ceramiczny pozwala stwierdzić, iż w miejscu tym mogła znajdować się Brama Świdnicka III, gdyż układ nawarstwień i materiał ceramiczny może to potwierdzać. Prawdopodobnie elementy tej bramy mogły znajdować się zaraz pod tymi reliktywami. Nie było możliwości zweryfikowania hipotezy, gdyż inwestycja nie ingerowała w ten obiekt.

VI) Wizualizacja relikty:

a)

b)

c)

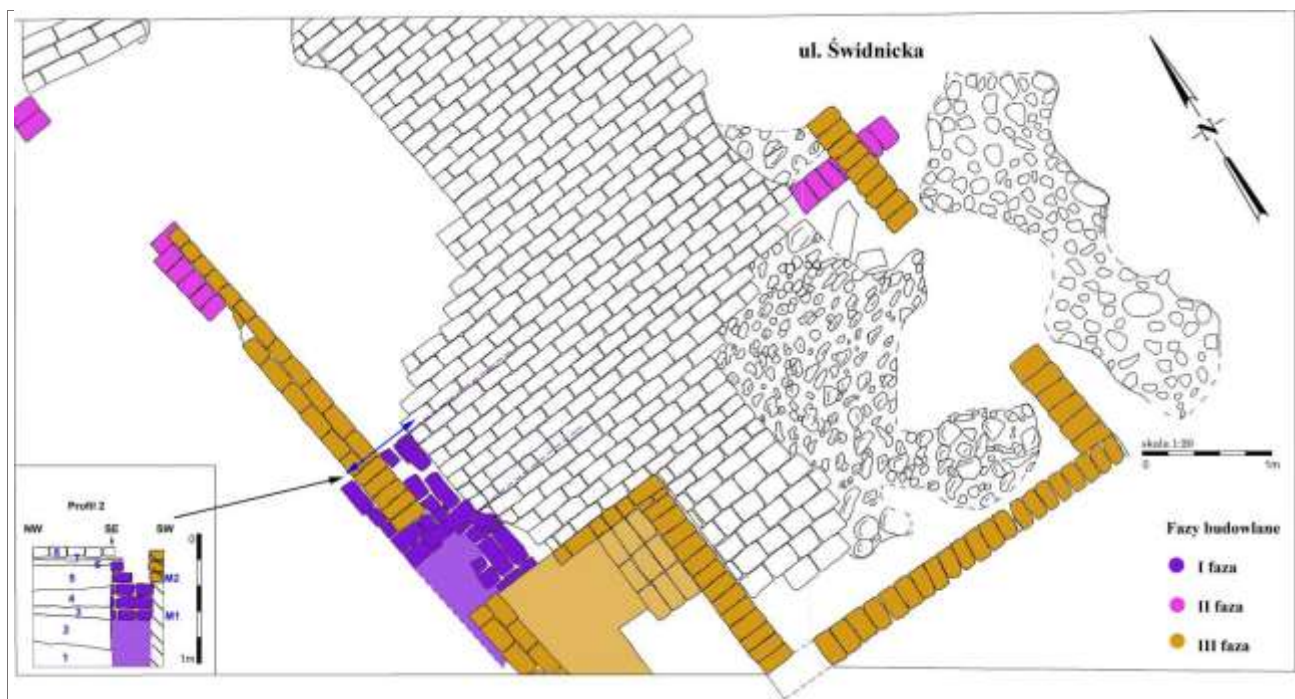
d)

e)

f)

g)

VII) Plan

h)

VIII) Datowanie: nieokreślone

Relikty datowane są na okres nowożytny, od renesansu – narożnik NW budynku zaliczanego do fazy I, po okres baroku – obiekt z posadzką zaliczany do fazy III. Te ostatnie relikty związane były z istniejącą w tym miejscu bramą fryderycjańską. W sondażu 2 pojawiła się ceramika w 3 warstwach, pomimo, iż były to bardzo płytkie wykopy. W warstwie 3 – 2 poł. XIII/XIV i XIV/XV w., warstwa 5 – XIV w. oraz warstwa 6 – XVI-XVII w. Pomimo płytkiego charakteru wykopów, można wnioskować, że w rejonie tym mogła znajdować się Brama Świdnicka III.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Ze względu na prowadzone prace budowlane, odkryte relikty przebadane zostały tylko powierzchniowo. Charakter prac, nie pozwolił na pełne zweryfikowanie istnienia najstarszych reliktyw trzeciej Bramy Świdnickiej. Biorąc to pod uwagę, należy pamiętać, by w czasie prowadzenia jakichkolwiek prac ziemnych w przyszłości o możliwości odkrycia reliktyw średniowiecznej, zewnętrznej Bramy Świdnickiej. Pozostałości jej znajdować się będą pod obecną wschodnią jezdnią ul. Świdnickiej na południe od budynku Odwachu.

Pomimo braku odkrycia reliktyw samej Bramy Świdnickiej, możliwe jest dokładniejsza lokalizacja reliktyw tejże dzięki identyfikacji zabudowy towarzyszącej bramie. Powielanie miejsca zabudowy przybramnej, pozwala na pewniejsze określenie miejsca istnienia samego przejazdu najstarszej bramy.

X) Publikacje: nie publikowane.

31) IX/XI.A/E

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. H. Modrzejewskiej (dawn. *Wallstrasse / Agnes-Sorma-Straße*) / pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczne w 2011 r.

III) Miejsce odkrycia:

Wał fragmentarycznie odkryty został podczas budowy wyjazdu wschodniego na parking NFM na ul. H. Modrzejewskiej. Odkrycie znajdowało się wysokości działki nr 4 przy pl. Wolności. Po przeciwnej stronie wjazdu zidentyfikowano północne lico muru bastejowego na odcinku ok. 47,0 m.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / kurtyna muru bastejowego

V) Opis odkrycia:

Odkryte nawarstwienia wału znajdowały się na głębokości 118,51 m n.p.m., nad którym

znajdował się przemieszany materiał z nawarstwieniami powstałymi wyniku późniejszego zagospodarowywania terenu po wyburzeniu fortyfikacji miejskich. Odkryte nawarstwienia wału o wysokości do 1,48 m i na długości 0,82 m znajdowały się w profilu o przebiegu wschód – zachód, gdzie zarejestrowano następujące nawarstwienia profilu ziemnego:

1. piasek calcowy;
2. ziemia bielnicowa, warstwa nadcalcowa (humus pierwotny);
3. ziemia bielnicowa przerzucona z piaskiem, widoczne duże grudy (10-12 cm) ziemi bielnicowej o lekko rozmytych krawędziach - warstwa wyrównawcza pod wał;
4. warstwa przemieszanych żwirków i piasków z dużą ilością grudek gliny oraz niewielką ilością grudek ziemi bielnicowej – pierwsza warstwa wału;
5. żółty piasek z dodatkiem niewielkiej ilości brązowej próchnicy w postaci smużek oraz niewielkich grudek – element nawarstwień piaszczystych wału faszynowego, którego świadectwem są negatywy po tej faszynie (brązowa próchnica);
6. warstwa barwy żółto-brązowej zawierającej przemieszany żółty piasek z próchnicą brązową z dodatkiem czarnych grudek oraz niewielką ilością węgla drzewnych. Zakłócenia warstwy wskazuje na jej użytkowanie;
7. warstwa czarnej lekko plastycznej próchnicy z dodatkiem zielonkawej gliny, grudek zaprawy i dużej ilości węgla drzewnych oraz materiału organicznego. Miejskie warstwy użytkowe;
8. warstwa przemieszanej próchnicy z piaskiem i dużą ilością miazgi ceglano-żelaznej oraz dużą ilością zaprawy i niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł i drobnego gruzu kamiennego – warstwa rozbiórkowa muru obronnego;
9. przemieszany materiał zawierający gruz ceglany z zaprawą, węglami drzewnymi i fragmentami kamieni, materiał próchniczny i grudki gliny – materiał związany z pracami budowlanymi / rozbiórkowymi;
10. współczesne zasypy z dużą ilością fragmentów cegieł, zaprawy, przepieszczonej próchnicy i węgla;
11. współczesna nawierzchnia – jezdnia drogi oraz chodnik.

Strop warstwy ziemi bielnicowej znajdował się na wysokości 117,26 m n.p.m. Poprzeczne przecięcie nasypów na niewielkiej długości wału, nie pozwoliło na dokładniejsze określenie miejsca w wale ziemnym. Pojawienie się warstwy nr 3, stanowiącej element powstały w wyniku ściągania mokrego stropu warstwy nr 2 przed budowaniem podstawy wału (warstwy 4-5), wskazuje na jej umiejscowienie w 1/4 szerokości wału od strony fosy.

W wykopie budowlanym po południowej stronie wykonywanego wyjazdu z parkingu NFM znajdowała się kontynuacja kurtyny muru bastejowego. Relikt ten w tym miejscu został zidentyfikowany na szerokości do 0,5 m. Po stronie wschodniej (etap I) inwestycji relikw ten nie miał kontynuacji – znajdowała się tam studnia kanalizacyjna. Poniżej korony zachowało się 12 warstw cegieł, poniżej których znajdowała się odsadzka o szerokości jednej cegły. Mur był wykonany z cegieł formatu XXX cm spojonych bardzo twardą zaprawą wapienną barwy kremowej z zawartością wapna w postaci grudek i pyłu oraz domieszką prażonego kruszywa granitowego czy bazaltowego. Cegły ułożono w licu w wążku jednowozówkowym, bez zendrówek o spoinach rozartych na krawędziach cegieł. W wyniku prac budowlanych część lica muru została skuta przez co ukazał się przekrój kurtyny muru bastejowego. Znajdowały się pozostałości wskazujące na etapowość prac budowlanych, w którym cegły w murze połączone zostały bardzo twardą zaprawą wapienną barwy szarej (stalowej) z zawartością wapna w postaci grudek i pyłu oraz domieszką prażonego kruszywa granitowego czy bazaltowego. Etap tych prac widoczny był w pionie jak i poziomie muru obronnego. W poziomie zachowała się czytelna linia w postaci brudu, wskazująca na dłuższy etap postępu prac. Ponadto odmienny typ zaprawy stwierdzono od strony południowej, gdzie zaprawa była porównywalna z tą z fazy II. Na odcinku tym mur był wkuty w mur z fazy I. Mogły to być prace związane z istniejącą w tym rejonie basteją, która była przebudowana lub też budowana w momencie stawiania odcinka z fazy II. Różnica widoczna była w samym ułożeniu cegieł w grubości muru. W fazie I, cegły układane były równo w warstwach, natomiast w fazie II – mur postawiono w technice *opus emplectum*.

VI) Wizualizacja reliktu:

a)	b)
c)	d)
VII) Plan	
VIII) Datowanie: W nawarstwieniach wału nie stwierdzono materiału datującego jego powstanie. Natomiast technika i technologia wykonania reliktu kurtyny muru bastejowego, nie pozwala na dokładniejsze datowanie, niż XV/XVI wiek. Zniszczone nawarstwienia pomiędzy obiektami nie pozwalają na stratygraficzne powiązanie tych obiektów.	
IX) Stan zachowania, uwagi: Pod wykonanym wjazdem do NFM zachowały się nawarstwienia fosy i relikty muru bastejowego, którego wschodnia część znajdowała się w sąsiedztwie wspomnianego wjazdu. Biorąc pod uwagę stan zachowania, odkrytych tu reliktyw muru bastejowego, należy spodziewać się, iż na działce na południe od wjazdu wschodniego do NFM znajduje się zachowana basteja tegoż odcinka muru.	
X) Publikacje: nie publikowane.	

32) X/XI.A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Zamkowa / pl. Wolności (dawn. <i>Exerzierplatz / Schloßplatz</i>);
II) Data odkrycia: badania archeologiczne w 2009 r.
III) Miejsce odkrycia: Odkrycia dokonano w północno-wschodnim narożniku pl. Wolności, po zachodniej stronie skrzyżowania z ul. Zamkową na wysokości południowo-zachodniego, nieistniejącego budynku przy pl. Wolności 6.
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny
V) Opis odkrycia: Odkryte nawarstwienia wału znajdowały się na głębokości 2,60 m poniżej obecnego poziomu terenu. i przysypane były materiałem powstałym wyniku późniejszego zagospodarowywania terenu. Odkryty wał w wykopie o wymiarach ok. 6,50 x 2,50 m zidentyfikowany został na odcinku 6,30 m jego

szerokości. W najwyższym miejscu, po stronie północnej fundamentu muru obronnego, wał w nienaruszonej postaci, zachował się do wysokości 0,80 m. W zarejestrowanym profilu o przebiegu północ - południe zadokumentowano następujące nawarstwienia:

1. piasek calcowy; 13-
2. ziemia bielkowa, warstwa nadcalcowa (humus pierwotny);
3. żwirki i piaski z dużą ilością grudek gliny oraz niewielką ilością grudek ziemi bielkowej – pierwsza warstwa wału;
4. żółty piasek z dodatkiem niewielkiej ilości brązowej próchnicy w postaci smużek oraz niewielkich grudek – element nawarstwień piaszczystych wału faszynowego, którego świadectwem są negatywy po tej faszynie (brązowa próchnica);
5. tłusta brązowa próchnica z dodatkiem węgla drzewnych, warstwa z dużą ilością materiału organicznego – jest to warstwa powstała w wyniku długotrwałego użytkowania tego terenu, a powstała na istniejącym wale, która została zniszczona podczas prowadzonej inwestycji związanej z wznoszeniem fortyfikacji XIV-wiecznych;

W1. wkop pod mur obronny XIV-wieczny;

M1. fundament kurtyny muru XIV-wiecznego;

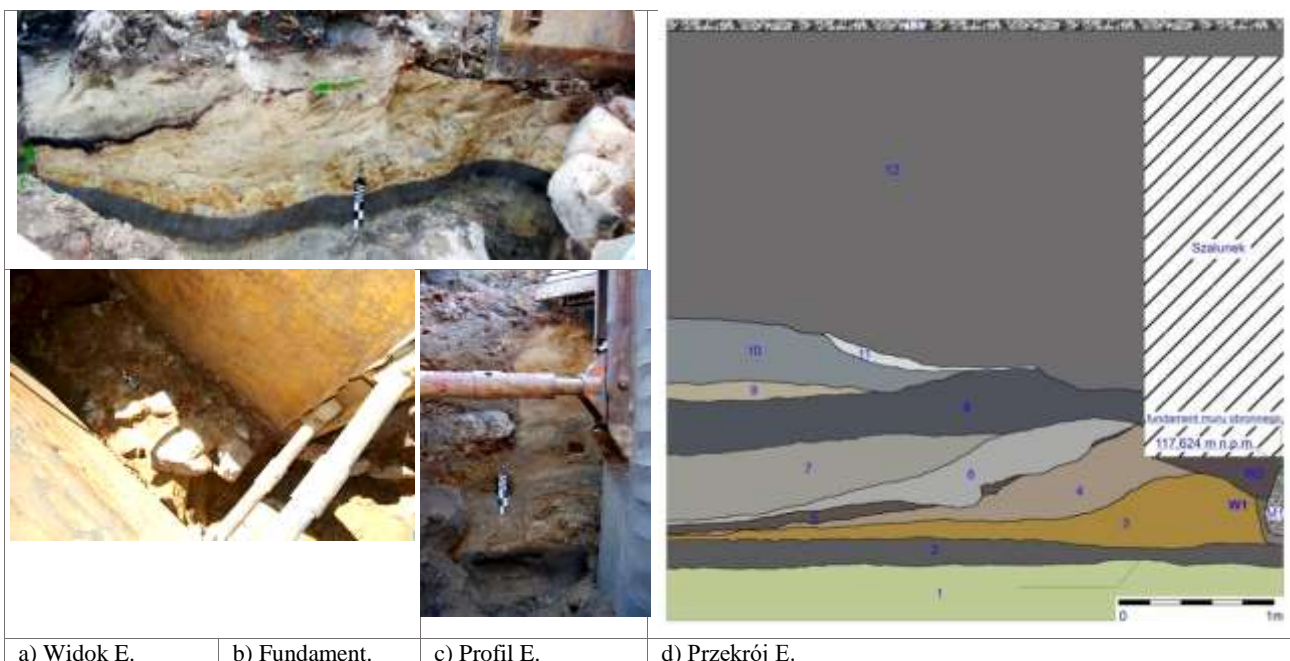
6. żółty piasek z grudkami szarej próchnicy oraz drobnymi fragmentami cegieł – jest to warstwa powstała w wyniku wykonania wkopu pod kurtynę XIV-wiecznego muru;
7. żółty piasek;
8. lekko tłusta szaro-czarna próchnica z dodatkiem grudek gliny, fragmentów cegieł i zaprawy oraz węgla drzewnych;
9. żółta glina;
10. szaro-czarna lekko tłusta próchnica z dodatkiem cegieł i fragmentów zaprawy oraz węgla drzewnych;
11. pozostałość po dole na wapno w postaci warstwy utwardzonego wapna;
12. współczesne zasypy z dużą ilością fragmentów cegieł oraz innych dodatków;
- W2. Zasypany wkop związany z rozbiórka muru obronnego zawierający materiał próchniczny przemieszany z bardzo dużą ilością grudek zaprawy drobnymi fragmentami cegieł oraz kamienia i węglami drzewnymi. Mur obronny rozebrany została do poziomu najniższej warstwy kamienia w fundamencie;
13. współczesna nawierzchnia – chodnik.

W nawarstwieńach wału stwierdzone zostały pozostałości konstrukcji piaszczysto-faszynowej w postaci niewielkich grudek próchnicy - negatywy drewna w postaci konarów, gałęzi. Zidentyfikowana tu część wału, stanowiła jego północny skłon. Po stronie południowej muru obronnego, wał zachował się tylko w spągu, gdyż większość profilu stanowił wkop wąsko przestrzenny pod fundament muru. W warstwie powstałej na nawarstwieńach wału ziemnego - warstwa 5 - odkryty został ruchomy materiał archeologiczny w postaci podkowy końskiej (typ VI odmiana I wg klasyfikacji J. Kaźmierczyka). Warstwa, w których odkryto podkowę, miała miąższość do 10 cm, co świadczy o długotrwałym użytkowaniu tego terenu. Warstwa ta została dużej mierze zniszczona zwłaszcza w wyższych partiach wału, w skutek wykonywania wkopu pod XIV-wieczny mur obronny i usypywaniu urobku z kopania wykopu na stoku wału w postaci nasypu piaszczystego (warstwa 6). Zachowała się też tu pozostałość wkopu po rozebranych murze obronnym (W2)¹. Strop gleby pierwotnej a jednocześnie podstawa wału, znajdowała się na wysokości 117,087 m n.p.m.

Odkryty relikty kamiennego fundamentu muru obronnego zidentyfikowany został na głębokości 117,624 m n.p.m. Fundament miał przebieg po osi południowy wschód – północny zachód. Relikt zachował się w dolnej partii fundamentu o wysokość jednej warstwy kamienia polnego. Odkryty został na łącznej długości 4,30 m. Na tym poziomie miał szerokość do 1,90 m. Zbudowany był z otoczków wielkości 65 x 45, 56 x 42, 65 x 32, 34 x 32, 32 x 26 cm. Kamień w fundamencie połączony został twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Fundament ten stawiany był w wykopie wąsko przestrzennym (W1). Posadowienie wkopanego w wał muru obronnego znajdowało się ok. 10 cm nad stropem humusu pierwotnego.

VI) Wizualizacja reliktu:

¹ Pierwotnie interpretowany był jako wkop współczesny, jednak po przeanalizowaniu wykopów okazało się, że SA to prace prowadzone dziewiętnastowieczne, związane z rozbiórką obwarowań miejskich.

a) Widok E. b) Fundament. c) Profil E. d) Przekrój E.

VII) Plan reliktyw

VIII) Datowanie:

W wale nie natrafiono na materiał datujący jego powstanie. W pierwszej antropogenicznej warstwie na północnym skłonie wału natrafiono na znalezisko w postaci podkowy typ VI odmiana I wg klasyfikacji J. Kaźmierczyka (J. KAŹMIERCZYK, *Podkowy na Śląsku w X-XIV wieku. Studia z dziejów kultury materialnej*, Prace Komisji Nauk Humanistycznych PAN, Nr 9, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 86 n.). W publikacji ten typ podków datowany jest na 2 poł. XIII w. aż po w. XIV. W nawarstwieniu wału wkopany został XIV-wieczny mur obronny. Biorąc to pod uwagę oraz odkryty artefakt pozwalają datować reliktyw wału na wiek XIII.

IX) Stan zachowania, uwagi:

W miejscu tym poprowadzona była kanalizacja ogólnospławna, którą położono pod fundamentem muru obronnego. Nie prowadzono szerszych wykopów, przez co można wnioskować, iż na wschód od poprowadzonej inwestycji zachowały się relikty wału.

X) Publikacje: Badura 2009; Badura, Bilińska, Broda, Eysymontt, Kacprzak, Kastek, Kitliński, Koszacka, Krzywka, Kwaśnica, Limisiewicz, Mruczek, Stefanowicz, Witkowska 2009; Badura, Bilińska, Guszpit, Kastek, Limisiewicz, Mruczek, Roczek, Stefanowicz, Wojcieszek, Wójcik 2007; Badura, Kastek, Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 381 i n., ryc. 4b; Kastek 2010, s. 366-367, il. 2-3; Mruczek, Stefanowicz 2010, s. s. 414 i n., il. 2b.

33) X/XI.A/D/E

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Zamkowa / pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczne II-VIII.2015 r.

III) Miejsce odkrycia: południowy odcinek dawnej ulicy Zamkowej na styku z placem Wolności przed przebudową w 2015 r. Obecnie znajduje się tu wjazd do parkingu NFM.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy i fosa / XIV-w. mur obronny

V) Opis odkrycia:

Odkryte nawarstwienia nienaruszonego wału ziemnego znajdowały się na głębokości 2,09 m poniżej obecnego poziomu terenu w sektorze I w osi ulicy Zamkowej na styku z placem Wolności. przysypane były nawarstwieniami powstałymi wyniku późniejszego zagospodarowywania terenu. Odkryte w wykopie o długości 42 m i szerokości 8 m na północy do 23 m w części południowej. W zarejestrowanym profilu zadokumentowano następujące nawarstwienia po stronie południowej czternastowiecznego muru obronnego (sektor I):

- 1) warstwa piasku calcowego barwy ciemnożółtej;
- 2) brązowo-szara próchnica, przepiaszczona z dodatkiem drobin ceglanych i węgla drzewnych – humus pierwotny, (widoczne ślady uprawy-orki?);
- 3) smuga jasnożółtego piasku wyznaczająca poziom ściętego humusu pierwotnego na stropie gleby pierwotnej;
- 4) jasnobrązowo-szara próchnica z dużą zawartością jasnokremowego drobnoziarnistego piasku, z niewielką ilością węgla drzewnych i drobnych ułamków cegieł;
- 5) warstwa jasnoszaro-kremowo-żółte piaski z niewielką ilością próchnicy w postaci gródek oraz niewielka ilość węgla drzewnych;
- 6) warstwa przemieszanych gródek piasku ilastego (żelazistego), gródek gliny i niewielka ilość węgla drzewnych; podstawa wału;
- 7) zespół nawarstwień piaszczystych z różnej wielkości piasków z dodatkiem grudek piasków ilastych, drobnych grudek gliny oraz grudek szarej i brązowej próchnicy, niekiedy smug brązowej próchnicy. Pomiędzy niektórymi warstwami wytwarzała się niewielka, ciemniejsza i wyraźniejsza linia podziału warstw. Było to prawdopodobnie efektem postępu spowodowanego dłuższymi opadami deszczu. W ich wyniku grubszy materiał próchniczny, grudki, rozpląnął się tworząc warstewkę próchniczą. W warstwach tych słabo zachowały się pozostałości po umieszczonych tu gałęziach i konarów. Na skłonie północnym wału zidentyfikowano 10 warstw po południowej stronie muru obronnego i tylko 9 warstw po stronie północnej, ze względu na zniszczenia wału w obrębie prowadzonego wykopu. Podstawa wału, w jego planowanej formie, w tym miejscu, miała ok. 15,00 m. W związku z tym, iż wał wykonany został z sypkiego materiału, został rozwleczony, spłynął w wyniku deszczu, do szerokości 18,30 m. Usypywane warstwy piaszczyste uzyskały spadek o maksymalnym kącie do 31°. Po stronie południowej wału - południowy stok - nie zachował się układ nawarstwień, taki jak po stronie północnej. Od północnej krawędzi fosy do miejsca usypania pierwszych warstw wału, nasypy te miała charakter przemieszanych warstw. Część tego wału, zsunęła się po północnym stoku fosy, na uchwyconym odcinku 2,65 m;
- W1) wąskoprzestrzenny wykop pod fundament muru obronnego wykonany w wale ziemnym. W zasypie wkopu materiał piaszczysty wału z niewielką ilością próchnicy oraz grudek zaprawy i drobin cegły. Wykop zasypywany etapami. W pierwszym etapie zasypało 2 dolne warstwy kamienia złożone z dużych otoczków. W drugim etapie zasypało górną część fundamentu z wykonanego z otoczków i kamienia łamanego;
- M1) kamienna ława fundamentowa muru obronnego;
- 8) warstwa przemieszanej szaro-brązowej próchnicy z piaskiem, drobnymi fragmentami cegieł, niewielką ilością drobnych fragmentów kamienia oraz dużą ilością grudek zaprawy oraz węgla drzewnych; warstwa budowlana zarejestrowana przy profilu muru obronnego;
- 9) warstwa przemieszanej żółtego piasku z szaro-brązową próchnicą, grudkami żółto-szarej gliny oraz dużą ilością węgla drzewnych i grudek zaprawy; warstwa budowlana zarejestrowana przy profilu muru obronnego;
- 10) cienka warstwa cegieł, miało ceglano, bardzo drobnych grudek zaprawy. warstwa poziomu budowlanego związanego ze stawianiem partii ceglanej muru obronnego (?); – warstwa budowlana zarejestrowana przy profilu muru obronnego;
- 11) warstwa piasku z dodatkiem gródek próchnicy, z fragmentami cegieł i zaprawy, węgla drzewnych; warstwa prawdopodobnie z czasu funkcjonowania fosy; warstwa budowlana zarejestrowana przy profilu muru obronnego;
- 12) warstwa jasnoszarej próchnicy z dużą zawartością piasku gruboziarnistego, drobne fragmenty cegieł i duża ilość węgla drzewnych na poziomie wału. Widoczne ślady konstrukcji – prawdopodobnie zabezpieczenie stoku wału; warstwa stanowiła zabezpieczenie skłonu fosy oraz wału znajdującego się na jej brzegu, przed osuwaniem się do fosy;
- 13) lekko tłusta, warstwa barwy szaro-siwej zawierającej piasek z dodatkiem grudek próchnicy, dużą ilością węgla drzewnych; W spągu warstwy znajdowała się duża ilość drobnych fragmentów drewna, gałęzi. W najniższym miejscu, w części południowej, warstwa ta mocno opadała w dół. Po stronie północnej można było zauważyć lekkie stopniowanie stoku fosy – pozostałość szalunku (?); Pozostałość fosy jednej z najstarszych faz;
- 14) warstwa plastycznej gliny barwy żółto-zielonej przemieszanej z niewielką ilością szaro-brązowej próchnicy z dodatkiem drobnych fragmentów cegieł i grudek wapna, żwiru i węgla drzewnych;

- warstwa przerwana przez późniejsze prace melioracyjne fosy;
- 15) a. - warstwa ciemno-szarego piasku z niewielkim dodatkiem próchnicy, przemieszany z miałem spalinowym z poziomu wyższego. W spągu poziomu warstwa węgla drzewnych – pozostałość spalonego drewna, prawdopodobnie pozostałość moszczenia fosy gałęziami (?);
b. - warstwa ciemnoszaro-czarnej próchnicy, lekko tłustej, przemieszana z piaskiem z dużą ilością węgla drzewnych, niewielka ilość fragmentów drewna, drobnych ułamków cegieł. W stropie warstwy większa ilość grudek ciemno-brązowej próchnicy.
Z warstwą tą identyfikowane są pozostałości 16 pali drewnianych stanowiących zabezpieczenie cembrowiny fosy. Nie zachowały się lub też zostało wybrane dranie z cembrowiny fosy;
 - 16) warstwa przemieszanej ciemnoszaro-brązowej próchnicy z niewielką ilością piasku i materiału ilastego z dodatkiem dużej ilości węgla drzewnych i popiołu, drobnego gruzu ceglanego oraz grudek zaprawy;
 - 17) warstwa o miąższości do 3 cm, zawierająca miał ceglany z drobnymi fragmentami cegieł, niekiedy większe ułamkami oraz niewielką ilością dachówki;
 - 18) warstwa barwy jasnoszaro-brązowej próchnicy z grudkami ciemniejszej, przemieszanej z piaskiem z dodatkiem piasku ilastego i drobnych grudek gliny, niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł i zaprawy oraz węgla drzewnych;
 - 19) warstwa barwy brązowo – szaro - żółtej zawierająca przemieszaną próchnicę, piasek, glinę (barwy jasno-zielonej); warstwa lekko plastyczna z dodatkiem drobnych fragmentów cegieł, szachulca ze sporą ilością węgla drzewnych; prawdopodobnie warstwa związana z pracami budowlanymi/rozbiórkowymi (?);
 - 20) warstwa barwy brązowo-kremowo-żółtej z deponowanymi warstwowo, przemieszanymi różnego rodzaju piaskami z dodatkiem grudek szaro-brązowej próchnicy, gliny i piasku ilastego, z fragmentami gruzu ceglanego, dachówek, grudek zaprawy i węgla drzewnych. W warstwie tej funkcjonowało palowanie na północnym stoku fosy. Negatywy pali wbite były do poziomu calca na głębokość do 0,5 m. Skłon zasypu był tożsamy ze skłonem północnym fosy. Było to prawdopodobnie zabezpieczenie dolnych partii fosy pod czas prac budowlanych (?);
 - 21) warstwa barwy od kremowo-żółtej po jasnobrązowej zawierającej przemieszane piaski z niewielką ilością próchnicy niewielką ilością próchnicy, w stosunku do warstwy niższej (nr 20), z niewielkimi fragmentami cegieł, dachówek oraz grudkami zaprawy i węgla drzewnych i niewielką ilością grudek gliny i piasku ilastego; Skłon zasypu był tożsamy ze skłonem północnym fosy;
 - 22) cienka warstwa barwy ciemnobrązowej zawierającej dużą ilość wapna. Pozostałość oszalowanego dołu lub skrzyni z wapnem, na której odłożyła się warstwa barwy jasnobrązowo-szarej przemieszanej próchnicy z piaskiem oraz drobnymi grudkami wapna, gliny i węgla drzewnych, która zniknęła w innych miejscach fosy. W tej części fosy dno warstwy miało płaski kształt na długości 1,47 m. Nie uchwycono południowej krawędzi ze względu na powstałą w tym miejscu ścianę szczelinową. W stopie warstwy znajdowała się twarda skorupa zaschłej zaprawy piaszczysto-wapiennej barwy brązowo-czerwonawej z dodatkiem grudek próchnicy, niewielkich grudek gliny, różnej wielkości fragmentami cegieł i miału ceglanego oraz fragmentów węgla drzewnych i drobnych fragmentów granitu. W odkrytej skorupie wapiennej, pozostały negatywy po konstrukcji, jaka tu się znajdowała w trakcie wyrabiania zaprawy do budowy muru. Konstrukcja ta ułożona była wzdłuż przebiegu dna fosy jak i po jej północnym skłonie. Zbudowana była z niewielkich okrągłych lub kwadratowych belek położonych tylko dla ustabilizowania podłoża;
 - 23) warstwa barwy szaro-brązowej zawierającej przemieszaną próchnicę z grudkami gliny, piasku ilastego, drobnymi węglami drzewnymi i dużymi fragmentami cegieł oraz grudkami zaprawy. W odległości 1,73 m od ściany parkingu NFM, widoczny negatyw po słupie wzmacniającym północny brzeg fosy, wbity z górnego poziomu warstwy. W miejscu uchwycenia negatywy słupa jak w stropie tej warstwy wystąpiło zagęszczenie dużej ilości węgla drzewnych, świadczących o pożarze tej konstrukcji. W negatywie o szerokości ok. 15cm, widoczne ślady obecności wody w tej warstwie co uwidaczniało się w pozostałej części warstwy;
 - 24) warstwa brązowo-szarej próchnicy przemieszanej z piaskiem, miałem ceglanym i dodatkiem drobnych fragmentów cegieł, zaprawy i węgla drzewnych. W stropie warstwy widoczna wyraźna granica poziomu użytkowego;
 - 25) warstwa o skłonie opadającym w kierunku północnym zawierającej dwa poziomy nasypu: a) niższy – zawierał żółty piasek z grudkami wapna i próchnicy; b) wyższy - zawierał próchnicę z bardzo

dużą ilością miału ceglanego (barwa ceglano-brązowa) z drobnymi fragmentami cegieł, zaprawy i nieliczne fragmenty węgla drzewnych;

- 26) warstwa jasnożółtego piasku przemieszanego z niewielką ilością jasno-brązowej próchnicy z drobkami cegieł i zaprawy, nieliczne soczewki próchnicy. W stropie warstwy większa zawartość dużych grudek materiału tu deponowanego;
- 27) warstwa jasnożółtego z niewielką ilością szaro-brązowej próchnicy w spągu, natomiast z dużą w stropie warstwy. W stropie warstwy znajdowała się duża ilość drobnych fragmentów cegieł i zaprawy oraz węgla drzewnych. Warstwa przepieszczona. Po stronie północnej od wkopu pod dziewiętnastowieczną kanalizację, strop warstwy został zniszczony przez późniejsze nawarstwienia;
- 28) warstwa o miąższości zachowanej do 1,74 m w najwyższym punkcie. Na warstwę tę składały się: kremowo-żółty piasek przemieszany z soczewkami ciemnoszaro-brązowej próchnicy z grudkami węgla drzewnych, uławkami cegieł różnej wielkości i niewielką ilością soczewek gliny. Wyodrębniono 3 poziomy usypywania warstwy. W najniższym poziomie (A) znajdowały się widoczne grube grudki piasku, gliny, próchnicy oraz fragmentów cegieł. Powstanie tej wielkości grud, może świadczyć o zimowej eksploatacji nawarstwień ziemnych, przez co nie zdążył się rozłożyć materiał. Środkowy poziom (B) materiał się tu znajdujący prezentował strukturę rozwleczoną z drobno ziarnistą strukturą. Taki materiał mógł być odłożony w okresie letnim. W poziomie najwyższym (C), nawarstwienia zawierały dużą ilość wody przez co utworzyły się płynne soczewki; (informacja przekazana przez dr. J. Badurę z Państwowego Instytutu Geologicznego);
- 44) warstwa przemieszanych nawarstwień związanych z dwudziestowiecznymi inwestycjami podziemnymi związanymi z układaniem instalacji: wodnej, gazowej, elektrycznej i teleinformatycznej;

Kontynuacja nawarstwień wału ziemnego zidentyfikowana została po północnej stronie muru obronnego. W kolejnych sektorach (II. i III.) odkrywanych w kierunku północnym, w osi ulicy Zamkowej na styku z placem Wolności, identyfikowano pozostałości wspomnianego wału oraz konstrukcji negatywów drewnianych filarów, współistniejącej z usypywanym wałem.

Zagospodarowania terenu przy murze obronnym zadokumentowano w następujących nawarstwieniach:

- 1) warstwa piasku calcowego barwy ciemnożółtej;
 - 2) brązowo-szara próchnica, przepieszczona z dodatkiem drobin ceglanych i węgla drzewnych – humus pierwotny, (widoczne ślady uprawy-orki?);
- Ob.1) pozostałość negatywów odkrytych na północnym przedpolu wału oraz pod konstrukcją wału ziemnego.
- 6) warstwa przemieszanych gródek piasku ilastego (żelazistego), gródek gliny i niewielka ilość węgla drzewnych; podstawa wału;
 - 7) kontynuacja zespołu nawarstwień ziemno-piaszczysto-faszynowych z sektora I.;
- W1) wąskoprzestrzenny wykop pod fundament muru obronnego wykonany w wale ziemnym. W zasypie wkopu materiał piaszczysty wału z niewielką ilością próchnicy oraz grudek zaprawy i drobin cegły. Wykop zasypywany etapami. W pierwszym etapie zasypało 2 dolne warstwy kamienia złożone z dużych otoczków. W drugim etapie zasypało górną część fundamentu z wykonanego z otoczków i kamienia łamanego;
- M1) kamienna ława fundamentowa muru obronnego;
- 29) warstwa brązowo-szarej przepieszczonej próchnicy noszącej ślady użytkowania terenu;
 - 30) warstwa przemieszanej próchnicy z bardzo dużą ilością węgla drzewnych i spalonych fragmentów drewna. Pozostałość spalonej konstrukcji drewnianej o nieokreślonej funkcji;
 - 31) warstwa przemieszanych piasków z szaro-brązową próchnicą niewielką ilością węgla drzewnych. Struktura składników w warstwie wskazuje na przetrzymanie materiału. Jest to prawdopodobnie materiał wydobyty podczas kopania wkopu wąskoprzestrzennego w wale ziemnym (?). Brak bezpośredniej stratygrafii, nie pozwala na pewniejsze skorelowanie nawarstwień i obiektów;
 - 32) warstwa gruzu i miału ceglanego, przemieszana z niewielką ilością piasku i próchnicy oraz węgla drzewnych; warstwa budowlana, odkrywana na łącznej długości prawie 24,50 m. Na północnym odcinku oprócz gruzu i miału ceglanego, znajdowała się bardzo duża ilość zaprawy wapiennej. Warstwa ta lepiej zachowała się po stronie zachodniej inwestycji niż po wschodniej, na przedpolu wału ziemnego. Natomiast na samym wale, więcej gruzu ceglanego było po stronie wschodniej; Warstwa miała grubość maksymalną do 0,16 m;
 - 33) warstwa brązowo-czarnej próchnicy z drobnymi fragmentami cegieł i miału ceglanego oraz

- drobnych grudek zaprawy i dużej ilości węgla drzewnych. W stropie warstwy widoczna wyraźna krawędź poziomu użytkowego terenu;
- Ob.2) obiekt wykonany w poziomie warstwy 33 o nieznanym celu. Na krawędziach profilowych wykopu zaznaczały się krawędzie świadczące o istnieniu konstrukcji, która została wydobyta. Dolne warstwy zasypów stanowiła piasek z grudkami próchnicy oraz drobin ceglanych / szachulca. W środkowej części zasypów znajdował się piasek z dodatkiem plastycznej gliny oraz grudek szachulca oraz dużej ilości węgla drzewnych, które zostały tu wrzucone po porzuceniu lub spaleniu się obiektu. Górną warstwę stanowiła warstwa węgla drzewnych różnej wielkości. Warstwa ta miała miąższość do 0,29 m. Był to obiekt produkcyjny istniejący w okolicy muru obronnego;
- Ob.3) obiekt odkryty w środkowej części inwestycji, przy murze obronnym był pozostałością kloaki. Obiekt wykonany w konstrukcji drewnianej, z której zachowały się jedynie negatywy. Wypełnisko jego stanowiła materiał próchniczno-organiczny z dużą ilością ceramiki i fragmentów kości oraz rogów zwierzęcych;
- 34) warstwa żółtych piasków z dodatkiem grudek zaprawy i drobnych fragmentów cegieł i węgla drzewnych;
- 35) brązowo-czarna, twarda przepiaszczona próchnica, w spągu jaśniejsza, natomiast w stropie warstwy ciemniejsza. W stropie warstwy wyraźna granica użytkowania w postaci równej twardej ciemniejszej linii próchnicy. W warstwie znajdowała się niewielka ilość drobnych fragmentów cegieł i grudek zaprawy oraz węgla drzewnych;
- 36) cienka warstewka żółtego piasku z niewielką ilością grudek próchnicy;
- 37) warstwa ciemno-szarej próchnicy z dużą ilością węgla drzewnych z dodatkiem niewielkiej ilości drobnych fragmentów cegieł i grudek zaprawy. Warstwa przepiaszczona;
- 38) lekko tłusta warstwa barwy brązowo-szaro-zielonkawej zawierającej przemieszane: próchnicę z piaskiem, grudki gliny, fragmenty cegieł i grudek gliny oraz duża ilość węgla drzewnych;
- 39) warstwa szaro-czarnej próchnicy, lekko tłustej, zawierającej próchnicę (mierzwę) z drobnymi fragmentami cegieł i grudek zaprawy i dużą ilością węgla drzewnych;
- 40) warstwa szaro-brązowej próchnicy, przepiaszczonej, z dodatkiem drobnymi węgla drzewnych oraz duża ilość fragmentów cegieł i grudek zaprawy. Bardzo duża ilość cegieł znajdowała się w spągu warstwy;
- 41) warstwa przemieszanego gruzu ceglano-cementowego i zaprawy z niewielką ilością próchnicy i dużą ilością gliny oraz dużą ilością węgla drzewnych. Większość materiału ceglano-cementowego znajdowała się w spągu warstwy, natomiast w stropie warstwy dominował materiał próchniczno-gliniany. W stropie warstwy zauważalna była cienka warstewka próchnicza wyznaczająca poziom użytkowy;
- 42) warstwa brązowo-czerwonej próchnicy, przepiaszczonej, przemieszanej z mianem i gruzem ceglano-cementowym, w dużej mierze dominującym oraz dużą ilością zaprawy i węgla drzewnych; warstwa ta stanowi pozostałość dużych prac budowlanych / rozbiórkowych prowadzonych w tym rejonie. Mogły to być prace związane z rozbiórką murów obronnych (?) i /lub też z budową obiektów dostawionych do murów obronnych – kazamaty (?);
- 43) warstwa barwy brązowo-czerwonej zawierającej przepiaszczoną próchnicę z dodatkiem mianu ceglano-cementowego i niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł, grudek zaprawy i węgla drzewnych.
- Ob.4) obiekt ten w rzucie o nieregularnym, lekko wydłużonym, kształcie znajdował się w bezpośrednim styku z fundamentem muru obronnego. Obiekt był szalowany drewnem, z jego konstrukcji zachowały się ślady w postaci brązowych smug – pozostałości rozłożonego drewna. Dno obiektu wkopane w całość, również było wyłożone drewnem. To, iż obiekt był zagłębiony w podłoże calcowe o ponad 1,30 m poniżej posadowienia muru obronnego, mogło być przyczyną osunięcia się ścianek. W zasypach znajdował się materiał przemieszany w miarę poziomo, zawierający piasek próchnicę fragmenty cegieł i cegły oraz grudki zaprawy oraz ziemię bielnicową w dolnej części obiektu;
- Ob.5) obiekt wykopany został przy murze obronnym, wręcz oparty o jego fundamenty. Powstał prawdopodobnie w momencie osunięcia się ścianek ob. 3. Przesunięty jednak w został z stosunku do poprzedniego w kierunku zachodnim oraz jego dno znalazło się na poziomie posadowienia fundamentu muru obronnego. Wypełnisko stanowił materiał próchniczny przemieszany z piaskiem, fragmentami cegieł i grudek zaprawy, drobnych kamieni, fragmentów dachówek i grudek gliny oraz materiału organicznego. Górną warstwę zasypiskową stanowił materiał piaszczysty identyfikowany jako nasypy wału ziemnego. Prawdopodobnie, materiał pochodził z wykopu pod

- kolejny taki obiekt, kiedy ten miał być zasypany;
- Ob.6) Obiekt ten stanowił przemieszany materiał próchniczny z fragmentami cegieł, dużą ilością żółtej zaprawy wapiennej oraz fragmentów kamienia. Obiekt ten stanowi pozostałość prac związanych z rozbieraniem muru obronnego;
- Ob.7) Obiekt o wymiarach 1,64 x 1,05 m i głębokości 0,77 m, na którego dnie znajdował się północny odcinek kamionkowej rury kanalizacyjnej. Rura ta skierowana była na południe, gdzie przebiegał główny kanał po osi wschód zachód. Prawdopodobnie, ta kanalizacja, odprowadzała nieczystości z jednego z budynków dostawionych do muru obronnego;
- W2) wkop pod ścianę muru M2;
- M2) ściana o przebiegu wschód – zachód miała zidentyfikowana została na długości 8,9 m i miała szerokość 0,80 m. Wykonana została ze średniowiecznej cegły wtórnie użytej. Ściana posadowiona była na kamiennej lawie wykonanej z jednej warstwy otoczków. Po stronie zachodniej nie odkryto zakończenia ściany, natomiast po stronie wschodniej została rozebrana w wyniku późniejszych przebudów i prac inwestycyjnych (kanalizacja współczesna). Po stronie północnego lica dostawiona została ściana o konstrukcji filarowo-łękowej (zadokumentowano dwa filary). Prawdopodobnie prace związane z postawieniem ogrodzenia ogrodów pałacowych;
- Ob.8) pozostałość obiektu szalowanego drewnem powstałego po rozebraniu obwarowań murowanych. W zasypie piwniczki (?) znajdowała się czarna próchnica z niewielkim dodatkiem fragmentów cegieł i zaprawy. Zachowała się południowa strona obiektu;
- 44) warstwa przemieszanych nawarstwień związanych z dwudziestowiecznymi inwestycjami podziemnymi związanymi z układaniem instalacji: wodnej, gazowej, elektrycznej i teleinformatycznej;
- 45) podłoże piaszczyste pod nawierzchnię;
- 46) przemieszane nawarstwienia próchniczne w fragmentów cegieł, zaprawy, drobnych kamieni, żwiru;
- 47) podłoże piaszczysto żwirowe pod kostkę brukową;
- 48) kostka brukowa.

Na terenie poprowadzonej inwestycji, w obrębie ul. Zamkowej, konstrukcja wału uchwycona została na szerokości 15,00 m i zachowała się w nienaruszonym stanie do wysokości 1,30 m od stropu humusu pierwotnego, natomiast przy murze obronnym, nasypy (wkop pod mur obronny), zachowały się do wysokości 2,17 m. Podstawa pod wał była starannie przygotowana. Podłoże z ziemi bielcowej z prawie idealnie płasko ściętym stropem było pod całą szerokością wału. Widoczna cienka warstwa piasku, stanowiła granicę oddzielającą nienaruszone podłoże humusu pierwotnego (warstwa 2) od nawarstwień powstającego wału. Nad warstwą humusu pierwotnego, w odległości $\frac{1}{4}$ szerokości wału od strony fosy powstała warstwa, na którą składały się elementy przemieszanego humusu (ziemia bielcowa) z piaskiem z widocznymi dużymi grudami (10-15 cm) humusu. Warstwa 4, powstała w wyniku zgromadzenia mocno nasączonego wodą podłoża. Warstwa ta miała szerokość do 3,20 m i wysokość do 0,45 m. Na warstwą 6 widoczne były kolejno usypywane poziomy piasku różnej frakcji. Dobrze zachowały się warstwy po stronie północnej wału. W skłonie tym wału, nasypy układały się pod kątem ok. 26°-32°. Warstwy te miały miąższość do 0,22 m. W skośnych poziomach usypywania wału widoczne były słabo zachowane negatywy faszyny w postaci konarów, gałęzi. Niewielka średnica gałęzi spowodowała rozkład drewna do postaci szaro-brązowej próchnicy. W końcowym odcinku wału zachowała się warstwa brązowo-czarnego humusu, lekko tłustego o miąższości do 5 cm, której istnienie poświadcza użytkowanie terenu przez dłuższy czas. W południowym skłonie wału, układ warstw nie zachował się tak czytelny, jak po stronie północnej. W tej części wału widoczne były zakłócenia w postaci przemieszanego materiału piaszczystego takiego, jaki odkładał się po stronie północnej wału.

Po stronie południowej wału ziemnego znajdowała się fosa, która funkcjonowała od momentu powstania nasypu. Pierwotnie był to rów, w którym woda pojawiała się okresowo. Północny Skłon fosy wykonany został pod kątem do 30°. Po wybraniu piasku, zbocze było obłożone, prawdopodobnie darnią dla wzmocnienia podłoża.² W wykopie tym odkryta fosa zidentyfikowana została na długości 5,15 m i nie uchwycono dna, w jego najniższym punkcie. Miała pierwotnie kształt litery „V”. W kolejnym etapie zagospodarowywania fosy średniowiecznej, fosa wypłycała się, a jej dno uzyskało formę płaskodenną. Jej dno znalazło się na wysokości 113,95 m n.p.m. Wtedy to wykonano w fosie cembrowinę z pali

² Taką informację przekazana została przez dr. Janusza Badurę z Państwowego Instytutu Geologicznego.

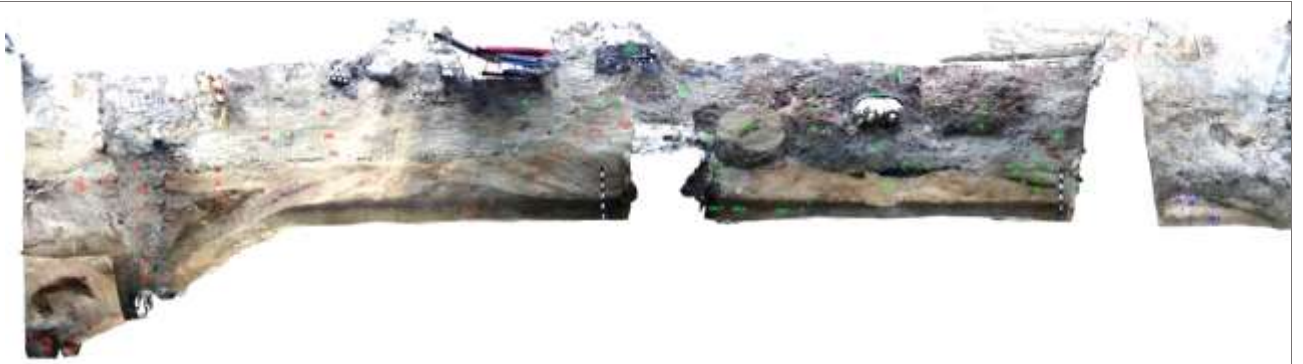
drewnianych wbitych pionowo w dno na głębokość od 2,09 do 2,88 m. Zachowała się tylko część, która pozostała w calcu. Wyższe partie zbutwiały. Wszystkie pale w liczbie 16 sztuk zakończone były od dołu szpicem, którego długość wynosiła od 0,55 do 1,23 m. Większość pali, w przekroju, miała kształt okrągły, tylko 2 sztuki – czworokątne. W kolejnych, wyższych, a zarazem młodszych fazach funkcjonowania fosy, dało się zauważyć stosowanie zabezpieczania jej stoków w postaci palowania, jednak nie zachowały się z tych czasów żadne pozostałości słupów. Tylko w profilach dało się zauważyć negatywy tych konstrukcji.

Na północnym przedpolu wału ziemnego, od strony obecnej ulicy Zamkowej, na terenie dawnego kwartału słodowniczego, odkryte zostały negatywy pali drewnianych. Konstrukcja, po której pozostały negatywy, funkcjonowała w czasie powstawania jak i początkowego użytkowania wału, a następnie została całkowicie rozebrana. Negatywy pali / filarów podestu zidentyfikowane zostały na obszarze o wymiarach: 49,00 m (po osi N-S) oraz 28,70 m (po osi E-W). Zidentyfikowano tu 18 rzędów negatywów. Negatywy te o przybliżonych wymiarach 0,71 - 0,82 x 0,25 - 0,26 m, ułożone były w rzędach co 0,40 - 0,60 m. Odległości pomiędzy rzędami wynosiły 0,80 - 0,95 m. Od południa konstrukcja ta oparta była o wspomniany wał ziemny, częściowo w niego wchodziła na odległość ok. 3,00 m, tj. na głębokość 4 rzędów pali. Wynikało to z tego, iż część wału spłynęła / osunęła się niedługim czasie po jego usypaniu. Od strony wschodniej, konstrukcja ograniczona była rowem o przebiegu S-N, który znajdował się na obecnej działce miejskiej przy ul. Kazimierza Wielkiego 36-37, natomiast od północy teren został zniszczony przez średniowieczną i nowożytną zabudowę, przez co nie można zidentyfikować jej zasięgu. Po stronie zachodniej, obszar prac budowlanych nie pozwolił na określenie zasięgu występowania negatywów. Na wschód od opisanych negatywów (wspomniana działka przy ul. Kazimierza Wielkiego 36-37) znajdowały pozostałości dwóch równolegle biegnących rowów po osi północ-południe. Rowy te o szerokości (wschodni – do 1,04 m, zachodni – 0,80 m) i głębokości (wschodni – 1,04 m, zachodni – 0,80 m) oddalone były od siebie o 19,89 m. Układ i przebieg rowów wskazywałby granicę działki (?)³.

W trakcie prac ziemnych prowadzonych w obrębie wykonywanego wjazdu do NFM, odkryty został kamienny fundament muru obronnego na długości 15,00 m. W najwyższym punkcie reliktu miał wysokość 1,30 m. Zachowała się dolna partia ławy fundamentowej. W zachowanym odcinku muru obronnego dało się zauważyć etapowanie prac budowlanych, w poziomie, jak i w pionie. Fundament wykonany był z kamienia polnego w wymiarach 87 x 34, 65 x 35, 74 x 39, 63 x 50, 47 x 39, 47 x 28, 50 x 30, 111 x 31, 60 x 26 cm ułożonych w 2 dolnych poziomach na całej długości odkrytego reliktu oraz w 2 górnych poziomach na długości 4,24 m, gdzie użyto otoczków i kamienia łamanego o wymiarach 52 x 28, 27 x 28, 55 x 29, 30 x 20, 63 x 33, 35 x 23, 44 x 26 cm. W odkrytym fragmencie fundamentu muru obronnego można było zidentyfikować 3 etapy budowlane w płaszczyźnie pionowej. Odkryty, w całości, środkowy odcinek miał długość ok. 9,20 m. W etapowaniu poziomym, w najniższych 2 warstwach, dostarczony kamień polny starano się układać w miarę równo w stosunku do przebiegu linii fundamentu. Warstwy poziome kamienia układano, starając się utrzymać poziom. Dotyczyło to zwłaszcza etapu po 2 warstwie z potężnymi otoczkami, na których wykonywana była partia fundamentowa złożona kamienia łamanego i otoczków. Wyższa partia fundamentowa była lekko cofnięta w stosunku do poziomu niższego i kamień licowy był układany w ten sposób aby powstała wyrównana i gładka linia lica fundamentu. Duże otoczki w warstwach, układane były głównie w partii licowej, natomiast przestrzeń wewnątrz warstwy jak i pomiędzy dużymi głazami wypełniana była zaprawą wapienną, drobnymi otoczkami i drobnym kamieniem łamanym oraz niewielką ilością fragmentów cegieł. Jako spoiwo, użyto twardej zaprawy piaszczysto-wapiennej barwy żółtej z dodatkiem węgla wapnia w postaci grudek i pyłu oraz niewielką ilością niewielkich grudek węgla drzewnych. Zaobserwowano tu też etapowanie zasypywania wkopu pod opisany fundament zgodnie z poziomymi etapami budowlanymi.

VI) Wizualizacja reliktu:

³ Kastek, Mruczek, 2016, s. 21; Kastek T.A., Początki obwarowań miejskich na Dolnym Śląsku w świetle najnowszych badań, (w druku);

a)

b)

c)

d)

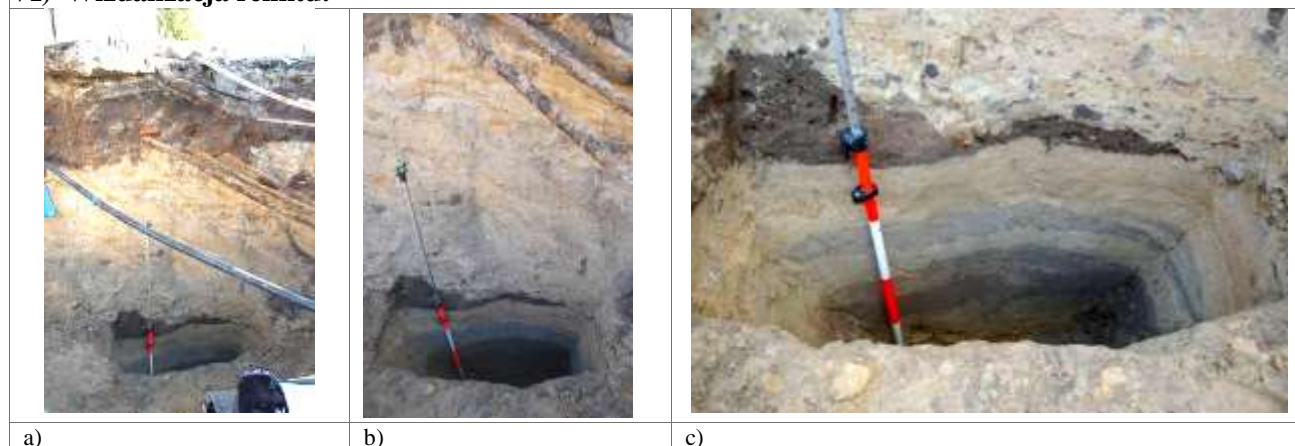
VII) Plan reliktów
VIII) Datowanie: W wale nie natrafiono na materiał datujący jego powstanie. Biorąc pod uwagę, iż w nawarstwieniu wału wkopany został mur obronny z początku czternastego wieku, wał można datować na wiek XIII. Datowanie pozostałości muru obronnego nie pozwalają na dokładniejsze datowanie obiektu.
IX) Stan zachowania, uwagi: Wał ziemny w obrębie inwestycji został wyeksplorowany, natomiast zachował się po stronie zachodniej jak i wschodniej od wspomnianej inwestycji. Odkryty relikw fundamentu muru obronnego, rozbierany etapami w dziewiętnastym wieku, kolejnych zniszczeń doczekał się w okresie powojenny, gdy po stronie zachodniej kolejnych zniszczeń dokonała budowa magistrali sieci ciepłowniczej. Odkryty fundament muru obronnego kolidował z wykonywaną inwestycją związaną z budową wjazdu na parking NFM. W wyniku podjętych decyzji przez DWKZ, relikw fundamentu został pocięty na 3 części i przetransportowany w obręb fundamentów wschodniego arkadowego pawilonu Pałacu Królewskiego i tam złożony. Odpowiednie ulokowanie relikwu w obrębie fundamentów, t.j. rozebranie ścian działowych tej części skrzydła pałacowego, pozwoliło tak zdeponować relikw by nie uszkodzić istniejących tam fragmentów fundamentu muru obronnego i fundamentu kazamaty tam odkrytej. W przyszłości relikw ten ma być wydobyty i eksponowany.
X) Publikacje: Kastek, Mruczek, Szymańska 2016a; Kastek, Mruczek 2016, s. 26-32, ryc. 5 a, c; Kastek 2019, s. 113-127.

34) XIA/E

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. <i>Exerzierplatz / Schloßplatz</i>)
II) Data odkrycia: badania archeologiczne w 2011 r.
III) Miejsce odkrycia: Poprowadzony wykop znajdował się na wschód od południowo-wschodniego narożnika fundamentów południowego skrzydła pałacowego w odległości . Wykop o wymiarach ok. 3 x 6 m. Sondaż założony we wschodniej części wykopu.
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy
V) Opis odkrycia: W wykopie zarejestrowano profil wschodni na szerokość do 2 m w górnej części i do 1,20 m w dolnej części. W profilu zarejestrowano nawarstwienia: 1) piasek calcowy; 2) gleba pierwotna - humus; 3) próchnica (humus pierwotny) przemieszany ze smugami piasku; pierwotnie materiał był mocno nawodniony; 4) warstwa przemieszanych różnych piasków z grudkami gliny i piasku ilastego; 5) warstwa przemieszanych piasków z grudkami próchnicy oraz częściowo rozmytego materiału; 6) warstwy żółtych piasków różnej wielkości z widocznym ziarnem ułożonym warstwowo; 7) warstwa przemieszanych piasków barwy ciemno-szarej z niewielką ilością drobnych grudek próchnicy. Warstwa stanowi element nieznanych prac ziemnych w tym miejscu; 8) warstwa brązowej próchnicy z dodatkiem dużej ilości mialu ceglanego i drobnych fragmentów cegieł oraz dużej ilości drobnych węgli drzewnych; w spągu warstwy widoczna wyraźna linia cięcia warstw – prace budowlane (?); 9) warstwa piasków szaro-żółtych z dodatkiem niewielkiej ilości grudek próchnicy oraz niewielkich grudek gliny i piasku ilastego. W spągu warstwy widoczne większe grudki materiału, wskazujące na wybieranie materiału w okresie zimowym; 10) warstwa wymieszanej brązowo-czarnej próchnicy z drobnym gruzem ceglanym, betonowym, gruzem kamiennym i piaskiem; w warstwie tej poprowadzono współczesne instalacje podziemne: energetyczne, gazowe i teleinformatyczne;

- 11) podsypka piaszczysta lub piaszczysto-próchnicza, stanowiąca warstwę wyrównawczą pod betonowe podłoże;
 12) współczesna nawierzchnia betonowa.
 Do warstw związanych z wałem ziemnym istniejącym w tym miejscu, zaliczyć należy warstwy 3-6. Warstwy 7-9 stanowią pozostałość prowadzonych tu działań budowlanych od średniowiecza. Odkryty fragment wału stanowi środkową część wału ziemnego.

VI) Wizualizacja reliktu:

a)

b)

c)

VII) Plan reliktyw

VIII) Datowanie:

Nie stwierdzono ruchomego materiału umożliwiającego datowanie nawarstwień.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Wał został wyeksplorowany na powierzchni 1,60 x 0,60 m w sondażu, natomiast na pozostałej części wykopu prace budowlane zakończone zostały na poziomie spągu średniowiecznych prac budowlanych (warstwy 8,9).

X) Publikacje: nie publikowane.

35) XLA/D/E/H

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w 2015-2016 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty zlokalizowane zostały w obrębie fundamentów wschodniego arkadowego pawilonu Pałacu Królewskiego; sektor XIII w opracowaniu badań archeologiczno-architektonicznych przebudowywanej ulicy Zamkowej wraz z budową wjazdu do NFM; Relikty dzieł obronnych zachowały się w obrębie fundamentów arkadowego pawilonu o wymiarach wewnętrznych 17,26 x 5,87 m.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny / obwarowania bastionowe / fortyfikacje bastionowe – kazamata naziemna

V) Opis odkrycia:

Nawarstwienia wału jak i relikty kurtyny muru obronnego przecięte były z każdej strony przez fundamenty pawilonu, których posadowienie znajdowało się około metra poniżej stropu humusu pierwotnego. W obrębie fundamentów nawarstwienia wału zachowały się po stronie południowej kurtyny XIV-wiecznego muru obronnego na zachód od baszty łupinowej o przekroju półkolistym oraz w obrębie wnętrza tej baszty. Po stronie wschodniej baszty, nawarstwienia te zachowały się w częściowej części przez wkopy budowlane. Z jednej strony przez wykop wykonany pod mur obronny oraz pod fundamenty pawilonu wschodniego. Natomiast po stronie północnej kurtyny muru obronnego, w tym wykopie, nawarstwienia te niezachowały się przez istniejącą w tym miejscu od średniowiecza piwnicę budynku dostawionego do kurtyny muru obronnego.

W dwóch wykopach sondażowych zarejestrowano pełny układ nawarstwień ziemnych. Pierwszy profil

wykonano przy zachodniej stronie kurtyny muru obronnego i miał połowę szerokości pasa pomiędzy murem obronnym a fundamentem południowym pawilonu pałacowego natomiast drugi profil – po decyzji konserwatora zabytków o wykonaniu ekspozycji muru obronnego - wykonany został w połowie długości odkrytej kurtyny czternastowiecznego muru obronnego i miał pełną szerokość pomiędzy wspomnianymi relikami. Profile zarejestrowane w tym sektorze przedstawiały następujący układ nawarstwień:

- 1) współczesne, przemieszane nawarstwienia powstałe po powstaniu pawilonu wschodniego Pałacu Królewskiego;
- M1) fundamenty ceglane wschodniego pawilonu, południowego skrzydła pałacowego. Fundamenty o szer. 0,90 m wykonane zostały z cegieł formatu 26,2-30,1 x 12,6-14,1 6,4-9,8 cm połączonych średnio-twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-żółtej w wyflukanym wapnem. Dolna część fundamentu wykonana została w sposób niestaranny. Północna ścina, na odcinku zachodnim, miał korektę przebiegu. Cegły w ławie fundamentowej północnej ułożone zostały niestarannie z wylewającą się zaprawą wapienną do wysokości pierwszej odsadzki, poziomu właściwego fundamentu. Wschodnia ława fundamentowa wykonana została starannie, gdyż użyta cegła układana była w wątku blokowym tak jak fundamenty: północny i południowy. W ławach fundamentowych: północnej i wschodniej użyto wtórnie cegły od średniowiecznej do dziewiętnastowiecznej. W samym fundamencie sporadycznie pojawia się cegła wtórnie użyta cegła średniowieczna. W fundamencie spoina została nieopracowana i nie wykonano tynku, co świadczyłoby o nieużytkowym charakterze tego poziomu;
- W1) wkop wąsko przestrzenny pod fundamenty wschodniego pawilonu skrzydła pałacowego;
- M2) fundament ceglany wschodniego budynku południowego skrzydła pałacowego – wschodnia ściana obwodowa; Fundament wykonany z cegieł formatu 26,2-30,1 x 12,6-14,1 6,4-9,8 cm połączonych średnio-twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-żółtej w wyflukanym wapnem. Cegły ułożone zostały w wątku blokowym z nieopracowaną spoiną;
- W2) wkop wąsko przestrzenny pod fundament wschodniego budynku południowego skrzydła pałacowego;
- M3) pozostałości kazamaty naziemnej w postaci fragmentów ścian w obrębie wnętrza baszty łupinowej. Wnętrze baszty, ramię wschodnie i zachodnie, zostały obudowane i obie ściany miały kontynuację w kierunku północnym do zamknięcia – północna ściana obwodowa. Z zachowanych fragmentów w tym sektorze ściany odkryte zostały na długości 5 m po osi północ-południe. Ściany te miały przebieg równoległy w odległości 3,5 m. Pomiędzy ścianami w obrębie wnętrza baszty wstawione były dwa gurdy o szerokości 0,42 m każdy, które znajdowały się w odległości od siebie 0,95 m. Obie ściany, na tym poziomie miały szerokości ok. 0,90 m. Relikt ten zbudowany został z cegieł wtórnie użytych połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci pylistej z bardzo dużą ilością wapna. Cegły ułożone zostały w wątku nieregularnym. Wnętrze baszty jak i fragment lica północnego kurtyny muru obronnego, było tynkowane. Dolna krawędź tynku na licu muru znajdowała się na wysokości 119,25 m n.p.m.
- M4) relikty budynku średniowiecznego dostawionego do muru obronnego od strony północnej. Zachował się w postaci fragmentu wezgielwa sklepienia oraz negatywów ścian w postaci strzępi wykutych w licu muru obronnego. Budynek ten znajdował się w odległości 4.60 m zachód od baszty łupinowej. Sklepienie kolebkowe miało szerokość 3,4 m i miało przebieg na osi wschód-zachód. Nie udało się zidentyfikować głębokości tej piwnicy, gdyż pozostałe fundamenty tej piwnicy zostały zniszczone podczas budowy fundamentów pałacu. Do budowy sklepienia piwnicy użyto cegły formatu: 25,3 x 12,0 x 8,2; 11,7 x 9,8; 8,8 ; 8,5 cm, połączonych średnio-twardą zaprawą piaszczysto-wapienną z użytym węglanem-wapnia w postaci drobnych grudek - pyłu oraz niewielką ilością węgla drzewnego. Użyto dużą ilość piasku średnio i gruboziarnistego. Znajdowały się tu wtórnie użyte cegły gotyckie.
- 2) południowa część obiektu – piwniczki, czworokątnej , w zachowanej części. Miała szerokość 2,69 m i zachowała się na długości 0,86 m. Znajdowała się pomiędzy basztą łupinową i opisanym reliktem (M3). Zasypana została materiałem piaszczystym z dodatkiem grudek próchnicy i gliny.
- 3) warstwa przemieszanych grudek piasku ilastego, gliny, smug piasku i niewielkiej ilości grudek próchnicy; zauważalne są poziome warstwy zasypów – pozostałości prac budowlanych;
- 4) cienka warstwa miału ceglanego z niewielką ilością gruzu ceglanego;
- 5) warstwa przemieszanej próchnicy z piaskiem, drobnymi fragmentami cegieł, niewielką ilością

- drobnych fragmentów kamienia oraz dużą ilością grudek zaprawy – warstwa budowlana;
- M5) kamienny fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego wraz z partią ceglana muru obronnego do wysokości 11 warstw cegieł kurtyny;
- W2) wkop wąsko przestrzenny pod fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego;
- 6) warstwy wału – zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką ilością próchnicy w postaci smug wymieszanych z piaskiem oraz grudek próchnicy (pozostałość po układ negatywów, drobnych żerdzi)
- 7) warstwy żwirków, piasków i grudek próchnicy – pierwsza warstwa wału;
- 8) ziemia bielkowa przetrzucona z piaskiem, widoczne nierówne grudki, warstwa wyrównawcza pod budowę wału;
- 9) humus pierwotny – ziemia bielkowa;
- 10) piasek calcowy.

Nawarstwienia wału odkrywane były odcinkowymi wykopami sondażowymi, ze względu na prace budowlane. Wykonano cięcia nasypów wzdłuż jak i w poprzek ich przebiegu. W profilu podłużnym ukazały się poziome warstwy skłonu północnego wału, natomiast w przekroju poprzecznym - skośnie ułożone nawarstwienia nasypu. Strop nawarstwień nienaruszonego wału ziemnego znajdował się na wysokości 118,41 m n.p.m., natomiast jego spąg (podstawa), a zarazem strop humusu pierwotnego – na wysokości 116,87 m n.p.m. Relikty wału odkrywane były w tym sektorze na szerokości 5,20 m i na długości 16,20 m odcinkami ze względu na relikty muru obronnego i baszty, które przecinały te nawarstwienia. Zarejestrowano tu nawarstwienia północnego skłonu wału. W miejscu gdzie powinien zacząć się pojawiać skłon południowy, wykonany został wąskoprzestrzenny wykop pod fundament skrzydła pałacowego. Dobrze zachowała się południowa strona wkopu pod fundament muru obronnego. Pomijając resztki zachowanego wału ziemnego w obrębie baszty łupinowej, to po północnej stronie muru obronnego wał się nie zachował prawie wcale. Wynikała to z tego, iż północna strona muru obronnego została zagospodarowana jeszcze w średniowieczu. Przykładem tego było odkrycie fragmentu sklepienia kolebkowego w postaci przygotowanej, wykutej odsadzki w północnym licu partii ceglanej muru obronnego, a za węzłowie sklepienia służył kamienny fundament muru obronnego.

Nad relikdami wału, po południowej stronie kurtyny muru, znajdowała się cienka warstwa miału i drobnego gruzu ceglano, o miąższości do 5 cm, która opadała w kierunku południowym do znajdującego się tu fundamentu skrzydła pałacowego. Nad nią zalegała warstwa 2, której materiał różnej wielkości świadczy o tym, iż był wydobywany i odkładany w to miejsce w okresie zimowym jak stwierdził dr Janusz Badura z Państwowego Instytutu Geologicznego. Takie działania spowodowały, że po rozmrożeniu się wydobytego materiału, grudki tu się znajdujące nie zmieniły swojej wielkości.

W sektorze tym relikty muru obronnego zidentyfikowany na długości 16,82 m, w tym kurtyna muru obronnego stanowiła 10,25 m a pozostałą część stanowiła baszta łupinowa o przekroju półkolistym otwarta od strony północnej. W trakcie prowadzonych prac archeologicznych i budowlanych relikty ten został odkryty do poziomu posadowienia w prawie 80% znajdującego się tu zabytku. Kurtyna muru obronnego po stronie zachodniej miała długość 9,82 m, natomiast odcinek wschodni tylko – 0,43 m. Baszta miała szerokość po osi E-W 6,57 m i 4,68 m długości wraz z ramionami po osi N-S. Wnętrze baszty wytyczone było okręgiem o średnicy 4 m. Fundamenty kurtyny muru miały szerokość od 1,50 - 1,7 m natomiast baszty - 1,80 m. W obydwu odcinkach kurtyny muru obronnego zachowała partia ceglana zabytku. Po stronie zachodniej było to do 14 warstw cegieł głównie na styku kurtyny z basztą, co stanowiło 1,53 m wysokości, natomiast po wschodniej stronie zachowało się 7 warstw cegieł o wysokości - 0,80 m. W południowej części baszty, partia ceglana zachowała do 5 warstw cegieł, co dawało wysokość 0,47 m. Odkryta partia fundamentowa, na tym odcinku, miała wysokość do 1,77 m.

W obrębie partii ceglanej muru obronnego znajdowały się trzy otwory maczulcowe i pozostałość czwartego, zidentyfikowanego po stronie zachodniej odcinka. Wykonane zostały na całej szerokości kurtyny muru obronnego. Otwory te znajdowały się w 8 warstwie partii ceglanej muru obronnego. Pierwszy znajdował się w odległości 0,35 m od baszty, następne znajdowały się w kolejności od siebie: 2. – 2,88 m, 3. – 3,28 m, 4. – 2,88 m. Otwory te o wymiarach: 1. – 16,6 x 12,5 cm, 2. – 14,9 x 12,6 cm, 3. – 13,0 x 11,2 cm. Zarejestrowano tylko jedną warstwę maczulców. Kurtyna muru obronnego po stronie zachodniej baszty, dostawiona została do strzępi pozostawionych w baszcie. Inaczej się miała sytuacja po stronie wschodniej baszty, gdzie partia ceglana baszty została dostawiona do strzępi kurtyny muru obronnego. Cegły w murze ułożone zostały w technice *opus emplectum*, jednak środek muru wykonano dość starannie układając fragmenty cegieł w warstwach poziomych. Cegły w murze ułożone

zostały w wątku jednowozówkowym (gotyckim) ze starannie wykonaną spoiną z rysą. Dobrze zachowała się spoina w licu południowym, które było zasypane ziemią. Gorzej ma się sytuacja po stronie północnej, gdzie spoina została zniszczona w wyniku użytkowania tego terenu. Po pierwsze istniał tu budynek dostawiony do muru obronnego, po którym zachował się fragment sklepienia i wykute strzypia pod ściany. Po drugie, w obrębie baszty oraz na północnym licu kurtyny muru obronnego (ślady tynku), po stronie zachodniej baszty zachowały się relikty klatki kazamaty naziemnej, i jej klatki schodowej we wnętrzu baszty. W murze użyto niewielką ilość cegłówek zendrówek, które zostały wmurowane w lico w sposób nieregularny. Do budowy muru użyto cegieł formatu: 27,2-29,3 x 11,9-14,3 x 8,8-10,4 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z dodatkiem węgla wapnia w postaci gródek pyłu. Do zaprawy dodano piasku średnio i grubo ziarnistego.

Od strony wewnętrznej, lico zachodniego ramienia baszty zostało skute na długości 2,11 m na głębokość do 0,15 m a następnie skucie to zostało otynkowane twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu z dużą ilością wapna gaszonego. Niewielkie ślady wkuć wskazują na, to iż prace te prowadzono w celu wykonania klatki schodowej wewnątrz baszty. Skucie to zostało zamurwane w momencie budowy klatki schodowej kazamaty.

Kamienny fundament kurtyny muru obronnego zbudowany został z otoczków układanych warstwowo, w których wyznaczyć można było dwie warstwy budowlane, oznaczające etapy budowlane. Inaczej się miała sytuacja w obrębie fundamentów baszty. Nastąpił tu prawdopodobnie błąd rozmierzenia a później wykonania wschodniego odcinka ławy fundamentowej, który został skorygowany w kolejnym etapie prac budowlanych. W momencie wykonania fundamentów wytyczonych podczas pierwszego etapu, uzyskano by w etapie końcowym przestrzeń wewnętrzną o średnicy ok. 3,10 m. Po korekcie fundamentów w drugim etapie, uzyskano przestrzeń o średnicy wewnętrznej – 3,70 m. Dała się też zauważyć pewna specyfika układania kamiennych warstw wskazując kierunek stawiania muru obronnego, od strony wschodniej na zachód. Elementem tym był lekko ukośny układ warstw kamienia w fundamencie. Powstanie korekty budowlanej pozostawiło ślad w postaci kamiennych strzypi schodkowych. Na etapie pierwszych dwóch warstw kamiennych, fundament łagodnie przechodził z części pod basztą w część fundamentu pod kurtyną muru obronnego. W drugim etapie, gdzie przygotowywano podłoże pod partię ceglana (szlichtę budowlaną) skorygowano przebieg fundamentu tak, aby lico zewnętrzne i wewnętrzne było wyznaczone przez linię kreślonego tu okręgu. Nie znamy przebiegu fundamentu (baszta - mur obronny) po stronie wschodniej, gdyż ta część reliktu została mocno zniszczona przez fundament skrzydła pałacowego. Górna, ostatnia warstwa, wykonana została z kamienia łamanego. Użyto go od miejsca wykonania korekty baszty w celu wykonania równej płaszczyzny korony fundamentu. Na odkrytym odcinku, nawet spoina w tej części fundamentu została tak wykonana by tworzyć z użytymi kamieniami równą płaszczyznę. W niektórych miejscach, dla wyrównania górnej powierzchni fundamentu, użyto cegieł lub ich fragmentów w górnych narożnikach fundamentu. W trakcie prac zarejestrowano, iż każdorazowe ułożenie warstwy kamienia, skutkowało natychmiastowym zasypaniem wkopu wąskoprzestrzennego do stropu ułożonej warstwy kamienia. Pozostawiało to ślad we wkopie wąskoprzestrzennym w postaci rozlanej zaprawy podczas układania kolejnej warstwy kamienia. Dolna partia fundamentu wykonana została z otoczków wielkości 97 x 41; 75 x 33; 58 x 48; 79 x 38; 88 x 32; 48 x 22; 37 x 21; 41 x 27, w przestrzenie między tymi ogromnymi głazami, które stanowiły lica fundamentu, wrzucano drobne otoczaki jak i kamień łamany z niewielką ilością fragmentów cegieł. Górna część fundamenty wykonana głównie z kamienia łamanego o wymiarach 34 x 25; 24 x 16; 37 x 17; 20 x 11; 43 x 19 cm; jak również drobniejszych fragmentów kamienia łamanego. Dodatkowo miejsca pomiędzy kamieniami w różnym stopniu uzupełnione były fragmentami cegieł. Kamienie w fundamencie połączone były twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z dodatkiem węgla wapnia w postaci gródek pyłu. Do zaprawy dodano piasku średnio i grubo ziarnistego. W zaprawie znalazły się niewielkie ilości drobin węgla drzewnych. Fundament muru obronnego stawiany był w wykopie wąskoprzestrzennym wykonanym w wale ziemnych na jego północnym skłonie. Wkop ten w dolnych partiach rozszerzał się pod niewielkim kątem, by w górnym części uzyskać formę kąta rozwartego.

VI) Wizualizacja reliktu:

a)

b)

c)

d)

e)

f)

VII) Plan reliktów

VIII) Datowanie:

Znajdujący się tu mur obronny datowany jest ramowo na 1 połowę XIV –wieku. Technika i technologia wykonania muru obronnego pozwala na datowanie ramowe powstania reliktu. Brak jest dokładniejszych danych, co do określenia okresu powstania obiektu. Znajdujący się tu wał ziemny stratygraficznie, datować można na wiek XIII, jednak nie odkryto materiału archeologicznego pozwalającego na dokładniejsze określenie powstania reliktu.

Jedynym elementem datującym powstanie kazamaty może być stratygrafia względna oraz technika i technologia wykonania. Pozwalają one określić powstanie reliktu na XVII / XVIII wiek, jednak nie później niż do początku lat dziewięćdziesiątych wieku osiemnastego. Jest to czas powstania skrzydła południowo-zachodniego Pałacu Królewskiego Fryderyka Wilhelma III Hohenzollerna.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Mur obronny zniszczony, rozebrany został w momencie budowy kazamaty naziemnej (M3), której część postawiona została na reliktach muru obronnego. Do jej budowy wykorzystano budulec z tegoż

mur obronny. W kolejnym etapie zabudowywania tego obszaru powstaje pawilon o wymiarach: długość 18,25 m i szerokość 7,70 m, który dostawiony zostaje do wschodniego odcinka skrzydła południowego Pałacu Królewskiego. W wyniku powstania południowej ściany pawilonu, zniszczona została południowa część baszty łupinowej na grubości ok. 1,20 m. Wschodnia ściana fundamentowa pawilonu niszczyła kurtynę muru obronny wraz z fundamentem na długości co najmniej 1,50 m. W dodatku korona muru obronny była zniszczona przez fundamente trzech filarów znajdujących w osi podłużnej pawilonu. W wyniku prac związanych z przygotowaniem ekspozycji baszt łupinowych w baszcie tej zostały ścięte 4 warstwy cegieł na styku baszta – kurtyna muru obronny. Powstała ekspozycja ukazująca basztę łupinową i cztery metry kurtyny muru obronny.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek, Szymańska 2016a; Kastek, Mruczek 2016, s. 26-32, ryc. 5 a, c; Kastek 2019, s. 113-127.

36) XLH

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w 2015 r.

III) Miejsce odkrycia: Relikt zlokalizowany został na południe od fundamentów wschodniego arkadowego pawilonu Pałacu Królewskiego; sektor XI w opracowaniu badań archeologiczno-architektonicznych przebudowywanej ulicy Zamkowej wraz z budową wjazdu do NFM;

IV) Rodzaj dzieła obronny: kazamata naziemna

V) Opis odkrycia:

Odkryty relikw miał przebieg po osi E-W, równoległy do XIV-wieczny mur obronny. Odkryty został tu narożnik południowo-wschodni oraz południowa ściana kalenicowa. Pozostałe elementy tego budynku znajdowały się w sektorach XIII i XVI (opisane w tym katalogu). Budynek o konstrukcji kalenicowej dostawiony został do XIV-wieczny mur obronny od strony południowej. Miał 28,90 długości i co najmniej 8,50 m szerokości. Ściany miały szerokość 0,90 m (ściana kalenicowa południowa) i 1,05 m (ściany szczytowe) na poziomie fundamentów. Na tym też poziomie fundamente kazamaty stawiane były na styk do muru obronny. Prawdopodobnie na poziomie parteru mur obronny został rozebrany w części, gdyż na licu północny kurtyny muru obronny (sektor XIII) zachował się tynk świadczący o poziomie użytkowym parteru, co wskazywałoby na to, że mur obronny został użyty jako ściana działowa, element podziału tej kazamaty. Nie odkryto północny ściany kalenicowej. Z zachowanych relikwów można wnioskować, iż obiekt ten nie był nigdy podpiwniczony. Odkrycie fragmentów ścian fundamentowych nie pozwala określić podziału wewnętrznego budynku. Jedynym pewnikiem jest istnienie we wschodniej części kazamaty, klatki schodowej. Obiekt przestał istnieć prawdopodobnie w momencie budowy pierwszego odcinka południowego skrzydła Pałacu Królewskiego. Zbudowany został z cegieł wtórnie użytych, spojonych średnio twardą zaprawą piaszczysto-wapienną, barwy jasnopopielatej (?) z bardzo dużą ilością węgla wapnia w postaci pylistej. W niektórych miejscach widoczne były gródki niedolasowanego wapna. W zaprawie znajdowały się drobiny innego materiału mineralnego niż piasek. Cegły w licu ściany ułożone zostały sposobem nieregularny z przeważającym wątkiem główkowym z niestarannie opracowaną spoiną.

VI) Wizualizacja relikw:

a)

b)

VII) Plan reliktów

VIII) Datowanie:

Jedynym elementem datującym może być stratygrafia względna oraz technika i technologia wykonania, które pozwalają określić nam powstanie reliktu na XVII / XVIII wieku, jednak nie później niż do początku lat dziewięćdziesiątych wieku osiemnastego. Jest to czas powstania skrzydła południowo-zachodniego Pałacu Królewskiego Fryderyka Wilhelma III Hohenzollerna.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Z reliktu kazamaty naziemnej, zachowała się: wschodnia część południowej ściany kalenicowej, zachodnia ściana szczytowa w obrębie fundamentów skrzydła pałacowego oraz fragment klatki schodowej w obrębie baszty łupinowej. W wyniku prac budowlanych prowadzonych w tym miejscu, a związanych powstawaniem ekspozycji 2 baszt łupinowych odkrytych na pl. Wolności zachodnia część ściany kalenicowej została skuta o ok. 1 m od okrytej korony tego reliktu. Pozostałe fragmenty zachowały się *in situ*. Zachowane fragmenty związane z klatką schodową w baszcie wschodniej, można oglądać pod szklaną ekspozycją.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek, Szymańska 2016a; Kastek, Mruczek 2016, s. 26-32, ryc. 5 a, c.

37) XLA/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w 2015 r.

III) Miejsce odkrycia: Relikty zlokalizowane zostały w obrębie fundamentów wschodniego budynku południowego skrzydła Pałacu Królewskiego; sektor XIV w opracowaniu badań archeologiczno-architektonicznych przebudowywanej ulicy Zamkowej wraz z budową wjazdu do NFM; W obrębie obwodowych ścian fundamentowych tego skrzydła, w komorze o wymiarach 6,44 x 2,73 m. Relikt mury obronnego znajdował się w północnej części sektora, natomiast pozostałości wału zajmowały się pod pozostałą częścią sektora. Reliktu znajdowały się na głębokości ok. 2,00 m od istniejącego poziomu terenu.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny

V) Opis odkrycia:

W obrębie sektora XIV, zarejestrowano układ nawarstwień:

1) przemieszane nawarstwienia próchnicy, piasku gruzu ceglanego i grudek zaprawy związane z budową/przebudową wschodniej części południowego skrzydła Pałacu Królewskiego oraz pracami rozbiórkowymi powojennymi;

W1) wkop inwestycyjny w trakcie funkcjonowania skrzydła pałacowego – nieznanе przeznaczenie;

M1) fundament ceglany zachodniej ściany działowej (sektor XIV) skrzydła południowego o szerokości 0,80 m;

W2) wkop pod ścianę działową (M1) wschodniego skrzydła południowego Pałacu; W nawarstwieńach zasypu wkopu widoczna odwrócona stratygrafia; prawdopodobnie związane jest to z

- prowadzeniem wykopu pod kolejną ścianę działową od strony zachodniej;
- M2) fundament ceglany wschodniej, obwodowej, ściany skrzydła południowego Pałacu; fundament o szerokości 1,10 m posadowiony był na ceglanej ławie fundamentowej z odsadzką dochodzącą do 0,36 m. Korona odsadzki znajdowała się na wysokości 117,45 m n.p.m.;
- W3) wkop pod szczytową, wschodnią ścianę obwodową (M2) wschodniego budynku skrzydła południowego Pałacu, zawierający przemieszany materiał warstwowo zasypany;
- M3) fundament ceglany północnej ściany obwodowej skrzydła południowego Pałacu o szerokości 1,10 m;
- W4) wkop pod północną ścianę obwodową (M3) wschodniego budynku skrzydła południowego Pałacu;
- 2) warstwa przemieszanych grudek piasku ilastego, gliny, smug piasku i niewielkiej ilości grudek próchnicy – materiał lekko tłusty;
 - 3) cienka warstwa mąłu ceglanoego z niewielką ilością gruzu ceglanoego – pozostałość prac budowlanych;
- W5) wkop wąskoprzestrzenny pod wodociąg / kanalizację (?); w profilu wykonanego wykopu widoczne ślady negatywów drewna, które stanowiły szalunek wykopu pod ceramiczne rury ułożone po osi północ-południe. Na dnie tegoż wykopu zachowały się, częściowo zniszczone rury ceramiczne o średnicy Ø15 cm przez fundament szczytowej ściany obwodowej skrzydła południowego pałacowego. Układ rur wskazuje na przepływ wody od strony miasta w kierunku fosy;
- M3) kamienny fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego poprzecinany przez trzy ściany fundamentowe skrzydła pałacowego. Fundament wykonany z kamienia polnego o wymiarach 58 x 48; 79 x 38; 88 x 32; 48 x 22; 37 x 21; 41 x 27cm oraz drobnego kamienia łamanego i fragmentów cegieł jako wypełnienia dużych otoczaków. Wszystko zostało połączone twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasnopopielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu;
- W6) wkop wąsko przestrzenny pod kamienny fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego;
- 4) warstwy wału – zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką ilością próchnicy w postaci smug wymieszanych z piaskiem oraz grudek próchnicy (pozostałość po układ negatywów, drobnych żerdzi);
 - 5) warstwy żwirków, piasków i grudek próchnicy – pierwsza warstwa wału;
 - 6) humus pierwotny – ziemia bielnicowa;
 - 7) piasek calcowy.

Wał ziemny jak i mur obronny zachowane w środkowej części sektora XIV., w obrębie fundamentów skrzydła pałacowego zniszczone zostały z czterech stron przez wykopy pod fundamenty skrzydła pałacowego. Dodatkowo nawarstwienia ziemne wału po osi północ – południe zostały zniszczone przez średniowieczną inwestycję wodociągową. Nawarstwienia wału odkrywano odcinkowymi wykopami sondażowymi, ze względu na prace budowlane. Cięcia nasypów wykonano wzdłuż jak i w poprzek ich przebiegu. W profilu podłużnym ukazały się poziome warstwy skłonu północnego wału, natomiast w przekroju poprzecznym - skośnie ułożone nawarstwienia nasypu. Strop humusu (ziemia bielnicowa) zarejestrowany został na poziomie 116,82 m n.p.m., natomiast strop nawarstwień wału zachował się do wysokości ok. 118,00 m n.p.m. Wał ziemny zidentyfikowany został na łącznej długości 3,95 m i w nienaruszonej formie na szerokości 1,50 m. Odkryty materiał w warstwie 2 wskazuje na możliwość powiązania jego składu do materiału pochodzącego z oczyszczanie/pogłębiania fosy. Warstwa 3 stanowiły pozostałość inwestycji budowlanych prowadzonych w tym miejscu. Odkryty piaszczysty układ nawarstwień potwierdza istnienie w tym miejscu północnego skłonu wału. Zauważyć można było również nieliniowy układ warstw w rzucie pionowym, co świadczy o nierównomiernym usypywaniu wału po jego osi podłużnej.

Odkryta dolna partia fundamentowa muru obronnego w rzucie o wymiarach 1,50 m (zachowana długość) i 1,67 m (zachowana szerokość) nienaruszona pozostała od strony S, gdzie zachował się wał ziemny oraz widoczny był również wykonany wkop w wale ziemnym pod ten relikw muru. Fundament muru obronnego zachował się w tym miejscu do wysokości 117,99 m n.p.m.

VI) Wizualizacja reliktu:

VII) Plan reliktów

VIII) Datowanie i stan zachowania:

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w., brak jest możliwości dokładniejszego datowania konkretnego odcinka kurtyny muru obronnego.

Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala go datować na XIII w. Brak materiału ruchomego nie pozwala na dokładniejsze datowanie reliktu wału.

Odkryty wodociąg powstał jako najmłodszy element funkcjonowania średniowiecznego miasta w tym sektorze. Stratygraficznie jest młodszy w stosunku do obwarowań miejskich. Brak ruchomego materiału archeologicznego nie pozwala na dokładniejsze datowanie odkrytych nawarstwień.

IX) Stan zachowania, uwagi:

W wyniku prac związanych z transferem kamiennego fundamentu muru obronnego z dawnej ulicy Zamkowej, nawarstwienia wału do poziomu humusu pierwotnego zostały wyeksplorowane. Relikt muru obronnego w tym sektorze, po odsłonięciu został zabezpieczony geowłókniną w nienaruszonym stanie i zasypany piaskiem.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek, Szymańska 2016a; Kastek, Mruczek 2016, s. 26-32, ryc. 5 a, c.

38) XLA/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w 2015 r.

III) Miejsce odkrycia: Relikty zlokalizowane zostały w obrębie fundamentów wschodniego budynku południowego skrzydła Pałacu Królewskiego; sektor XV w opracowaniu badań archeologiczno-architektonicznych przebudowywanej ulicy Zamkowej wraz z budową wjazdu do NFM; W obrębie obwodowych ścian fundamentowych tego skrzydła, w komorze o wymiarach 6,44 x 3,30

m. Relikt mury obronnego znajdował się w północnej części sektora, natomiast pozostałości wału zajmowały się pod pozostałą częścią sektora. Reliktu znajdowały się na głębokości ok. 2,00 m od istniejącego poziomu terenu.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny

V) Opis odkrycia:

W obrębie sektora XV, zarejestrowano układ nawarstwień:

- 1) przemieszane nawarstwienia próchnicy, piasku gruzu ceglanego i grudek zaprawy związane z budową/przebudową wschodniej części południowego skrzydła Pałacu Królewskiego oraz pracami rozbiórkowymi powojennymi;
- M1) fundament ceglany zachodniej ściany działowej skrzydła południowego w sektorze XV; Ściana ta o szerokości 0,50 m zaopatrzona była w odsadzkę od strony wschodniej o szerokości do 0,08 m;
- W1) wkop pod zachodnią ścianę działową (M1) wschodniego skrzydła południowego Pałacu; w materiale zasypowym wkopu wąsko-przestrzennego znajdował się materiał przemieszanej próchnicy z piaskiem z dużą ilością różnej wielkości grudek zaprawy (od średniowiecznej do nowożytnej) oraz bardzo dużą ilością fragmentów cegieł, z których największe fragmenty znajdowały się w dolnym zasypie wkopu pod mur. Niektóre fragmenty świadczą o tym, iż w trakcie budowy tej ściany rozbierano jeszcze wyżej zachowany relikw muru obronnego;
- M2) fundament ceglany wschodniej ściany działowej skrzydła południowego; fundament o szerokości 0,80 m
- W1) wkop pod szczytową, wschodnią ścianę obwodową (M2) wschodniego budynku skrzydła południowego Pałacu. Zasyp wkopu wypełniony przemieszanym materiałem próchniczno-piaszczystym w dolnej części z dodatkiem drobnych fragmentów grudek zaprawy i fragmentów cegieł, natomiast w górnej części wrzucone zostały duże fragmenty gruzu ceglanego wraz z zaprawą – materiał rozbiórkowy;
- M3) fundament ceglany północnej ściany obwodowej skrzydła południowego Pałacu o szerokości 1,23 m w części zachodniej odcinka muru w tym sektorze znajdowała się połowa łuku konstrukcyjnego ławy fundamentowej, który wystawał ze ściany na szerokość do 0,18 m;
- W3) wkop pod północną ścianę obwodową (M3) wschodniego budynku skrzydła południowego Pałacu zawierał przemieszany materiał próchniczno-piaszczysto-gliniasty z niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł oraz grudek zaprawy i drobin węgla drzewnych;
- 2) warstwa przemieszanych grudek piasku ilastego, gliny, smug piasku i niewielkiej ilości grudek próchnicy. W spągu większa ilość materiału zawierającego lekko tłustą próchnicę, natomiast w stropie warstwy widoczne większe grudki gliny, czy piasku ilastego lecz niewielka ilość materiału próchnicznego – możliwe jest, że materiał ten pochodzi z poszerzania lub pogłębiania fosy, na co wskazuje odwrócona stratygrafia materiału;
- 3) cienka warstwa mialu ceglanego z niewielką ilością gruzu ceglanego z niewielką ilością bardzo drobnych grudek zaprawy – pozostałość prac budowlanych o nieokreślonym datowaniu;
- M4) kamienny fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego poprzecinany przez trzy ściany fundamentowe skrzydła pałacowego. Fundament wykonany z kamienia polnego o wymiarach 58 x 48; 79 x 38; 88 x 32; 48 x 22; 37 x 21; 41 x 27cm oraz drobnego kamienia łamanego i fragmentów cegieł jako wypełnienia przestrzeni pomiędzy dużymi otoczkami. Wszystko zostało połączone twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasnopopielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu;
- W6) wkop wąsko-przestrzenny pod kamienny fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego wykonany w wale ziemnym;
- 4) warstwy wału – zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką ilością próchnicy w postaci smug wymieszanych z piaskiem oraz grudek próchnicy (pozostałość po układ negatywów, drobnych żerdzi);
- 5) warstwy żwirków, piasków i grudek próchnicy – pierwsza warstwa wału;
- 6) humus pierwotny – ziemia bielnicowa;
- 7) piasek calcowy.

Wał ziemny jak i mur obronny zachowane w środkowej części sektora XV., w obrębie fundamentów skrzydła pałacowego zniszczone zostały z czterech stron przez wkopy pod fundamenty skrzydła pałacowego. Nawarstwienia wału odkrywano odcinkowymi wykopami sondażowymi, ze względu na prace budowlane. Cięcia nasypów wykonano w wzdłuż jak i w poprzek ich przebiegu. W

profilu podłużnym ukazały się poziome warstwy skłonu północnego wału, natomiast w przekroju poprzecznym - skośnie ułożone nawarstwienia nasypu. Strop humusu (ziemia bielkowa) zarejestrowany został na poziomie 116,96 m n.p.m., natomiast strop nawarstwień wału zachował się do wysokości ok. 118,10 m n.p.m. Wał ziemny zidentyfikowany został na łącznej długości 4,00 m i w nienaruszonej formie na szerokości 2,50 m. Odkryty materiał w warstwie 2 wskazuje na możliwość powiązania jego składu do materiału pochodzącego z oczyszczanie/pogłębiania fosy na co wskazuje odwrócona stratygrafia. Warstwa 3 stanowiły pozostałość inwestycji budowlanych prowadzonych w tym miejscu. Odkryty piaszczysty układ nawarstwień potwierdza istnienie w tym miejscu północnego skłonu wału. Zauważyć można było również nieliniowy układ warstw w rzucie pionowym, co świadczy o nierównomiernym usypywaniu wału po jego osi podłużnej.

Odkryta dolna partia fundamentowa muru obronnego w rzucie o wymiarach 2,57 m (zachowana całkowita długość) i 1,73 m (zachowana szerokość) nienaruszona pozostała od strony południowej, zachowanego wału ziemny gdzie widoczny był również wykonany wkop w wale ziemnym pod ten relikw muru. Fundament muru obronnego zachował się w tym miejscu do wysokości 118,20 m n.p.m.

VI) Wizualizacja reliktu:

a)

b)

c)

VII) Plan reliktów
VIII) Datowanie: Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w., brak jest możliwości dokładniejszego datowania tego odcinka kurtyny muru obronnego. Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala go datować na XIII w. Brak materiału ruchomego nie pozwala na dokładniejsze datowanie reliktu wału.
IX) Stan zachowania, uwagi: W wyniku prac związanych z transferem kamiennego fundamentu muru obronnego z dawnej ulicy Zamkowej, nawarstwienia wału do poziomu humusu pierwotnego zostały wyeksplorowane. Relikt muru obronnego w tym sektorze, po odsłonięciu został zabezpieczony geowłókniną w nienaruszonym stanie i zasypany piaskiem.
X) Publikacje: Kastek, Mruczek, Szymańska 2016a; Kastek, Mruczek 2016, s. 26-32, ryc. 5 a, c.

39) XLA/D/E/H

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. <i>Exerzierplatz / Schloßplatz</i>)
II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w 2015 r.
III) Miejsce odkrycia: Relikty zlokalizowane zostały w obrębie fundamentów wschodniego budynku południowego skrzydła Pałacu Królewskiego; sektor XVI w opracowaniu badań archeologiczno-architektonicznych przebudowywanej ulicy Zamkowej wraz z budową wjazdu do NFM; W obrębie obwodowych ścian fundamentowych tego skrzydła, w komorze o wymiarach 6,44 x 5,16 m relikw muru obronnego znajdował się w północnej części sektora, natomiast pozostałości wału zajmowały się pod pozostałą częścią sektora. Mur obronny został przecięty w wyniku postawienia dwóch ścian działowych skrzydła pałacowego oraz północną ścianą obwodową. Działania te spowodowały, iż w nienaruszone fragment lica zachował się od strony południowej - wału. Relikt zachował się na długości 4,78 m natomiast w najszerszym miejscu miał 1,41 m od strony zachodniej i 0,49 m od strony wschodniej. Relikt po pracach budowlanych i transferze fundamentów muru obronnego z sektora I., został przykryty geowłókniną i zasypany piaskiem. W zachodniej części sektora, na głębokości 119,00 m n.p.m. znajdowała się szczytowa ściana reliktu określona jako kazamata naziemna.
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny / obwarowania bastejowe / kazamata naziemna.
V) Opis odkrycia: W obrębie sektora XVI, zarejestrowano układ warstw kulturowych: 1) przemieszane nawarstwienia próchnicy, piasku gruzu ceglanego i grudek zaprawy związane z budową/przebudową wschodniej części południowego skrzydła Pałacu Królewskiego oraz pracami rozbiórkowymi powojennymi; M1) fundament ceglany zachodniej ściany działowej skrzydła południowego w sektorze XVI; Ściana ta o szerokości 0,50 m w trakcie prac ujawniono odsadzkę od strony zachodniej o szerokości do 0,08 m; W1) wkop pod wschodnią ścianą działową (M1) wschodniego skrzydła południowego Pałacu; w materiale zasypowym wkopu wąsko-przestrzennego znajdował się materiał przemieszanej próchnicy z piaskiem z dużą ilością różnej wielkości grudek zaprawy (od średniowiecznej do nowożytnej) oraz niewielką ilością niewielkich fragmentów cegieł. W profilu widoczne warstwowe ułożenie materiału zasypowego. Dają się wyróżnić dwie warstwy z dominującą próchnicą przedzielone warstwą z dużą ilością grudek gliny; M2) fundament ceglany zachodniej ściany działowej skrzydła południowego; fundament o szerokości 0,47 m; W2) wkop pod zachodnią ścianą działową (M2) wschodniego skrzydła południowego Pałacu; w materiale zasypowym wkopu wąsko-przestrzennego znajdował się materiał przemieszanej przepiaszczonej próchnicy grudek zaprawy i niewielkich fragmentów cegieł. Ten wkop wąsko-przestrzenny stanowił również pozostałość starszego zachodniej części wkopu pod ścianą

- szczytową istniejącej w tym miejscu kazamaty naziemnej (M4).
- M3) fundament ceglany północnej ściany obwodowej skrzydła południowego Pałacu o szerokości 1,23 m w części wschodniej odcinka muru w tym sektorze znajdowała się połowa łuku konstrukcyjnego ławy fundamentowej, który wystawał ze ściany na szerokość do 0,18 m;
- W3) wkop pod północną ścianę obwodową (M3) wschodniego budynku skrzydła południowego Pałacu zawierał przemieszany materiał próchniczno-piaszczysto-gliniasty z niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł oraz grudek zaprawy i drobin węgla drzewnych;
- M4) fundament ceglany zachodniej, szczytowej ściany obwodowej istniejącej w tym miejscu kazamaty naziemnej o przebiegu po osi północ-południe o szerokości do 1,06 m. W części południowej tego sektora ściana ta została rozebrana w wyniku postawienia tu fundamentu południowej, obwodowej ściany skrzydła pałacowego. Fundament ten na poziomie odkrycia został dostawiony na styk do kamiennego fundamentu muru obronnego. Niestaranność wykonania lic tego fundamentu świadczy o tym, iż relikw ten nie miał być nigdy eksponowany. Do budowy tego fundamentu użyto cegieł formatu 13,9x9,2; 12,4x9,0; 29,0x13x8,6; 12,1x6,5; 13,4x7,02; 13,5x7,1; 27,7x7,3 cm połączonych średnio twardą zaprawą piaszczysto-wapienną, barwy jasnożółtej (do popielatej) z użyciem węgla wapnia w postaci pylistej z bardzo dużą ilością wapna. W zaprawie widoczna bardzo duża ilość piasku gruboziarnistego i drobnego żwiru. Cegły ułożone zostały w wątku blokowym.
- W4) wkop wschodni pod ceglana zachodnią, ścianę (M4) kazamaty naziemnej zawierający przemieszany materiał: grudek próchnicy, piasek, grudki gliny, drobne węgle drzewne oraz niewielką ilość grudek zaprawy i drobnych fragmentów cegieł;
- 2) warstwa przemieszanych grudek piasku ilastego, gliny, smug piasku i niewielkiej ilości grudek próchnicy. W spągu warstwy znajdowała się większa ilość materiału zawierającego lekko tłustą próchnicę, natomiast w stropie warstwy widoczne większe grudki gliny czy piasku ilastego lecz z niewielką ilością materiału próchnicznego. Pierwotnie warstwa zawierała dużą ilość wody. Był to materiał prawdopodobnie z poszerzania lub pogłębiania fosy, na co wskazywałaby odwrócona stratygrafia materiału;
 - 3) cienka warstwa, o miąższości do 2 cm, miału ceglanego z niewielką ilością gruzu ceglanego z niewielką ilością bardzo drobnych grudek zaprawy – pozostałość prac budowlanych;
 - 4) warstwa przemieszanej próchnicy, fragmentów cegieł i zaprawy, piasku, grudek gliny i piasku ilastego. Pozostałość prac porządkowych (?) po pracach budowlanych;
 - 5) warstwa brązowej próchnicy o miąższości do 1 cm. Zauważalna ostra krawędź nawarstwień, świadczy o dłuższym okresie użytkowania tego terenu po pracach budowlanych;
 - 6) cienka warstwa, o miąższości do 2 cm, miału ceglanego z niewielką ilością gruzu ceglanego z niewielką ilością bardzo drobnych grudek zaprawy – pozostałość prac budowlanych.
- M5) kamienny fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego poprzecinany przez trzy (W,N i E) ściany fundamentowe skrzydła pałacowego. Odkryty fundament wykonany z kamienia polnego o wymiarach 79 x 52; 52 x 38; 74 x 46 cm w dolnej części oraz kamienia łamanego o wymiarach: 29 x 14; 28 x 20; 8 x 4; 63 x 40 cm w górnej części. Odkryty relikw zakończony był w górnej części, od strony zachowanego południowego lica szlichtą budowlaną. W przerwy pomiędzy duże kamienie wrzucone zostały drobne fragmenty kamieni oraz cegieł o uchwyconym wymiarze 13,9 x 9,8 cm. Całość połączona została twardą zaprawą piaszczysto-wapienną, barwy żółtej z użyciem węgla wapnia w postaci gródek pyłu. Użyto piasku grubo- i średnioziarnistego. Zauważalne były grudki drobnych a niekiedy większych fragmentów węgla drzewnych. Górna warstwa wykonana z kamienia łamanego miała wysokość do 0,50 m. Była również starannie wykonana w stosunku do partii w której znajdowały się duże otoczaki. Jej lico było w miarę starannie ułożone, by powstała równa linia przebiegu fundamentu muru obronnego.
- W5) wkop wąsko przestrzenny pod kamienny fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego wykonany w wale ziemnym;
- 7) warstwy wału – zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką ilością próchnicy w postaci smug wymieszanych z piaskiem oraz grudek próchnicy (pozostałość negatywów gałęzi i drobnych żerdzi). W zarejestrowanym sektorze układ warstw stanowił pozostałość północnego skłonu wału;
 - 8) warstwy żwirków, piasków i grudek próchnicy – pierwsza warstwa wału;
 - 9) ziemia bielkowa przerzucona z piaskiem, widoczne nierówne grudki, warstwa wyrównawcza pod budowę wału;
 - 10) humus pierwotny – ziemia bielkowa;

11) piasek calcowy.

Wał ziemny jak i mur obronny zachowane w środkowej części sektora XVI., w obrębie fundamentów skrzydła pałacowego zniszczone zostały z czterech stron przez wkopy pod fundamenty skrzydła pałacowego. Nawarstwienia wału odkrywano odcinkowymi wykopami sondażowymi, ze względu na prace budowlane. Cięcia nasypów wykonano wzdłuż jak i w poprzek ich przebiegu. W profilu podłużnym ukazały się poziome warstwy skłonu północnego wału, natomiast w przekroju poprzecznym - skośnie ułożone nawarstwienia nasypu. Strop humusu (ziemia bielkowa) zarejestrowany został na poziomie 116,81 m n.p.m., natomiast strop nawarstwień wału zarejestrowany został na wysokości ok. 118,41 – 118,44 m n.p.m. Wał ziemny zidentyfikowany został na łącznej szerokości (po osi N-S) 3,90 m i w nienaruszonej formie na długości (po osi E-W) 3,30 m. Odkryty ruchomy materiał archeologiczny w warstwie 2 wskazuje na możliwość powiązania jego materiału do pochodzącego z oczyszczania / pogłębiania fosy, na co wskazywałaby odwrócona stratygrafia. Warstwę 6, wiązać należy okresem budowy XIV-wiecznego muru obronnego. Kolejny etap, dużych prac budowlanych, związany był z budową muru bastionowego. W etapie tym wiązać można materiał z warstwy nr 3. Jedyne poziome świadczące o długotrwałym procesie odkładania się próchnicy, to jest, użytkowania terenu, wiązać należy z warstwą nr 5. Odkryte warstwy północnego skłonu wału ziemnego miały kąt do 30°. Odkryta warstwa nr 9, świadczy o tym, że teren ten był dość podmokły, lub też był równany w okresie dużej ilości opadów.

Odkryta dolna partia fundamentowa muru obronnego zbudowana z różnej wielkości kamienia zachowała się do wysokości szlichty budowlanej na poziomie, której zidentyfikowany został negatyw linii przebiegu partii ceglanej muru obronnego. Zachowana szlichta budowlana pod samą część naziemną, ceglana, wykonana została bardzo starannie ukazując prawie idealnie równą płaszczyznę. W części tej zamiast dużych kamieni, podłoże wykonane zostało z drobnego kamienia i drobnych fragmentów cegieł, natomiast opisywanego kamienia łamanego użyto w partii licowej tej części fundamentu. Szlichta budowlana znajdowała się tu na wysokości 118,48 m n.p.m. Nie zachowała się tu partia ceglana muru obronnego, jednak pozostał negatyw przebiegu południowego lica muru.

VI) Wizualizacja reliktu:

a)

b)

c)

d)

VII) Plan reliktów

VIII) Datowanie:

Powstanie muru obronnego datowane jest na 1 poł. XIV w., brak możliwości bliższego datowania kurtyny muru obronnego. Wał ziemny datowany stratygraficznie pozwala określić jego chronologię na XIII w. Brak ruchomego materiału archeologicznego nie pozwala na dokładniejsze datowanie reliktu. Pozostałość muru o przebiegu po osi północ-południe, który dostawiony był na styk do wspomnianego muru obronnego, był najmłodszym elementem inwestycyjnym w tym sektorze przed powstaniem południowego skrzydła pałacowego i datować go należy najpóźniej na lata dziewięćdziesiąte wieku osiemnastego - czas powstania skrzydła południowo-zachodniego Pałacu Królewskiego Fryderyka Wilhelma III Hohenzollerna.

IX) Stan zachowania, uwagi:

W wyniku prac związanych z transferem kamiennego fundamentu muru obronnego z dawnej ulicy Zamkowej, nawarstwienia wału do poziomu humusu pierwotnego zostały wyeksplorowane. Relikt muru obronnego w tym sektorze, po odsłonięciu został zabezpieczony geowłókniną w nienaruszonym stanie i zasypany piaskiem.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek, Szymańska 2016a; Kastek, Mruczek 2016, s. 26-32, ryc. 5 a, c.

40) XI.A/D/E/H

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) **Data odkrycia:** badania archeologiczno-architektoniczne w 2015 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty zlokalizowane zostały w obrębie fundamentów wschodniego budynku południowego skrzydła Pałacu Królewskiego; sektor XVII w opracowaniu badań archeologiczno-architektonicznych przebudowywanej ulicy Zamkowej wraz z budową wjazdu do NFM;

W obrębie obwodowych ścian fundamentowych tego skrzydła, w komorze o wymiarach 6,48 x 3,73 m. Relikt mury obronnego znajdował się w północnej części sektora, natomiast pozostałości wału zajmowały się pod pozostałą częścią sektora. Relikty znajdowały się na głębokości ok. 2,30 m od istniejącego poziomu terenu, jedynie fragment muru obronnego na długości do 0,3 m zachował się pod ścianą zachodnią sektora do poziomu 119,35 m n.p.m., t.j. ok. 1,4 m od poziomu terenu. Pod zachodnią ścianą sektora na poziomie ławy fundamentowej zachowała się pozostałość ściany fundamentowej wschodniej kazamaty. Korona fundamentu znajdowała na wysokości 117,15 m n.p.m. Najwyżej zachował się mur obronny w części zachodniej, gdzie w najwyższym punkcie partia ceglana znajdowała

się na poziomie 119,25 m n.p.m.
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny / obwarowania bastejowe / kazamata naziemna.
V) Opis odkrycia: W obrębie sektora XVII, zarejestrowano układ nawarstwień: 1) przemieszane nawarstwienia próchnicy, piasku gruzu ceglanego i grudek zaprawy związane z budową/przebudową wschodniej części południowego skrzydła Pałacu Królewskiego oraz pracami rozbiórkowymi powojennymi; M1) fundament ceglany wschodniej ściany działowej skrzydła południowego w sektorze XVII o szerokości 0,50 m; W1) wkop pod wschodnią ścianę działową (M1) wschodniego skrzydła południowego Pałacu; w materiale zasypowym wkopu wąsko-przestrzennego znajdował się materiał przemieszanej próchnicy z piaskiem z dużą ilością różnej wielkości grudek zaprawy (od średniowiecznej do nowożytnej) oraz niewielką ilością niewielkich fragmentów cegieł. W profilu widoczne warstwowe ułożenie materiału zasypowego. W górnej części zasypu wkopu znajduje się większa ilość dużych fragmentów cegieł, natomiast w dolnej części dominuje większa ilość próchnicy i materiału gliniastego; M2) fundament ceglany północnej ściany obwodowej skrzydła południowego Pałacu o szerokości 1,23 m; W2) wkop pod północną ścianę obwodową (M2) wschodniego budynku skrzydła południowego Pałacu zawierał przemieszany materiał próchniczno-piaszczysto-gliniasty z niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł oraz grudek zaprawy i drobin węgla drzewnych; M3) fundament ceglany wschodniej, obwodowej ściany skrzydła południowo-zachodniego Pałacu Królewskiego stanowiącej zachodnią ścianę sektora; fundament o szerokości 0,82 m w dolnej partii do wysokości niewielkiej odsadzki wykonany został z cegły rozbiórkowej . W3) wkop pod zachodnią ścianę działową (M3) w sektorze XVII; w materiale zasypowym wkopu wąsko-przestrzennego znajdowały się 3 poziomy zasypiskowe. Górny poziom stanowił materiał przemieszanej próchnicy z piaskiem z dużą ilością różnej wielkości grudek zaprawy (od średniowiecznej do nowożytnej) oraz niewielką ilością niewielkich fragmentów cegieł oraz fragmentów dachówek. Środkowy poziom wypełniony był przemieszaniem materiałem próchniczno-gliniano-piaszczystym z niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł i drobnych otoczków i niewielkich grudek zaprawy oraz węgla drzewnych. W stropie warstwy dominował materiał gliniano-piaszczysty, natomiast w spągu warstwy dominowała próchnica; M4) fundament ceglany wschodniej ściany obwodowej kazamaty (?) stanowiącej ławę fundamentową dla wschodniej ściany obwodowej skrzydła południowo-zachodniego Pałacu Królewskiego. Wykonana z cegieł wtórnie użytych, połączonych średnio twardą zaprawą piaszczysto-wapienną, barwy jasnożółtej (do popielatej) z użyciem węglanu-wapnia w postaci pylistej z bardzo dużą ilością wapna. W zaprawie widoczna bardzo duża ilość piasku gruboziarnistego i drobnego żwiru. Cegły ułożone zostały w wątku blokowym. Ściana zachowała się do wysokości 117,15 m n.p.m.; W4) wkop pod fundament ceglany wschodniej ściany obwodowej kazamaty (?) (M3); zasyp wkopu stanowiła próchnica przemieszana z piaskiem drobinami węgla drzewnych, drobin ceglanych i miału ceglanego oraz grudek wapna; 2) warstwa przemieszanych grudek piasku ilastego, gliny, smug piasku z większą ilością próchnicy lekko tłustej; 3) szaro-brązowa warstwa przepieszczzonej próchnicy z dużą ilością grudek piasku ilastego, gliny, fragmentów cegieł oraz zaprawy z niewielką ilością węgla drzewnych; 4) cienka warstwa miału ceglanego z niewielką ilością gruzu ceglanego z niewielką ilością bardzo drobnych grudek zaprawy – pozostałość prac budowlanych o nieokreślonym datowaniu; M5) kamienny fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego poprzecinany przez trzy (W,N i E) ściany fundamentowe skrzydła pałacowego. Odkryty fundament wykonany z kamienia polnego o wymiarach 79x52; 52x38; 74x46 cm w dolnej części oraz kamienia łamanego o wymiarach: 29x14; 28x20; 8x4; 63x40 cm w górnej części. Odkryty relikwiarz zakończony był w górnej części, od strony zachowanego południowego lica szlichtą budowlaną. W przerwy pomiędzy duże kamienie wrzucone zostały drobne fragmenty kamieni oraz cegieł o uchwyconym wymiarze 13,9x9,8 cm. Całość połączona została twardą zaprawą piaszczysto-wapienną, barwy żółtej z użyciem węglanu-

wapnia w postaci gródek pyłu. Użyto piasku grubo- i średnioziarnistego. Zauważalne były grudki drobnych a niekiedy większych fragmentów węgla drzewnych. Górna warstwa wykonana z kamienia łamanego miała wysokość do 0,50 m. Była również starannie wykonana w stosunku do partii w której znajdowały się duże otoczaki. Jej lico było w miarę starannie ułożone, by powstała równa linia przebiegu fundamentu muru obronnego. W zachodniej części sektora na odcinku 0,50 m zachował się fragment partii ceglanej muru obronnego do wysokości 14 warstw cegieł. W tym niewielkim fragmencie można było zidentyfikować ułożenie cegieł w wątku gotyckim oraz zachowaną spoinę z rysą. Do budowy użyto cegieł formatu 12,9x 9,4; 28,1 x 9,7; 13,0 x 9,8; 27,5 x 9,6; 27,7 x 9,1; 13,0 x 8,8; 28,2 x 9,9 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną, barwy żółtej z użyciem węgla w postaci gródek pyłu. Użyto piasku grubo- i średnioziarnistego. Zauważalne były grudki drobnych a niekiedy większych fragmentów węgla drzewnych; W przecięciu muru obronnego zauważalne było w miarę regularne ułożenie cegieł we wnętrzu muru obronnego.

W5) wkop wąsko przestrzenny pod kamienny fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego wykonany w wale ziemnym;

5) warstwy wału – zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką ilością próchnicy w postaci smug wymieszanych z piaskiem oraz grudek próchnicy (pozostałość po układ negatywów, drobnych żerdzi); W przekroju podłużnym można było zauważyć słabo zachowane poziome smużki brązowej próchnicy świadczące o pozostałości po drewnie. Udało się wyodrębnić 4 poziomy nasypów;

6) warstwy żwirków, piasków i grudek próchnicy – pierwsza warstwa wału;

Nawarstwienia wału odkrywane były odcinkowymi wykopami sondażowymi, ze względu na prace budowlane. W sektorze tym wykonano cięcia nasypu ziemnego w wzdłuż jego przebiegu. W profilu podłużnym ukazały się poziome warstwy skłonu północnego wału. Strop humusu (ziemia bielkowa) nie zostały zarejestrowane ze względu na brak wykopów tej głębokości. Strop nawarstwień wału zachował się do wysokości 118,41 – 118,44 m n.p.m. Wał ziemny zidentyfikowany został na łącznej długości (oś N-S) 1,10 m. Nie prowadzono dalszych prac ziemnych w kierunku południowym w tym sektorze przez co nie zidentyfikowano jego stanu zachowania w kierunku południowym. Na odcinku tym zarejestrowano nawarstwienia związane z wkopem pod relikw muru obronnego.

Odkryta dolna partia fundamentowa muru obronnego zbudowana z różnej wielkości kamienia zachowała się do wysokości szlichty budowlanej na poziomie, której zidentyfikowany został negatyw linii przebiegu partii ceglanej muru obronnego. Zachowana szlichta budowlana pod samą część naziemną, ceglana wykonana została bardzo starannie ukazując prawie idealnie równą płaszczyznę. W tej części fundamentu, zamiast dużych otoczków, podłoże wykonane zostało z drobnego kamienia i drobnych fragmentów cegieł. Kamienia łamanego użyto w partii licowej korony fundamentu. Kamień został ułożony w ten sposób by powstała w miarę równa partia licowa. Szlichta budowlana znajdowała się tu na wysokości 118,48 m n.p.m.

Odkrycie relikw w zachodniej stronie sektora, fragment fundamentu o nieokreślonej funkcji, wskazuje na to, iż w czasie funkcjonowania fortyfikacji bastionowych, do muru obronnego dostawiano budynki. Odkrycie niewielkiego fragmentu relikw nie pozwala na dokładniejsze określenie jego wielkości czy funkcji. Na rozebranym fundamencie (relikw M4) powstaje wschodnia ściana skrzydła południowo-zachodniego pałacu Królewskiego.

VI) Wizualizacja relikw:

a)	b)
c)	d)
VII) Plan reliktyw	
<p>VIII) Datowanie:</p> <p>Powstanie muru obronnego datowane jest na 1 poł. XIV w., brak możliwości bliższego datowania kurtyny muru obronnego.</p> <p>Datowanie względne pozwala określić jego chronologię wału ziemnego na XIII w. Brak ruchomego materiału archeologicznego nie pozwala na dokładniejsze datowanie reliktu.</p> <p>Pozostałość muru o przebiegu po osi północ-południe, który dostawiony był na styk do fundamentu muru obronnego. Jedynym elementem datującym powstanie nieznanego obiektu, może być stratygrafia względna oraz technika i technologia wykonania. Pozwalają one określić powstanie reliktu na XVII / XVIII wiek, jednak nie później niż do początku lat dziewięćdziesiątych wieku osiemnastego. Czas powstania skrzydła południowo-zachodniego Pałacu Królewskiego Fryderyka Wilhelma III Hohenzollerna.</p>	
<p>IX) Stan zachowania, uwagi:</p> <p>Wał ziemny zachował się w środkowej części sektora XVII, w obrębie fundamentów skrzydła pałacowego przez co był z trzech stron poprzecinany poprzez wkopy pod wspomniane fundamenty pałacowe od północy zaś przez czternastowieczny mur obronny. Nie prowadzono tu dalszych prac budowlanych, przez co zachował się relikw wału w tym sektorze. Mur obronny zniszczony od strony północnej przez fundamenty skrzydła pałacowego, po jego odkryciu wykonana została dokumentacja a następnie po zabezpieczeniu geowłókniną zasypany został piaskiem.</p>	
<p>X) Publikacje:</p> <p>Kastek, Mruczek, Szymańska 2016a; Kastek, Mruczek 2016, s. 26-32, ryc. 5 a, c.</p>	

41) XIA/D/E

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w 2015 - 2016 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty zlokalizowane zostały w obrębie fundamentów południowo-zachodniego skrzydła Pałacu Królewskiego; sektor XVIII w opracowaniu badań archeologiczno-architektonicznych przebudowywanej ulicy Zamkowej wraz z budową wjazdu do NFM. Do opracowania tego wykopu włączono, ze względu na całość rozpatrywanego założenia obronnego, część południową sektora XII w tym rejonie; Relikty dzieł obronnych zachowały się w obrębie południowej części, niepodpiwniczonego budynku, w obrębie fundamentów o wymiarach wewnętrznych 13,44 x 7,40 m. Ściana północna tego

sektora, skrzydła południowego, została posadowiona na relikwach kurtyny muru obronnego oraz na ramionach baszty łupinowej. Odkryto tu kurtynę muru obronnego na długości 5,32 m (odcinek wschodni) i 3,63 m odcinka zachodnim (zachowała się tu partia ceglana muru) oraz basztę łupinową o przekroju półkolistym o wewnętrznym wymiarze 4,07 m.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny / obwarowania bastejowe.

V) Opis odkrycia:

Nawarstwienia wału jak i relikty kurtyny muru obronnego niszczone były przez nowożytnie inwestycje w tym rejonie, aż do powstania na tych obwarowaniach fundamentów południowo-zachodniego skrzydła Pałacu Królewskiego. W obrębie fundamentów pałacowych zarejestrowano nawarstwienia wału ziemnego, które zachowały się po stronie południowej kurtyny XIV-wiecznego muru obronnego oraz fragmentarycznie po stronie północnej muru obronnego oraz w obrębie wnętrza tej baszty łupinowej. W dwóch wykopach, po południowej i północnej stronie czternastowiecznego muru obronnego, zarejestrowano pełny układ nawarstwień ziemnych sektora.

Po południowej stronie obwarowań murowanych, w sektorze XVIII, zarejestrowano układ nawarstwień:

1) współczesne, przemieszane nawarstwienia;

M1) mury z czasów rozbudowy skrajnego, południowego pomieszczenia, skrzydła południowo-zachodniego Pałacu, tzw. fryderycjańskiego. Znajdowały się tu relikty ścian: wschodniej (o długości 4,28 m) i zachodniej (o długości 4,28 m) w obrębie fundamentów skrzydła tzw. fryderycjańskiego. Relikty te związane były z rozbudową skrzydła południowego w kierunku wschodnim jak i zachodnim. W tym czasie zostały zamurowane prześwity w fundamentach filarowo-łękowych (faza M2). Ściany obiektu o grubości 0,72 m. połączone zostały twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-żółtej w wypłukanym węglanem wapnia. Cegły ułożone nieregularnie z nieopracowaną spoiną;

M2) fundamenty skrajnego, południowego pomieszczenia, skrzydła pałacowego południowo-zachodniego, tzw. fryderycjańskiego. Pomieszczenie o wymiarach zewnętrznych 8,90 x 15,0 m zbudowane zostało ze ścian o szerokości 0,72-0,82 m. Fundamenty zbudowane zostały z cegieł formatu 25,9-30,7 x 12,2-14,5 x 6,1-9,7 cm twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-popielatej w bardzo dużą ilość wapna. Dolna partia fundamentów w dużej mierze wykonana została z cegły rozbiórkowej, średniowiecznej ułożonej w wątku blokowym. W dolnej partii fundamentowej, ściana zachodnia i wschodnia miały konstrukcję filarowo-łękową. W połowie szerokości pomieszczenia wstawione zostały 3 filary, które dzieliły pomieszczenie na dwa pasma;

W1) wkopy wąsko-przestrzenne pod fundamenty południowo-zachodniego skrzydła pałacowego wypełnione przemieszanym materiałem;

2) warstwa przemieszanych grudek żółto-szarego piasku ilastego, żółtej gliny, smug szarego piasku i niewielkiej ilości grudek próchnicy; warstwa opadała w kierunku do muru bastejowego i fosy. Duże grudki wskazują na to, iż materiał ten był odkładany w okresie zimowym⁴;

3) lekko tłusta warstwa przemieszanej szarej gliny z grudkami żółtej, dodatkiem piasku ilastego z próchnicą oraz nielicznymi drobnymi fragmentami cegieł i zaprawy. Prawdopodobnie jest to materiał pochodzący z oczyszczania dna fosy;

4) warstwa jasno-brązowej próchnicy z niewielką ilością grudek piasku oraz drobin węgla drzewnych;

5) warstwa przemieszanych grudek szaro-czarnej próchnicy z żółtym i szarym piaskiem, piaskiem ilastym, drobnymi fragmentami cegieł, niewielką ilością drobnych fragmentów kamienia i dużą ilością grudek zaprawy oraz drobin węgla drzewnych. W spągu warstwy większe skupisko materiału zawierającego przemieszany piasek z próchnicą. Materiał lekko tłusty, świadczący o tym, iż zanim trafił w to miejsce miał dłuższy kontakt ze stojącą wodą. Być może jest to materiał pochodzący z oczyszczania fosy;

6) cienka warstwa miazgi ceglano-żelaznej z niewielką ilością gruzu ceglano-żelaznego oraz drobin zaprawy – warstwa budowlana;

W2) wkop wąsko-przestrzenny pod kanalizację / wodociąg drewniany. Relikt zachował się w postaci mocno rozłożonego zbutwiałego drewna, który miał przebieg po osi północ – południe. Nie

⁴ Informacja ta została przekazana przez dra Janusza Badurę podczas jego konsultacji terenowych w czasie prac wykopaliskowych;

zachował się ruchomy materiał archeologiczny, który datowałby funkcjonowanie tej instalacji podziemnej. Rura tu się znajdująca miała średnicę ok. 25 – 30cm. Dno wykopu zarejestrowane zostało na głębokości 115,757 m n.p.m. Obiekt ten, powstał po wybudowaniu muru obronnego, lecz nieznanym jest pełny czas funkcjonowania;

- M5) pozostałość kamiennego fundamentu kutyny XIV-wiecznego muru obronnego wraz z partią ceglana muru obronnego oraz basztą łupinową.
- W3) wkop wąsko przestrzenny pod fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego w dolnej partii wąski, w górnej części pod kątem rozwartym wykonany. Zasyp wkopu pod fundament muru obronnego wykorzystano materiał wydobyty z wału. W zasypie wkopu udało się zauważyć etapowość budowy fundamentu muru obronnego w postaci zaprawy rozlewającej się na ziemi już zasypanego wkopu fundamentowego;
- 7) warstwy wału – zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką ilością próchnicy w postaci smug wymieszanych z piaskiem oraz grudek próchnicy (pozostałość układu negatywów, drobnych żerdzi, często bardzo słabo zachowanych). W przekroju poprzecznym wału w tym miejscu udało się zidentyfikować aż 9 etapów usypywania wału ziemnego. W 3 warstwach zarejestrowano głównie żółty piasek z niewielkim dodatkiem bardzo drobnych grudek próchnicy. W pozostałych warstwach znajdowała dominowała szara próchnica przemieszana z piaskiem niewielką ilością grudek szaro-czarnej próchnicy. W profilach tych dało się zauważyć nierówne usypywanie warstw. Ponadto pomiędzy niektórymi warstwami zaznaczała się w miarę równa ostra krawędź wyznaczająca prawdopodobnie dłuższy etap postępu zanim zaczęto usypywać kolejną warstwę. Takie etapy widoczne były pomiędzy warstwami: d-e, e-f, g-h, h-i. W przekroju poprzecznym wału ziemnego warstwy skłonu północnego, na zarejestrowanym odcinku, ułożone zostały pod kątem do 32°;
- 8) warstwa żwirków, żółto-szarych piasków i grudek próchnicy oraz grudek gliny – pierwsza warstwa wału;
- 9) ziemia bielnicowa przerzucona z piaskiem, widoczne nierówne grudki, warstwa wyrównawcza pod budowę wału powstała w wyniku zgromadzenia w jednym miejscu mokrego materiału próchniczego;
- 10) humus pierwotny – ziemia bielnicowa;
- 11) piasek calcowy.

Po stronie północnej muru obronnego zarejestrowano układ nawarstwień, który tożsamy był z nawarstwieniami po jego południowej stronie tylko w dolnych partiach. Prace w tym . Zarejestrowano układ nawarstwień:

- 1) współczesne, przemieszane nawarstwienia;
- 2) powojenna instalacja ciepłownicza;
- M1) mury z czasów rozbudowy skrajnego, południowego pomieszczenia, skrzydła południowo-zachodniego Pałacu, tzw. fryderycjańskiego. Znajdował fragment ściany po przebiegu E-W o długości 1,30 m i szerokości 0,88 m. Stanowił on II fazę z rozbudowy tego skrzydła pałacowego, którego cegły połączone zostały twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-żółtej w wypłukanym węglanem wapnia. Cegły ułożone nieregularnie z nieopracowaną spoiną;
- M2) fundamenty skrajnego, południowego pomieszczenia, skrzydła pałacowego południowo-zachodniego, tzw. fryderycjańskiego. W tej części wykopu znajdowało się trzy ściany. Jedna stanowiła północną ścianę sektora XVIII, natomiast pozostałe dwie biegnące w kierunku północnym znajdowały się już w sektorze XII. Ze względu na prace budowlane i odkrycia warstw wału ziemnego i muru obronnego dołączone zostały do sektora XVIII. Północna ściana sektora XVIII jak i ściany odchodzące od niej w kierunku północnym pochodziły z tej samej fazy budowlanej. Ściana fundamentowa o przebiegu E-W miała szerokość 0,68 m i odsadzki o szerokości do 0,10 m. Wschodnia ściana fundamentowa o przebiegu SW - NE miała szerokość 0,72 m, natomiast zachodnia – 0,54 m i odsadzki o szerokości do 0,10 m. Pomieszczenie pomiędzy ścianami północnymi miało szerokość 10,70 m i pozostałość tynku świadczy o istnieniu w tym miejscu prawdopodobnie pomieszczenia lekko zagłębionego w ziemię. Zachodnia jak i północna ściana (sektor XVIII) ściana fundamentowa zostały głęboko posadowione, tak, iż podbijały ramiona baszty. Fundamenty zbudowane zostały z cegieł formatu 25,9-30,7 x 12,2-14,5 x 6,1-9,7 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-popielatej w bardzo dużą

ilością wapna. Dolna partia fundamentów w dużej mierze wykonana została z cegły rozbiórkowej, średniowiecznej ułożonej w wątku blokowym;

- W1) wkopy wąsko-przestrzenne pod fundamenty skrzydła pałacowego wypełnione przemieszanym materiałem;
- W2) wkop wąsko-przestrzenny pod kanalizację / wodociąg drewniany;
- 3) pozostałość nawarstwień z użytkowaniem wnętrza baszty łupinowej. Prawie cała powierzchnia wewnątrz została zniszczona w wyniku prac związanych z wykonaniem wkopu pod skrzydło pałacowe. Zachował się niewielki fragment świadczący o tym, iż we wnętrzu baszty było wyłożone cegłą średniowieczną o wym. 26,4 x 13,5 x 8,6 cm. Zachowały się tu dwie cegły równo dopasowane do obwodu wnętrza baszty, ułożone na warstwie piaszczystej z dużą ilością grudek zaprawy wapiennej oraz drobin ceglanych i węgla drzewnych. Warstwa o miąższości do 0,25 m. Wokół cegieł zachował się brud w postaci szaro-brązowej próchnicy. Znalazły się też tu fragmenty dachówki. Poziom tej posadzki znajdował się na wysokości 118,39 m n.p.m., t.j. ok. 10 cm poniżej korony kamiennego fundamentu baszty;
- M3) pozostałość kamiennego fundamentu kutyny XIV-wiecznego muru obronnego wraz z partią ceglana muru obronnego oraz półkolistą basztą łupinową.
- W3) wkop wąsko przestrzenny pod fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego;
- 4) warstwa zawierająca gruz i miał ceglany z dodatkiem grudek zaprawy wapiennej z węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu;
- 5) warstwa zawierająca piasek z domieszką grudek próchnicy i węgla drzewnych oraz zaprawy wapiennej i niewielką ilością drobin ceglanych oraz miału ceglanoego zwłaszcza w spągu warstwy;
- 6) warstwa ciemno-szarej próchnicy z dużą ilością węgla drzewnych, drobnych fragmentów cegieł i grudek zaprawy z węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. Lekkie zróżnicowanie barwy warstwy. W spągu ciemniejsza. Natomiast w stropie – jaśniejsza;
- 7) warstwa żółtego piasku z dodatkiem drobnych grudek zaprawy wapiennej i samego węglanu-wapnia, niewielką ilością próchnicy z większą ilością grudek gliny od strony północnej warstwy oraz dużą ilością drobin węgla drzewnych i cegieł;
- 8) warstwa tłustej szaro-czarnej próchnicy z dużą ilością węgla drzewnych, drobin cegieł i grudek gliny. W spągu warstwy widoczne negatywy wydobytej konstrukcji drewnianej;
- 9) warstwa piasku przemieszanego z szaro-czarną próchnicą oraz dużą ilością, dużych grudek zaprawy wapiennej i grudek węglanu -wapnia oraz drobnymi fragmentami węgla drzewnych;
- 10) warstwa przemieszanych piasków z drobnymi fragmentami próchnicy. Zakłócony układ nawarstwień wskazuje na to, iż prowadzono prace w tym rejonie, chodząc po nasypach piaszczystych wału;
- 11) warstwy wału odkryte w trzech miejscach po stronie północnej muru obronnego zawierały materiał żółtych piasków przemieszanych z niewielką ilością próchnicy w postaci smug lub grudek próchnicy (pozostałość układu negatywów, drobnych żerdzi, często bardzo słabo zachowanych). W przekrojach udało się zidentyfikować do 4 etapów usypywania wału ziemnego. W miejscu najlepiej zachowanego podłużnego profilu wału, t.j. na północ od północnej ściany sektora na wysokości baszty łupinowej, nie udało przeprowadzić pełnej analizy nawarstwień ze względu na katastrofę budowlaną. Miał on tu wysokość do 1,16 m zidentyfikowany został na długości 2,12 m. Udało się tu tylko odkryć w nawarstwieńiach nasypu wału pozostałość 3 negatywów po słupach. W negatywach tych nie zachowało się zbutwiałe drewno, tylko materiał piaszczysty z wału zawierający niewielką ilość szaro-czarnej próchnicy, co mogłoby poświadczać krótki okres funkcjonowania konstrukcji. Odległość pomiędzy negatywami wynosiła ok. 0,75-0,80 m. Drugim miejscem zachowanych nawarstwień wału było wewnątrz baszty łupinowej, gdzie nasypy wału zostały przecięte z jednej strony przez fundament muru obronnego, z drugiej zaś przez fundament skrzydła pałacowego. W najszerszym miejscu wał zachował się do 1,45 m i w najwyższym punkcie wał miał wysokość 0,85 m. Zachowało się tu do 3 warstw piaszczystych wału ziemnego. Ostatnim miejscem z zachowanymi nawarstwieńiami wału był wykop przy wschodnim ramieniu baszty łupinowej. Zachował się tu niewielki fragment nawarstwień piaszczystych do wysokości 0,56 m i na szerokości 1,60m. W tej części wału, nawarstwieńia piaszczyste wału zawierały o wiele mniejszą ilość szarej próchnicy niż w części środkowej wału jakie zidentyfikowane zostały na południe od muru obronnego w tym sektorze. Nawarstwieńia wału w tym miejscu miały miąższość do 0,25 m. W przekroju poprzecznym wału ziemnego warstwy skłonu północnego, na

- zarejestrowanym odcinku, ułożone zostały pod kątem do 32°;
- 12) warstwa żwirków, żółto-szarych piasków i grudek próchnicy oraz grudek gliny – pierwsza warstwa wału;
 - 13) ziemia bielicowa przerzucona z piaskiem, widoczne nierówne grudki, warstwa wyrównawcza pod budowę wału powstała w wyniku zgromadzenia w jednym miejscu mokrego materiału próchnicznego;
 - 14) humus pierwotny – ziemia bielicowa;
 - 15) piasek calcowy.

W nawarstwieniach po północnej stronie muru obronnego, pojawiły się elementy świadczące o trzech etapach prac budowlanych, prowadzonych przed powstaniem baszty łupinowej w tym miejscu. Zniszczenia wału ziemnego na poziomie prawie jego posadowienia mogłoby sugerować, iż w miejscu tym mogło znajdować się wejście do wykopu wąsko przestrzennego wykonanego dla fundamentu muru obronnego. Natomiast warstwy pokruszonego materiału ceglano, które zostały przecięte przez wkop pod wschodnie ramię baszty łupinowej sugerowałoby, prowadzenie prac budowlanych na innych odcinkach muru obronnego i dostarczanie cegieł przez to wejście do innych odcinków prowadzonych prac. Jednak nie odkryto innych, podobnych fragmentów, poświadczających takowe prowadzenie prac budowlanych przy murze obronnym.

Nawarstwienia wału w sektorze XVIII i częściowo XII (przylegającym do sektora XVIII) odkrywano były odcinkowymi wykopami sondażowymi, ze względu na prace budowlane. Wykonano cięcia nasypów wzdłuż jak i w poprzek ich przebiegu. W profilu poprzecznym, ukazały się warstwy skłonu północnego i południowego wału o całkowitej długości 9,50 m. Zarejestrowane tu nawarstwienia północnego skłonu wału pozwoliły na zidentyfikowanie co najmniej 11 warstw usypywania wału ziemnego. W przekroju podłużnym, wał zidentyfikowano na długości 12,20 m i stwierdzono zakłócenia nawarstwień głównie nowożytnych. Piaszczyste poziomy wału zachowywały w miarę równoległy układ. Z zachowanych nasypów warstwy nr 5 po stronie południowej muru obronnego, wynika, iż materiał usypywany był od strony zachodniej w kierunku wschodnim. W rejonie baszty znajdowały się zakłócenia w części spągowej, co mogłoby być identyfikowane jako miejsce rozpoczęcia prac ziemnych związanych z usypywaniem materiału. Materiał identyfikowany w warstwie pochodził prawdopodobnie z oczyszczania fosy. Warstwa 2 w dokumentacji południowej sektora wskazywałaby na pochodzenie związane z poszerzaniem lub też pogłębianiem fosy.

Strop nawarstwień nienaruszonego wału ziemnego, w tym sektorze, znajdował się na wysokości 118,41 m n.p.m., natomiast jego spąg (podstawa wału), a zarazem strop humusu pierwotnego – na wysokości 116,80 m n.p.m. W miejscu gdzie zaczął pojawiać się południowy skłon wału, wykonany został wąsko-przestrzenny wykop pod fundament skrzydła pałacowego, przez co nie uchwycono północnego brzegu fosy średniowiecznej. Natomiast wkop pod fundament muru obronnego, przecinający nawarstwienia wału, nachodziły nawarstwienia związane z pracami budowlanymi, których pozostałościami był pył ceglany (warstwa 6, po południowej stronie muru obronnego). Po północnej stronie muru obronnego wał ziemny zachował się w szczątkowym stanie. Głównie nawarstwienia jego zachowały się w baszcie łupinowej oraz na niewielkim odcinku na północ od niej. Po stronie północnej muru obronnego zachowała się większa ilość warstw ceglanych wskazujących na dostarczanie materiału ceglano, do budowy muru obronnego, od strony miasta. Odkryty układ nawarstwień przy wschodnim ramieniu baszty łupinowej, można by interpretować jako miejsce transportu materiału do budowy muru obronnego. Jednak odkrycie jednego takiego miejsca, nie pozwala na przyjęcie tej hipotezy jako pewnej.

W sektorze tym relikty muru obronnego zidentyfikowano na długości 15,58 m, w tym kurtyna muru obronnego stanowiła 7,23 m a pozostałą część stanowiła baszta łupinowa o przekroju półkolistym otwarta od strony północnej. W trakcie prowadzonych prac archeologicznych i budowlanych relikty ten został odkryty do poziomu posadowienia w prawie 100% znajdującego się tu zabytku. Kurtyna muru obronnego po stronie zachodniej miała długość 3,63 m, natomiast odcinek wschodni – 5,32 m. Baszta miała - po osi E-W - szerokość 6,63 m i 5,33 m długości wraz z ramionami, po osi N-S. Wnętrze baszty wytyczone było okręgiem o średnicy 4,07 m. Fundamenty kurtyny muru miały szerokość od 1,50 (odcinek wschodni) - 1,6 m (odcinek zachodni), natomiast baszty - 1,80 m. W obydwu odcinkach kurtyny muru obronnego zachowała partia ceglana zabytku w różnym stopniu zachowania. Po stronie zachodniej było to do 7 warstw cegieł, co stanowiło 0,85 m wysokości, natomiast po wschodniej stronie zachowało się do 8 warstw cegieł na długości 0,55 m w części wschodniej odcinka (o wysokości 0,96

m) oraz do 5 warstw cegieł na długości 0,28 m w części zachodniej odcinka. W odcinku wschodnim, część środkowa partii ceglanej, została rozebrana do szlichty budowlanej korony kamiennego fundamentu. W baszcie, partia ceglana zachowała się do 10 warstw cegieł, co dawało wysokość 1,18 m zachowanego reliktu ceglanoego. Odkryta partia fundamentowa, na tym odcinku, miała wysokość do 1,65 m. Korona fundamentu muru obronnego znajdowała się na wysokości 118,44 m n.p.m., natomiast partii ceglanej w najwyższym miejscu – 119,62 m n.p.m.

Partia ceglana muru obronnego, w jednym odcinku, zachowała w obrębie baszty łupinowej oraz po jej zachodniej stronie się po stronie. Po stronie wschodniej partia ceglana muru obronnego zachowała się na krótkim odcinku przy styku z basztą oraz na styku ze wschodnią ścianą sektora XVIII. W związku z tym, iż odcinku zachodnim zachowało się tylko 7 poziomów cegieł, nie zachowały się otwory *maczulcowe* jednak udało się zidentyfikować negatyw na koronie muru, poświadczający istnienie takowego otworu w murze. Otwór znajdował się w odległości 0,53 m na zachód od baszty. Inaczej miała się sytuacja w obrębie baszty, w której zachowało się 9 poziomów cegieł na większym jej odcinku i 10 poziomów na jej wschodnim ramieniu. Udało się tu zidentyfikować 3 otwory *maczulcowe* w licu południowym i jeden w licu północnym. Otwory te miały głębokość równą długości jednej cegły natomiast otwory o wymiarach, licząc od strony wschodniej: 1. 12,9 x 12,9 cm; 2. 15,7 x 12,0 cm; 3. 13,9 x 12,0 cm. Otwory te, prawdopodobnie zaraz po wybudowaniu muru obronnego, zostały zamurowane. Do naszych czasów nie zachowało się zamurowanie otworu po stronie wewnętrznej o wymiarze 14,5 x 12,0 cm. Po stronie zewnętrznej, otwory *maczulcowe* zostały wypełnione cegłą i twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-popielatej z bardzo dużą ilością węgla wapnia.

Od strony wewnętrznej, lico zachodniego ramienia baszty zostało skute na długości 2,28 m na głębokość do 0,14 m a następnie skucie to zostało otynkowane twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu z dużą ilością wapna gaszonego. Niewielkie ślady wkuć wskazują na, przygotowanie wsparcie pod wykonanie klatki schodowej wewnątrz baszty. Pozostała część lica wewnętrznego, północnego, baszty nigdy nie była tynkowana.

Zachowane fragmenty poziomego użytkowego baszty świadczą o częstych pożarach wewnątrz baszty.

W sektorze tym mur obronny budowany był od strony wschodniej w kierunku zachodnim. Na to wskazują strzępia kurtyny muru obronnego i ramion baszty. Ramię wschodnie baszty na obłap objęło wschodni odcinek kurtyny muru a następnie do strzępi ramienia zachodniego baszty dostawiono zachodni odcinek muru obronnego. Taką samą korelację budowy zaobserwowano w kamiennym fundamencie muru obronnego. Cegły w murze ułożone zostały w technice *opus emplectum*, jednak środek muru wykonano dość starannie układając fragmenty cegieł w warstwach poziomych. Cegły w murze ułożone zostały w wątku jedno-wozówkowym (gotyckim) ze starannie wykonaną spoiną z rysą. Dobrze zachowała się spoina w licu południowym, które było zasypane ziemią. Inaczej miała się sytuacja po stronie północnej, gdzie spoina została zniszczona w wyniku użytkowania wnętrza baszty. W murze ułożono niewielką ilość cegłówek, zendrówek, które zostały wmurowane głównie w lico północne w sposób nieregularny. W południowym licu pojawiło się kilka zendrówek, które trafiły tam prawdopodobnie w wyniku przypadkowego ułożenia tego typu cegły. Do budowy muru użyto cegieł formatu: 26,8-28,9 x 12,6-13,6 x 8,8-10,4 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną, barwy żółtej przechodzącej do kremowej, z użyciem dużej ilości węgla wapnia w postaci gródek. Użyto piasku od grubo do drobnoziarnistego z niewielkim dodatkiem bardzo drobnych fragmentów cegieł.

twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z dodatkiem węgla wapnia w postaci gródek pyłu. Do zaprawy dodano piasku średnio i grubo ziarnistego.

Kamienny fundament kurtyny muru obronnego zbudowany został z otoczków układanych warstwowo, w których wyznaczyć można było cztery warstwy budowlane z czego ostatnia najwyższa wykonana została głównie z kamienia łamanego. Dała się też zauważyć pewna specyfika układania kamiennych warstw wskazując kierunek stawiania muru obronnego, od strony wschodniej na zachód. Elementem tym był lekko ukośny układ warstw kamienia w fundamencie, który wynosił do 10° opadając od wschodu w kierunku zachodnim. Powstanie ramion baszty wychodzących poza linię kurtyny muru obronnego w kierunku północnym spowodowało, iż część północna tych ramion na długości około 1,5 m posadowiona została wyżej niż pozostała część fundamentów kurtyny muru i baszty. Różnica ta wyniosła ok. 0,8 m. Na etapie warstw ułożonych z otoczków, fundament łągodnie

przechodził z kurtyny pod basztę a następnie z baszty pod kurtynę. W kolejnym etapie, gdzie przygotowywano podłoże pod partię ceglana (szlichtę budowlaną) korygowano przebieg fundamentu lica zewnętrznego i wewnętrznego, by było wyznaczone przez linię kreślonego tu okręgu w baszcie i prostej linii w kurtynie muru. Górna, ostatnia warstwa fundamentowa, ułożona została z kamienia łamanego w celu wykonania równej płaszczyzny korony fundamentu. Na odkrytym odcinku, spoina partii fundamentowej wykonana została tak, by tworzyć z użytymi kamieniami równą płaszczyznę. W niektórych miejscach, dla wyrównania korony fundamentu, użyto fragmentów cegieł i dachówek. W trakcie prac zarejestrowano, że każdorazowe ułożenie warstwy kamienia, skutkowało natychmiastowym zasypaniem wkopu wąsko-przestrzennego do poziomu układanej warstwy kamienia. W zasypie wkopu pozostawał ślad w postaci rozlanej zaprawy wapiennej na piasku. Dolna partia fundamentu, wykonana z otoczków wielkości 97 x 42; 68 x 46; 62 x 41; 92 x 43; 95 x 40; 36 x 37; 48 x 22; 37 x 21; 38 x 38 cm, w przestrzenie między tymi ogromnymi głazami, które stanowiły lica fundamentu, wrzucano drobne otoczki jak i kamień łamany z niewielką ilością fragmentów cegieł. Górna część fundamentu wykonana głównie z kamienia łamanego o wymiarach 34 x 25; 24 x 16; 37 x 17; 20 x 11; 29 x 17; 51 x 16; 30 x 9 cm; jak również drobniejszych fragmentów kamienia łamanego. Dodatkowo miejsca pomiędzy kamieniami w różnym stopniu uzupełnione były fragmentami cegieł. Kamienie w fundamencie połączone były twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z dodatkiem węgla wapnia w postaci gródek pyłu. Do zaprawy dodano piasku średnio i grubo ziarnistego. W zaprawie znalazły się niewielkie ilości drobin węgla drzewnych. Fundament muru obronnego stawiany był w wykopie wąsko-przestrzennym wykonanym w wale ziemnych na jego północnym skłonie. Wkop ten w dolnych partiach rozszerzał się pod niewielkim kątem, by w górnym części uzyskać formę kąta rozwartego.

VI) Wizualizacja reliktu:

a)

b)

c)

d)

e)

f)

g)

h)

VII) Plan reliktów

VIII) Datowanie:

Znajdujący się tu mur obronny z basztą można datować ramowo na 1 połowę XIV wieku. Technika i technologia wykonania muru obronnego nie pozwala na dokładniejsze datowanie powstania tych reliktów. Znajdujący się tu wał ziemny datować można na wiek XIII, biorąc pod uwagę stratygraficzny układ nawarstwień. Odkryty ruchomy materiał ceramiczny datujący warstwy 4 i 6 zawierał materiał datowany ramowo od XIII do XVI w. Co związane mogło być z pracami prowadzonymi murem obronnym w XVI w.

IX) Stan zachowania, uwagi:

W sektorze zniszczenia muru obronnego nastąpiły w wyniku powstania skrzydła południowo-zachodniego Pałacu Królewskiego Fryderyka Wilhelma III Hohenzollerna. W wyniku tych prac rozebrana zostaje baszta łupinowa do wysokości 119,60 m n.p.m., kurtyna muru obronnego po wschodniej stronie baszty do korony kamiennego fundamentu t.j. 118,44 m n.p.m. natomiast kurtyna muru obronnego po zachodniej stronie baszty do wysokości 119,27 m n.p.m. Pomiędzy ramiona baszty wstawiony zostaje fundament wspomnianego skrzydła pałacowego z jednoczesnym podbiciem tych ramion przez ten fundament. Baszta dodatkowo niszczone była przez dwa filary znajdujące się w obrębie pomieszczenia.

W wyniku odkryć tym rejonie powstała ekspozycja archeologiczna. Po decyzji Konserwatora DWKZ, ściana fundamentowa skrzydła pałacowego, posadowiona na reliktach muru obronnego została rozebrana a wokół odkrytych reliktów powstała komora żelbetowa, której ściany przechodziły ponad odkrytymi pozostałościami muru obronnego. Ekspozycja ukazuje basztę łupinową i kurtynę muru obronnego na długości 2,80 m.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek, Szymańska 2016a; Kastek, Mruczek 2016, s. 26-32, ryc. 5 a, c.

42) XI.D

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) **Data odkrycia:** badania archeologiczno-architektoniczne w 2015 r.

III) **Miejsce odkrycia:**

Relikty zlokalizowane zostały w obrębie fundamentów zachodniego budynku południowego skrzydła Pałacu Królewskiego; sektor XIX w opracowaniu badań archeologiczno-architektonicznych przebudowywanej ulicy Zamkowej wraz z budową wjazdu do NFM. Do opracowania tego sektora włączono, ze względu na całość rozpatrywanego założenia obronnego, część południową sektora XII w tym rejonie;

Pozostałość muru obronnego została odkryta na przestrzeni 13,80 m pod północną ścianą obwodową zachodniej części południowego skrzydła pałacowego. Mur został rozebrany do wysokości 13 warstw cegieł w najwyższym miejscu, t.j. do wysokości 119,77 m n.p.m. Ta część partii ceglanej stanowiła północną ścianę piwnic tego skrzydła pałacowego. Wykopy przy tym sektorze miały głębokość do 117,60 m n.p.m. i pozwoliły na uchwycenie kamiennej partii fundamentowej. Odkryty relikw został zidentyfikowany z dwóch stron.

IV) **Rodzaj dzieła obronnego:** XIV-wieczny mur obronny

V) **Opis odkrycia:**

W trakcie prac, w obrębie sektora XIX jak i południowej części XII, nie natrafiono na pozostałości nawarstwień wału czy też innych warstw identyfikowalnych jako średniowieczne, czy też związane z powstaniem i funkcjonowaniem obwarowań miejskich. Odkrywane nawarstwienia ziemne stanowiły materiał przemieszany, który nie można pozwolił na określenie chronologii.

Północną ścianę sektora stanowił relikw muru obronnego, na którego szczątkach posadowiony został kolejny odcinek południowego skrzydła Pałacu Królewskiego. Odkryty mur obronny, w tym miejscu, na długości 13,80 m zachował się do wysokości 13 warstw cegieł. Miał on szerokość 1,14 m w partii ceglanej i 1,40 m w partii fundamentowej. Odcinek ten do pierwszych, zidentyfikowanych strzępi, od baszty łupinowej w sektorze XVIII, miał długość 17,38 m. Ze względu na duże zniszczenia muru obronnego oraz pozostałości skrzydła pałacowego, nie udało się zidentyfikować innych strzępi wyznaczających etapy budowlane.

Strona południowa muru została mocno zniszczona przez powstałą tu piwnicę skrzydła pałacowego. Relikw ścian i sklepień piwnic zasłoniły południową partię licową muru obronnego, natomiast wykonane tu dwa okna piwniczne mocno zniszczyły mur obronny na całej jego szerokości, na łącznej długości 2,40 m. W dwóch miejscach, po południowej stronie, udało się zidentyfikować kamienny fundament muru obronnego o łącznej długości 4,80m. Lepiej zachowała się północna partia licowa muru pomimo poprowadzonych tu inwestycji związanych wybudowaniem tu dwóch studni. Zarejestrowano tu jedną warstwę z trzema otworami maczulcowymi, które były zamurowane. Znajdowały się one w 8 warstwie partii ceglanej muru obronnego. Pierwszy z tych otworów, znajdował się w odległości 8,83 m od baszty łupinowej (sektor XVIII). Kolejny, w odległości 3,17 m i ostatni – 2,73 m. Otwory te, licząc od wschodu, miały prześwit o wymiarach: 1. – 19,30 x 11,6 cm, 2. – 17,1 x 10,1 cm, 3. – 14,6 x 11,7 cm.

Ten odcinek kurtyny muru obronnego po stronie wschodniej dostawiony do baszty (sektor XVIII), zakończony został po ponad 17 metrach słabo odznaczającymi się strzępami wklęsłymi. Ze względu na zniszczenia muru nie udało się zidentyfikować strzępi w połowie tego odcinka. Na długości ponad 8 metrów w północnym licu muru, licząc od zachodnich strzępi, starannie ułożona została cegła zendrówka tworząc wzór romboidalny. Pierwsze cegły tego wzoru pojawiły się w 4 warstwie muru. Następnie w kolejnych warstwach zendrówka była rozszerzana co pół cegły (główki) i w ten sposób powstawał wspomniany wzór. Przez to, iż zachowało się tylko do 12 warstw cegieł w tym miejscu, nie można stwierdzić, czy wzór ten był kontynuowany wyżej. Prawdopodobnie na odcinku położonym bliżej baszty rozpoczęto próby układania tegoż wzoru romboidalnego. Wskazywałoby na to ułożenie cegły wozówki, które nawiązywało do odcinka, w którym wystąpił wzór, jednak jak wynika z zachowanego fragmentu muru, zapomniano o odpowiednim wpasowaniu zendrówki w ten wzór.

Cegły w murze ułożone zostały w technice *opus emplectum*, jednak środek muru wykonano dość starannie układając fragmenty cegieł w warstwach poziomych. Cegły w murze ułożone zostały w wątku jednowozówkowym czasami dwuwozówkowym. Związane było to ze specyficznym ułożeniem zendrówek tworzącym wzór romboidalny nawiązujący do stylistyki lica murów krzyżackich. W licu

tym, w niewielu miejscach, zachowała się starannie wykonana spoina z rysą. W większości spoina ta została wypłukana. Do budowy muru użyto cegieł formatu: 27,2-29,3 x 11,9-14,3 x 8,8-10,4 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z dodatkiem węgla wapnia w postaci gródek pyłu. Do zaprawy dodano piasku średnio i grubo ziarnistego.

Odkryta tu kamienny fundament zbudowany był warstwowo. Znajdowały się tu dwie warstwy kamienia. Górna warstwa wykonana została z kamienia łamanego przetykanego drobnymi fragmentami cegieł oraz dachówki. Warstwa miała wysokość do 0,35 m. Lico warstwy zostało starannie wyłożone tym kamieniem, by powstała w miarę równa powierzchnia. Dla staranniejszego wykonania lica tej partii fundamentu, zaprawą wapienną wyrównano dodatkowe nierówności. Użyto tu kamienia o wymiarach: 30 x 26; 19 x 7; 20 x 15; 28 x 12; 8 x 3; 37 x 9; 27 x 15; 30 x 14; 36 x 11 cm. Niższa, odsłonięta partia fundamentowa, wykonana została z dużych otoczków, pomiędzy którymi wrzucone zostały mniejsze otoczki, drobny kamień łamany a sporadycznie fragmenty cegieł. Warstwę ułożono z kamienia o wymiarach: 59 x 32; 36 x 14; 36 x 28; 53 x 38; 72 x 27; 60 x 33; 44 x 30; 18 x 12 cm. Do budowy kamiennego fundamentu użyto twardej zaprawy piaszczysto-wapiennej, barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek pyłu. Piasek drobno i średnioziarnisty. Duża ilość grudek węgla wapnia. Ze względu na zniszczenia nawarstwień po oby stronach muru obronnego nie zidentyfikowano wkopów budowlanych pod fundament muru obronnego.

W sektorze XIX, odkryto pozostałości zachodniej strony, południowego skrzydła pałacowego w postaci piwnic. Było to założenie dwutraktowe, dwupasmowe, którego ściana zachodnia, szczytowa, zachowała się do pełnej wysokości. Narożnik południowo-wschodnim nie był podpiwniczony. Południowa jak i północna ściana kalenicowa, założenia, były dostawione fragmentu skrzydła południowo-zachodniego, tzw. fryderycjańskiego. Północna ściana została posadowiona na rozebranym murze obronnym. W wyniku podziałów powstały dwie piwnice sklepione kolebkowo z czego, w piwnicy w narożniku północno-zachodnim znajdowała się klatka schodowa do piwnicy z parteru. Wschodnia piwnica miała szerokość 3,24 m i ciągnęła się na długości 6,17m. Zachodnia natomiast miała szerokość 6,70 m. W piwnicy zachodniej znajdował się korytarz do piwnic pawilonu zachodniego.. Obie kolebki sklepień piwnic połączone były lunetami. Kolebki założono po osi wschód – zachód, dla których północnym wezłowiec, była kamienna odsadzka fundamentu muru obronnego. Piwnice doświetlone zostały dwoma oknami wykutymi w murze obronnym, które w kolejnej fazie użytkowania zostały zamurwane cegłą maszynową na zaprawie cementowej. Otwory okienne miały szerokość po 1,10 m. Ściany obwodowe miały szerokość po 1,12 m, natomiast ściana działowa 1,05 m. Relikt ten został zbudowany z cegieł formatu XXX x XXX m połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną z użytym węglanem wapnia w postaci pylistej.

Przy północnej ścianie tego sektora odkryte zostały dwie studnie ceglane. Studnia zachodnia o średnicy zewnętrznej 186 cm i wewnętrznej 132 cm zbudowana została z cegieł formatu: 28,4 x 14,2 x 6,8; 27,4 x 14,4 x 6,9; 27,1 x 13,9 x 6,8; 27,4 x 13,8 x 6,6; 26,8 x 13,2 x 6,1; 28,0 x 14,3 x 6,7; połączonych plastyczną gliną z niewielką ilością domieszki piasku oraz wypłukanego węgla wapnia. Górna partia studni wykonana została na zaprawie cementowo-wapiennej z dodatkiem grubo ziarnistego piasku. Natomiast studnia wschodnia odkryta została fragmentarycznie. Jej wymiary przybliżone to, zewnętrzny – 1,12 m i wewnętrzny – 0,84 m. Wykonana została z cegły kształtki o wymiarach: 26,0 x 20-16 x 7,3; 26,7 x 20,5-16,8 x 7,1; 26,6 x 19,7-16,7 x 7,0 cm połączonych twardą zaprawą cementowo-wapienną z dodatkiem piasku drobno i średnio ziarnistego.

VI) Wizualizacja reliktu:

a)

b)

VII) Plan reliktów

VIII) Datowanie:

Znajdujący się tu mur obronny datować można ramowo na 1 połowę wieku XIV. Technika i technologia wykonania muru obronnego nie pozwala na dokładniejsze datowanie powstania tych reliktów.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Ze względu na to, iż odcinek muru znajdował się poza prowadzonymi inwestycjami w tym rejonie, t.j. przebudowa ulicy Zamkowej wraz z fragmentem pl. Wolności oraz powstanie Muzeum teatru w zachowanym skrzydle pałacowym, relikw ten został przykryty geowłókniną i zasypany piaskiem.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek, Szymańska 2016a.

43) XLA/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności 7a (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w 2015 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty zlokalizowane zostały w północnej, obwodowej, ścianie założenia południowego skrzydła Pałacu Królewskiego w obrębie zachowanego pawilonu zachodniego oraz budynku kuchni; Obiekt związany był z dwoma inwestycjami miejskimi. Pierwsza – zaadaptowanie reliktów południowego skrzydła pałacowego na Muzeum Teatru; druga - badania archeologiczno-architektoniczne związane z przebudową ulicy Zamkowej wraz z budową wjazdu do NFM, gdzie odkryty relikw znajdował się w sektorze XII;

W związku z zabezpieczeniem fundamentów izolacją pionową, przyszłego Muzeum Teatru, poprowadzono wykop budowlany wzdłuż północnej ściany tego budynku. Prowadzone prace pozwoliły na zidentyfikowanie kurtyny muru obronnego oraz ramion baszty łupinowej. Pozostałości muru obronnego stanowiły podstawę, fundament północnej ściany założenia pałacowego. W obrębie trzech sondaży, przy murze obronnym, zidentyfikowano nawarstwienia wału ziemnego.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny; baszta łupinowa o przekroju półkolistym.

V) Opis odkrycia:

Pod zachowanym skrzydłem pałacowym odkryto mur obronny na długości 45,23 m od opisywanego odcinka w sektorze XIX. Na odcinku tym zidentyfikowano basztę łupinową o przekroju czworobocznym oraz 2 odcinki kurtyny muru obronnego: wschodni o długości 19,08 m oraz zachodni o długości 20,06 m. Wschodni odcinek kurtyny muru obronnego zachował się do wysokości 2,60 m (t.j. 24 warstw cegieł), w tym z nienaruszonym licem północnym – 1,54 m (t.j. 14 warstw cegieł). Z ostatnich 10 warstw cegieł część licowa została skuta w wyniku założenia kamiennego cokołu w pawilonie zachodnim. Powstanie podpiwniczonego obiektu, spowodowało wykucie 3 otworów

okiennych w murze obronnym oraz poprowadzenie instalacji poważnie uszkodziło relikty muru obronnego. Odcinek zachodni zachował się do wysokości 2,16 m (t.j. 21 warstw cegieł), w tym z nienaruszonym, w pełni identyfikowalnym, licem północnym w 14 warstwach cegieł. Na tym odcinku, w relikcie, w części nad poziomem terenu, partia licowa muru obronnego była zatynkowana. W związku z tym, iż podczas prac budowlanych nie skuwano w całości tynku, tylko uzupełniano, na tym poziomie, nie udało się określić stanu zachowania partii licowej obiektu. Udało się stwierdzić istnienie wątku jednowozówkowego w murze. W obu odcinkach muru obronnego zachowały się otwory maczulcowe. Zidentyfikowano tu dwa poziomy tych otworów. Po stronie wschodniej w pierwszym poziomie zidentyfikowano 5 otworów. W miejscu gdzie powinien znajdować się prawdopodobnie 6 poprowadzono instalację gazową ze skrzydła pałacowego, przez mur obronny. Licząc od ostatniego, w poprzednim sektorze, t.j. od strony wschodniej, znajdowały się w odległościach: 1. 2,97 m, 2. 2,92 m, 3. 2,91 m, 4. 2,92 m, 5. 2,93 m. Ostatni znajdował się w odległości 4,44 m od wschodniego ramienia baszty. Otwory te miały wymiary: 1. 17,2 x 10,9 cm, 2. 15,4 x 11,5 cm, 3. 14,8 x 11,0 cm, 4. 15,5 x 11,7 cm, 5. 16,1 x 12,3 cm. Drugi poziom maczulców znajdował się w 16 warstwie muru. Na tym poziomie zachowały się otwory w liczbie sztuk 5. Pierwszy zidentyfikowany od strony wschodniej, znajdował się nad drugim otworem z warstwy niższej. Przesunięcie jego w kierunku zachodnim wynosiło zaledwie 2 cm. Kolejne znajdowały się w odległościach w kierunku zachodnim: 2. 2,48 m, 3. 3,33 m i 4. 2,91 m i ostatni - 2,65 m. Ostatni znajdował się w odległości 1,73 m od wschodniego ramienia baszty. Otwory na tym poziomie miały wymiary: 1. 18,2 x 13,3 cm, 2. 18,9 x 13,4 cm, 3. 16,5 x 14,1 cm, 4. 16,5 x 13,1 cm, 5. 13,7 x 11,8 cm. W zachodniej kurtynie muru obronnego zidentyfikowano również 2 poziomy otworów maczulcowych. Pierwszy znajdował się w 8 warstwie cegieł, natomiast kolejny w 16 warstwie. Na obu poziomach znajdowały się w liczbie po 7 otworów ułożonych w miarę równych pionach z niewielkimi odchyleniami. Licząc od zachodniego ramienia baszty, znajdowały się one kolejno w odległościach: 1. 0,51 m, 2. 2,87 m, 3. 2,94 m, 4. 2,95 m, 5. 2,92 m, 6. 2,89 m, 7. 2,42 m. W górnym poziomie odległości od baszty wynosiły następująco: 1. 0,59 m, 2. 2,87 m, 3. 2,80 m, 4. 3,03 m, 5. 2,58 m, 6. 3,03 m, 7. 2,43 m. Otwory maczulcowe tu odkryte miały wymiary: a) poziom niższy: 1. 13,4 x 13,5 cm, 2. - x 12,9 cm, 3. 15,8 x 11,8 cm, 4. 16,4 x 11,1 cm, 5. 15,6 x 11,1 cm, 6. 15,5 x 11,8 cm, 7. 16,3 x 11,6 cm; b) poziom wyższy: 1. 18,4 x – cm, 2. 19,7 x – cm, 3. 17,2 x 11,5 cm, 4. 14,3 x – cm, 5. 18,5 x – cm, 6. 18,2 x – cm, 7. 15,6 x – cm. W obu odcinkach kurtyny muru obronnego, wschodnim i zachodnim cegła ułożona została w wątku jednowozówkowym z zendrówkami. Cegła zendrówka stanowiła większość zidentyfikowanych główek w opisywanym relikcie. Zidentyfikowano poziomy etap prac budowlanych, który kończył się na wysokości 9 warstwy cegieł od poziomu fundamentu. Kolejny poziom kończył się już po 8 warstwie. Pionowych etapów budowy zidentyfikowano kilka. Przyczyną tego, była mocno zniszczona zaprawa pomiędzy cegłami, niekiedy do głębokości 3-4 cm. W kilku miejscach zachowały się odcinki niezniszczonej spoiny z rysą. Zachowała się ona fragmentarycznie na długości ok. 12,50 m po stronie wschodniej baszty oraz na długości 9,70 m na zachód od baszty ale tylko od 6 warstwy cegieł w wzniesienie. Mur zbudowano z cegieł formatu 28,1 x 10,5; 28,0 x 10,1; 28,3 x 9,3; 28,4 x 9,9; 27,8 x 9,7; 13,6 x 9,2; 13,0 x 9,5; 13,7 x 9,5; 28,1 x 9,5; 12,1 x 9,4; 12,8 x 9,8; 12,8 x 9,3; 14,1 x 9,8; 12,5 x 10,0; 27,7 x 9,7 cm (odcinek wschodni) oraz formatu 13,1 x 9,4; 28,0 x 9,6; 28,6 x 9,6; 27,8 x 9,8; 28,0 x 9,4; 13,4 x 9,5; 13,4 x 8,9; 28,5 x 9,4; 27,7 x 8,8; 26,7 x 9,5; 27,9 x 9,8; 12,6 x 8,9; 12,7 x 9,2; 28,5 x 9,4; 12,1 x 9,7; 13,1 x 9,3; 12,7 x 9,0; 27,5 x 9,5 cm (odcinek zachodni). Cegły w murze połączono twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z dużą ilością dużych grudek węgla wapnia z dodatkiem piasku drobno i średnioziarnistego oraz niewielką ilością bardzo drobnych fragmentów węgla drzewnych. Do zaprawy dodano również niewielką ilość bardzo drobnych fragmentów cegieł.

Kamienna partia fundamentowa muru obronnego odkryta została do głębokości 0,70 m a w trzech wykopach sondażowych nawet do głębokości 1,30m. Wschodni odcinek fundamentu od strzemi, przy sektorze XIX, aż do wschodniego ramienia baszty, wykonane zostało dość niestarannie. Powstała górna część fundamentu wykonana została z różnej wielkości kamienia polnego (otczaków) jak i kamienia łamanego. Przestrzenie pomiędzy tymi kamieniami wypełnione było cegłami lub ich fragmentami tak, że w licu fundamentu pojawiły się ich główki, tak by wyrównać lico fundamentu. Tylko odcinek o długości 6,30 m miał w miarę równą powierzchnię lica, natomiast na pozostałym odcinku fundamentu kamienie ułożone wystawały z lica. W miejscu gdzie fundament był nierówny, jego korona wykonana została z dużej ilości zaprawy piaszczysto-wapiennej z dodatkami w postaci bardzo drobnych fragmentów cegieł oraz niewielkich kamieni lub też wyłożona została cegłami i ich

fragmentami w ten sposób by powstała równa płaszczyzna szlichty budowlanej. Kamienie i cegły w fundamencie połączono twardą zaprawą piaszczysto-wapienna barwy żółtej z dużą ilością dużych grudek węgla-wapnia z dodatkiem piasku drobno i średnioziarnistego oraz niewielką ilością bardzo drobnych fragmentów węgla drzewnych. Do zaprawy dodano również niewielką ilość drobin ceglanych.

Wschodni i zachodni odcinek kurtyny muru obronnego połączony był basztą łupinową, której ramiona zachowały się pod relikdami zachowanego skrzydła pałacowego na szerokość kurtyny muru obronnego. Wystające ramiona w kierunku północnym, zostały częściowo skute w wyniku zagospodarowania terenu przy samym murze obronnym. Światło między ramionami baszty wynosiło 4,04 m. Uchwycone ramiona miały szerokość do ok. 1,40 m. Ramiona te sięgały w kierunku północnym na głębokość ok. 0,70 m. W zachodnim ramieniu baszty skuta została partia ceglana do wysokości 2 warstw cegieł i zrównana z licem kurtyny. Prace te nastąpiły w momencie powstania pierwszego budynku dostawionego od strony północnej do muru obronnego. Natomiast wschodnie ramię baszty zachowane do wysokości 12 warstw cegieł, posiadało skucie w postaci zaokrąglenia narożnika północno-zachodniego oraz wnęki wkućej po stronie wschodniej. Tylko w 4 warstwach cegieł można było uchwycić pełną długość ramienia wschodniego baszty. Cegły w baszcie ułożone były w zachowanym fragmencie w wątku jednowozówkowym z zachowaną, w jednym miejscu, nienaruszoną, spoiną z rysą. Mury baszty połączono twardą zaprawą piaszczysto-wapienna barwy żółtej z dużą ilością dużych grudek węgla-wapnia z dodatkiem piasku drobno i średnioziarnistego oraz niewielką ilością bardzo drobnych fragmentów węgla drzewnych. Do zaprawy dodano również niewielką ilość drobin ceglanych.

Kamienny fundament ramion baszty, w zachował się w nienaruszonym kształcie, dzięki czemu zadokumentowano relację odkrytych nawarstwień antropogenicznych, w tym wału ziemnego do muru obronnego (profil S). Zidentyfikowane nawarstwienia wewnątrz baszty ukazują długotrwałe i intensywne jej użytkowanie terenu w baszcie jak i w jej okolicy. Fragmentaryczne odkrycie reliktdów kamiennego fundamentu baszty pozwoliło stwierdzić, iż dolna jego część zachodniego ramienia stawiana była do profilu ziemnego, natomiast górna została zasypiana po wybudowaniu. Do budowy fundamentów baszty użyto kamienia polnego o wymiarach 69 x 52; 73 x 48; 35 x 18; 37 x 30; 39 x 34; 13 x 11; 24 x 15 cm. W przestrzenie między dużymi głazami wrzucany był drobny kamień łamany jak i drobne otoczaki oraz fragmenty cegieł. Wszystko połączono twardą zaprawą piaszczysto-wapienna barwy żółtej z dużą ilością dużych grudek węgla-wapnia z dodatkiem piasku drobno i średnioziarnistego oraz niewielką ilością bardzo drobnych fragmentów węgla drzewnych. Do zaprawy dodano również niewielką ilość drobin ceglanych.

Zagospodarowanie przestrzeni wokół baszty spowodowało powstanie murowanego obiektu przy niej. Można wydzielić dwie fazy budowlane.

W fazie I, zagospodarowywania terenu powstaje budynek jednotraktowy, wielopasmowy dostawiony do północnego lica muru obronnego i obejmującego pełną szerokość baszty. Obiekt był lekko zagłębiony w podłoże, jednak niepodpiwniczony. Budynek ten miał długość do 20,40 m, jak wynika z zachowanych wykutych strzępi. Od zachodniej, zachowanej ściany szczytowej, znajdowały się pozostałość ściany działowej (?) w odległości 12,70 m. Ze ściany kalenicowej zachował się odcinek muru o długości 2,85 m i znajdował się on w odległości 10,35 m od zachodniej ściany szczytowej. Znajdowało się w nim niewielkie okno schodkowe o szerokości 0,36 m. Prawdopodobnie w tym czasie wewnątrz baszty zostaje wyłożone pojedynczą warstwą cegły, której pozostałość zachowała się przy wschodnim ramieniu baszty. W tym czasie północno-zachodni narożnik wschodniego ramienia baszty zostaje skuty na długości ok. 0,20 m, a następnie skucie to zostaje otynkowane zaprawą piaszczysto wapienną barwy jasno-popielatej. Na tym zachowanym tynku pozostała gruba warstwa brudu świadcząca o długotrwałym użytkowaniu budynku. Po zachodniej stronie wschodniego ramienia baszty zachował się odcinek 0,61 m, świadczący o istnieniu posadzki ceglanej, która w tej części musiała mieć szerokość nie większą niż 1,10 m, gdyż po stronie zachodniej baszty w tym czasie odkładały się nawarstwienia poziomów użytkowych wewnątrz baszty. Część wschodnia budynku nie zachowała się w ogóle. Pozostały tylko strzępia wykute z murze obronnym ze śladami tynku. Zachowana zachodnia ściana szczytowa miała szerokość 0,42 m i odkryta została na długości 1,70 m. Nie udało się zmierzyć szerokości zachowanego fragmentu ściany kalenicowej / działowej. Relikt zbudowany został z cegieł formatu 26,5x12,7x7,2; 27,1x13,5x7,6; 13,0x7,3; 27,2x12,6x 7,0; 27,3x13,8x7,7; 27,2x7,2; 27,5x13,2x7,4; 26,8x13,2x7,2; 13,2x7,8; 13,1x7,3

cm. Użyto twardej zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasnokremowej, z użyciem węgla wapnia w postaci pylistej, bardzo duża ilość wapna pylistego, sporadyczne grudki węgla wapnia. Piasek drobno i średnio ziarnisty. Ściana budowana w szalunku drewnianym w górnej części. Cegły ułożone w wążku nieregularnym z dominacją jednowozówkowego.

W fazie II następuje przebudowa obiektu. Z fazy tej zachowała się niewielka ilość reliktyw. W miejscu przy wschodnim ramieniu baszty, na częściowo rozebranej starszej posadzce, powstaje ściana o długości 1,65 m i uchwyconej szerokości 0,46 m. W miejscu wspomnianego z fazy I fragmenty ściany kalenicowej, powstaje piwniczka o długości 2,64 m i szerokości 1,64 m. Jej ściany szczytowe miały szerokość jednej cegły. Piwniczka posiadała sklepienie oparte o mur z fazy I oraz o kurtynę muru obronnego. W fazie tej okienko piwniczne zostaje rozkute po stronie wschodniej do szerokości 0,42 m. Po wschodniej stronie, wschodniego ramienia baszty powstaje wnęka w wyniku wkucia w kurtynę muru obronnego oraz wschodniego lica ramienia baszty cegieł. Powstała w ten sposób wnęka miała wysokość 0,90 m i szerokość 0,92 m oraz głębokość ok. 0,25 m. Nie udało się zidentyfikować pełnej długości ówczesnego obiektu dostawionego do muru obronnego. W tym czasie również wymieniona zostaje również ściana szczytowa zachodnia starszego obiektu i skuta zostaje, górna partia fundamentu, północnej strony, zachodniego ramienia baszty.

W obrębie ramion baszty łupinowej, otwartej od strony miasta wykonano sondaż 2, gdzie zarejestrowano nawarstwienia:

M1) łęk konstrukcyjny północnej ściany obwodowej skrzydła pałacowego znajdującego się pod budynkiem kuchni. Łęk ten został oparty o ramiona baszty łupinowej, znajdującej się od strony południowej ściany; Od strony wschodniej arkada została posadowiona na filarze dostawionym do narożnika północno-zachodniego, istniejącego już skrzydła pałacowego, natomiast od strony zachodniej – została wkuta w partię ceglana zachodniego ramienia baszty łupinowej;

W1) zasyp wkopu wykonanego pod budowę północnego fundamentu pod ścianę kalenicową budynku kuchennego. W zasypie wkopu w poziomie górnym o barwie kremowo-żółtej znajdował się przemieszany piasek z gliną i niewielką ilością próchnicy. W niższym poziomie znajdował się przemieszany gruz ceglany z próchnicą, piaskiem;

M2) narożnik północno-zachodni południowego skrzydła pałacowego;

M3) ściana zachodnia budynku dostawionego do muru obronnego od strony północnej, miasta. Budynek ten obejmował wejście do baszty łupinowej od strony miasta i ciągnął się wzdłuż kurtyny muru obronnego w kierunku wschodnim. Dostawiony budynek miał długość 13,16 m i szerokość ok. 2 m. Podpiwniczony, jednotraktowy, dwupasmowy budynek dostawiony do muru obronnego od północnej strony miał 2 piwniczki. Wschodnia piwniczka o wewnętrznych wymiarach 2,58 x 1,64 m, przykryta była sklepieniem po osi E-W. Sklepienie oparte było na dwóch zewnętrznych gurtach, które wkute były w ścianę kurtyny muru obronnego z jednej strony a ścianę kalenicową, północną opartą o profil ziemny z drugiej strony. W ścianie północnej piwnicy znajdowało się okno piwniczne o szerokości 0,45 m, którego ościeża okienne wykonane zostały z jednej warstwy cegieł oparte o profil ziemny. Wnętrze piwniczki zostało wytynkowane. W miejscu gdzie istniał budynek, na ścianie kurtyny muru obronnego dobrze zachowała się spoina rysą. Kolejna piwniczka – zachodnia – obejmowała swym zasięgiem wewnątrz baszty łupinowej. W tej części budynku schodziło prawdopodobnie się do pomieszczeń piwnicznych z wnętrza baszty. Na wystającym z lica kurtyny muru obronnego, wschodniego ramienia baszty, zauważalne było wygładzenie powierzchni cegieł narożnika północno-zachodniego tegoż ramienia. Natomiast od strony wschodniej ramienia baszty, w ceglana część kurtyny muru wkuta została cegła ułożona prostopadłe do ściany. Powstała w ten sposób wnęka miała głębokość równą długości cegły. Wnęka ta miała wysokość 0,90 m i szerokość 0,90 m. Budynek tu istniejący wykonany został z cegieł formatu: 26,5 x 12,7 x 7,2; 27,1 x 13,5 x 7,6; 13,0 x 7,3; 27,2 x 12,6 x 7,0; 27,3 x 13,8 x 7,7; 27,2 x 7,2; 27,5 x 13,2 x 7,4; 26,8 x 13,2 x 7,2; 13,2 x 7,8; 13,1 x 7,3 cm, natomiast we wkutej wnęcie użyto cegieł formatu: 13,1 x 6,8; 13,6 x 7,8; 13,0 x 7,2; 13,3 x 6,7, 27,3 x 7,5; 12,5 x 6,8; 11,6 x 6,9; 6,7 cm połączonych twardej zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasnokremowej, z użyciem węgla wapnia w postaci pylistej z bardzo dużą ilością wapna pylistego ze sporadycznymi grudkami węgla wapnia. Użyto piasku drobno- i średnioziarnisty. Ściany zewnętrzne budowane były w szalunku drewnianym w górnej części. Cegły ułożone w wążku nieregularnym;

1) warstwa ciemnobrązowo-szarej, twardej próchnicy; pozostałość po spalonej podłodze (?);

- 2) warstwa barwy brązowo-zielonej, na którą składały się: przemieszana glina z próchnicą z grudkami zaprawy i drobnymi fragmentami gruzu ceglanego oraz węgla drzewnych;
- 3) warstwa barwy ciemnoszaro-brązowej stanowiącej przemieszana próchnicę z dużą ilością węgla drzewnych, drobnych fragmentów cegieł, niewielką ilością grudek zaprawy oraz niewielką ilością grudek przepalanej gliny i drobnych kamieni;
- 4) warstwa plastycznej, żółto-zielonej gliny z niewielką ilością grudek próchnicy z drobnymi fragmentami węgla drzewnych i gruzu ceglanego oraz niewielką ilością grudek zaprawy;
- 5) warstwa ciemnoszaro-brązowej próchnicy przemieszanej z piaskiem i grudkami plastycznej gliny z dużą ilością węgla drzewnych oraz niewielką ilością bardzo drobnych fragmentów gruzu ceglanego i zaprawy;
- 6) warstwa barwy brązowo-czerwonej z zawartością próchnicy przemieszanej z miałem ceglanym, piaskiem oraz drobnymi fragmentami cegieł i zaprawy; w spągu warstwy widoczne smugi plastycznej gliny z drobinami węglanu wapnia;
- 7) warstwa o miąższości do 4 cm, na którą się składał: miał ceglany z niewielkimi fragmentami gruzu ceglanego oraz niewielką ilością grudek zaprawy i węgla drzewnych;
- 8) warstwa piaszczysta barwy od żółtej do szarej przemieszana z próchnicą i dużą ilością węgla drzewnych oraz niewielką ilością drobin ceglanych; w stropie widoczne większe były smugi próchnicy z większą ilością węgla drzewnych świadczące o poziomie użytkowym, którego strop się nie zachował;
- 9) lekko przepiaszczona warstwa szaro-brązowej próchnicy z węglami drzewnymi oraz drobnymi fragmentami cegieł;
- 10) warstwa miału ceglanego i drobnych fragmentów gruzu ceglanego przechodząca w ciekłą smugę przy baszcie. Warstwa ta zwiększa swą miąższość od strony północnej i już w odległości ok. 1,50 m od profilu (linia lica kurtyny muru obronnego) miąższość warstwy zwiększa się do 11 cm;
- 11) warstwa barwy jasnobrązowo-żółtej, stanowiąca pozostałość nawarstwień na wale ziemnym, zawierająca próchnicę z drobinami ceglanymi i drobnymi grudkami zaprawy oraz fragmentami węgla drzewnych - poziom użytkowy wału;
- M1) zachodnie ramię czworobocznej baszty łupinowej muru obronnego odsłonięta na poziomie fundamentów. Ramię to wystawało w od lica kurtyny muru obronnego do miasta na długość ok. 1,00 m;
- W2) wkop pod zachodnie ramię czworobocznej baszty łupinowej;
- 12) słabo wyodrębniające się nawarstwienia piaszczyste wału ziemnego w profilu południowym ze względu na podłużne przecięcie wału. Dobrze widoczne pozostałości wału ziemnego zaobserwować można było w profilach wschodnim i zachodnim sondażu, gdzie wał przecięty był po osi poprzecznej. W wykopie tym wyodrębnić można było aż 7 warstwa skłonu północnego wału z różną ilością materiału próchnicznego zawartego w warstwach piaszczystych.
Sondaż wschodni miał głębokość 2,95 m, natomiast zachodni – 2,55 m. Oba sondaże miały szerokość do 1 m w partii górnej i się zwały ku dołowi. Środkowy sondaż znajdował się w obrębie ramion baszty łupinowej.
We wschodnim sondażu (1), wykonanym przy północno-wschodnim narożniku zachowanego skrzydła pałacowego zarejestrowano nawarstwienia:
 - 1) kostka brukowa - nawierzchnia;
 - 2) warstwa przemieszanego piasku, zaprawy oraz dużej ilości gruzu ceglanego;
 - 3) warstwa brązowo-szarej próchnicy przepiaszczonej z dodatkiem gruzu ceglanego, zaprawy, węgla drzewnych oraz gródek gliny;
 - 4) warstwa ciemnoszaro-brązowej próchnicy z dodatkiem gruzu ceglanego, zaprawy, węgla drzewnych, piasku oraz gródek gliny;
 - 5) szaro-brązowa warstwa składająca się dużej ilości zaprawy wapiennej (użyto wapno w postaci pylistej), gruzu ceglanego oraz przemieszanego piasku, próchnicy i gliny, z niewielką ilością węgla drzewnych;
 - 6) warstwa czarno-czarnej próchnicy z dużą ilością węgla drzewnych, gródek plastycznej gliny, niewielką ilością fragmentów gruzu ceglanego oraz niewielką ilością gródek zaprawy; warstwa ta stanowi destrukcję dwóch warstw;
 - 7) w warstwie wyróżniono dwa poziomy: a) górny - brązowa próchnica z zawartością piasku, gruzem ceglanym, zaprawą oraz węglami drzewnymi; b) dolny - jasnobrązowa próchnica z dużą

zawartością zaprawy, gruzu ceglanego oraz gródek węgla wapnia, wapna pylistego, węgla drzewnych i niewielką ilością piasku;

- 8) warstwa spalenizny zawierająca bardzo dużą ilość węgla drzewnych;
 - 9) warstwa brązowej próchnicy z dużą ilością piasku, węgla drzewnych oraz drobin ceglanych, z dużą ilością miazgi ceglanego, zaprawy, fragmentów dachówek i gruzu ceglanego;
 - 10) w warstwie wyróżniono dwa poziomy: a) górny - warstwa brązowo-szarej próchnicy z dużą ilością miazgi ceglanego, drobin ceglanych, gródek zaprawy oraz węgla drzewnych; b) dolny - warstwa brązowo-szarej próchnicy z dużą ilością piasku, drobin ceglanych, sporej ilości węgla drzewnych oraz niewielkiej ilości gródek gliny;
 - 11) warstwa spalenizny przemieszanej z próchnicą;
 - 12) warstwa próchnicy barwy od ciemnoszarej do brązowo-czerwonej, z zawartością miazgi ceglanego z uławkami gruzu ceglanego, dachówek, gródek zaprawy oraz węglami drzewnymi;
 - 13) warstwa przemieszanej brązowo-szarej próchnicy z piaskiem i dodatkiem węgla drzewnych;
 - 14) warstwa jasnokremowo-żółtego piasku z gródkami piasku ilastego z niewielką ilością grudek próchnicy;
 - 15) warstwa szarego piasku w stropowej części z dużą ilością próchnicy z popiołem, niewielką ilością fragmentów cegieł, drobnych grudek zaprawy oraz dużą ilością węgla drzewnych (poziom użytkowy);
 - 16) szaro-czarna próchnica, lekko plastyczna z dodatkiem drobnych fragmentów cegieł, grudek zaprawy i szaro-zielonej gliny z niewielką ilością węgla drzewnych;
 - 17) warstwa brązowo-szarej próchnicy z niewielką ilością miazgi ceglanego, drobnych uławków cegieł, grudek zaprawy i wapna oraz fragmentów węgla drzewnych;
 - M1) kurtyna muru obronnego odsłonięta została na poziomie 14 warstw cegieł (t.j. 1,65 m) oraz na wysokości 1,30 m partii kamiennej fundamentu muru obronnego.
 - W1) wąskoprzestrzenny wkop budowlany pod fundament kurtyny muru obronnego. W wypełnisku wkopu widoczne etapy zasypywania wkopu. Dolny poziom zawierał więcej czystego materiału piaszczysto-próchnicznego identyfikowalnego jako pochodzącego z wału ziemnego, w którym wykonany był wkop. W górnym poziomie znajdował się większa ilość próchnicy.
 - 18) zauważalne jest warstwę ułożenie elementów piaszczystych wału. Wyższy poziom zawierał piasek o różnej wielkości ziarna z dodatkiem niewielkiej ilości drobin próchnicy, natomiast niższy zawierał większą ilość materiału próchnicznego przemieszanego z piaskiem. Pomiędzy poziomami zauważyć można skon nasypów opadających od strony północnej.
- W sondażu tym zauważalny jest brak warstw identyfikowalnych w wykopach po południowej stronie muru obronnego. Jediną warstwą, która mogła by mieć kontynuację w wykopach po południowej stronie to warstwa 14. Widać, że dopiero powstanie obwarowań miejskich, to moment, powstania nawarstwień w tym rejonie. Sam zasyp wkopu wąskoprzestrzennego ukazał etapowość powstawania kamiennego fundamentu muru obronnego, którego dolna, większa część zbudowana była z dużych otoczków, natomiast górna partia wykonana była z kamienia łamanego w tej obwarowań miejskich.
- W zachodnim sondażu, wykonanym przy północno-zachodnim narożniku zachowanego skrzydła pałacowego zarejestrowano nawarstwienia:
- 1) kostka brukowa;
 - 2) podsypka cementowo-kamienna pod kostkę brukową;
 - W1) zasyp wkopu pod współczesną instalację podziemną;
 - W2) wkop współczesny związany z pracami przy skrzydle pałacowym. W zasypie przemieszany materiał zawierający dużą ilość zaprawy, drobnych fragmentów cegieł, niewielką ilość piasku i próchnicy;
 - W3 wkop stanowiący pozostałość dołu wapiennego. na dnie wkopu zalegała warstwa zaprawy wapiennej o grubości ok. 2 cm. Zasyp dołu stanowiła próchnica przemieszana z niewielką ilością pyłu ceglanego oraz piasku z dodatkiem fragmentów cegieł i grudek zaprawy oraz drobnych fragmentów węgla drzewnych;
 - 3) warstwa barwy brązowo-szarej zawierającej przemieszaną próchnicę z fragmentami gruzu i miazgi ceglanego, grudek zaprawy i piasku z dużą ilością węgla drzewnych oraz drobnego żwiru;
 - 4) warstwa złożona z zaprawy z gródkami węgla wapnia z niewielką ilością piasku i próchnicy oraz fragmentami dachówek i drobnych fragmentów gruzu ceglanego;
 - 5) warstwa żółto-zielonej gliny z gródkami węgla wapnia i drobin ceglanych o miąższości do 6 cm;

- 6) warstwa ciemnobrązowo-szarej próchnicy z drobnymi fragmentami cegieł, zaprawy, węgli drzewnych, drobnych grudek węglanu-wapnia oraz niewielką ilością miazgi ceglano-geologicznej;
- 7) warstwa brązowo-szarej próchnicy z odcieniem czerwonego z dużą zawartością gruzu ceglano-geologicznego, zaprawy, miazgi ceglano-geologicznej; warstwa budowlana (?);
- 8) warstwa żółto-szaro-zielonej plastycznej gliny z drobinami próchnicy i węgli drzewnych grubość do 1 cm;
- 9) warstwa brązowo-szarej próchnicy z dużą ilością piasku, drobnych fragmentów cegieł różnej wielkości, grudek zaprawy wapiennej, drobnych otoczków, węgli drzewnych; destrukcja budowlana lub przebudowa); w stropie warstwy większa ilość węgli drzewnych – spalone drewno;
- 10) warstwa żółto-szaro-zielonej plastycznej gliny z drobinami próchnicy i węgli drzewnych;
- 11) warstwa gruzu ceglano-geologicznego z miazgą ceglano-geologiczną oraz zaprawą wapienną i niewielką ilością piasku oraz drobnych grudek próchnicy. w warstwie tej przy murze obronnym znajdowała się duża ilość węgli drzewnych (spalona deska?);
- 12) warstwa barwy warstwy o miąższości ok. 1,5 cm piasku w stropie z większą ilością próchnicy; krótko użytkowany poziom terenu;
- 13) szaro-brązowej próchnicy z grudkami żółtego piasku przemieszanej z miazgą ceglano-geologiczną, drobinami cegieł i grudek zaprawy oraz węgli drzewnych – poziom budowlany muru obronnego (?);
- 14) warstwa piasku przemieszanego z niewielką ilością drobnych grudek próchnicy, drobin ceglanych oraz zaprawy, niewielkie drobinny węgli drzewnych, warstwa z czasu budowy partii fundamentowej muru obronnego;
- 15) warstwa zawierająca wylaną podczas budowy muru obronnego zaprawę wapienną, z dodatkiem niewielkiej ilości drobin cegieł opadająca w kierunku północnym;
- M1) kurtyna muru obronnego odsłonięta została na poziomie 14 warstw cegieł (t.j. 1,65 m) oraz na wysokości 1,30 m partii kamiennej fundamentu muru obronnego.
- W4) wąskoprzestrzenny wkop budowlany pod fundament kurtyny muru obronnego. W wypełnisku wkopu widoczne 2 etapy zasypywania. Oba poziomy zawierały materiał piaszczysty z grudkami próchnicy oraz grudkami piasku ilastego z nielicznymi grudkami piasku oraz grudkami z wytrąceniami żelazistymi. Górny poziom zasypu kończył się na wysokości korony fundamentu złożonego z dużych otoczków;
- 16) warstwa żółtych piasków z niewielką ilością drobin próchnicznych - pozostałości nawarstwień wału ziemnego;

Prowadzone prace budowlane przy północnej ścianie zachowanego założenia pałacowego o łącznej długości 54 m pozwoliły zarejestrować nawarstwienia wału ziemnego oraz odkryć na tej długości kurtynę muru obronnego znajdującego się pod murami skrzydła pałacowego. Najbardziej zniszczone były nawarstwienia zlokalizowane we wschodniej części wykopu przez prace związane z budową i funkcjonowaniem Pałacu Królewskiego (istniały tam m.in. 2 studnie). W środkowej części wykopu nawarstwienia powstałe na wale ziemnym zniszczone zostały przez budynek, który powstał po wewnętrznej stronie obwarowań murowanych a przy czworobocznej baszcie łupinowej. Był to prawdopodobnie budynek magazynowy (?) wojska pilnującego tej części murów obronnych. Dlatego też budynek ten miał połączenie z wnętrzem baszty i widoczne było długotrwałe użytkowanie jego na wygładzonych krawędziach cegieł wschodniego ramienia tej baszty. Najstarsze nawarstwienia we wnętrzu baszty jak i w zachodnim zarejestrowanym profilu, wskazują na użytkowanie, przylegającego do muru obronnego od strony miasta terenu. Ze względu na zniszczenia nawarstwień ziemnych nie można stwierdzić, jak długo funkcjonowała ta baszta w sposób otwarty. Na pewno powstanie opisanego podpiwniczego budynku, stanowił zamknięcie od miasta tej baszty. O wiele większe zmiany nastąpiły na wschód od baszty, przez co nie zachowały się najstarsze, średniowieczne (?), nawarstwienia. Sondáže, poprowadzone w tym sektorze, pozwoliły stwierdzić, iż w tej części mur obronny już w średniowieczu, nie był zasypywany ponad poziom kamiennego fundamentu, a jedynie zasypała była część zbudowana z dużych otoczków. Odkryta natomiast była część fundamentu zbudowana z kamienia łamanego. Zaobserwowano w sondażach również etapowość zasypywania wykopu pod kamienny fundament muru obronnego.

VI) Wizualizacja reliktu:

VII) Plan reliktyw

VIII) Datowanie:

Znajdujący się tu mur obronny datować można ramowo na 1 połowę XIV-wieku. Technika i technologia wykonania muru obronnego nie pozwala na dokładniejsze datowanie powstania tych reliktyw. Znajdujący się tu wał ziemny datować można na wiek XIII, biorąc pod uwagę stratygraficzny układ nawarstwień. W obrębie baszty datowane były nawarstwienia powstałe w wyniku jej użytkowania (warstwa 7), które datowane są na 2 poł. XIII/XIV w.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Wał ziemny odkryty został fragmentarycznie w przeprowadzonych trzech sondażach w tym

sektorze. Nie było go w pozostałych miejscach prowadzonych prac ziemnych. Nie wykonywano głębszych prac budowlanych, przez to nie zidentyfikowano wału na większej głębokości.

Mur obronny w tej części został mocno zniszczony w wyniku prac poprowadzonych przez wykonawców Narodowego Forum Muzyki. W wyniku prac projektantów, mur obronny został poprzecinany odwiertami *jet grouting'u*, które to instalacje mocno uszkodziły konstrukcję kurtyny muru obronnego. Duże zniszczenia powstały w wyniku dostawienia budynku od strony północnej do baszty czworobocznej oraz kurtyny muru obronnego. Wkucia po budynku oraz współczesne instalacje poprowadzone przez kurtynę muru spowodowały poważne uszkodzenia reliktu. Najgorzej zachowała się część wschodnia muru pod zachowanym skrzydłem pałacowym, gdzie znajdowały się piwnice. Dodatkowo na poziomie parteru, budując tę część skrzydła pałacowego skuto partię licową muru obronnego, zastępując ją cokołem kamiennym. Podczas prac związanych z wymianą tej partii cokołowej, ukazał się w głębi mur obronny na wysokości XXX m.

W trakcie prowadzonych prac budowlanych północna partia licowa muru obronnego została zabezpieczona folią kubełkową i zasypiana.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek, Szymańska 2016a.

44) XI A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2014 - 2016

III) Miejsce odkrycia: Relikty zlokalizowane zostały na terenie piwnic zachodniego arkadowego pawilonu oraz klatki schodowej do piwnicy zlokalizowanej w budynku kuchni Pałacu Królewskiego; relikty obwarowań odkryte zostały w 3 piwnicach i klatce schodowej;

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny - baszta łupinowa o przekroju czworobocznym.

V) Opis odkrycia:

W trzech piwnicach zlokalizowane zostały relikty muru obronnego w postaci ławy fundamentowej oraz partii ceglanej muru. W klatce schodowej do piwnicy oraz w północno- zachodnim narożniku zachodniej piwnicy zidentyfikowane zostały relikty baszty łupinowej, czworobocznej w postaci dolnej, kamiennej, partii fundamentowej. We wszystkich piwnicach pod ceglana posadzką odkrywano zostały relikty wału ziemnego podczas wykonywanych wykopów pod instalacje kanalizacyjną Najlepiej się on zachował w piwnicy wschodniej i środkowej, natomiast w piwnicy zachodniej i w klatce schodowej był on zniszczony przez instalacje z czasów powstania skrzydła pałacowego. Większość wykopów przecinała nasyp wału podłużnie. Poprzeczne przecięcie wału miało miejsce w piwnicy wschodniej na odcinku 3,05 m, w zachodniej na łącznym odcinku 5,30 m i w klatce schodowej uchwycony został na odcinku 0,30 m przy południowym licu baszty czworobocznej. Od strony wschodniej poprowadzony wykop równoległy do przebiegu wału miał długość 11,20 m. Poprowadzone wykopu o głębokości do 1,20 m pozwoliły zidentyfikować wał, który miał tu wysokość do 0,82 m. W piwnicy zachodniej zidentyfikowano fragment skłonu południowego wału. Zachował się on na długości 1,82 m. Po stronie południowej nawarstwienia piaszczyste nie miały równie wyraźnego ułożenia, co warstwy wału na skłonie północnym. Układ uchwyconych nawarstwień w skłonie południowym był zakłócony. Zakłócenia wskazują na to, iż po tych warstwach piaszczystych chodzono, przez co nastąpiło ich przemieszanie.

W wykopach poprowadzonych w piwnicach zarejestrowano układ nawarstwień:

- 1) żółty piasek calcowy;
- 2) humus pierwotny – ziemia bielkowa;
- 3) warstwa gleby pierwotnej zawierającej niewielką ilość grudek i smug piasku w spągu poziomym natomiast w stropie dominował żółty piasek z niewielką ilością grudek próchnicy. W momencie usypywania materiału w to miejsce, warstwa ta zawierała w sobie dużą ilość wody;
- 4) warstwa żółtego piasku przemieszanego z grudkami ziemi bielkowej; w spągu warstwy większa ilość żółtego piasku;
- 5) żwirki i piaski z dużą ilością grudek gliny oraz niewielką ilością grudek ziemi bielkowej widoczne duże grudy (5-10 cm) ziemi bielkowej – pierwsza warstwa wału;

6) warstwa żółtego piasku z dodatkiem niewielkiej ilości brązowej próchnicy w postaci smużek oraz niewielkich grudek – element nawarstwień piaszczystych wału faszynowego, którego świadectwem są negatywy po tej faszynie (brązowa próchnica); widoczne w profilach etapowe usypywanie wału ziemnego co przejawiało się w różnicy materiału piaszczystego sypanego na wał; W piaszczystej warstwie 6e, znajdowała się niewielka ilość przemieszanej próchnicy świadczącej o wybieraniu materiału, na którym zaczął odkładać się materiał próchniczny;

W1) wkop pod basztę łupinową czworoboczną. Wkop zarejestrowany przy wschodnim licu wschodniego ramienia baszty;

M1) ława fundamentowa baszty łupinowej czworobocznej;

M2) obmurowana partia fundamentowa wnętrza baszty łupinowej;

W1) wkopy pod fundamenty ściany piwnic południowego skrzydła pałacowego;

M3) fundamenty ściany piwnic południowego skrzydła pałacowego;

7) dwa doły na wapno w obrębie obecnej klatki schodowej. Jeden wewnątrz baszty łupinowej, drugi - przy południowej ścianie tego pomieszczenia;

8) posadzka ceglana w piwnicach;

M4) studzienka kanalizacyjna;

9) posadzka cementowa.

Nawarstwienia wału ziemnego, odkrywane były do wysokości 1,82 m n.p.m., Zarejestrowany układ nawarstwień wskazuje na w miarę równe usypywanie wału ziemnego na dłuższych jego odcinkach. W warstwach piaszczystych zauważalne były grudki próchniczne świadczące o zabezpieczeniu tych nasypów faszyną.

W piwnicach odkrywane były pozostałości muru miejskiego, które w części zostały zasłonięte przez powstałe w tym miejscu piwnice skrzydła pałacowego.

Piwnica I. Piwnica o wymiarach 4,75 x 7,02 m przykryta była sklepieniem kolebkowym ułożonym po osi północ – południe. Sklepienie to wsparte było na ścianach: wschodniej i zachodniej. Po stronie północnej i południowej piwnicy umieszczono po dwie lunety w kierunku wschodnim i zachodnim. Lunety po stronie południowej piwnicy, zakończone były ślepo. Znajdowały się tu też dwa okna umieszczone po skosie piwnicy. W ścianie południowej – znajdowało się w narożniku południowo-zachodnim, natomiast w ścianie północnej – zostało wykute w murze obronny m w narożniku północno-wschodnim piwnicy. Nie zidentyfikowano szerokości okna w ścianie północnej piwnicy, gdyż w jednej z faz przebudowy skrzydła pałacowego okno zostało zasłonięte półfilarem przez co został ślad okna o szerokości 030 m. Dzięki założeniu sklepienia po osi północ – południe, nie zasłonięto partii ceglanej muru obronnego do wysokości 1,50 m, t.j. do wysokości 14 warstw cegieł, a głębsze piwnice, pozwoliły odkryć kamienny fundament na wysokości 0,95 m. W kamiennej partii fundamentowej odkrytej na długości 3,86 m, zidentyfikowano warstwę ułożoną z kamienia polnego oraz kamienia łamanego w górnej części. Użyto tu otoczków o wymiarach: 67 x 23, 36 x 28, 42 x 27, 29 x 22 cm i kamienia łamanego: 38 x 17, 19 x 13, 18 x 7, 13 x 6, 39 x 9 cm. W dolnej warstwie użyto otoczków o wymiarach: 78 x 38, 43 x 35, 62 x 34 cm. Dolna partia odsłoniętego kamiennego fundamentu, zbudowana z dużych otoczków, wysunięta była w kierunku południowym o ok. 0,20 m w stosunku do lica w górnej części. Ciągnęło się ono na odcinku ok. 3,0 m od zachodniej ściany. Był to jeden z etapów stawiania fundamentu muru obronnego. Układ kamieni wskazuje na stawianie fundamentu od strony wschodniej w kierunku zachodnim. Kamienie poprzetykano drobnymi otoczkami i fragmentami cegieł. Korona fundamentu, na której przygotowana była szlichta budowlana, została starannie wykończona i wyrównana przy pomocy drobnego kamienia łamanego i cegieł. W partii ceglanej odkrytej na długości do 3,37 m zachowało się nienaruszone południowe lico muru obronnego. W licu tym, cegła ułożona została w wątku jednowozówkowym z zendrówkami. Cegła zendrówka ułożona została w sposób nieregularny. W 8 warstwie cegieł, od poziomu fundamentu, zidentyfikowano zamurowany otwór maczulcowy o wymiarach 16,0 x 11,4 cm, który znajdował się w odległości 1,30 m od ściany zachodniej. W przestrzeniach pomiędzy cegłami zachowała się nienaruszona spoina z rysą na całej długości odkrytego muru. Do budowy użyto cegieł formatu (druga od szlichty w górę): 14,4 x 9,4; 28,5 x 9,6; 13,6 x 9,5; 28,2 x 9,7; 14,0 x 10,0; 27,1 x 9,1; 13,4 x 10,0; 27,4 x 9,6; 12,5 x 9,1(z); 28,3 x 9,7; 13,2 x 9,6; 28,0 x 9,3; 13,5 x 9,2; 27,5 x 9,8; 12,9 x 9,1; 28,0 x 9,3; 13,5 x 8,8; 27,2 x 9,9; (7)27,9 x 9,6; 13,4 x 9,4; 26,4 x 9,5; 12,8 x 9,6 cm. Całość połączona została twardą zaprawą piaszczysto-wapienna barwy żółtej z dużą ilością dużych grudek węgla-wapnia z dodatkiem piasku drobno i średnioziarnistego oraz niewielką ilością bardzo drobnych fragmentów węgla drzewnych. Do zaprawy

dodano również niewielką ilość bardzo drobnych fragmentów cegieł.

Piwnica II - Piwnica o wymiarach 5,72 x 6,57 m przykryta była dwoma sklepieniami kolebkowymi ułożonym po osi wschód - zachód. Sklepienia to wsparte były w środku piwnicy na pojedynczym filarze z gurtami. Po południowej stronie piwnicy sklepienie oparte było o nową ścianę fundamentową skrzydła pałacowego, natomiast sklepienie północne oparte zostało o odsadzkę istniejącą w murze obronnym, w postaci kamiennej ławy fundamentowej. Takie ułożenie północnego sklepienia w tej piwnicy spowodowało całkowite zasłonięcie partii ceglanej muru obronnego. W piwnicy tej znalazły się również trzy okna piwniczne. Dwa w ścianie południowej, trzecie zaś – w ścianie północnej, wykute w murze obronnym, w narożniku północno-wschodnim piwnicy. Wykucie pod okno miało szerokość 1,23 m. Takie założenie sklepienia, pozwoliło na zidentyfikowanie jedynie kamiennego fundamentu na wysokości 0,95 m oraz na długości 5,74 m. W dolnej warstwie użyto otoczków o rozmiarach do 75 x 35 cm poprzątkanych drobnymi otoczkami i fragmentami cegieł. W wyższej warstwie, stanowiącej koronę fundamentu, zastosowano materiał z kamienia łamanego i otoczków o wymiarach do 49 x 29 cm poprzątkanego mniejszymi otoczkami i fragmentami cegieł. Korona fundamentu, na której przygotowana była szlichta budowlana, została starannie wykończona i wyrównana przy pomocy drobnego kamienia łamanego i cegieł. Zachodni odcinek o długości do 1,05 m został wykonany starannie, t.j. na całej wysokości odkrytego fundamentu kamienie zostały równo zlicowane. Znajdował się tu kolejny z etapów budowlanych fundamentu. Całość połączona została twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z dużą ilością dużych grudek węglanu-wapnia z dodatkiem piasku drobno i średnioziarnistego oraz niewielką ilością bardzo drobnych fragmentów węgla drzewnych. Do zaprawy dodano również niewielką ilość bardzo drobnych fragmentów cegieł.

Piwnica III - Piwnica o wymiarach 5,23 x 7,09 przykryta była sklepieniem kolebkowym ułożonym po osi północ – południe. Sklepienie wsparte było na ścianach: zachodniej (obwodowej) i wschodniej (działowej). Po stronie północnej dwie lunety w kierunku wschodnim i zachodnim w których znajdowało się przejście pomiędzy piwnicami. Znajdowały się tu dwa okna umieszczone po skosie piwnicy. W ścianie południowej – znajdowało się w narożniku południowo-zachodnim, natomiast w ścianie północnej – zostało wykute w murze obronny m w narożniku północno-wschodnim piwnicy. Wykucie pod okno miało szerokość 1,41 m. Dzięki założeniu sklepienia po osi północ – południe, nie zasłonięto partii ceglanej muru obronnego do wysokości 1,37 m, t.j. do wysokości 12 warstw cegieł, a głębsze piwnice, pozwoliły odkryć kamienny fundament na wysokości 0,98 m. Oprócz kurtyny muru obronnego, w piwnicy tej odkryty został fragment baszty łupinowej czworobocznej w postaci fragmentu ławy fundamentowej wschodniego ramienia. W licu muru obronnego widoczne było skucie partii ceglanej tegoż ramienia baszty. Z fundamentu zachowała się jedynie jedna warstwa kamienia zachowana pod posadzką piwnicy. Powyżej posadzki ramię wschodnie baszty na całej wysokości zostało skute i zlicowane z kurtyną muru po stronie wschodniej. Ściana zachodnia piwnicy posadowiona została po wewnętrznej stronie baszty, już poza wschodnią ścianą baszty. Uchwycona ława fundamentowa miała szerokość ok. 1,60 m. W kamiennej partii fundamentowej odkrytej na długości 3,64 m, zidentyfikowano warstwę ułożoną z kamienia polnego oraz kamienia łamanego w górnej części oraz z samych otoczków w warstwie dolnej. Użyto tu otoczków o wymiarach do 62 x 33 cm i kamienia łamanego o wymiarach do 45 x 26 cm. Odkryte kamienie w partii fundamentowej miały równo ułożone lico. Kamienie w fundamencie poprzątkano drobnymi otoczkami i fragmentami cegieł. Korona fundamentu, na której przygotowana była szlichta budowlana, została starannie wykończona i wyrównana przy pomocy drobnego kamienia łamanego oraz cegieł. W partii ceglanej odkrytej na długości do 2,28 m zachowało się nienaruszone południowe lico muru obronnego. W licu tym, cegła ułożona została w wątku jednowozówkowym z zendrówkami sporadycznie występującymi. Cegła zendrówka ułożona została w sposób nieregularny. Pojawiły się też cegły zendrówki ułożone w licu jako wozówki. W 8 warstwie cegieł, od poziomu fundamentu, zidentyfikowano zamurowany otwór maczulcowy o wymiarach 17,4 x 11,9 cm, który znajdował się w odległości 0,68 m od ściany wschodniej baszty. Z zachowanego styku baszty łupinowej i kurtyny muru obronnego można stwierdzić, iż najpierw stawiany był mur a następnie baszta. Częściowo stawiana na styk do muru a częściowo przewiązana z murem. W przestrzeniach pomiędzy ceglami nie zachowała się spoina z rysą, która została zniszczona w wyniku prac budowlanych. Do budowy użyto cegieł formatu (druga od szlichty w górę): 14,4 x 9,4; 28,5 x 9,6; 13,6 x 9,5; 28,2 x 9,7; 14,0 x 10,0; 27,1 x 9,1; 13,4 x 10,0; 27,4 x 9,6; 12,5 x 9,1(z); 28,3 x 9,7; 13,2 x 9,6; 28,0 x 9,3; 13,5 x 9,2; 27,5 x 9,8; 12,9 x 9,1; 28,0 x 9,3; 13,5 x 8,8; 27,2 x 9,9; (7)27,9 x 9,6; 13,4 x 9,4; 26,4 x 9,5; 12,8 x 9,6 cm. Całość połączona została twardą

zaprawą piaszczysto-wapienna barwy żółtej z dużą ilością dużych grudek węgla wapnia z dodatkiem piasku drobno i średnioziarnistego oraz niewielką ilością bardzo drobnych fragmentów węgla drzewnych. Do zaprawy dodano również niewielką ilość bardzo drobnych fragmentów cegieł. Fundament stawiany był w wykopie wąsko przestrzennym.

Piwnica IV (klatka schodowa). Piwnica ta powstała we wschodniej części budynku kuchennego skrzydła pałacowego. W piwnicy o wymiarach 3,10 x 7,45 m znajdowała się klatka schodowa na parter, która zajmowała 4 m południowej przestrzeni tego pomieszczenia. Piwnica przykryta była sklepieniem kolebkowym o przebiegu po osi północ – południe. Sklepienie to posadowione było na przygotowanej odsadce z nadwieszą na ścianie tarczowej. Na zachowanym kamiennym fundamencie ramienia baszty, po jej rozebraniu, powstała zachodnia ściana piwnicy budynku kuchennego, w którego ścianie znalazło się kilka dużych otoczków z fundamentu muru obronnego.

Wnętrze baszty zostało obmurowane ścianką ceglana o grubości do 0,28 m. Powstała komora o wymiarach 1,97 x 1,42 m, na ściankach której pozostała warstwa wapna gaszonego. W ścianach cegły ułożone były w wątku blokowy z niewielkimi zakłóceniami wynikającymi z nierówności kamiennego fundamentu. Do budowy komory użyto cegieł formatu 11,7 x 8,2; 26,2 x 12,5 x 7,9; 28,4 x 7,5; 28,0 x 7,4; 27,5 x 7,2 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasnożółtej z użytym węglanem wapnia w postaci pylistej. Była to inwestycja związana z jedną z przebudów Pałacu Królewskiego lub też z istnieniem zabudowy dostawionej do muru obronnego od strony północnej. Mogła to być piwniczka związana z tą zabudową. W narożniku północno-wschodnim w wieku XX powstaje studzienka kanalizacyjna o wewnętrznych wymiarach 0,75 x 0,60 m o ściankach o grubości do 11 cm. Studzienka wykonana została z cegieł mechanicznej połączonej zaprawą cementową. Studzienka była lekko wkuta w pozostałości wschodniej ściany obudowującej wnętrze baszty.

W piwnicy tej znalazła się większość odkrytego fundamentu czworobocznej baszty łupinowej. Zidentyfikowano tu południowe czoło baszty oraz fragment wschodniego lica zachodniego ramienia baszty. Baszta ta zachowała się do wysokości dwóch najniższych warstw fundamentu. Wyższa partia fundamentowa zachowała się w zachodnim ramieniu, gdzie zachowało się do trzech warstw kamiennych wykonanych z dużych otoczków. Nie zachowała się partia najwyższa fundamentu. Fundament muru obronnego zbudowany jest z otoczków oraz kamienia łamanego o wymiarach do 75 x 48; 34 x 20; 48 x 43 cm oraz kamieni o mniejszych wymiarach, połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej, z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Użyto piasku średnio- i drobnoziarnistego. Znajdowała się w zaprawie niewielka ilość drobin węgla drzewnych. W zaprawie znajdowało się sporo drobnych fragmentów cegieł jako wypełniacza pomiędzy kamieniami. Fundament stawiany był w wykopie wąsko przestrzennym.

Prowadzone prace w obrębie piwnic zachowanego skrzydła pałacowego pozwoliły zidentyfikować pozostałości wału ziemnego, w jego środkowej części, uzyskując przekrój przez skłon północny i południowy. Wał ten zachował się do maksymalnej wysokości 0,65 m. W piwnicy III i IV (klatka schodowa), stwierdzona została stratygrafia odkrywanych miejskich relikwów obronnych, t.j. wał ziemny i wkopana w niego baszta łupinowa. Strop gleby pierwotnej znajdował się tu na wysokości 116,90 m n.p.m.

VI) Wizualizacja reliktu:

a)

b)

c)

d)

e)

VII) Plan reliktyw

VIII) Datowanie:

Znajdujący się tu mur obronny datować można ramowo na 1 połowę XIV wieku. Technika i technologia wykonania muru obronnego nie pozwala dokładniejsze datowanie powstania tych reliktyw. Znajdujący się tu wał ziemny datować można na wiek XIII, biorąc pod uwagę stratygraficzny układ nawarstwień. Brak ruchomego materiału archeologicznego nie pozwala na dokładniejsze określenie powstania obwarowań.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Wał ziemny odkrywany fragmentarycznie w prowadzonych wykopach kanalizacyjnych zachował się w nienaruszonej formie. Z odkryć dokonanych tu, można wnioskować, iż wykop wąsko przestrzenny pod południową ścianę skrzydła pałacowego poprowadzony została po południowym zboczu wału ziemnego i północnym stoku fosy, co udało się stwierdzić w piwnicy trzeciej. Pod posadzkami, poza poprowadzonymi wykopami zachowały się dalsze pozostałości tegoż wału ziemnego.

W piwnicach pałacowych mur obronny został zniszczony w wyniku prac zabudowania tego obszaru i powstania skrzydła pałacowego. Poprzez mur poprowadzono trzy duże okna piwniczne oraz wiele otworów instalacyjnych, które dodatkowo niszczyły obiekt. Najbardziej, z odkrytego czternastowiecznego dzieła obronnego, zniszczona została baszta łupinowa. Nałożyły się tu dwie fazy budowlane południowego skrzydła pałacowego. Pierwszą z nich było powstanie zachodniej ściany szczytowej zachowanego pawilonu zachodniego, który niszczył wschodnią część baszty. W kolejnym etapie rozbudowy skrzydła południowego o budynek kuchni, zniszczeniu, rozebraniu baszty, doszło w jej części zachodniej. W wyniku tych prac zachował się niewielki fragment ławy fundamentowej baszty pod posadzką oraz pod ścianą zachodnią klatki schodowej.

W wyniku przeprowadzonych prac budowlanych a następnie konserwatorskich odkryte relikty muru obronnego zostały oczyszczone przez starsze pozostałości tynków a następnie całość została pobielona wapnem. Tylko niewielki fragment ściany we wschodniej piwnicy został pozostawiony w swojej naturalnej formie z widoczną, niezniszczoną spoiną z rysą.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek, Szymańska 2016.

45) XLA

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności 7a (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w 2014 r.

III) Miejsce odkrycia: Relikty zlokalizowane zostały na terenie parteru budynku kuchni Pałacu Królewskiego; relikty odkryto podczas wykonywania wykopu pod windę we wschodnim pomieszczeniu budynku kuchni.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy

V) Opis odkrycia:

W prowadzonym wykopie pod przyszłą windę w pomieszczeniach pałacowych wykonano wykop o wymiarach 4,00 x 3,00 i głębokości do 4,25 m. Odkryte zostały nawarstwienia:

- 1) żółty piasek calcowy;
- 2) humus pierwotny – ziemia bielkowa;
- 3) warstwa gleby pierwotnej zawierającej niewielką ilość grudek i smug piasku w spągu poziomu natomiast w stropie dominował żółty piasek z niewielką ilością grudek próchnicy. W momencie usypywania materiału w to miejsce, warstwa ta zawierała w sobie dużą ilość wody;
- 4) cienka warstwa ciemnoszarej próchnicy z wyraźnie wyodrębnioną krawędzią w stropie. Był to poziom użytkowy powstały po zaprzestaniu usypywania wały na dłuższy okres czasu co spowodowało wytworzenie się warstwy próchnicznej. W nienaruszonym stanie warstwa zachowała się na skłonie północnym w jego dolnej części. Na szczycie nasypów próchnica zniknęła w wyniku późniejszych prac budowlanych, sypania kolejnych warstw wału;
- 5) warstwa żółtego piasku przemieszanego z grudkami ziemi bielkowej; w spągu warstwy większa ilość żółtego piasku;
- 6) żwirki i piaski z dużą ilością grudek gliny oraz niewielką ilością grudek ziemi bielkowej widoczne duże grudy (5-10 cm) ziemi bielkowej – pierwsza warstwa wału;
- 7) warstwa żółtego piasku z dodatkiem niewielkiej ilości brązowej próchnicy w postaci smużek oraz niewielkich grudek – element nawarstwień piaszczystych wału faszynowego, którego świadectwem są negatywy po tej faszynie (brązowa próchnica); widoczne w profilach etapowe usypywanie wału ziemnego co przejawiało się w różnicy materiału piaszczystego sypanego na wał; Pomiedzy warstwą 7c a 7de pojawiła się smużka szarej próchnicy, mogąca świadczyć o dłuższym postoju podczas prac budowlanych, co spowodowało wykształcenie się cienkiej warstwy zawierającej próchnicę. Ponadto warstwa 7d, piaszczysta, zawierała niewielką ilość przemieszanej próchnicy poświadczającej wybieranie materiału na którym zaczął odkładać się materiał próchniczny;
- 8) zniszczona warstwa szaro-brązowej próchnicy zawierającej drobne fragmenty cegieł oraz grudek zaprawy i węgli drzewnych. W stropie warstwy widoczne zakłócenia wskazujące na intensywne użytkowanie terenu. Pozostałość poziomu użytkowego na wale ziemnym po pracach budowlanych związanych prawdopodobnie z budową muru obronnego;

M1) zachodnie lico kamiennego fundamentu ramienia baszty łupinowej. Zachowało się tu do dwóch

warstw kamiennych. Narożnik południowo-zachodni baszty został zniszczony, rozebrany w wyniku stawiania ściany wschodnie wykopu (M2).

- 9) warstwa żółtego piasku i grudek piasku ilastego z niewielkimi grudkami brązowo-czarnej próchnicy oraz dodatkiem grudek zaprawy, drobin ceglanych oraz węgla drzewnych. Warstwa ta stanowi świadectwo prac budowlanych prowadzonych w tym miejscu, być może jest to materiał wydobyty w trakcie wykonywania wkopu wąsko przestrzennego pod fundament muru obronnego. W stropie warstwy widoczna wyraźna linia użytkowania terenu przez pewien okres czasu w postaci odłożonej cienkiej warstwy próchnicznej;
- 10) warstwa żółtego piasku z drobnymi grudkami zaprawy;
- W1) wkop wykonany z poziomu warstwy 10 – przemieszana szaro-brązowa próchnica z piaskami oraz drobnymi fragmentami węgla drzewnych;
- 11) warstwa szaro-czarnej próchnicy z dużą ilością drobnych fragmentów cegieł oraz grudek zaprawy, węgla drzewnych. Warstwa jaśniejsza w spągu w stosunku do stropu. W stropie widoczna wyraźna linia użytkowania tej warstwy w postaci wykształconej warstewki próchnicznej;
- 12) warstwa przemieszanej szaro-brązowej próchnicy z różnej wielkości piaskiem z niewielką ilością grudek próchnicy z niewielką ilością fragmentów cegieł oraz grudek zaprawy i węgla drzewnych. Układ materiału zawartego w warstwie, jego struktura, wskazuje na możliwość jego pochodzenia jako materiału wydobytego z fosy;
- W2) wkop wykonany z poziomu warstwy 12 – zawiera przemieszany materiał różnych piasków z próchnicą również w grudkach z dodatkiem niewielkiej ilości niewielkich fragmentów cegieł i grudek zaprawy oraz niewielkich fragmentów węgla drzewnych;
- 13) warstwa przemieszanych dużych grudek brązowo-szarej próchnicy, żółtej gliny i jasnożółtego piasku ilastego; W spągu warstwy wystąpiła większa ilość dużych grudek odłożonego materiału;
- 14) warstwa szaro-czarnej próchnicy – warstwa użytkowa terenu do czasu budowy tej części Pałacu; w południowej części profilu z dużą ilością węgla drzewnych;
- 15) warstwa zaprawy z miałem ceglonym związana z budową części kuchennej południowego skrzydła pałacowego;
- 16) przemieszany materiał gruzowo-próchniczny związany z budową zachodniej części południowego skrzydła Pałacu – kuchni;
- W3) wkop wąsko przestrzenny pod relikty muru M2 zawierający przemieszany materiał z opisanych wyżej warstw;
- M2) fundament wschodniej ściany działowej fundamentu budynku kuchni południowego skrzydła Pałacu Królewskiego. W dolnej partii fundamentowej wybudowany z cegieł wtórnie użytych z rozebranej baszty łupinowej połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci pylistej. Do partii fundamentowej użyto też kamieni polnych, wybranych z fundamentu tej baszty. Wykonana ława fundamentowa podbijała zachowaną część kamiennego fundamentu baszty do wysokości drugiej warstwy kamienia;
- W4) wkop wąsko przestrzenny zawierający gruz ceglany z niewielką ilością szarej próchnicy. Wkop pod mur M3;
- M3) fundament wzmacniający wschodnią ścianę działową fundamentu budynku kuchennego południowego skrzydła Pałacu; W ścianie tego relikty znajdowały się duże otoczaki, które były wydobyte z rozebranej baszty czworobocznej muru obronnego; Użyto tu również wtórnie cegły ze wspomnianej baszty. Ściana ta posadowiona została dokładnie na linii przebiegu zachodniego ramienia baszty łupinowej;
- W5) wkop prostopadłościenny pod instalacje (?);
- 17) przemieszany materiał gruzowo-próchniczny związany z wykonaniem podłoża pod posadzkę ceglana;
- 18) ceglana posadzka pałacowa z wierzchnią wylewką cementową.

Poprowadzony wykop budowlany pozwolił na zidentyfikowanie etapów budowy wału ziemnego, jednak nie pozwolił na skorelowanie odkrytego wału ziemnego z odkrytym reliktem muru obronnego znajdującym się w odległości ok. 2,0 m od tegoż wykopu. Zarejestrowany strop gleby pierwotnej, bielicowej, znajdował się na wysokości 116,50 m n.p.m. Jak wynika z przekroju poprzecznego nasypu ziemnego, w części pod tzw. poduszką wału (warstwa 6) znajdował się nasyp piaszczysty ze smużkami i grudkami próchnicy (warstwa 5) jak i warstwa z odłożoną próchnicą (warstwa 4). Wnioskować

można, iż w pewnym momencie po wykonaniu odcinka nasypu ziemnego nastąpiła dłuższa przerwa, po której rozpoczęto kontynuowanie budowy wału ziemnego. Zidentyfikowane zostały 3 etapy budowy wału ziemnego. Pierwszy etap zakończył się w momencie wyrównania podłoża i zebrania luźnego oraz mokrego materiału w miejsce początku usypywania wału ziemnego. Kolejny, drugi, etap prac zakończył się po usypaniu nasypów piaszczystych o miąższości prawie 0,80 m. W stropach tych etapów zauważalna była cienka warstwa próchnicy świadcząca o dłuższym postoju w pracach budowlanych, co pozwoliło na wykształcenie się tej warstwy próchnicy. Ostatni z etapów kończył się warstwą budowlaną na poziomie 1,71 m od podstawy wału. W poszczególnych etapach prac ziemnych zauważalne były piaszczyste poziomy usypywania wału, w ilości 11 warstw. W nawarstwieniach piaszczystych wału pojawiła się większa ilość grudek i smug próchnicznych świadczących istnieniu faszyny w postaci gałęzi, konarów drzew, które do naszych czasów zachowały się w tej postaci. Warstwy skłonu północnego wału, w tym miejscu, układały się pod kątem do 28°. Pomiędzy nasypem wału a warstwą 13, znajdowały się dwa główne poziomy użytkowe, t.j. nad warstwami 9 i 11. W obu przypadkach, w warstwach nasypanych znajdowała się duża ilość fragmentów cegieł oraz grudek zaprawy, co świadczy o prowadzonych pracach budowlanych przy murze obronnym. Niższy poziom budowlany (warstwy 8 i 9), można powiązać okresem pomiędzy powstaniem wału ziemnego a wybudowaniem muru obronnego. Natomiast warstwę 11 wiązać należałoby z pracami budowlanymi związanymi przy murze obronnym, być może naprawa. Znajdowała się tu duża ilość drobnych fragmentów cegieł i zaprawy oraz fragmentów dachówki karpiówki.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Wał ziemny. Profil S. Poziom dolny.

b) Wał ziemny. Profil W. Poziom dolny.

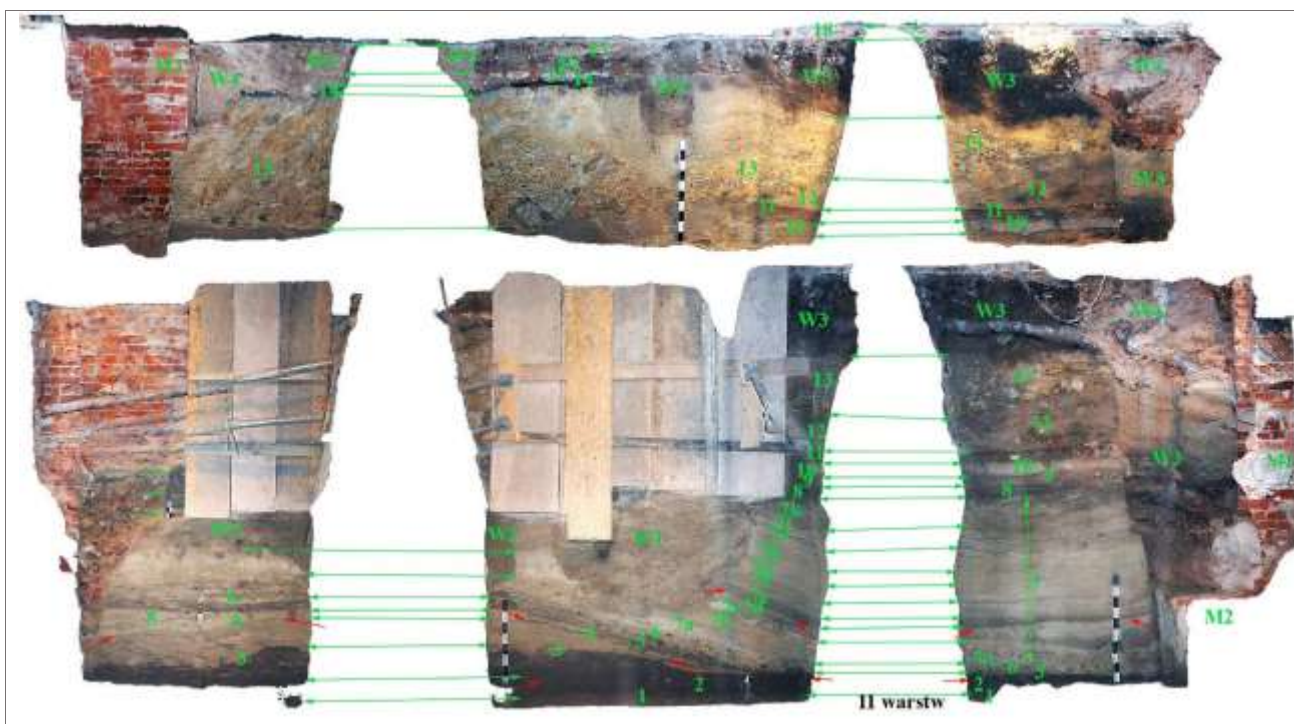
c) Profil S. Poziom dolny.

d) Profil W. Poziom dolny.

e) Profil N. Poziom dolny.

f) Wał ziemny. Poziomy eksploracji z numeracją warstw.

VII) Plan reliktów

VIII) Datowanie:

W trakcie prac nie zidentyfikowano materiału ruchomego mogącego datować powstanie i funkcjonowanie wału.

IX) Stan zachowania, uwagi:

W miejscu, gdzie została poprowadzona inwestycja związana z budową szybu windowego, nawarstwienia wału zostały zniszczone. Można wnioskować, iż pod pozostałą częścią budynku kuchennego skrzydła pałacowego, zachowały się nasypy wału ziemnego, gdyż budynek ten nie był podpiwniczony.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek, Szymańska 2016.

46) XLD

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności 7a (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2014 - 2016

III) Miejsce odkrycia: Relikty zlokalizowane zostały na poziomie parteru budynku kuchni Pałacu Królewskiego; znajdowały się one pod północną ścianą obwodową budynku; Odkrycie obejmowało 4 pomieszczenia parteru budynku;

IV) Rodzaj dzieła obronnego: XIV-wieczny mur obronny

V) Opis odkrycia:

Relikt muru obronnego w postaci południowej strony korony muru obronnego został odkryty w czterech pomieszczeniach parteru budynku kuchennego. Ze względu na niewielką głębokość inwestycji odkrytych zostało do 9 warstw cegieł w ostatnim, zachodnim pomieszczeniu oraz do 5 warstw cegieł w trzech pozostałych pomieszczeniach. Mur obronny odkryty został na łącznej długości 19,70 m. Partia muru z zachowanym licem południowym znajdowała się pod posadzką parteru. Mur obronny wystawał poza linię północnej ściany obwodowej budynku kuchennego na odległość do 0,80 m w otworach okiennych i do 0,40 m w miejscach ściany budynku. Ponadto mur obronny ze skutym licem południowym do szerokości ściany północnej kuchni, identyfikowany był do 4 warstw cegieł. W najniższej skutej warstwie cegieł znajdowały się otwory maczulcowe. Zidentyfikowano tu siedem

takich otworów. W pierwszym pomieszczeniu, w narożniku północno-wschodnim, zidentyfikowano styk zachodniego ramienia baszty łupinowej i dochodzącego do niej kurtyny muru obronnego. Węzeł ten został skuty na tyle, iż nie zachowały się partie licowe murów, tylko ich część wewnętrzna. Zachowane fragmentarycznie strzępia wskazują, iż pierwszy powstawała baszta a do niej dostawiono kurtynę muru obronnego. Odkryte otwory maczulcowe, które przechodziły na przestrzał muru obronnego, miały przekroje o wymiarach, w kolejności od strony wschodniej: pierwsze pomieszczenie – 1) 17,8 x 11,2 cm, 2) 21,0 x 14,1 cm; drugie pomieszczenie – 3) 19,8 x 13,4 cm; trzecie pomieszczenie – 4) 20,8 x 13,2 cm, 5) 14,7 x 14,7 cm; czwarte pomieszczenie – 6) 20,2 x 13,5 cm, 7) 17,1 x 13,2 cm. Otwory te oddalone były od siebie na różne odległości. I tak od strony baszty, pierwszy znajdował się w odległości 0,84 m, 2. 2,88 m; 3. 2,82 m; 4. 2,92 m; 5. 2,56 m; 6. 2,99 m; 7. 2,44 m. W czwartym, zachodnim, pomieszczeniu zinwentaryzowano otwór maczulcowy (pod opisywanym numerem 7) poziom niżej (ryc. b i c). Znajdował się od 8 warstw niżej i był zaślepiony. Był przesunięty w stosunku do wyższego o szerokość połowy cegły w kierunku zachodnim. Otwory maczulcowe były starannie wykonane. Przestrzeń wewnątrz muru, na której ułożona była belka była starannie wymodelowana w ten sposób, iż wzdłuż przebiegu otworu, cegły były ułożone podłużnie, natomiast w stropie otworu wszystkie cegły ułożone zostały w poprzek do niego. Tak wykonane wnętrze otworu maczulcowego, dawało pewność, iż prześwit nie zostanie zasypała. Do budowy muru użyto cegieł formatu 27,4 x 12,2 x 9,0 (z); 27,8 x 12,8 x 9,3; 28,6 x 13,6 x 9,1; 28,1 x 13,4 x 9,2; 27,8 x 13,4 x 10,0; 27,5 x 13,9 x 9,2; 28,3 x 13,1 x 9,5; 27,2 x 13,5 x 9,0; 27,0 x 13,2 x 9,2; 27,2 x 13,5 x 9,1; 28,0 x 14,0 x 9,0 cm połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z dużą ilością dużych grudek węgla-wapnia z dodatkiem piasku drobno i średnioziarnistego oraz niewielką ilością bardzo drobnych fragmentów węgla drzewnych. Do zaprawy dodano również niewielką ilość bardzo drobnych fragmentów cegieł. Mur wykonany w technice *opus emplectum*. Cegły w murze ułożone w wątku jednowozówkowym z zendrówkami, których wystąpiła tu niewielka ilość. W licu zachowała się opracowana spoina z rysą, z niewielkimi ubytkami.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Mur obronny. Przekrój N i rzut. Strzałki – otwory maczulcowe.

c) Mur obronny. Widok N. Pomieszczenie nie ksponowane.

d) Mur obronny. Widok NW. Pomieszczenie nie ksponowane.

VII) Plan reliktyw

VIII) Datowanie:

Znajdujący się tu mur obronny datować można ramowo na 1 połowę XIV wieku. Technika i technologia wykonania muru obronnego nie pozwala na dokładniejsze datowanie powstania tych reliktyw.

IX) Stan zachowania, uwagi:
Odkryte relikty w wyniku decyzji DWKZ zostały zakonserwowane i odsłonięte. Powstała ekspozycja pod szkłem w trzech pomieszczeniach. Ze względu na to, iż zachodnie pomieszczenie miało pełnić funkcje gospodarcze, znajdujący się tam fragment kurtyny muru obronnego został zasypany piaskiem. W tej części skrzydła pałacowego, poza opisywanym wykopem pod windę, nie prowadzono głębszych wykopów. Można przypuszczać, iż zachowały się tu w nienaruszonym stanie nawarstwienia wału ziemnego.
X) Publikacje:
Kastek, Mruczek, Szymańska 2016.

47) XI.A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. <i>Exerzierplatz / Schloßplatz</i>)
II) Data odkrycia: badania archeologiczno-architektoniczne w 2014 r.
III) Miejsce odkrycia: Relikty zlokalizowane zostały przy zewnętrznej, zachodniej stronie ściany szczytowej budynku kuchni Pałacu Królewskiego;
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny.
V) Opis odkrycia:
Większość wykonanego wykopu znajdowała się w obrębie starego wykopu budowlanego z czasu budowy skrzydła pałacowego. W kilku miejscach odsłonięto pozostałości wału ziemnego oraz fragment kamiennego fundamentu muru obronnego w narożniku północno-zachodnim budynku kuchni. Zadokumentowano układ nawarstwień, od najstarszych:
1) warstwa żółtego piasku z dodatkiem niewielkiej ilości brązowej próchnicy w postaci smużek oraz niewielkich grudek stanowiących element nawarstwień piaszczystych wału faszynowego;
W1) wkop wąsko przestrzenny pod kamienny fundament muru obronnego.
M1) południowe lico kamiennego fundamentu kurtyny muru obronnego w postaci jednej warstwy wykonanej z otoczków i kamienia łamanego połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej z dużą ilością dużych grudek węglanu-wapnia;
2) warstwa szaro-brązowej próchnicy zawierającej drobne fragmenty cegieł oraz grudek zaprawy i węgla drzewnych;
3) warstwa przemieszanej szaro-brązowej próchnicy z różnej wielkości piaskiem z niewielką ilością grudek próchnicy z niewielką ilością fragmentów cegieł oraz grudek zaprawy i węgla drzewnych. Układ materiału zawartego w warstwie, jego struktura, wskazuje na możliwość jego pochodzenia jako materiału wydobytego z fosy;
4) warstwa przemieszanych dużych grudek brązowo-szarej próchnicy, żółtej gliny i jasnożółtego piasku ilastego; W spągu warstwy wystąpiła większa ilość dużych grudek odłożonego materiału;
W2) wkop wąsko przestrzenny pod relikty muru M2 zawierający przemieszany materiał piaszczysto-próchniczny;
M2) fundament zachodniej, szczytowej ściany działowej fundamentu budynku kuchni południowego skrzydła Pałacu Królewskiego. Fundament wykonany został jako ściana filarowo-łękowa z jedną, ostrołuczną arkadą umieszczoną w środku ściany. Po stronie południowej ściana zakończona była filarem dwuramiennym, natomiast po stronie północnej – oparta została o relikty muru obronnego. Fundament ten w większości wykonany został ze średniowiecznej cegły wtórnie użytej. Prawdopodobnie z rozebranego muru obronnego. Cegły połączone zostały średnio-twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci pylistej;
5) współczesne nawarstwienia użytkowe w postaci przemieszanego materiału gruzowo-próchniczno-piaszczystego.
Ze względu na to, iż relikty muru obronnego znalazł się poza powstającym budynkiem kuchni w skrzydle pałacowym, został rozebrany do dolnych warstw fundamentowych.
VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok w kierunku SW.

b) Widok w kierunku N.

VII) Plan reliktów

VIII) Datowanie:

Znajdujący się tu mur obronny datować można ramowo na 1 połowę XIV wieku. Znajdujące się tu relikty wału ziemnego datować można na wiek XIII. Brak ruchomego materiału archeologicznego nie pozwala na dokładniejsze określenie powstania obwarowań.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Ze względów bezpieczeństwa, nie było możliwości poprowadzenia wykopu w celu odkrycia nawarstwień wału ziemnego, którego strop odkryto w trakcie prac. W związku z niewielkim zakresem prac budowlanych prowadzonych w tym rejonie, nie udało się stwierdzić ile zachowało się substancji zabytkowej muru obronnego poza murami skrzydła pałacowego.

X) Publikacje: nie publikowane.

48) XIA/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności 9 (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania archeologiczne 2011 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty zlokalizowane zostały w północno-zachodniej części placu Wolności, na wysokości kamienicy przy pl. Wolności nr 9. Relikty zidentyfikowano w obrębie obecnej ulicy po północnej stronie pl. Wolności.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny.

V) Opis odkrycia:

W trakcie prowadzonych prac związanych z wykonywaniem przyłącza kanalizacyjnego do budynku nr 9, natrafiono na pozostałości wału ziemnego i fundament muru obronnego. W wykopie zarejestrowano stratyografię nawarstwień:

- 1) warstwa piasku calcowego;
- 2) brązowo-szara próchnica – gleba pierwotna;
- 3) warstwa przemieszanych grudek piasku ilastego (żelazistego), grudek gliny z niewielką ilością węgli drzewnych;
- 4) zespół nawarstwień piaszczystych z różnej wielkości piasków z dodatkiem grudek piasków ilastych, drobnych grudek gliny oraz grudek szarej i brązowej próchnicy, niekiedy smug brązowej próchnicy. Pomiędzy niektórymi warstwami wytwarzała się niewielka, ciemniejsza i wyraźniejsza linia podziału warstw. Było to prawdopodobnie efektem postoju spowodowanego dłuższymi opadami deszczu. W ich wyniku grubszy materiał próchniczny, grudki, rozpląnął się tworząc tę warstewkę

próchniczą. W warstwach tych, słabo zachowały się pozostałości po umieszczonych tu gałęziach i konarach. Na skłonie północnym wału zidentyfikowano do 8 warstw po północnej stronie muru obronnego;

W1) wąskoprzestrzenny wykop pod fundament muru obronnego wykonany w wale ziemnym. W zasypie wkopu materiał piaszczysty wału z niewielką ilością próchnicy oraz grudek zaprawy i drobin cegły. Wykop zasypywany etapami;

M1) kamienna ława fundamentowa muru obronnego zachowana do wysokości partii wykonanej kamienia łamanego. Na koronie fundamentu zachowała się w niewielkich fragmentach warstwa szlichty budowlanej; Fundament ze względu na bezpieczeństwo prac, zadokumentowany został tylko w jego koronie. Użyto tu kamienia łamanego ułożonego w dwóch warstwach zlicowanych z linią przebiegu obwarowań. W ten sposób by powstała w miarę równa powierzchnia fundamentu, która mogła być eksponowana. Relikt ten został wykonany w technice *opus emplectum*. Do wnętrza muru wrzucony był drobniejszy materiał kamienny z niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł. Całość połączona została twardą za twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtobrazowej, z zawartością węgla wapnia w postaci grudek i pyłu. Fundament w tym miejscu miał szerokość 148 m;

5) warstwa przemieszanych próchnic, piasków, grudek gliny, drobnych kamieni oraz fragmentów cegieł, zaprawy i węgli drzewnych. Są to nowożytnie nawarstwienia związane z zagospodarowywaniem tego terenu i / lub budową tu istniejącą tu kamienicą.

Nawarstwienia wału zachowały się do wysokości ok. 1,30 m. W odkrytym odcinku wału, kąt nachylenia piaszczystych warstw wału wynosił do 31°. Wał ten, w zachowanej części spągowej dochodził do kamienicy przy pl. Wolności 9. W dalszej części został zniszczony w wyniku powstania podpiwniczzonego budynku.

a)

b)

c)

VI) Plan reliktów

VII) Datowanie:

Brak materiału ruchomego, który mógłby datować odkryte relikty. Powstanie odkrytego fundamentu muru obronnego, datowane jest na 1 poł. XIV w.

VIII) Stan zachowania, uwagi:

Na obrzeżach poprowadzonych wykopów zachowały się pozostałości wału ziemnego. Mur obronny w stanie nienaruszonym został zasypywany piaskiem.

IX) Publikacje: nie publikowane.

49) XIA/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności 10 (dawn. <i>Exerzierplatz / Schloßplatz</i>)
II) Data odkrycia: ratownicze badania archeologiczne w 2009 r.
III) Miejsce odkrycia: <p>Relikty zlokalizowane zostały w północno-zachodniej części placu Wolności, na wysokości kamienicy przy pl. Wolności nr 10. Zlokalizowane zostały podczas układania instalacji kanalizacyjnej. Relikty znajdowały się w odległości 6,80 m od ściany południowej kamienicy i odkryte zostały na łącznej długości 51,30 m. Znajdowały się w obrębie obecnej ulicy zlokalizowanej po północnej stronie placu Wolności.</p>
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny i 2 baszty łupinowe o przekroju półkolistym.
V) Opis odkrycia: <p>Odkryte relikty zidentyfikowane zostały w głównie w płaszczyźnie korony muru obronnego. Zidentyfikowane tu zostały dwie baszty łupinowe o przekroju półkolistym oraz fragmenty kurtyny muru obronnego, znajdującego się pomiędzy tymi basztami. Zlokalizowane baszty zachowały się w postaci szczątkowo zachowanych ław fundamentowych.</p> <p>Najdłuższy odkryty fragment kurtyny muru znajdował się pomiędzy obiema basztami. Fragmenty muru odkrywane były na odcinku ok. 35 m. W tej odległości znajdowały się wspomniane baszty łupinowe. Odkryty, zachowany odcinek miał długość ok. 4,20 m. Zidentyfikowana kurtyna miała grubość do ok. 1,40 m i zachowała się do wysokości 1,30 m. Obiekt ten był pozostałością kamiennej ławy fundamentowej wkopanej w nasypy wału ziemnego do poziomu stropu gleby pierwotnej. Odsłonięty odcinek zachowanego fundamentu zakończony był szlichtą budowlaną, której szczątkowe ślady zachowały się w części zachodniej odkrytego obiektu. Odkryty fundament zbudowany był z otoczków ułożonych warstwami. W najniższej warstwie znajdowały się największe kamienie, które ułożone były niestarannie, wystając poza lico wyższej partii fundamentu na ok. do 0,30 m. Środkowa warstwa otoczków ułożona była w ten sposób by powstała w miara równa powierzchnia, która została następnie wyrównana zaprawą wapienną. W najwyższej warstwie fundamentu ułożona była cegła oraz drobny kamień łamany, by powstała równa powierzchnia pod szlichtę budowlaną. Nad tą warstwą istniała zapewne nadziemna ceglana część muru obronnego, lecz nie zachowały się jej żadne ślady.</p> <p>Odkryte dwie baszty łupinowe o przekroju półkolistym zachowane były do korony kamiennej ławy fundamentowej. Zarysy baszt kreślono za pomocą okręgów o promieniu ok. 3,50 m i wystawały przed lico muru na ok. 2,70 m. W baszcie wschodniej o średnicy zewnętrznej 6,89 m, wewnętrzna przestrzeń wynosiła 3,45 m przy fundamencie o grubości ok. 1,48-1,62 m W baszcie zachodniej, średnica zewnętrzna wynosiła ok. 7,07 m, natomiast wewnętrzna – 3,45 m, przy grubości ścian 1,48-1,62 m. Baszta wschodnia zachowała się w lepszym stanie, t.j. w baszcie tej zniszczony był styku zachodniego ramienia baszty i kurtyny muru odchodzącej w kierunku zachodnim. W koronie obiektu zachowała się szlichta budowlana. Wyższe partie murów, o przybliżonej grubości ok. 1,20 – 1,45 m, wzniesiono zapewne z cegieł ułożonych w wątku jednowozówkowym. W baszcie W stwierdzono wezłowie gurtu spinającego obie kurtyny murów lub sklepienia w jej dolnej partii. Odsadzki miały szerokość 0,24 – 0,30 m.</p> <p>Fundamenty baszt zbudowano w wykopie wąskoprzestrzennym z eratyków połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtobrązowej, z zawartością węgla wapnia w postaci grudek i pyłu.</p> <p>W obrębie baszt łupinowych oraz fragmentów muru obronnego, odkrywane były nawarstwienia wału ziemnego. W najbliższym sąsiedztwie baszt nasypy te były pozostałością wkopów budowlanych w większych odległościach od tych dzieł obronnych nawarstwienia te były zniszczone.</p>
VI) Wizualizacja reliktu:

a) Baszta wschodnia. Widok NW.

b) Baszta wschodnia – część zachodnia. Widok N.

c) Kurtyna muru obronnego. Widok NE.

d) Odkryte nawarstwienia ziemi biellicowej w obrębie baszty W.

e) Baszta zachodnia – część wschodnia. Widok W.

f) Baszta zachodnia – część zachodnia. Widok SW.

VII) Plan reliktów

VIII) Datowanie:

Nie stwierdzono materiału ruchomego, który mógłby datować odkryte relikty nawarstwień ziemnych. Powstanie odkrytego fundamentu muru obronnego, datowane jest na 1 poł. XIV w.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Odkryte fragmenty XIV-wiecznego pierścienia obronnego pozostały w ziemi w stanie nienaruszonym i zostały zasypane piaskiem.

X) Publikacje:

Badura, Bilińska, Broda, Eysymontt, Kacprzak, Kastek, Kitliński, Koszačka, Krzywka, Kwaśnica, Limisiewicz, Mruczek, Stefanowicz, Witkowska 2009; Badura, Kastek, Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 389-390, ryc. 5 c-f; Mruczek, Stefanowicz 2010, s. 422-427, ryc. 4 b-e.

50) XLB/C/E

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania 2011 r.

III) Miejsce odkrycia:

Opisany poniżej relikw zidentyfikowany został w obrębie wykopu, ścianki szczelinowej, po północnej stronie odkrywanych murów bastionowych i na południowy wschód od zachowanego budynku Pałacu Królewskiego. Pomiędzy murem bastionowym a ścianką szczelinową. Znalazł się on w miejscu obecnego wjazdu do parkingu NFM od strony ul. H. Modrzejewskiej.

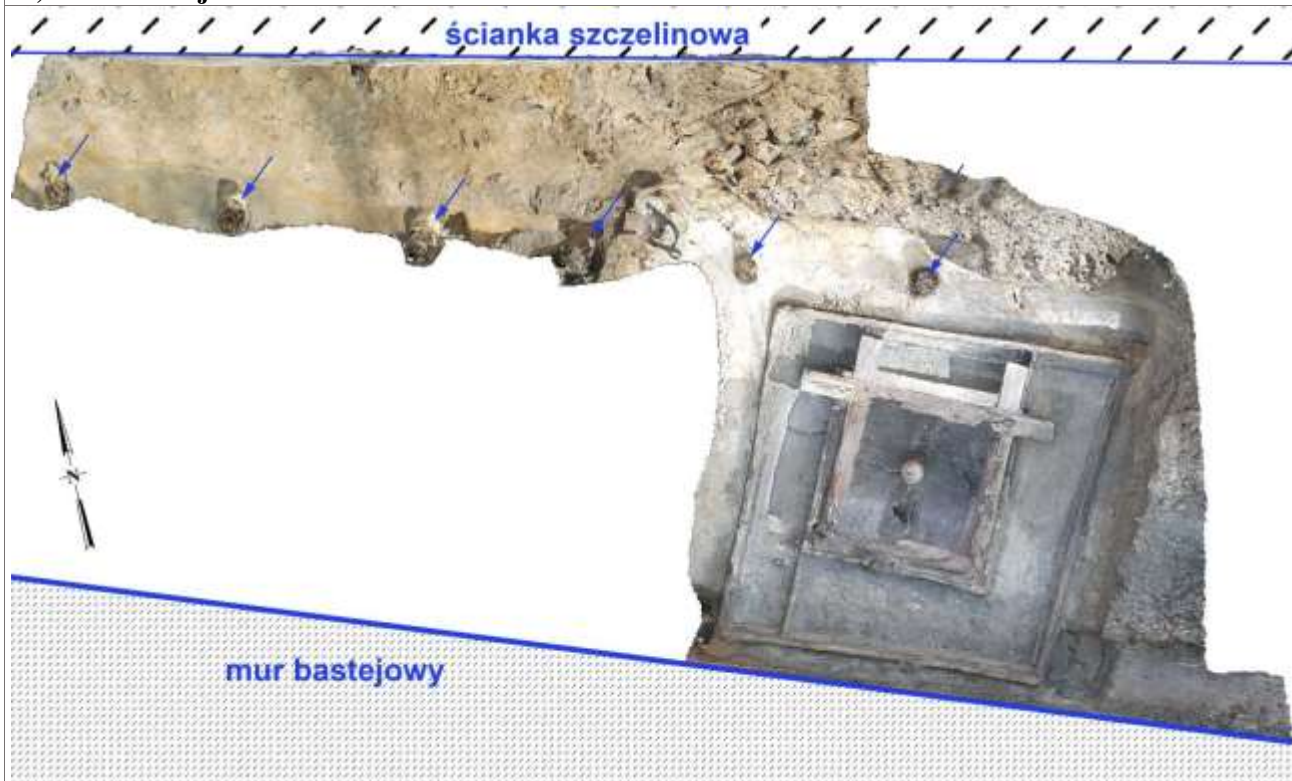
IV) Rodzaj dzieła obronnego: fosa średniowieczna XIII w. i XIV-XV w. / mur bastionowy.

V) Opis odkrycia:

W trakcie prac wykopaliskowych prowadzonym w północno-wschodnim narożniku inwestycji NFM, zidentyfikowano pozostałości palisady fosy średniowiecznej. Brak jest dokumentacji brzegów fosy, które w tym miejscu zostały dość mocno zniszczone. Obok pali odkryta została podstawa pod żuraw, która przez badaczy tego odcinka wykopu zinterpretowali jako studnia.

Na tym odcinku fosy średniowiecznej, podobnie jak w narożniku NW tej inwestycji, znajdowały się słabo zachowane negatywy po wyciągniętych palach. Były prawdopodobnie płycej wbite, dlatego nie zachowało się tak wiele negatywów.

VI) Wizualizacja relikw:

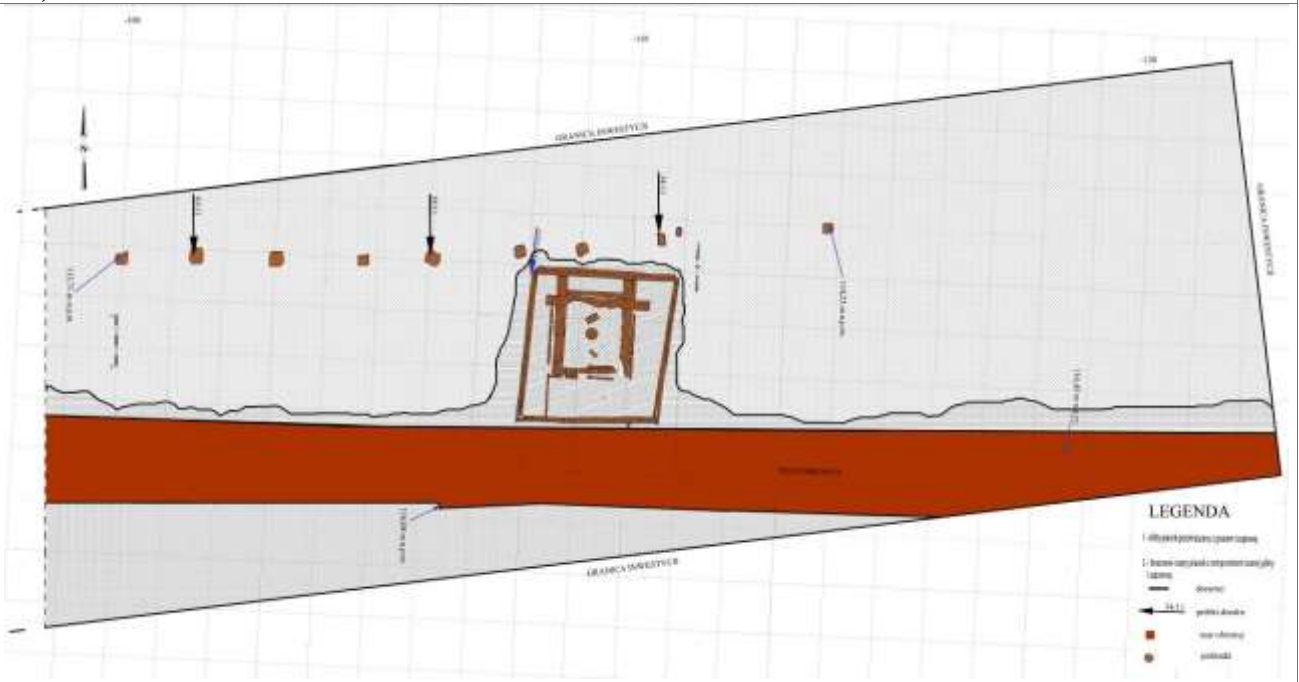
a) Widok odkrytych pali i postumentu pod żuraw.

b) Widok pali w kier. NE.

c) Widok ogólny w kier. E miejsca odkrycia reliktu.

VII) Plan reliktyw

d) Rzut palisady w NE części inwestycji, od strony Opery, zlokalizowanej na odcinku od 100 do 120 m.

VIII) Datowanie:

Relikt ten datowany był na okres średniowiecza, począwszy od XIII w. do końca XV w. kiedy powstaje kurtyna muru bastejowego. Pobrane próbki drewna do badań dendrochronologicznego nie dały pozytywnego efektu.

IX) Publikacje:

Badura, Bilińska, Broda, Eysymontt, Kacprzak, Kastek, Kitliński, Koszacka, Krzywka Kwaśnica, Limisiewicz, Mruczek, Stefanowicz, Witkowska 2009.

51) XLB/C/E

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, pl. Wolności (dawn. *Exerzierplatz / Schloßplatz*)

II) Data odkrycia: badania 2010-2011.

III) Miejsce odkrycia:

Opisany poniżej relikty zidentyfikowany został w obrębie wykopu, ścianki szczelinowej, po północnej stronie odkrywanych murów bastejowych i na południowy zachód od zachowanego budynku Pałacu Królewskiego. Pośród murów bastejowych a ścianką szczelinową. Znalazł się on w miejscu obecnego wjazdu do parkingu NFM od strony ul. Krupniczej.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: fosa średniowieczna XIII w. i XIV – XV w. / mur bastejowy.

V) Opis odkrycia:

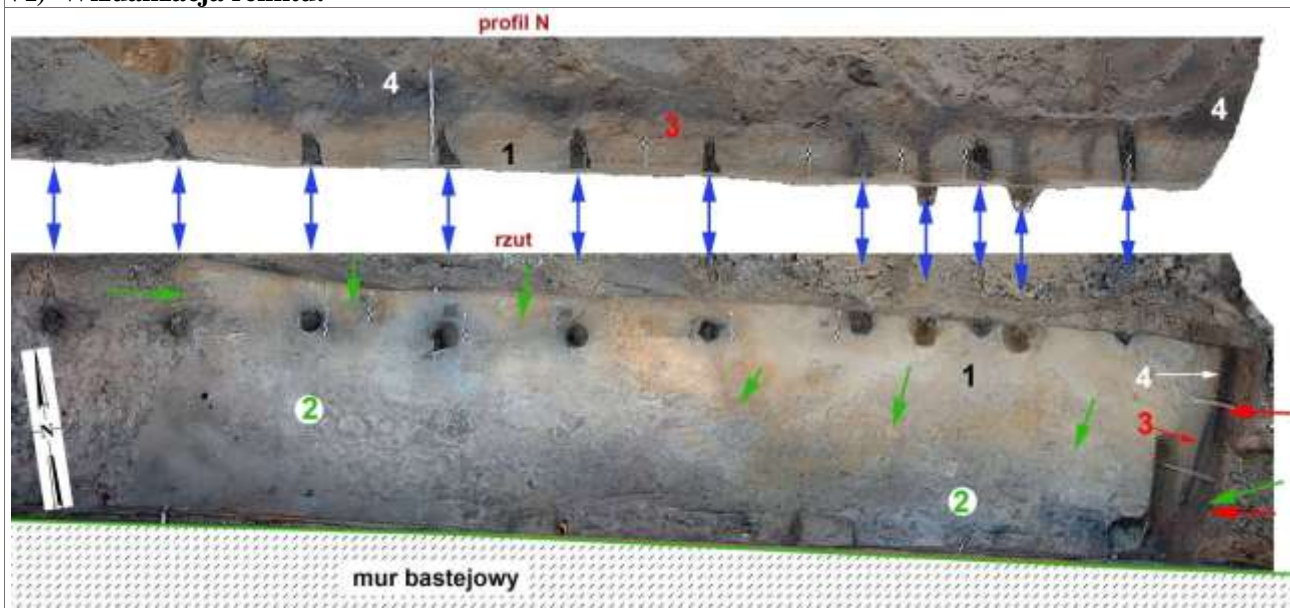
Powtórna analiza dokumentacji z przeprowadzonych badań wykopaliskowych wskazała, iż w zachodniej części wykopu, po północnej stronie kurtyny muru bastejowego zachowały się pozostałości fos średniowiecznych. Na odsłoniętym odcinku zadokumentowano profil północny – podłużny fosy – wraz ze znajdującymi się tam palami drewnianymi jak i negatywami po palach. Ponadto na południe od tych pali zachowały się ślady wskazujące na możliwość istnienia w tym rejonie stawu, tożsamego ze znajdującym się dalej na południe „Stawem Mysim”. Widoczne nawarstwienia zostały zinterpretowane przez geomorfologa Janusza Badurę, jako dno takowego zbiornika. Świadczyłyby to o tym, że do powstania najstarszej fosy zostało wykorzystane obniżenie po dawnych stawach, jako miejsce przebiegu tego rowu.

W obrębie zasypów fosy można uczytelnić nawarstwienia:

- 1) piasek calcowy;
- 2) warstwa lekko tłustych szaro-popielatych namulów. Był to spąg dawnego stawu. Zachował się niewielki jego fragment po stronie północnej muru bastejowego;
- 3) skłon północny najstarszej fosy zewnętrznej;
- 4) skłon fosy XIV- i XV-wiecznej;
- 5) wkop w fosie pod fundament muru bastejowego;
- M1) fundament kurtyny muru bastejowego;
- 6) współczesne nawarstwienia miejskie.

W wykopie zarejestrowano dwa typy pali drewnianych wbitych w brzeg fosy. Pierwszy to były pale czworokątne o średnicy do ok. 0,14 m, które zostały wydobyte w przeszłości. A zarejestrowana średnica była pozostałością czubka wbijanego pala w piaszczysty calec. Odkryte drewniane pale były głębiej wbite w stosunku do poprzednich. Zachowane pale o przekroju okrągłym lub zbliżonym do kwadratu miały średnicę do 0,25 m.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok i rzut pali drewnianych wraz z numeracją warstw.

b) Widok w kier. NW.

c) Widok w kier. N.

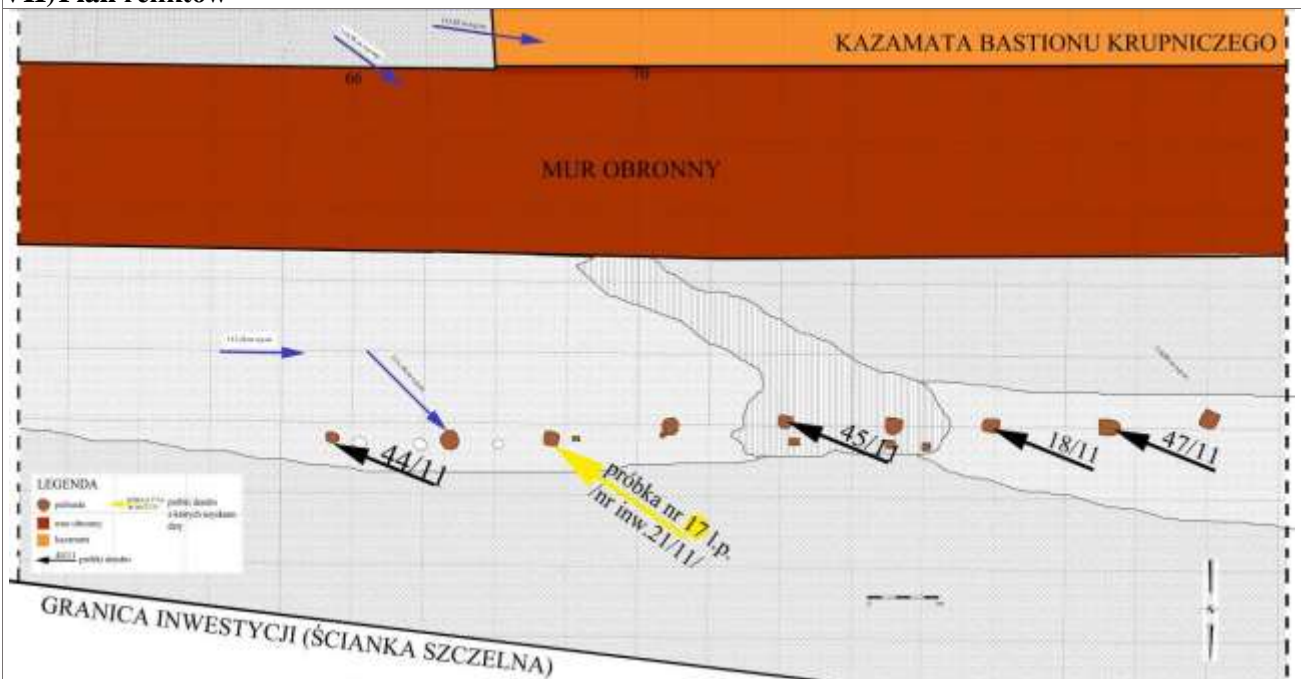

d) Widok w kier. W.

e) Zbliżenie nawarstwień starszej fosy oraz wkopu pod mur bastejowy.

VII) Plan relikwów

f) Rzut palisady w części NW inwestycji, od strony ul. Krupniczej, zlokalizowana pomiędzy 65 a 79 m.

III) Datowanie:

Obiekt fosy średniowiecznej datowany został na podstawie badań dendrochronologicznych. Z Z pobranych 5 próbek jedną udało się datować na 1473 rok. Co oznaczałoby moment ostatnich napraw fosy średniowiecznej przed jej zasypaniem w wyniku powstania kurtyny muru bastejowego.

K) Publikacje: Badura, Bilińska, Broda, Eysymontt, Kacprzak, Kastek, Kitliński, Koszacka, Krzywka Kwaśnica, Limisiewicz, Mruczek, Stefanowicz, Witkowska 2009.
--

52) XII.A/B/C/D/E

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. Krupnicza (dawn. <i>Garaupenstrasse</i>)
II) Data odkrycia: 2014 r.
III) Miejsce odkrycia: Relikty zlokalizowane zostały w obrębie ulicy Krupniczej na wysokości skrzyżowania z ulicą Włodkowica i pl. Wolności oraz w kierunku Pozostałości wału ziemnego, fosy średniowiecznej, fundamentu muru obronnego oraz reliktyw muru bastejowego odkryte zostały w wykopach pod sieci kanalizacyjne .
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / fosa średniowieczna od XIII w. do XV w. / XIV-wieczny mur obronny / mur bastejowy
V) Opis odkrycia: W trakcie prac budowlanych prowadzonych w ulicy Krupniczej miały różną głębokość i rozmieszczone były w wielu miejscach. Ujmując wszystkie wykopy w całość, można ułożyć stratyografię odkrytych nawarstwień zarejestrowanych w tym rejonie: 7) żółty piasek calcowy; 8) ziemia bielicowa, warstwa nadcalcowa (humus pierwotny); 9) ziemia bielicowa przerzucona z piaskiem, widoczne duże grudy (10-15 cm) ziemi bielicowej, 10) warstwa wyrównawcza pod wał; 11) żwirki i piaski z dużą ilością grudek gliny oraz niewielką ilością grudek ziemi bielicowej – pierwsza warstwa wału; 12) warstwy wału - zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką zawartością próchnicy (układ negatywów, drobnych żerdzi sugeruje zastosowanie konstrukcji wału faszynowego. W nawarstwieniach piaszczystych wału (południowy stok, od strony fosy) zarejestrowano słabo zachowane negatywy pali drewnianych. Umiejscowione były one na granicy stoku fosy i początku wału ziemnego. Miały średnicę do ok. 0,30 m; 13) skłon północny fosy XIII-wiecznej; 14) wkop pod fundament muru obronnego; M1) kamienny fundament kurtyny XIV-wiecznego muru obronnego; 15) nawarstwienia fosy średniowiecznej; M2) zniszczone relikty kurtyny muru bastejowego; 16) współczesne nawarstwienia miejskie. Najstarszym elementem odkrytym, były nasypy piaszczyste oraz północny skłon fosy. Nasypy te usypane były na humusie pierwotnym, którym była ziemia bielicowa. Poziom pierwotnego terenu ścięty został na wysokości 116,50 m n.p.m., natomiast sam relikw muru obronnego zachował się do wysokości 118,27 m n.p.m. Relikty wału ziemnego identyfikowane były w wykopach na całej długości prowadzonych prac wykopaliskowych. W ulicy Krupniczej wał ten zachował się do wysokości ok. 1,60 m. Skłon południowy fosy znajdował się w odległości ok. 6,50 m od muru obronnego i miał nachylenie ok. 40°, natomiast znajdujący się nad nim skłon wału ziemnego miał kąt nachylenia do ok. 30°. Brzeg fosy zidentyfikowano w dwóch odcinkach. Górny odcinek związany był z przebudowami fosy, co widoczne było w miejscach ścięcia nasypów ziemnych. W dolnym odcinku (w obrębie wykopu kanalizacyjnego) zarejestrowano skłon fosy na dwóch poziomach. Niższy z mniejszą ilością materiału ilastego, zalegał na żółtym piasku calcowym. Ciągły spadek w kierunku południowym brzegu fosy nie zakończył się jego dnem. Szukanie dna fosy zakończył intensywny napływ wód podskórnych. Wyższe nawarstwienia związane z funkcjonowaniem fosy zawierały nawarstwienia próchniczne przemieszane z piaskami i materiałem ilastym w spągu warstw. Nad nimi zalegały warstwy piasków z niewielką ilością próchnicy oraz drobnych grudek zaprawy i niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł. Dolne warstwy fosy zawierające materiał ilasty (nawarstwienia te o strukturze gliniastej, tłustej) świadczyłyby o powolnym przepływie wody w jej korycie. W

nawarstwieniach dna fosy, zarejestrowano materiał ruchomy, który datowany jest na XV w. Odkryty materiał archeologiczny potwierdzały, stratyografię nawarstwień dokumentowaną w trakcie badań wykopaliskowych. Jednolity materiał ruchomy wskazywał na moment końca funkcjonowania tego obiektu.

W obrębie jezdni ulicy, odkryte zostały relikty kamiennego fundamentu muru obronnego. Mur odkryty został w 3 odcinkach. Odcinek wschodni zidentyfikowany na długości 3,20 m miał zniszczony północne lico w wyniku poprowadzonej XIX-wiecznej kanalizacji. Środkowy odcinek zachował się na długości 1,52 m i oddalony był od wschodniego o 0,83 m. Najlepiej zachowany zachodni odcinek miał długość 5,70 m oddalony od środkowego o 0,92 m, był jednak przecięty w dwóch miejscach przez istniejący w tym miejscu instalacje do poziomu najniższej warstwy kamiennej w fundamencie. Zachowała się tylko kamienna partia fundamentowa muru, bez partii ceglanej. Zachowane relikty miały szerokość: wschodni – do 1,40 m (skute północne lico muru); środkowy – 1,80 m i zachodni – 1,87 m. Fundament zbudowany został z otoczków o wym. 67 x 43, 63 x 34, 61 x 30, 32 x 33, 17 x 18, 77 x 56, 65 x 38, 54 x 32, 19 x 19 cm ułożonych warstwowo. Pierwsza warstwa kamieni wrzucona została luźno do wąskoprzestrzennego wykopu i zalana zaprawą piaszczysto-wapienną. Do zaprawy dodano niewielką ilość drobnych fragmentów węgli drzewnych. Kolejne warstwy dużych otoczków układane były warstwami, jedna nad drugą. Przestrzenie pomiędzy otoczkami wypełniane były drobniejszymi otoczkami oraz fragmentami cegieł (zachowany fragment cegły miał wymiar 13,0 x 9,8 cm) lub też wręcz drobnym gruzem ceglany. Gruz ten występował głównie w części wschodniej odsłoniętego odcinka, natomiast w części zachodniej było go niewiele. Różnica ta wystąpiła na styku pęknięcia występującego w relikcie w części środkowej odkrytego muru obronnego. Do spojenia kamieni użyto twardej zaprawy piaszczysto wapiennej barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Mur ten wkopany był do głębokości humusu pierwotnego w części wschodniej (moment naprawy lub przebudowy muru obronnego) oraz do podstawy wału wczesnośredniowiecznego – tzw. poduszki w części zachodniej.

Na przedpolu XIV-wiecznego muru obronnego, w odległości ok. 14,5 m znalazły się relikty zniszczonej kurtyny muru bastejowego, które zalegały w obrębie wykopu jako rumosz ceglany. Zniszczenia muru bastejowego, nie pozwoliły na identyfikację przebiegu kurtyny muru bastejowego a przez to określenia miejsca, w którym kończył się zasięg średniowiecznej fosy a zaczynała fosa nowożytna. Relikty muru bastejowego znajdowały się na głębokości 114,60 m n.p.m. i niżej.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Odcinek E muru. Widok NW.

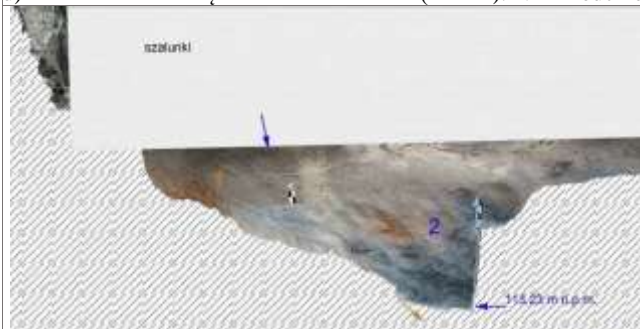
b) Widok E.

c) Profil W po S stronie muru.

d) Ortofoto muru. Część wschodnia reliktu (nr 2 -4). Nr 1 – odcinek zachodni.

e) Profil E – fosa średniowieczna XV w. (2); nr 1 – XIII w.

f) Rzut nawarstwień fosi.

g) Profil wału z jednym negatywem belki (mała strzałka).

h) Odbudowa zniszczonego muru.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w., brak jest możliwości dokładniejszego datowania konkretnego odcinka kurtyny muru obronnego. Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala datować go na XIII w. Brak materiału ruchomego w bezpośrednim sąsiedztwie obwarowań ziemnych, nie pozwala na dokładniejsze datowanie tego obiektu. Takowy materiał znalazł się w najmłodszych nawarstwiach dna fosi średniowiecznej. Pobrany materiał datowany jest na XV wiek. Co potwierdzałoby ostatni moment istnienia tej fosi przed powstaniem kurtyny muru bastejowego. Nie odkryto się datować starszych nawarstwień fosi.

IX) Stan zachowania, uwagi:

W sierpniu 2014 r. podczas prowadzonych prac budowlanych na skrzyżowaniu ulicy Krupniczej i P. Włodkowica we Wrocławiu związanych z wykonywaniem instalacji kanalizacyjnej doszło do katastrofy budowlanej związanej z wyżej opisanymi relikdami w części zachodniej. W trakcie wykonywania tych prac budowlanych doszło do niespodziewanego osunięcia się fragmentu muru obronnego pionowo w dół. Jak się później okazało, mur rozsypał się na pojedyncze kamienie. Spowodowane było to bardzo złym stanem zachowania reliktu. Firma wykonująca wykonała odtworzenia przebiegu muru obronnego warstwowo układając kamienie na wniosek DWKZ. Wykonane prace zabezpieczyły pozostałe fragmenty muru przed dalszą jego destrukcją, zwłaszcza, że znajdują się one pod istniejącą i projektowaną drogą. Pozostałe odkryte relikty zostały przykryte geowłókniną, zasypane piaskiem, a wzmocniona konstrukcja drogi poprowadzona nad nimi w ten sposób, by nie doszło do dalszych dewastacji muru.

X) Publikacje:

Kastek, Stefanowicz 2014.

53) XIII.A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. P. Włodkowica 2 (dawn. <i>Wallstrasse 6</i>)
II) Data odkrycia: 2014 r.
III) Miejsce odkrycia: <p>Relikty zlokalizowane zostały w obrębie ulicy P. Włodkowica na wysokości kamienicy nr 2 na łącznej długości 12,0 m od skrzyżowania z ulicą Krupniczą. Relikty znajdowały się po zachodniej stronie ulicy. Odkryte zostały to fragmenty wału ziemnego i muru obronnego. Relikt muru obronnego znajdował się bezpośrednio pod podłożem kamiennym, na którym ułożona była nawierzchnia jezdni ulicy z kostki brukowej. Koniec wschodni muru znajdował się w odległości 4,88 m od narożnika NE budynku Giełdy i miał przebieg wzdłuż ulicy P. Włodkowica, lekko skracając na południe, by na końcowym odcinku zbliżyć się do południowej pierzei ulicy na odległość 3,50 m.</p>
IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny
V) Opis odkrycia: <p>Prace budowlane w ulicy P. Włodkowica ujawniły kurtynę czternastowiecznego muru obronnego oraz fragmenty wału ziemnego. Wał ten zidentyfikowany został głównie po południowej stronie muru obronnego. Nawarstwienia antropogeniczne po północnej stronie muru obronnego zostały zniszczone w wyniku poprowadzenia instalacji kanalizacyjnej.</p> <p>Całościowa stratygrafia odkrytych nawarstwień w tym rejonie przedstawiała się następująco:</p> <ol style="list-style-type: none">1) żółty piasek calcowy;2) ziemia bielkowa, warstwa nadcalcowa (humus pierwotny);3) żwirki i piaski z dużą ilością grudek gliny oraz niewielką ilością grudek ziemi bielkowej – pierwsza warstwa wału;4) warstwy wału - zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką zawartością próchnicy (słabo zachowany układ negatywów, drobnych żerdzi) Siedem (a-g) warstw nasypów, zawierała naprzemiennie sypany czysty piasek oraz piasek przemieszany z większą ilością próchnicy. W poziomie „c” widoczna była wręcz materiał lekko tłustej próchnicy, świadczący o dłuższym zaleganiu wody w tym miejscu. Ponadto sypane piaski zmieniały swój kolor i wielkość ziarna. W najniższych poziomach był piasek o większym ziarnie i barwie od żółtej do rdzawo-ceglastej, natomiast w poziomach wyższych dominowały piaski jasno-żółte z niewielkimi grudkami piasków rdzawych;5) wkop pod fundament muru obronnego; <p>M) kurtyna XIV-wiecznego muru obronnego;</p> <p>6) współczesne zasypy;</p> <p>Nawarstwienia wału ziemnego zidentyfikowano na szerokości ok. 2,5 m. Zachowany był do wysokości 1,74 m. Dobrze widoczne było rozwarstwienie związane z etapami / poziomami usypywania wału. Strop humusu pierwotnego, ziemia bielkowa, ścięty został do wysokości ok. 116,50 m n.p.m. W nawarstwieńach wału widoczne były smużki szaro-brązowej próchnicy, natomiast słabiej widoczne były grudki próchnicy. Wał nie zachował się po stronie północnej ulicy, gdzie głębokie inwestycje związane z instalacjami podziemnymi, całkowite zniszczyły stratygrafię.</p> <p>W opisany wał wkopany był XIV-wieczny mur obronny. Wkop wąskoprzestrzenny zachował się jedynie w dolnej partii w wyniku inwestycji prowadzonych wzdłuż tego obiektu.</p> <p>Fundament muru obronnego odkryty w ulicy Włodkowica do skrzyżowania z ulicą Krupniczą znajdował się zaraz pod nawierzchnią jezdni ulicy i odkryty został na długości ok. 12,70 m. Obiekt ten poprzecinano wykopami pod instalacje podziemne. Najlepiej zachowany był odcinek zachodni, o długości ok. 5,50 m, na którym zidentyfikowana została pierwsza warstwa cegieł, ułożona na szlichcie budowlanej. Pozostałe fragmenty stanowiły relikty kamiennego fundamentu. Na tym odcinku mur zachował się w trzech fragmentach. W rejonie tym spodziewano się odkryć Bramę Krupniczą lub też furkę, jednak badania nie dały odpowiedzi czy ona tu istniała.</p> <p>Fundament muru obronnego miał przebieg po osi południowy-wschód – północny-zachód. Szerokość muru w części zachodniej wynosiła do ok. 1,80 m, natomiast w części wschodniej – do ok. 1,60 m. Najwyżej położony (zachowany) był odcinek wschodni, którego najwyższy punkt znajdował się na wysokości 118,34 m n.p.m. Część wschodnia jak i zachodnia fundamentu została wykonana z otoczków o wym. 67 x 43, 63 x 34, 61 x 30, 32 x 33, 17 x 18, 77 x 56, 65 x 38, 54 x 32, 19 x 19 cm ułożonych warstwowo. Pierwsza warstwa kamieni wrzucona została luźno do wąskoprzestrzennego</p>

wykopu i zalana zaprawą piaszczysto-wapienną. Wykop ten, wykonano w wale ziemno-piaszczysto-faszynowym. Kolejne warstwy dużych otoczaków układane były warstwami, jedna nad drugą. Przestrzenie pomiędzy otoczakami wypełniane były drobniejszymi otoczakami oraz fragmentami cegieł lub też wręcz drobnym gruzem ceglany. Do spojenia kamieni użyto twardej zaprawy piaszczysto wapiennej barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Mur ten wkopany był do głębokości humusu pierwotnego. Na odcinku tym, dolne warstwy ławy fundamentowej, miały się. Wnioskować można, iż było to miejsce, w którym spotykały się dwa budowane odcinki. Wschodni, stawiany od Bramy Świdnickiej II w kierunku zachodnim oraz zachodni – budowany od Bramy Mikołajskiej II w kierunku wschodnim. Odkrycie negatywów pali, w obrębie ulicy Krupniczej, w wale ziemnym na styku z fosą oraz schodzące się dwie kurtyny mury z dwóch kierunków, nakazuje się zastanowić czy w tym miejscu pierwotnie nie planowano wybudowania bramy miejskiej. Duże zniszczenia obiektów, pozostawia to pytanie w sferze hipotez lecz bardzo prawdopodobnych.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Mur obronny – rzut. Nr 1 – 3 to odcinki w ul. Włodkowica; 4 – odcinek w ul. Krupniczej.

b) Widok w kier. W.

c) Widok lica północnego w kier. SE.

d) Nawarstwienia wału ziemnego.

e) Zdjęcie wału ziemnego.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala datować go na XIII w. Brak materiału ruchomego w bezpośrednim sąsiedztwie obwarowań ziemnych, nie pozwala na dokładniejsze datowanie tego obiektu.

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w., brak jest możliwości dokładniejszego datowania konkretnego odcinka kurtyny muru obronnego.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Odkryty relikw muru obronnego, po wykonaniu dokumentacji, został zabezpieczony geowłókniną i zasypany piaskiem a następnie odtworzona została jezdnia ulicy wykonana z kostki granitowej. Ze względu na bezpośrednie zaleganie obiektu pod jedną ulicą, nie było możliwości wykonania trasy przebiegu muru obronnego w drodze.

X) Publikacje:

Kastek, Stefanowicz 2014.

54) XIII.A/D

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. **Włodkowica 4** (dawn. *Wallstrasse 5*)

II) **Data odkrycia:** luty - sierpień 2015 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty zlokalizowane zostały w obrębie ulicy P. Włodkowica przy północnej ścianie kamienicy nr 4. Obwarowania identyfikowane były wzdłuż fundamentu ściany północnej dawnej kamienicy Ballestremów pod chodnikiem jak i pod południową stroną ulicy Włodkowica. Wykopy obejmowały powierzchnię prawie 150 m² oraz głębokość dochodzącą do 3 m.

IV) **Rodzaj dzieła obronnego:** wał ziemno- piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny; baszta łupinowa o przekroju półkolistym.

V) Opis odkrycia:

W trakcie prowadzonych prac budowlanych w obrębie ulicy jak i prze fundamentie kamienicy zidentyfikowano w trzech odcinkach zachowane fragmenty muru obronnego wraz z basztą łupinową oraz towarzyszące im nasypy piaszczyste wału ziemnego.

Nawarstwienia wału ziemnego odkrywane były w przestrzeni, pomiędzy fundamentem pałacu Ballestremów a pozostałościami obwodu obronnego. Nawarstwienia te były mocno zniszczone przez wąskoprzestrzenny wkop fundamentowy pałacu. Po stronie północnej muru obronnego, zarejestrowano nawarstwienia wału fragmentarycznie w profilach zewnętrznych wykopów. Przyczyną tego faktu były instalacje podziemne wykonane w osi ulicy wzdłuż fundamentu muru obronnego. Ze względu na strome ściany wykopów, których nie można było skarpować, nie było możliwości

dokładniejszemu spojrzeniu na te nawarstwienia.

W wykonanych wykopach układ nawarstwień przedstawiał się następująco:

- 1) piaski calcowe;
- 2) humus pierwotny – ziemia bielkowa;
- 3) ziemia bielkowa przerzucona z piaskiem, widoczne nierówne grudki, warstwa wyrównawcza – pierwsza warstwa wału powstała w wyniku zgromadzenia w jednym miejscu mokrego materiału próchniczego;
- 4) warstwa żwirków, żółto-szarych piasków i grudek próchnicy oraz grudek gliny – pierwsza warstwa wału;
- 5) warstwy wału – zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką ilością próchnicy w postaci smug wymieszanych z piaskiem oraz grudek próchnicy (pozostałość układu negatywów, drobnych żerdzi, często bardzo słabo zachowanych). W przekroju poprzecznym wału w tym miejscu udało się zidentyfikować aż 6 etapów usypywania wału ziemnego. W dolnych warstwach piasek przemieszany był z próchnicą, natomiast w wyższych warstwach zarejestrowano głównie żółty piasek z niewielkim dodatkiem bardzo drobnych grudek próchnicy. W zarejestrowanym profilu znajdowały się co najmniej 2 warstwy, w których zaznaczyła się w miarę równa ostra krawędź wyznaczająca prawdopodobnie dłuższy etap postępu zanim zaczęto usypywać kolejną warstwę;
- W1) wkop wąskoprzestrzenny pod fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego w dolnej partii wąski, w górnej części pod kątem rozwartym. Zasyp wkopu pod fundament muru obronnego wykorzystano materiał wydobyty z wału.
- M1a) pozostałość kamiennego fundamentu kutyny XIV-wiecznego muru obronnego wraz z partią ceglaną muru obronnego oraz basztą łupinową o przekroju półkolistym;
- W2) odcinkami wkop wąskoprzestrzenny pod fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego powstały w wyniku naprawy muru obronnego po zniszczeniach.
- M1b) pozostałość kamiennego fundamentu kutyny XIV-wiecznego muru obronnego wraz z partią ceglaną muru obronnego oraz basztą łupinową o przekroju półkolistym;
- W3) wkop wąskoprzestrzenny pod fundament kutyny XIV-wiecznego muru obronnego w dolnej partii wąski, w górnej części pod kątem rozwartym. Zasyp wkopu pod fundament muru obronnego wykorzystano materiał wydobyty z wału.
- M2) pozostałość fundamentu północnej ściany kalenicowej budynku Prowincjonalnej Dyrekcji Podatkowej. Obiekt powstał z materiału rozbiórkowego po zniszczonych obwarowaniach tu istniejących;
- 6) współczesne nawarstwienia.

Relikty obwodu obronnego uchwycone zostały w pięciu miejscach. W czterech miejscach kurtyna muru obronnego oraz w jednym – południowa część baszty łupinowej. Odkryte relikty kamiennej ławy fundamentowej stawiane były we wykopach wąskoprzestrzennych wykonywanych na wspomnianym wale ziemno-piaszczysto-faszynowym, na jego północnym skłonie. Głębokość wykopu pod ten fundament sięgała stropu humusu ziemnego. Często głębokość ta kończyła się ok. ok. 5 cm przed tą glebą. W przeprowadzonych badaniach w ulicy na wysokości kamienicy nr 4 kurtyna odkryta została na łącznej długości ok. 13 m. Największy odcinek obwodu dotyczył wspomnianej baszty łupinowej, która została przebadana tylko w szacunkowy sposób, ze względu na to, iż na odkrytych relikwach zalegały instalacje podziemne, których nie można było ruszyć. Odkryta baszta była dodatkowo dość mocno zniszczona wewnątrz jak i od strony południowej. W obrębie jej wnętrza zalegały luźno kamienie, które nosiły ślady intensywnego pożaru. Ponadto zniszczenia ścian mogły świadczyć o możliwości istnienia eksplozji w postaci wybuchu. Prawdopodobnie, tak jak to miało z relikwami baszty na wysokości kamienicy nr 6, gdzie baszta została całkowicie zniszczona, w tym miejscu eksplozja nie była tak intensywna. Byłoby to kolejne miejsce, które można zidentyfikować z wybuchem tzw. „Baszty Prochowej”. Kurtyna muru obronnego w zachowanej wysokości da naszych czasów nosiła ślady przebudów związanych z jej zniszczeniem.

Odkryta baszta łupinowa o przekroju półkolistym w postaci kamiennego fundamentu ze szacunkowym zachowaną partią ceglaną wskazuje na odkrycie fundamentu w pełnej wysokości. Baszta stawiana była we wkopie wąskoprzestrzennym. Zarejestrowano jej wymiar zewnętrzny, który miał ok. 7,20 m oraz wewnętrzny 3,65 m. Baszta wystawała przed lico muru obronnego na ok. 3,50 m. Kamienny fundament o grubości ścian ok. 1,42-1,80 m i wysokości jego ok. 1 m i zbudowany był z

trzech warstw kamienia polnego. W warstwach tych widoczna była etapowość budowy, t.j. od strony wschodniej w kierunku zachodnim. Być może ta etapowość związana była z przebudową / odbudową baszty, jednak nie udało się odpowiedzieć na to pytanie. Po stronie południowo-zachodniej baszty widoczne było dostawienie łąwy fundamentowej, jednak nie wiadomo z którym etapem / fazą rozwoju baszty była związana ta dobudowa, gdyż prawdopodobne styki znalazły się pod studzienką podziemną, której nie można było przestawić. Być może w baszcie tej mieliśmy do czynienia ze strzypiami kamiennymi porównywalnymi z tymi odkrytymi na pl. Wolności.

Relikty kurtyny muru obronnego odkryte w 4 miejscach z czego w 3 były to dłuższe odcinki muru. Dwa odcinki znajdowały się po stronie zachodniej baszty, i jeden - po stronie wschodniej. Ława fundamentowa miała wysokość od ok. 0,9 m do maksymalnej wysokości do ok. 1,86 m. Stawiana była we wkopie wąskoprzestrzennym wykonanym w nasypach wału ziemnego. Fundament miał maksymalną grubość do ok. 2,00 m. W wielu miejscach fundament nosił ślady przebudowy. W kilku miejscach zachowała się fragmentarycznie jedna warstwa cegieł nad szlichtą budowlaną.

Kurtyna muru obronnego jak i baszta łupinowa zbudowane zostały w partii fundamentowej z otoczków o wymiarach 25 x 35, 16 x 26, 35 x 42 cm i fragmentów cegieł spojonych twardą zaprawą barwy żółtej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek-pyłu. W części ceglanej muru cegły ułożone były w wątku jednowozówkowym.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Strzałka niebieska – mur obronny; zielona – wał ziemny.

b) Wykoop V. Nawarstwienia wału ziemnego.

c) Wykoop IV. Widok baszty od strony E.

d) Wykoop IV. Widok baszty od strony N.

e) Wykoo IV. Widok baszty od strony NW.

f) Wykop V. Widok muru obronnego od strony SE.

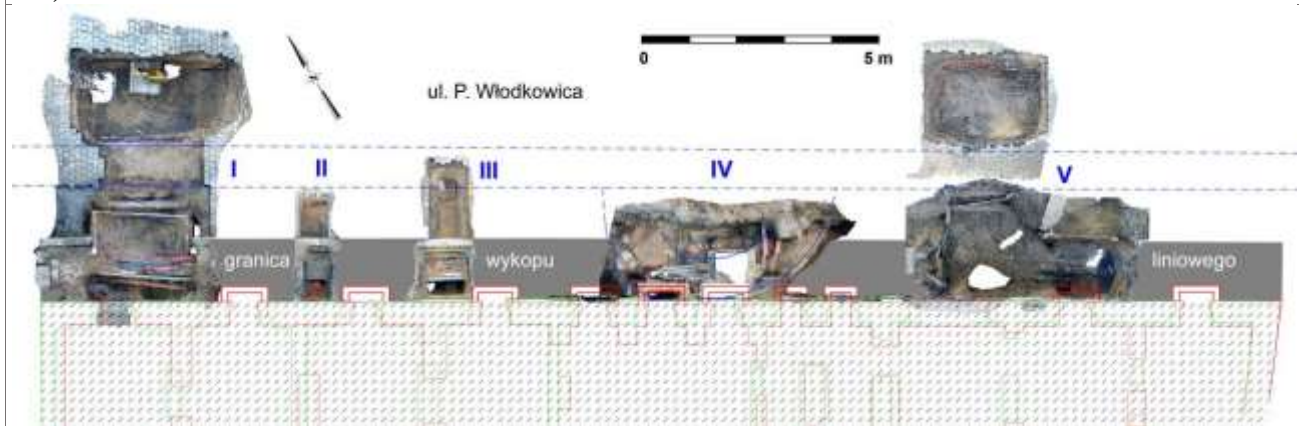
g) Wykop V. Widok muru obronnego od strony N.

h) Wykop I. Widok muru obronnego od strony SE.

i) Wykop I. Widok muru obronnego od strony N.

VII) Plan

j) Rzut ortofoto odkrytych relikwów muru obronnego i wału ziemnego w drodze z zaznaczonymi wykopami w stronę jezdni ulicy.

VIII) Datowanie:

W nawarstwieniach wału ziemnego, nie stwierdzono ruchomego materiału, który datował by sam wał lub czas użytkowania terenu po jego powstaniu.

W obrębie zasypów baszty łupinowej o przekroju półkolistym znajdowały się fragmenty ceramiki (brzuśce), które datowane są na XIV w. Powstanie tego relikwitu ogólnie datowane jest na 1 poł. XIV w., jednak w odsłanianych odcinkach muru obronnego widoczne były duże naprawy, które nie pozwoliły na dokładniejsze datowanie. Prawdopodobnie należy łączyć te naprawy z wybuchem tzw. „Baszty Prochowej”.

IX) Stan zachowania, uwagi:	<p>W wyniku prowadzonych prac ziemnych, pomiędzy kurtyną muru obronnego a północną ścianą fundamentową pałacu, znajdujące się nawarstwienia wału ziemnego zostały całkowicie rozebrane.</p> <p>Znajdujące się pod jezdnią ulicy Włodkowica relikty muru obronnego nie zostały naruszone w wyniku prowadzonych prac ziemnych. Poprowadzone instalacje podziemne ominęły znajdujący się tu kamienny fundament muru obronnego.</p>
X) Publikacje:	Kastek, Mruczek, Szymańska 2015.

55) XIII.A/B/C/E

I) Lokalizacja:	Wrocław – Stare Miasto, ul. Włodkowica 4 (dawn. <i>Wallstrasse 5</i>)
II) Data odkrycia:	marzec - listopad 2014 r.
III) Miejsce odkrycia:	<p>Relikty zlokalizowane zostały w obrębie piwnic pałacu Ballestremów przy ulicy P. Włodkowica 4 oraz w przestrzeni ogrodu poza obrębem budynku. Znajdowały się tu relikty wału piaszczysto-ziemno-faszynowego i fos średniowiecznych oraz fragmenty kurtyny muru bastejowego. Piwnica pałacu Ballestremów była trzytraktową, wielopasmową konstrukcją. W celu identyfikacji odkryć, piwnica podzielona została na sektory, które odpowiadały pomieszczeniom tu się znajdującym. Wydzielono 24 sektory w obrębie fundamentów kamienicy oraz jeden, 25 sektor, obejmował teren po południowej, zewnętrznej stronie budynku.</p>
IV) Rodzaj dzieła obronnego:	wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / fosa (od XIII w. do XV w.) / kurtyna muru bastejowego.
V) Opis odkrycia:	<p>W trakcie frontowym pomieszczeń piwnicznych, podczas wzmacniania fundamentów pałacu, natrafiono na pozostałości nawarstwień piaszczystych wału w jego spągowej części. Większym odkryciem było zidentyfikowanie skłonu najstarszej fosy średniowiecznej nie zniszczonej przez koryto fos XIV- i XV-wiecznej. Odkrycia te znajdowały się w sektorach od I do V i od VII do IX, licząc od strony zachodniej. W VI jak i XII sektorze, znajdowały się nawarstwienia, które z dr. Januszem Badurą zostały zinterpretowane jako pozostałość po wybuchu, być może ostrzale artyleryjskim. W paśmie środkowym znajdowały się sektory od nr X do XVII. W miejscach, gdzie nie znajdowały się pomieszczenia po dawnych instalacjach kanalizacyjnych, odkrywano relikty fos, głównie z sektorze X jak i XVII. W paśmie tylnym (sektory od nr XVIII do nr XXIV) odkrywano pozostałości obwodu bastejowego lub jego fragmenty. Głównie zidentyfikowano je w sektorze XIX, XXI, XXIII i XXIV. W ostatnim, XXV sektorze znajdującym się poza murami pałacu, na terenie obecnego ogrodu, odkryto fragmenty przewróconego muru bastejowego zidentyfikowanego w kilku fragmentach.</p> <p>Dokumentacja nawarstwień wału i fosy średniowiecznej w obrębie fundamentów pałacu.</p> <p>Piwnica 1 (sektor I). Sondaż w narożniku NW piwnicy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. warstwa piasków calcowych; 2. warstwa humusu pierwotnego o miąższości do 25cm. W części osuwiskowej (sondaż NW piwnicy I) warstwa ziemi bielicowej miała miąższość do 30 cm Część stropowa warstwy została cięta; 3. w profilu S sondażu w narożniku NW piwnicy, zarejestrowano osuwisko ziemi (warstwa próchnicy), na którym zalegała niewielka warstwa podstawy wały z postaci szczątkowej – grudki gleby pierwotnej, gliny i piasku o miąższości ok. 0,05 m; <p>M2. fundament ściany frontowej pałacu zbudowany z wtórnie użytej cegły z destruktu średniowiecznego obwodu obronnego pozostałego po wybuchu tzw. baszty prochowej. Ściana zbudowana z cegieł i kamienia, połączonych średniotwardą zaprawą piaszczysto-wapienną, barwy żółtej. Cegły ułożone nieregularnie, głównie główkowo z nieopracowaną spoiną;</p> <p>W1. wkop budowlany pod fundament ściany zachodniej;</p> <p>M1. fundament zachodniej ściany piwnicy wykonanej z cegieł formatu: 26,4 x 6,8; 13,9 x 7,2; 28,1 x 7,0; 13,4 x 7,4; 13,7 x 6,3; 26,8 x 6,6 cm połączonych twardą zaprawą cementowo – wapienną. Cegły ułożone w wątku nieregularnym. Spoina nieopracowana;</p>

4. podsypka piaszczysta;

5. posadzka ceglana.

W piwnicy nr II wykonano 2 sondáže: w narożniku SW i NW, które w kolejnych etapach zostały połączone. Dało to przekrój nawarstwień:

1. warstwa piasków calcowych;

2. warstwa szaro-czarnej próchnicy (ziemia bielkowa);

3. warstwa szaro-czarnej próchnicy zalegająca na stoku północnym fosy, zawierającej niewielką ilość piasku, węgla drzewnych. Warstwa ta lekko zmniejszała swą grubość wraz z zaleganiem bliżej dna fosy;

4. warstwa przemieszanej próchnicy z piaskiem i gliną, których zbrylenia miało grubość do 0,05 m. W stropie warstwy nieregularne zakłócenia;

5. warstwa piasku dosyć grubego z dodatkiem żwiru. Warstwa ta opadała w kierunku południowym, powoli się wyklinowując. Strop warstwy w miarę równo ukształtowany, wskazujący na procesy stokowe;

6. warstwa przemieszanego piasku z próchnicą, grudkami gliny oraz niewielką ilością drobnych fragmentów cegieł i węgla drzewnych. W spągu warstwy widoczna większa ilość dużych grudek w/w materiału;

7. warstwa żółtego piasku zawierająca niewielką ilość grudek próchnicy, węgla drzewnych, drobin ceglanych;

W1.wkop budowlany pod fundament ścian kamienicy;

M1.fundamenty ścian kamienicy;

8. podsypka piaszczysta;

9. posadzka ceglana;

Kolejny profil skłonu fosy, w którym zidentyfikowano ruchomy materiał archeologiczny, znajdował się na drugim końcu kamienicy, od strony wschodniej. Były to sektory IX oraz X.

Układ nawarstwień piwnic przedstawiał się następująco:

1. nawarstwienia piasków calcowych;

2. warstwa szaro-czarnej próchnicy (ziemia bielkowa);

3. warstwa szaro-czarnej próchnicy zalegająca na stoku północnym fosy, zawierającej niewielką ilość piasku, węgla drzewnych. Warstwa ta lekko zmniejszała swą grubość wraz z zaleganiem bliżej dna fosy;

4. warstwa przemieszanej próchnicy z grudkami gliny piasku i piasku ilastego, których zbrylenie miało grubość do 5 cm, układ w warstwie wskazywał na procesy stokowe; w spągowej części warstwy niewielkie negatywy brązowej próchnicy (wzmocnienie brzegu fosy drewnem ?);

5. warstwa szaro-brązowa, w wyższych partiach, do szaro-czarnej w partii przy dnie fosy, zawierającej przemieszane piaski z próchnicą, drobinami gliny, węgla drzewnych

6. warstwa lekko tłustej próchnicy zawierającej niewielką ilość piasku i węgla drzewnych;

7. warstwa próchniczno-piaszczysta lekko tłusta barwy szaro-czarnej zawierającej dużą ilość węgla drzewnych oraz drobin cegieł;

8. cienka warstwa, smuga żółtego, gruboziarnistego piasku;

9. warstwa żółto-rdzawych piasków zawierających niewielką ilość drobnych grudek próchnicy oraz drobin ceglanych;

10. warstwa przemieszanych żółtych piasków z grudkami próchnicy i gliny oraz grudkami rdzawego piasku i węgla drzewnych;

11. warstwa brązowo-szarego przemieszanego piasku dużą ilością grudek próchnicy barwy czarno-szarej, z grudkami gliny, piasku ilastego, niewielką ilością drobin ceglanych oraz węgla drzewnych; Prawdopodobnie ze stropu tej warstwy nastąpiło wbicie pała w brzeg fosy;

12. utwardzona warstwa brązowo-szarego przemieszanego piasku z grudkami gliny oraz niewielką ilością próchnicy barwy czarno-szarej, niewielką ilością drobin ceglanych oraz węgla drzewnych;

13. warstwa brązowo-czarno-szara zawierająca przemieszane grudki piasku, próchnicy, gliny wraz z niewielką ilością fragmentów cegieł jak i drobin ceglanych oraz zaprawy z fragmentami węgla drzewnych;

W1.wkop wąskoprzestrzenny pod fundament ściany międzytraktowej kamienicy;

- M1. ściana międzytraktowa pałacu z drugiej fazy zabudowy;
- W2. wkop pod instalacje podziemne;
- 14. podsypka pod posadzką;
- 15. posadzka ceglana;

W pozostałych sektorach, t.j. III, IV, V, VII i VIII również zarejestrowano północy skłon fosy wraz z warstwami osuwiskowymi z wału. W trakcie prac udało się zarejestrować negatyw po pału wzmacniającym brzeg fosy. Na całej długości kamienicy po ściągnięciu posadzki ceglanej ujawniał się poziom gleby pierwotnej po stronie północnej piwnic traktu północnego (frontowego), natomiast po stronie południowej piwnic, znajdowały się zasypy fosy średniowiecznej.

Jedynie w sektorze VI odkryte nawarstwienia miały odmienny układ. Ich układ wskazywałby na możliwość istnienia śladu po ostrzale artyleryjskim (?). Nie prowadzono głębszych wykopów w kierunku południowym, przez co nie udało się odkryć pełnego skłonu tej najstarszej fosy.

W trakcie tylnym jak i na terenie obecnego ogrodu odkrywano były w trakcie badań archeologicznych pozostałości kurtyny muru bastionowego. Na poziomie odkrycia miały one postać szczątkowych reliktów. Część tego obwodu obronnego, z odkopanych fragmentów była przewrócona (sektory: XXI, XXIII, XIV) a kilka leżało aż na terenie obecnego ogrodu (sektor XXV). Relikt ten nosił znamiona świadczące o zniszczeniach spowodowanych wybuchem. Eksplozja spowodowała przesunięcie się fragmentów bastionowego muru obronnego do fosy pomimo tego, iż miał on szerokość do 2,68 m. W sektorze XIX znajdował się fragment obiektu, który można interpretować jako zachowany *in situ*. Relikt ten zbudowano w technice *opus emplectum*, w wątku jednowozówkowym bez zendrówek. W jednym z fragmentów muru obronnego widoczne było rozglifione ościeże nakryte łękiem odcinkowym (ryc. j – czerwona strzałka). Z zachowanych fragmentów wynika, iż spoina była roztarta na krawędziach cegieł. Cegły w murze zostały połączone bardzo twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy stalowej.

Powstająca w XIX wieku zniszczyła nawarstwienia starszych obiektów. Spośród zarejestrowanych trzech faz budowlanych, jedynie najstarsza zabudowa mieszczańska, której relikty odkryte zostały w północnej ścianie kalenicowej, wschodniej ścianie szczytowej oraz częściowo w południowej ścianie kalenicowej i w kilku ścianach działowych zawierały wtórnie użyty materiał ceglany i kamienny oraz piaskowcowy z istniejących tu dzieł obronnych, t.j. z XIV-wiecznego muru obronnego i kurtyny muru bastionowego, zniszczonych podczas XVIII-wiecznej eksplozji. Pierwszym obiektem, powstałym z materiału rozbiórkowego, była w miejscu obecnych działek przy P. Włodkowica 4 i 6 (dawn. nr 4 i 5), zabudowa związana z funkcjonowaniem Prowincjonalnej Dyrekcji Podatkowej. W dużej części, istniejący obiekt nie był podpiwniczony, co świadczyło by to o tym, iż dopiero budowa, obecnie istniejącego pałacu przez rodzinę Franza von Ballestrema spowodowała wybranie nawarstwień wału i zasypów fosy średniowiecznej.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) sektor XVII; widok NE.

b) sektor I; widok SW; skłon fosy.

c) sektor I; sondaż NW; widok S; miąższość bielicy.

d) sektor II; widok SE; ścięta gleba pierwotna i skłon fosy – w głębi.

e) sektor II; widok SE; skłon fosy i ścięta gleba pierwotna – po lewej.

f) sektor X; widok NW; zasypy fosy; brzeg fosy – w dole.

g) sektor IX; widok W; zasypy fosy i brzeg fosy – w dole.

h) sektor VIII; widok SE; ścięta gleba pierwotna i skłon fosy – po prawej.

i) sektor XIX; fragment muru bastejowego *in situ*.

j) sektor XXV; widok N; zielone strzałki – fragmenty kurtyny muru bastejowego.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

W nawarstwieniach obwarowań ziemnych oraz w glebie bielcowej natrafiono na pojedyncze zabytki ruchome. W piwnicy nr I, w sondażu wykonanym w narożniku NW piwnicy natrafiono w warstwie gleby pierwotnej na fragment brzuśca datowany na 2 poł. XIII – pocz. XIV w. W nawarstwieniach skłonu fosy, w sektorze nr II, w warstwie nr 6 odkryto 2 fragmenty brzuśca, które datowane są na XIV w. W wykopie poprowadzonym w sektorach IX i X natrafiono na zabytki w warstwach 9 i 10, które datowane są na 2 poł. XIII w. - pocz. XIV w. W warstwach zasypowych fosy materiał stwierdzano ruchomego materiału, natomiast prowadzone wykopy nie można było prowadzić na większych głębokościach, ze względu na płytkie posadowienie fundamentów pałacu zwłaszcza z najstarszej fazy.

Mur bastejowy budowany w okresie od 3 tercji XV w. do ok. połowy XVI w. nie pozwala na dokładniejsze datowanie odkrywanego odcinka. Jedyne można stwierdzić, iż przestał pełnić swoje funkcje w wyniku zdarzenia w nocy 21 czerwca 1749 r., które nazywane jest wybuchem tzw. „Baszty Prochowej”. Wybuch ten był tak silny, iż w wyniku tej eksplozji zniszczona została zachodnia część Wrocławia.

IX) Stan zachowania, uwagi:

W wyniku prowadzonych prac ziemnych w piwnicach w związku ze wzmocnieniem fundamentów budynku nawarstwienia ziem bielcowych oraz zasypów fosy średniowiecznej zostały wybrane.

Odkryte w trakcie tylnym oraz na terenie dziedzińca pałacowego (sektor 25) pozostałości muru bastejowego, w związku z tym, że nie kolidowały z inwestycją, zostały zasypane piaskiem.

X) Publikacje:

Kastek, Mruczek, Szymańska 2015.

56) XIII.A/D

I) **Lokalizacja:** Wrocław – Stare Miasto, ul. **Włodkowica 6** (dawn. *Wallstrasse 4*).

II) **Data odkrycia:** 2014 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty zlokalizowane zostały w obrębie ulicy P. Włodkowica na wysokości kamienicy nr 6. Obwarowania identyfikowane były w dwóch wykopach poprowadzonych od kamienicy do osi ulicy. Zidentyfikowano tu fragmenty kurtyny muru obronnego oraz pozostałości zniszczonej czworobocznej

	<p>baszty łupinowej. Znajdowały się one w odległości 4,00 m od południowej zabudowy ulicy. Odkryć dokonano w wykopach o wymiarach: 6,90 x 2,30 m (wschodni) i 6,90 x 3,40 m (zachodni).</p>
IV)	<p>Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny mur obronny; baszta łupinowa o przekroju czworobocznym.</p>
V)	<p>Opis odkrycia:</p> <p>W trakcie budowy kanalizacji sanitarnej i deszczowej odkryte zostały relikty muru obronnego w dwóch wykopach. W obu wykopach zarejestrowano przemieszany układ nawarstwień ziemnych towarzyszących odkrytemu relikтови muru. Natomiast w wykopie zachodnim zaobserwowano fragment ściany wschodniej czworobocznej baszty łupinowej, której fragment wschodniego lica zewnętrznego stykał się z nienaruszonym układem nawarstwień ziemnych przylegających do tego muru.</p> <p>We Wschodnim wykopie zarejestrowano relikw muru obronnego na długości 1,50 m, natomiast w zachodnim – 2,82 m. Korona reliktu znajdowała się na wysokości 117,16 m n.p.m. (odcinek wschodni) i 117,20 m n.p.m. (odcinek zachodni). Odcinki te zbudowane były schodkowo. Najwyższa partia muru miała szerokość do 1,16 m. We wschodnim odcinku było tu 3 warstwy cegieł, natomiast w wykopie zachodnim zachowało się do 5 warstw cegieł po stronie zachodniej wykopu. Mur w wykopie wschodnim miał odsadzkę po stronie południowej o szerokości ok. 0,28 m, na wysokości ok. 116,80 m n.p.m., natomiast w wykopie zachodnim odsadzka taka znajdowała się po stronie zachodniej wykopu i miała szerokość ok. 0,41 m. Znajdowała się na wysokości 116,40 m n.p.m. Po stronie wschodniej wykopu, zamiast odsadzki znajdował się fundament kamienno-ceglany. Fundament ten miał kontynuację w kierunku południowym na długości ok. 3,03 m, gdzie ściana kalenicowa, frontowa dawnej Prowincjonalnej Dyrekcji Podatkowej istniejącej na działkach nr 4 i 5 (obecnie działki 4 i 6). Nie zidentyfikowano szerokości ściany.</p> <p>W wykopie wschodnim na wysokości 116,36 m n.p.m. pojawiła się kolejna, jakby odsadzka kamienna. Strona północna muru obronnego w obu wykopach została zlicowana w miarę równo. Nie było odsadzek. We wschodnim wykopie mur obronny w najszerszym odkrytym miejscu miał szerokość 1,82 m, natomiast zachodni odcinek miał szerokość do 1,68 m. Wnętrze baszty zostało zniszczone w wyniku silnego działania ognia co można było zaobserwować w nawarstwieńiach profilu zachodniego. Następnie nastąpiła naprawa i odbudowa muru ceglanego. Wspomniane odsadzki stanowiły etap prac budowlanych, co dobrze było widoczne w obu wykopach. Rozbiórka muru nastąpiła prawdopodobnie dopiero w wieku dziewiętnastym, na co wskazywał profil zasypów na murem obronnym. Zachowany fragment wschodniego lica ramienia baszty, wskazuje na to, iż jest to ramię wschodnie zniszczonej baszty. Cegły w ułożone w licu zostały w sposób nieregularny z rozartą spoiną na krawędziach. Ta część odbudowana muru, postawiona została z cegieł formatu 26,7 x 12,7 x 7,8; 26,5 x 13,2 x 10,0; 26,5 x 12,9 x 9,5 cm połączonych średnio-twardą zaprawą piaszczysto-wapienna barwy żółtej z użytym węglanem wapna w postaci grudek pyłu w niewielką ilością grudek wapna. Część niezniszczona fundamentu muru obronnego zbudowana była z otoczków i niewielkiej ilości kamienia łamanego. Przestrzenie pomiędzy kamieniem wypełniona dodatkowo była drobnym kamieniem i fragmentami cegieł (13,5 x 9,5 cm) połączonych twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy ciemno-żółtej. Użyto węglanu wapnia w postaci grudek – pyłu z dużą ilością dużych grudek wapna. W zaprawie znajdowała się niewielka ilość węgla drzewnych.</p> <p>W dolnych partiach wykopu zauważalne były nawarstwienia piaszczyste, jednak nie można ich było zidentyfikować z warstwami wału ziemnego gdyż zawierały niewielką ilość drobnych fragmentów cegieł, węgla drzewnych i grudek zaprawy.</p> <p>W obrębie prowadzonych wykopów na działce przy ul. P. Włodkowica 6 nie natrafiono na pozostałości muru bastejowego. Znajdowały się tu ślady tegoż reliktu w postaci cegieł. Zaprawy. Przebieg muru wyznaczała słabo widoczna linia warstw piaszczysto-gruzowych oddzielająca się od warstw próchniczno-gruzowych. Prawdopodobnie, w wyniku budowy w tym rejonie Prowincjonalnej Dyrekcji Podatkowej w 1 połowie wieku dziewiętnastego.</p>
VI)	<p>Wizualizacja reliktu:</p>

a) Rzut ortofoto odkrycia.

b) Profil W; strzałka zielona -

c)

d)

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w.

Odkryte dwa fragmenty muru ceglanoego związane z naprawą czternastowiecznego muru obronnego ze względu na technikę i technologię wykonania datować należy na koniec XV-XVI wiek.

Biorąc pod uwagę tragedię związaną z wybuchem tzw. „Baszty Prochowej”, która wydarzyła się w nocy 21 czerwca 1749 r., naprawę tego muru należałoby datować na połowę XVIII wieku.

IX) Stan zachowania, uwagi:

W wyniku prowadzonych prac budowlanych, po decyzji konserwatora DWKZ, w zachodnim wykopie 5 warstw cegieł zostało skutych na szerokości ok. 0,5 m. Pozostała część odkrytego reliktu pozostała nienaruszona.

Ze względu na to, iż relik ten znajduje się pod jezdnią ulicy Włodkowica nie ma możliwości ekspozycji opisanych reliktyw, jednak stan zachowania samego kurtyny muru obronnego pozwalałaby na wykonanie takowej ekspozycji.

X) Publikacje: niepublikowane.

57) XIII.A/B/C/D/E/F/G

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. P. Włodkowica 10-12 (dawn. Wallstrasse 2)

II) Data odkrycia: kwiecień 2002 – listopad 2003 r.

III) Miejsce odkrycia:

Prace obejmowały niezabudowany teren pomiędzy kamienicami, po południowej stronie ulicy Włodkowica. Istniała tu powojenna niepodpiwniczona zabudowa, która została rozebrana. Wykonano 2 wykopy. Wschodni obejmował powierzchnię 975 m², natomiast zachodni – 156 m². Głębokość wykopu wschodniego wyniosła ok. 116,27 m n.p.m. w części północnej i 114,92 m n.p.m. w części południowej. Wykopy prowadzone były etapami. W trakcie prac wykonano wykop sondażowy sięgający głębokości 113,50 m n.p.m. w pobliżu reliktu muru bastejowego. Zachodniego wykopu głębokość nie przekroczyła 1,7 m.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / fosa średniowieczna / XIV-wieczny mur obronny – baszta łupinowa / kurtyna muru bastejowego.

V) Opis odkrycia:

W trakcie prowadzonych badań archeologicznych podczas prac ziemnych zidentyfikowano pozostałości wału piaszczysto-ziemno-faszynowego, południowy odcinek baszty łupinowej muru obronnego oraz niewielki fragment kurtyny muru bastejowego w części wschodniej działki oraz pomiędzy nimi wał.

Relikty wału rozpoznane zostały na powierzchni o wymiarach ok. 25,0 m (długość) i ok. 7,0 m (szerokość). Na południe od pozostałości wału ziemnego znajdowały się zasypiska fosy średniowiecznej, po wewnętrznej stronie przebiegu muru bastejowego. W profilach zarejestrowanych po północnej stronie inwestycji w pobliżu odkrytej baszty łupinowej badacz w sprawozdaniu tak opisywał odkryte pozostałości nasypów antropogenicznych: „...*Nawarstwienia zarejestrowane po obu stronach baszty wykazują spadek w jej kierunku i do około jednego metra powyżej humusu pierwotnego są tożsame. Bezpośrednio nad humusem występowała klinowata warstwa żółtego piasku zawierającego grudki gliny, nad którą znajdowała się około 25 cm warstwa ciemnoszarej próchnicy przemieszana z grudkami piasku i gliny. Powyżej znajdowała się szara piaszczysta próchnica. Jej grubość wynosiła około 22 cm. Ostatnią wspólną warstwą znajdującą się po obu stronach baszty był żółty piasek zawierający grudki szarej próchnicy. Górne krawędzie tej warstwy przebiegały poziomo. W warstwy te wkopane były fundamenty baszty.*

Po wschodniej stronie baszty kolejnym utworem była ponownie warstwa szarej piaszczystej próchnicy, nad którą znajdował się opisywany wcześniej żółty piasek zawierający grudki szarej próchnicy. Jego strop znajdował się mniej więcej na wysokości odsadzki baszty. Powyżej, aż do wysokości korony widoczny był żółty piasek. Po zachodniej stronie baszty wystąpiła szara piaszczysta próchnica, żółty piasek, ponownie szara próchnica oraz żółty gliniasty piasek, którego strop występował na tej samej wysokości co korona baszty. Warstwy te powstały po okresie budowy baszty. Z żadnej z tych warstw nie udało się pozyskać ruchomego materiału zabytkowego...”

Dokumentowany profil przedstawiał przekrój podłużny wału w jego północnym stoku. W miejscu tym wał ziemny miał wysokość ok. 1 m. W trakcie prac, jak wynika z dokumentacji nie uchwycono wkopu budowlanego pod fundament muru obronnego, jednak określono w dokumentacji, fundament był wykonany we wkopie wąskoprzestrzennym. Relikty wału ziemnego usypane były na podłożu, glebie pierwotnej, której strop był ścięty na wysokości 116,25 m n.p.m. Nad glebą pierwotną znajdowała się warstwa przemieszanego piasku z grudkami próchnicy i gliny. Jednak jak wynika z dokumentacji fotograficznej w pewnej odległości od profilu północnego, pod wspomnianą wyżej warstwą, znajdowała się skumulowana warstwa prawdopodobnie próchniczna powstała w wyniku ściągnięcia mokrego podłoża w jedno, środkowe miejsce przyszłego wału ziemnego, tak jak to miało miejsce w innych miejscach odkrywanego wału. Ponad tymi warstwami zalegały warstwy piasku z różną ilością próchnicy nad którymi powstał próchniczny poziom użytkowy funkcjonujący na wysokości korony fundamentu muru obronnego.

W wał wkopana była baszta łupinowa o przekroju półkolistym. Baszta ta odkryta została na całej zachowanej wysokości, t.j. 2,30 m. Odsłonięta została na maksymalnie na długości 1,90 m od profilu północnego, który ograniczył możliwość pełnego jej zidentyfikowania. Odsłonięta została na maksymalnej szerokości 5,95 m przy fundamencie i 5,29 m w partii ceglanej. Partia ceglana baszty wyznaczała łuk, z którego wynikało, iż baszta ta miała zewnętrzną średnicę 6,0 m. Partia ceglana, nadziemna zachowała się do wysokości ośmiu warstw cegieł. Korona muru zachowała się do wysokości 118,45 m n.p.m., natomiast korona fundamentu na wysokości 117,50 m n.p.m. Ława fundamentowa wykonana została warstwowo z kamienia łamanego i otoczaków. W połowie łuku baszty widoczna była zmiana w technice wykonania ławy fundamentowej. Wschodni odcinek w całości wykonany był z kamienia, w dolnych dwóch warstwach z dużych otoczaków, natomiast

trzecia, najwyższa warstwa wykonana została z kamienia łamanego ułożonego w ten sposób by wyznaczona była w miarę równa linia obrysu koła wyznaczającego baszty. Przestrzenie pomiędzy kamieniami wypełnione były drobnym kamieniem łamanym i otoczkami oraz fragmentami cegieł. W zachodnim odcinku dolna część ułożona została głównie z kamienia łamanego, dość niechlujnie ułożonego. O ile po wschodniej stronie w warstwy kamienia ułożone zostały warstwami z widocznymi poziomami wyrównawczymi, to po stronie zachodniej warstwy te były niestarannie ułożone. Ponadto na wysokości trzeciej warstwy kamienia po stronie wschodniej, znajdowała się ułożona w rolkę warstwa cegieł. Na tak wykonanym fundamencie powstała szlichta budowlana. Różnice te wskazują na etapowość w pionie, budowanego fundamentu. Być może, zmiana techniki wykonania fundamentu związana była ze zmianą ekipy budowlanej. Układ kamieni w fundamencie, wskazywałby na to, iż fundament ten budowany był od strony wschodniej w kierunku zachodnim. Odsadzka fundamentu miała szerokość ok. 0,30 – 0,40 m. Odsadzka wykonana z cegieł ułożonych w rolkę miała szerokość 0,05 – 0,25 m, natomiast w partiach gdzie tworzyła ją wylewka z zaprawy nawet do 0,33 m.

Fundament wykonany został z eratyków i łamanego granitu o wymiarach 70 x 40, 61 x 30, 25 x 22 x 10, 77 x 40 i 72 x 10 cm. Do budowy fundamentu użyto twardej zaprawy piaszczysto-wapiennej barwy od brązowo - popielatej do kremowej z zawartością węgla wapnia w postaci grudek – pyłu.

Nie udało się uchwycić pełnej szerokości muru baszty. W miejscu, gdzie była największa możliwość odkrycia jego szerokości, znajdowała się studzienka kanalizacyjna, przez którą nie udało się zidentyfikować jego szerokości. Mur zbudowany był w technice *opus emlectum*, natomiast cegły ułożone zostały w wątku jednowozówkowym, miejscami dwuwozówkowym z niewielką ilością cegły zendrówki. Do budowy muru użyto cegły formatu: 29,0 x 9,7; 28,7 x 8,5; 12,5 x 8,5; 13,5 x 9,0; 26,6 x 9,3; 28,0 x 9,3; 28,7 x 9,5; 26,0 x 9,6; 28,7 x 9,7; 29,0 x 9,7 cm twardej zaprawy piaszczysto-wapiennej barwy od brązowo popielatej do popielatej z zawartością węgla wapnia w postaci grudek – pyłu. Spoina rozarta była na krawędziach cegieł.

Na południe od czternastowiecznego obwodu obronnego zidentyfikowano niewielki fragment kurtyny muru bastejowego we wschodniej części prowadzonego wykopu. Relikt ten uchwycony został na długości ok. 9 m i zachował się do wysokości 117,80 m n.p.m. w najwyższym punkcie. Mur ten przebiegł po osi północny-zachód – południowy-wschód, równoległe do krawędzi ulicy Włodkowica. Szerokość jego wynosiła 2,52 m. Relikt odkryty został na łącznej wysokości 2,72 m. W poprowadzonym w tej części inwestycji wykopie sondażowym zidentyfikowano tylko południowe lica muru do poziomu posadowienia – korony ławy fundamentowej muru. Stanowiła go drewniana konstrukcja w postaci pionowo wbitych w dno dranic, jedna obok drugiej, nie przekraczających 0,10 m szerokości. W górnej części odkryte zostały dwie poziome dranice, które ułożone były poziomo, jedna nad drugą. Dranice te o wymiarach 15,0 x 7,0 cm ułożone były pomiędzy pionowo wbitymi dranicami a piaskami calcowymi. Po wewnętrznej, północnej stronie tej konstrukcji znajdował się rumosz ceglany przemieszany z zaprawą wapienną. Nad opisaną konstrukcją znajdowała się prawdopodobnie warstwa wyrównawcza, którą tworzyły dwa poziomy ceglany, które stanowiły szlichtę budowlaną, pod konstrukcję przyszłego muru obronnego i znajdowała się na wysokości 114,29 m n.p.m. W południowym licu muru, od strony fosy, nad szlichtą budowlaną, zachowały się dwie warstwy bloków piaskowcowych ułożonych równoległe do przebiegu lica muru. Te dwa bloki piaskowcowe o wymiarach 35,0 x 35,0 x 35,0 cm (wyższy) i 35,0 x 30,0 x 40,0 cm (niższy) stanowiły pozostałość piaskowcowego boniowania muru obronnego na wysokości fosy. Na głębokości 113,50 m n.p.m. wypływająca woda gruntowa, nie pozwoliła badaczom na odkrycie poziomu posadowienia fundamentu muru bastejowego.

Relikt ten zbudowany został w wątku gotyckim i nieregularnym z cegieł formatu 28,5 x 13,5; 27,5 x 13,0; 28,2 x 12,5; 28,0 x 7,5; 27,0 x 7,6; 28,5 x 7,8 cm połączonych bardzo twardą białopopielatą i kremowo-popielatą zaprawą piaszczysto-wapienną z zawartością węgla wapnia w postaci grudek - pyłu. Zachowana spoina była rozarta na krawędziach cegieł. W grubości muru wystąpiła niewielka ilość cegły zendrówki.

W profilach sondażu wykonanego z niższego poziomu wykopu, zauważalna była warstwa świadcząca o tym, iż mur nie został wysadzony a jedynie był rozebrany.

Po północnej jak i południowej stronie muru bastejowego zarejestrowano nawarstwienia antropogeniczne. Związane z funkcjonowaniem dwóch różnych fos.

Po północnej stronie muru bastejowego wykop sięgnął głębokości 115,30 m n.p.m. Najniższy

zidentyfikowany poziom stanowił warstwę jasnobrązowej próchnicy (warstwa N1). Jak wynika z dokumentacji fotograficznej, zawierającej dużą ilość piasków i prawdopodobnie węgli drzewnych. Nad nią zalegała warstwa o miąższości ok. 0,60 m zawierająca szarą próchnicę z soczewkami żółtego piasku (warstwa N2). Prawdopodobnie warstwa ta mogła być jednym z poziomów fosy średniowiecznej, identyfikowanej w innych wykopach. Od strony muru bastejowego wykonane zostały trzy stopnie o wysokości 0,10, 0,25 i 0,15 m, lekko opadające w kierunku muru obronnego. Stopnie te były świadectwem poziomu, z którego rozpoczęto wykonywanie wkopu wąskoprzestrzennego pod fundament tegoż muru. Kolejnym poziomem (warstwa N3), była warstwa żółtych piasków o miąższości do 0,8 m, która opadała w południowym kierunku, do muru. Na nią zalegała niewielka warstwa gruzu ceglano-ceglanego o miąższości do 0,08 m – pozostałość prac budowlanych (warstwa N4). Przedostatnią warstwę o miąższości do 0,3 m (warstwa N5), stanowił poziom szarej gliniastej próchnicy. Nad nią zalegał poziom o miąższości co najmniej 0,9 m (warstwa N6) zawierający różne grudy piasków, prawdopodobnie i gliny lub piasków gliniasty, identyfikowanych w i innych wykopach. Jak wynika z dokumentacji warstwa (N2), związana prawdopodobnie z pozostałościami średniowiecznej fosy nie dała materiału ruchomego, który mógłby ją datować.

Po stronie południowej kurtyny muru, zarejestrowano nawarstwienia związane z funkcjonowaniem nowożytnych fos. Na poziomie korony ławy fundamentowej (ruszt drewniano-gruzowy) znajdowały się żółte piaski gliniasto-ilaste (warstwa S1). Nad tymi calcowymi piaskami zalegała warstwa (warstwa S2) zawierająca przemieszany szary piasek z próchnicą. Jak widać na zdjęciach, znajdowały się tam też fragmenty cegieł, węgli drzewnych, być może organiki. Warstwa ta prawdopodobnie była reliktem najstarszego poziomu funkcjonowania fosy nowożytnej związanej z obwarowaniami bastejowymi. Nad warstwą S2, znajdowała się warstwa związana z poziomem żółtego piasku, w której jak wynika ze zdjęć, znajdowała się niewielka ilość szarej próchnicy (warstwa S3). Jednak analizując zdjęcia, wydaje się, iż warstwa ta wypłyca się poza wkopem sondażowym przy samym murze bastejowym, jakby to nie zostało ujęte w dokumentacji rysunkowej. Kolejna warstwa (warstwa S4) miała już poziomy przebieg, której spągowej znajdował się na wysokości 114,60 m n.p.m. Składała się na nią jasnobrązowa próchnica o miąższości ok. 0,30 m, w której jak wynika ze zdjęć, większość grubszego materiału zalegała w partii spągowej, natomiast w stropie jej znajdował się materiał bardziej drobny, może ilasty. Prawdopodobnie była to właściwa warstwa związana z fosą funkcjonującą przed murem bastejowym. Opisane wyżej warstwy S2 i S3 mogły stanowić pozostałość starszej fosy średniowiecznej lub też mogły być świadectwem wkopu budowlanego pod ten mur obronny. Układ warstw w profilach, przemawiałby raczej za pierwszą hipotezą, czyli reliktem fosy średniowiecznej. Kolejna warstwa (warstwa S5) zawierała w sobie przemieszany materiał piaszczysty z szarą próchnicą. Miąższość tej warstwy wynosiła ok. 0,65 m i jak wynika z dokumentacji, składała się z dwóch nasypów oddalonych od siebie o ok. 12,5 m. Nasyp północny zalegający przy murze obronnym zidentyfikowany na długości 4,70 m. Od strony muru strop nasypu podwyższał się do wysokości ok. 0,8 m w połowie swojej długości, by ponownie opadać do dna wykopu. Południowa część odkryta została na długości 4 m i jej północna krawędź podwyższała się w kierunku południowym, by ponownie opadać po stronie południowej. Z dokumentacji rysunkowej wnioskować można, iż południowa część tej warstwy była zniszczona. Być może warstwa ta stanowi ślad jakiś prac inżynierskich, w wyniku których materiał piaszczysty w fosie był przesuwany co spowodowało powstanie wąskiego przepływu fosy nowożytnej (?). Zbyt mała szczegółowość oraz brak dokumentacji fotograficznej, nie pozwala na pewne interpretację nawarstwień. Ostatnim wielkim poziomem zasypowym (warstwa S6) były nawarstwienia, na które składała się brązowa próchnica, prawdopodobnie z przemieszaną z piaskami, jak widać to na dokumentacji fotograficznej. W warstwie tej badacz wydzielił mechaniczne poziomy eksploatacji i wydobyty materiał ceramiczny, datowany był na XVI-XVII wiek z niewielką domieszką materiału XVIII-wiecznego. Wnioskować można, iż warstwa ta o miąższości ponad 3 metrów mogła być pozostałością nasypu istniejącego w tym rejonie Bastionu Psiego (św. Antoniego). Wykonany rzut wykopu z pierwszej fazy budowlanej wskazywałby na to, iż przed murem bastejowym mamy do czynienia z jednorodnym materiałem zasypowym, co potwierdzałoby tę hipotezę. W wykopie tym nie uchwycono zmiany nawarstwień zasypowych, co wskazywałoby na to, iż wschodnia krawędź bastionu znajdować się może na terenie działki nr 8 przy ul. P. Włodkowica.

Powyżej opisanych nawarstwień znajdowały się już poziomy jak i elementy murowane związane z rozwojem miasta po rozbiórce fortyfikacji miejskich.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Widok w kierunku W.

b) Widok w kierunku NE.

c) Widok w kierunku S.

Ryc. A- C. Widok ogólny warstwy wału ziemno-piaszczysto-faszynowego.

d) Baszta łupinowa. Widok w kier. N.

e) Baszta łupinowa. Widok w kier. NE.

f) Wał przy baszcie.

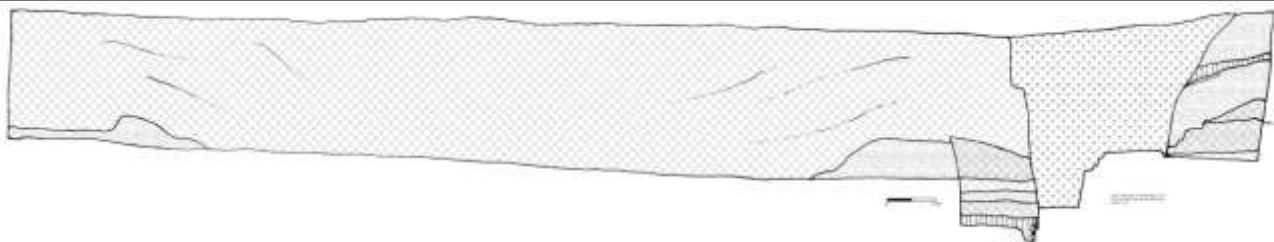
g) Wał przy baszcie.

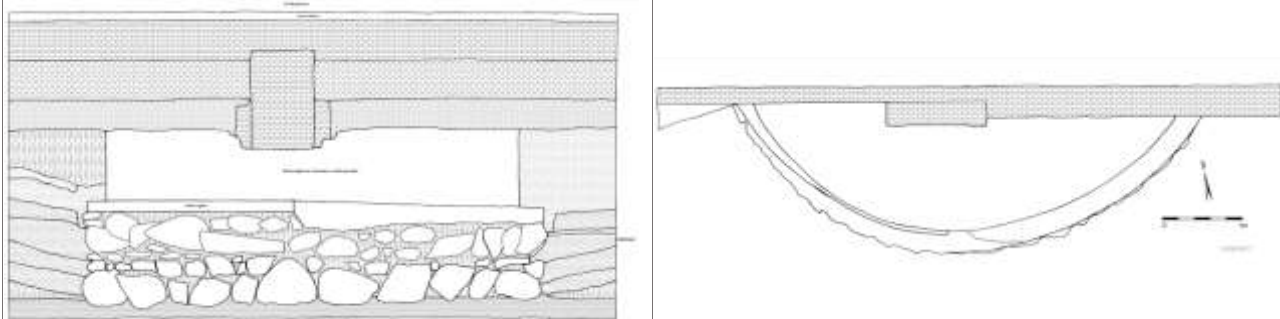
h) Mur bastejowy. Widok w kier. E.

i) Mur bastejowy. Widok w kier. N

j) Mur bastejowy. Profil zasypów rozbiórkowych.

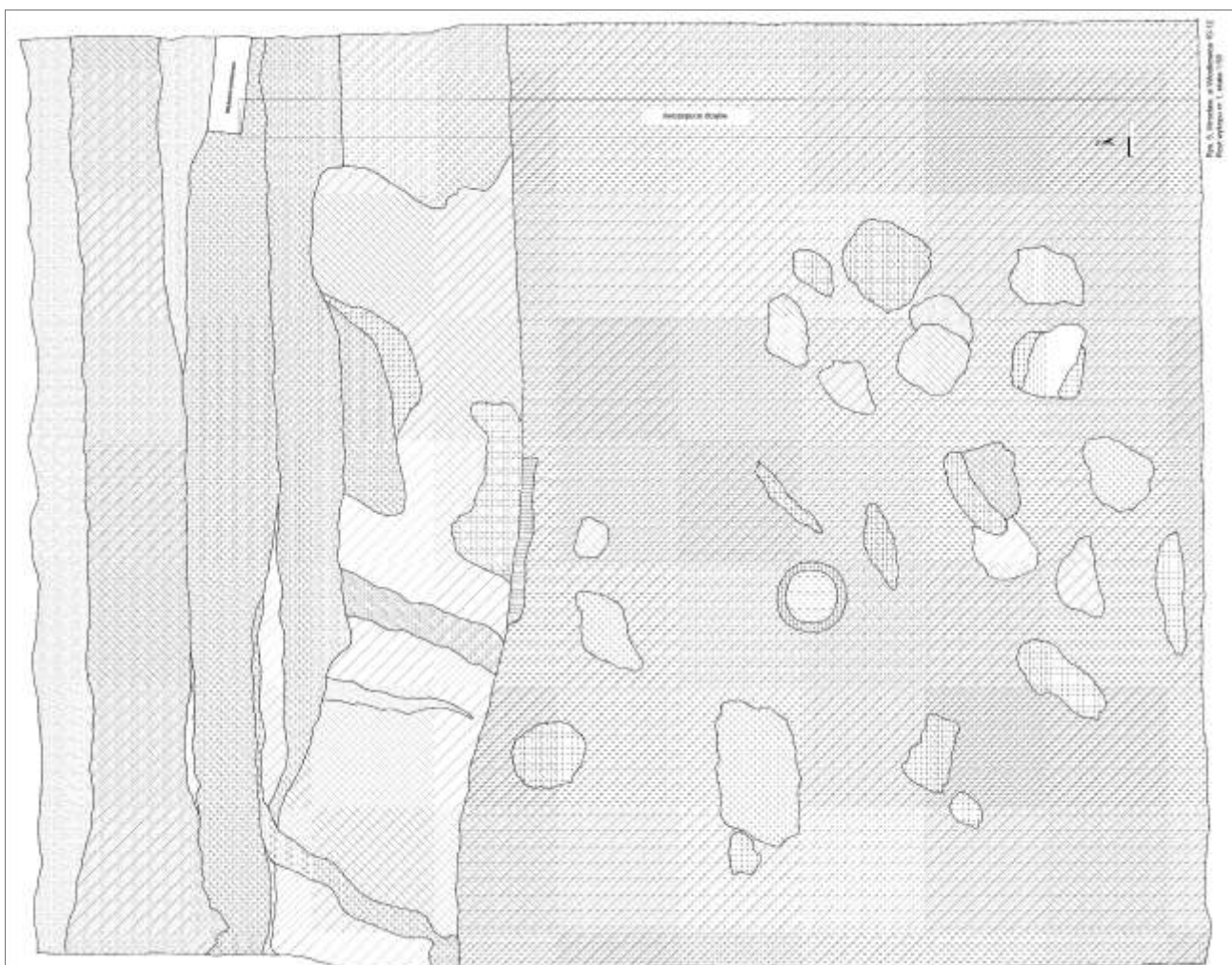

k) Przekrój nawarstwień bastionu (po lewej) i zasypu fosy średniowiecznej (po prawej).

l) Widok N. Baszta łupinowa i nasypy wału po lewej i prawej.
Baszta łupinowa: rzut (M) i widok od strony fosy (L).

m) Rzut baszty łupinowej.

n) Rzut nawarstwień wału ziemnego (po lewej) i zasypanych fos materiałem bo bastionie Psim (po prawej).

VII) Plan

VIII) Datowanie: nieokreślone

Relikt baszty łupinowej obwodu obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w., brak jest możliwości dokładniejszego datowania.

Wał ziemny stratygraficznie jest starszy od muru obronnego, co pozwala datować go na XIII w. Brak materiału ruchomego nie pozwala na dokładniejsze jego datowanie.

Kurtyna muru bastejowego wraz istniejącą w tym rejonie basteją skazamatowaną wraz z murem zwanym „niedźwiedź”, powstawała prawdopodobnie pod koniec wieku XV po przebudowaniu Bramy Mikołajskiej i prowadzeniu inwestycji w kierunku Bramy Świdnickiej.

Nawarstwienia zasypowe, identyfikowane jako pozostałość Bastionu Psiego (św. Antoniego), datowane były ceramiką na XVI-XVII w. z niewielką ilością ceramiki XVIII-wiecznej oraz XV-wiecznej. Powstanie tego bastionu datowane jest na 1678 r.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Nawarstwienia wału ziemnego w obrębie wykopu zostały wyeksplorowane, jednak można spodziewać się, iż pod wjazdem na działkę nr 8 zachowały się w miarę nienaruszone pozostałości tegoż reliktu, gdyż nie funkcjonowała to ścisła zabudowa.

Odkryte relikty w obrębie wykonanych dwóch wykopów zostały przebadane. W wyniku decyzji konserwatorskiej czoło baszty łupinowej zostało rozebrane, gdyż położenie reliktu kolidowało z prowadzoną inwestycją. Zachowała się prawdopodobnie pozostała część baszty pod chodnikiem i południową stroną ulicy. Po zakończeniu inwestycji w chodniku uczytelniony został przebieg baszty w chodniku. Uczytelnienie wykonane zostało z czerwonej, granitowej kostki.

Również część korony muru bastejowego, w obrębie prowadzonego wykopu została rozebrana.

Biorąc pod uwagę, to iż relikty ten zachował się najlepiej w części wschodniej, działki nr 8, można przypuszczać, iż jego relikty tam się znajdują.

W trakcie tych prac nie uchwycono granic Bastionu Psiego. W związku z tym należy zwracać uwagę podczas wszelkich prac ziemnych w obecnym na obecnym terenie Promenady oraz działek nr 8 i 14 przy ul. Włodkowica, na nawarstwienia, które pozwoliłyby na wyznaczenie pełnych granic bastionu. Głębsze prowadzenie prac na wyżej wymienionym obszarze, pozwoliłoby uchwycić prawdopodobnie, murowaną konstrukcję szalowania bastionu.

X) Publikacje:

Kitliński 2002; Eysymontt, Krzywka 2002.

58) XIII.A/D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. P. Włodkowica 13 (dawn. *Wallstrasse 15*)

II) Data odkrycia: marzec – czerwiec 2010 r., sierpień – październik 2011 r.

III) Miejsce odkrycia:

Relikty wału ziemnego odkryte zostały w obrębie czterech piwnic traktu frontowego kamienicy oraz w obrębie ulicy w dwóch wykopach o wymiarach: 5,75 x 3,50 m (wschodni) i 6,00 x 4,20 m (zachodni). Mur obronny zidentyfikowano w osi ulicy Włodkowica w obu wykopach.

IV) Rodzaj dzieła obronnego: wał ziemno-piaszczysto-faszynowy / XIV-wieczny obwód obronny.

V) Opis odkrycia:

Pierwszych odkryć wału ziemnego dokonano pod posadzkami piwnic traktu frontowego, gdzie w obrębie czterech piwnic odkryto nasypy piaszczyste, takie jakie zidentyfikowano również przed kamienicą. Zachowały się one ok. 0,10-0,20 m pod posadzkami. Najlepiej i najwięcej relikty wału zachowało się w piwnicy I (zachodniej). W pozostałych piwnicach warstwa żółtego piasku została zniszczona przez inwestycje budowlane wykonywane w piwnicach II-IV. W piwnicy I, gdzie zachowała się największa ilość nasypu piaszczystego, warstwa ta miała miąższość do 0,26 m i rozciągała się na całej powierzchni piwnicy. Warstwy tej nie było już w piwnicy sąsiadującej od północy. W południowej części, pomijając wkop pod ścianę południową kamienicy, na długości do 1,85 m, strop gleby pierwotnej został ścięty. Pozostała część tej gleby pierwotnej, miała zakłócenia, jakby wybrano jej część. Na styku warstwy gleby pierwotnej jak i nasypu piaszczystego znajdowały się negatywy dwóch słupków. Strop gleby pierwotnej znajdował się na wysokości 116,49 m n.p.m. w części ściętej.

Układ nawarstwień w piwnicach:

- 1) piaszczysty calec;
- 2) gleba pierwotna;
- 3) warstwa piaszczysta wału; północny odcinek skłonu;
- 4) przemieszany materiał piaszczysto-próchniczno-gruzowy, stanowiący wyrównanie terenu jak i podłoże pod posadzkę piwnicy;
- 5) poziom posadzki ceglanej związanej z budową kamienicy.

W obrębie części warstwy piaszczystej jak i gleby pierwotnej wystąpiły obiekty, które znalazły się w części, gdzie nie występował ścięty strop humusy.

W chodniku jak i ulicy Włodkowica wykonano dwa głębokie wykopy na wysokości dwóch skrajnych ryzalitów.

Pierwszy z wykopów znajdował się przy wschodnim ryzalicie. Odkryte w wykopie nawarstwienia antropogeniczne były na tyle zniszczone, że nasyp wału ziemnego zarejestrowany został na szerokości do 0,56 m i do wysokości 0,90 m na styku chodnika i ulicy. Nawarstwienia wokół odkrytych fragmentów wału została zniszczona aż do piasków calcowych. Fragment ten stanowił pozostałość północnego skłonu wału. Zarejestrowano tu cztery warstwy piaszczyste wału. W zachodnim profilu wykopu widoczny był poziom użytkowy na wale z widocznym poziomem próchnicznym. Odłożona próchnica miała tu miąższość do 0,15 m, co świadczyłoby o długotrwałym użytkowaniu terenu. Strop gleby pierwotnej znajdował się na wysokości 116,55 m n.p.m. Zarejestrowany skłon warstw wału miał do 10°, natomiast poziom użytkowy terenu opadał pod kątem 15,5° z czego wnioskować należy, iż odcinek ten stanowił dalszą część skłonu północnego wału

ziemnego.

W zachodnim wykopie nawarstwienia piaszczyste wału zarejestrowano w dwóch miejscach. Pierwsze miejsce znajdowało się w odległości 0,99 m na południe od zachodniego ryzalitu budynku i zarejestrowano nawarstwienia na długości 1,27 m. Nawarstwienia nasypu piaszczystego wraz z glebą pierwotną miały miąższość od 0,85 m w odcinku północnym, do 1,02 m w części południowej. W miejscu tym, w południowym profilu, widoczny był nienaruszony układ warstw piasku, natomiast w profilu zachodnim - warstwy miały zakłócenia związane z wystąpieniem obiektu, którego dno sięgało poniżej poziomu gleby pierwotnej. W tej części terenu warstwa gleby nie była zwartą strukturą lecz nosiła ślady intensywnych zakłóceń, prawdopodobnie związane było to istnieniem tu niestabilnego, podmokłego podłoża (stojąca woda ?). W stropie nawarstwień, na wale, znajdowała się próchnica świadcząca o długotrwałym użytkowaniu terenu, tożsama z tą odkrytą w wykopie wschodnim. Miała ona miąższość do 0,20 m. Użytkowany teren w tym miejscu miał spadek pod kątem 8,5°. Nie udało się zarejestrować spadku skłonu wału.

Drugie miejsce gdzie zarejestrowano relikty wału znajdowało się pod ulicą Włodkowica w odległości ok. 5,40 m na południe od zachodniego ryzalitu. Zarejestrowano tu wał na szerokości 0,30 m i długości ok. 1,50 m. Odcinek ten znajdował się pomiędzy murem obronnym od południa, a wkopem pod kanalizację dziewiętnastowieczną. Zachował się on do wysokości 1,06 m. W spągu wału zachowała się nienaruszona struktura wału ziemnego na wysokość do 0,55 m, pozostała część stanowił wkop pod fundament muru obronnego.

W obu wykonanych wykopach znajdowały się fragmenty czternastowiecznego muru obronnego. W związku z problemami budowlanymi, nie udało się przeprowadzić pełnej dokumentacji zauważonego fragmentu kamiennego fundamentu muru w wykopie zachodnim. Korona fragmentu muru obronnego znajdowała się na wysokości 117,59 m n.p.m. Odkryto go na długości 1,76 m i na wysokości 1,05 m. Fundament po stronie wschodniej, od odkrytego odcinka, przecięty był wykopem pod kanalizację przebiegającą po osi północ – południe. Nad reliktem znajdowały się warstwy pożarowe jak i budowlane o nieidentyfikowalnym pochodzeniu. Kamienie w fundamencie spojone było twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem w postaci grudek – pyłu. W zaprawie widoczna była niewielka ilość drobnych fragmentów węgla drzewnych.

Lepiej się miała sytuacja w wykopie wschodnim, gdzie przeprowadzono dokumentację odkrytego fragmentu obwodu obronnego. Znajdował się tu fragment kamiennego fundamentu zachowanego na długości 1,45 m. Posadowiony był on na wale, co zauważalne było w profilu ziemnym zachowanym przy murze obronnym. Fundament tu zachowany miał wysokość 0,92 m i zachowany był do szlichty budowlanej, na które znajdowała się pierwsza warstwa ceglana muru obronnego (relikty M1 w stratygrafii nawarstwień ulicy). Korona muru obronnego zachowała się na wysokości 117,59 m n.p.m. Do budowy partii ceglanej użyto cegły 25,5 x 8,5; 11,0 x 9,0 cm, natomiast fundament zbudowany został z kamienia łamanego z niewielką ilością otoczków o wymiarach 16,5 x 11,0; 15,5 x 11,0; 27,0 x 28,5; 33,0 x 23,0; 24,0 x 17,0 cm oraz niewielkich fragmentów cegieł i drobnego kamienia łamanego. Wszystko spojone było twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółto-brązowej z użytym węglanem w postaci grudek – pyłu. W zaprawie widoczna była niewielka ilość drobnych fragmentów węgla drzewnych.

Na zachód od opisanego odcinka znajdowała się ściana ceglana, która stanowiła naprawę muru obronnego. Naprawa ta zarejestrowana została na długości 1,45 m (relikty M2). Mur zachował się do wysokości 117,91 m n.p.m., natomiast zidentyfikowany został na wysokości 1,75 m. Nie odkryto jego posadowienia. Mur ten został dostawiony do kamiennego fundamentu muru obronnego na całej jego wysokości, a od korony fundamentu wchodził na niego na długość ok. 0,15 m. Do budowy fundamentu użyto cegły formatu 28,5 x 7,8; 27,5 x 7,5; 28,3 x 7,6; 12,6 x 8,3; 12,8 x 7,6; 13,0 x 8,5; 26,0 x 8,5 cm połączonych bardzo twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy jasno-popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci grudek – pyłu. Cegły ułożone były w wążku gotyckim. Spoina nieopracowana na wysokości kamiennego fundamentu, natomiast powyżej – rozarta na krawędziach cegieł.

Na koronie opisanych fragmentów muru obronnego znajdowała się warstwa próchnicza z bardzo dużą ilością węgla drzewnych, świadcząca o intensywnym lub też długotrwałym pożarze w tym rejonie. Na koronie zachowanego czternastowiecznego muru posadowiona była ściana o przebiegu po soi północ - południe i zachowana do wysokości 0,91 m (relikty M3). U podstawy ława fundamentowa miała szerokość 0,78 m na wysokość dwóch warstw cegieł, następnie zwięzła się do

szerokości 0,42 m na wysokości 5 warstw cegieł (0,44 m), by w ostatnim odcinku osiągnąć szerokość ściany 0,28 m. Zbudowana z cegieł formatu 25,6 x 7,5; 26,0 x 7,5; 13,0 x 8,0; 13,0 x 7,0 cm połączonych bardzo twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy popielatej z użytym węglanem wapnia w postaci pylistej z niewielką ilością drobnych grudek wapna i drobnego mialu ceglanoego. W zaprawie widoczna dość duża ilość węgla drzewnych. W zachowanym fragmencie cegły ułożono niestarannie z nieopracowaną spoiną. Na obecnym etapie badań w tym rejonie, brak jest możliwości zidentyfikowania funkcji tej ściany.

W wykopach w ulicy układ nawarstwień przedstawia się następująco:

- 1) piaszczysty calec;
- 2) gleba pierwotna;
- 3) warstwa przemieszanych grudek humusu, gliny, piasku;
- 4) warstwy piaszczyste wału ziemnego w postaci jego północnego skłonu;
- 5) wkop pod fundament czternastowiecznego muru obronnego;
- M1) kamienny fundament czternastowiecznego muru obronnego z pojedynczą warstwą cegły partii ceglanoego muru;
- 6) obiekty związane z funkcjonowaniem miasta w tym rejonie;
- 7) próchnica barwy szaro-czarnej zawierająca niewielką ilość drobnych grudek węgla drzewnych i drobnych fragmentów cegieł; W stopie warstwy widoczna wyraźna linia poziomu użytkowego terenu;
- 8) warstwa żółtego piasku przemieszanego z drobnymi grudkami zaprawy i mialu ceglanoego z drobnymi fragmentami cegieł oraz węgla drzewnych i drobnych grudek próchnicy. Prawdopodobnie jest to warstwa związana z pracami budowlanymi związanymi z naprawą czternastowiecznego muru obronnego;
- M2) ceglany mur - naprawa czternastowiecznego muru obronnego;
- 9) warstwa o miąższości do 0,25 m zawierająca przemieszaną próchnicę z fragmentami cegieł i zaprawy oraz bardzo dużą ilością węgla drzewnych. Warstwa interpretowana jako powstała w wyniku dużego pożaru;
- M3) ceglany mur w ulicy Włodkowica o nieznannej funkcji;
- 10) nowożytnie warstwy budowlane.

Duże zniszczenia nawarstwień w tym rejonie oraz niewielka powierzchnia badań nie pozwala odpowiedzieć na pytanie z jakiego czasu pochodzą zniszczenia identyfikowane z warstwą nr 9.

VI) Wizualizacja reliktu:

a) Oś ulicy; odcinek E; ława fundamentowa.

b) Oś ulicy; XIV-w. mur obronny i przebudowy; odcinek W; widok w kier. S.

c) Relikt wału; wykop E; narożnik E kamienicy.

d) Relikt wału; wykop E; narożnik E kamienicy.

E) Relikt wału; wykop W; narożnik W kamienicy.

VII) Plan

VIII) Datowanie: nieokreślone

Odkryty wał datowany jest na 2 poł. XII w. – XIII w. wiek w części wschodniej inwestycji (ryc. C i D), w części zachodniej – na 2 poł. XIII – 1 poł. XIV w. (ryc. E; tu w wale znajdował się obiekt wkopany w niego. Nie były to czyste nawarstwienia).

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w. Brak jest możliwości dokładniejszego datowania.

Odkryty fragment muru ceglanego związanego z naprawą czternastowiecznego muru obronnego datować należy ze względu na technikę i technologie wykonania datować należy na koniec XV – XVI wiek.

XI) Stan zachowania, uwagi:

Odkrywany wał ziemny odkrywany w obrębie wykopów nie

IX) Publikacje: niepublikowane.

59) XIII.D/E

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. P. Włodkowica 16 (dawn. <i>Wallstrasse 1a</i>)
II) Data odkrycia: 2017 r.
III) Miejsce odkrycia: <p>Relikty zidentyfikowane zostały w kamienicy przy ul. Włodkowica 16. Obecna kamienica była północną częścią Żydowskiego Seminarium Teologicznego. Budynki zajmowały się na działkach przy dawnych numerach 1a i 1b. Obecna południowa ściana szczytowa kamienicy jest pozostałością tegoż Żydowskiego Seminarium Teologicznego.</p> <p>Na terenie ogrodu działki zidentyfikowane zostały nowożytnie zasypy fosy średniowiecznej oraz fragmenty gruzowe muru bastejowego.</p>
IV) Rodzaj dzieła obronnego: XIV-wieczny obwód obronny – baszta łupinowa.
V) Opis odkrycia: <p>Relikty dzieła obronnego zidentyfikowane zostały w paśmie południowym piwnicy traktu frontowego. Większość dzieła znajdowała się pod południową ścianą oraz fragmentarycznie pod wschodnią. Zidentyfikowany mur miał długość 3,84 m, natomiast w ścianie wschodniej piwnicy zachował się fragment identyfikujący lico północne ramienia baszty. Dzięki temu można stwierdzić, iż mur został skuty na grubości do 0,40 m. Ułożenie cegieł w dolnych partiach, wskazuje na to, iż obecna południowa ściana szczytowa kamienicy została posadowiona na północnym ramieniu baszty, równoległe do jego przebiegu. Nie zidentyfikowano kutyny muru obronnego po stronie północnej baszty, która prawdopodobnie została rozebrana do poziomu posadowienia wschodniej ściany kalenicowej kamienicy. Potwierdzał to poprowadzony wykop związany z ułożeniem instalacji wodociągowej, w poprzek ulicy Włodkowica. W wykopie tym nie zauważono żadnych fragmentów, które można byłoby identyfikować z istnieniem reliktyw obwarowania na wysokości fundamentów kamienicy. Odkryty fragment baszty stanowił jej część naziemną, czyli ceglana muru obronnego. Nie prowadzono wykopów w piwnicach, przez co nie wiadomo na jakiej głębokości znajduje się strop kamiennego fundamentu.</p> <p>Partia ceglana ściany baszty zachowała się do wysokości ok. 1,50 m nad poziom obecnie wykonanej posadzki w piwnicy. W partii dolnej, t.j. ok. 0,35 m od posadzki, widoczne było naturalne ułożenie cegieł identyfikowane z murem obronnym. W wyższych partiach lico muru zostało ponownie ułożone z średniowiecznej cegły rozbiórkowej – baszty. Na ceglach widoczna była zaprawa wapienna identyfikowana z oryginalną średniowieczną zaprawą <i>in situ</i> znajdującą się w dolnej partii odkrycia. W przebudowanej części, cegły ułożone zostały w wątku blokowym. Przelicowana część ściany zbudowana została z cegieł formatu 12,6 x 9,4; 25,7 x 8,6; 26,1 x 8,9; 27,5 x 9,0; 27,8 x 8,5; 23,7 x 8,1; 25,4 x 8,9; 12,0 x 8,6; 13,2 x 8,7; 11,0 x 8,0 (zendrówka); 11,5 x 8,1 (zendrówka); 12,8 x 9,2; 12,5 x 8,6; 10,6 x 9,0 (zendrówka); 11,6 x 8,7 (zendrówka); 12,6 x 8,6; 13,0 x 9,4 cm. Ta partia ceglana połączona została średnio-twardą zaprawą piaszczysto-wapienną barwy żółtej. Użyto wapna pylistego z niewielką ilością grudek wapna. Spoina była nieopracowana.</p> <p>W ścianie wschodniej piwnicy znajdowało się zachowane lico ściany z nienaruszoną spoiną do wysokości ok. 0,35 m. Do budowy tego fragmentu obwodu obronnego użyto cegieł formatu 12,8 x 8,6; 12,8 x 9,1; 26,6 x 8,5; 24,6 x 8,1 cm w części oryginalnej muru obronnego. Cegły połączone tu były twardą, żółto-brązową, zaprawą piaszczysto-wapienną z użytym węglanem wapnia w postaci grudek i pyłu. W zaprawie widoczne były niewielkie fragmenty węgla drzewnych. W dwóch miejscach widoczna była spoina z rysą.</p> <p>W podwórku działki poprowadzono wykopy pod instalację kanalizacyjną, izolację ścian kamienicy oraz wykonano ponowne zagospodarowanie terenu. W trakcie prac natrafiono na pozostałości nasypów piaszczystych z niewielkim dodatkiem gruzu ceglanego z zaprawą oraz niewielką ilością gleby pierwotnej. W większości zidentyfikowanego, nienaruszonego, materiału piaszczystego uchwycono wkop piaszczysty przemieszany z grudkami próchnicy i drobnych fragmentów cegieł z zaprawą. Po stronie wschodniej nasypy te, jak i wkop zostały zniszczone w wyniku wykonania wykopu pod budowę kamienicy oraz poprowadzoną tu kanalizację. Pod warstwą identyfikowaną jako wkop, znajdowała się warstwa przemieszanych piasków o kolorze od jasno-żółtego do żółtego z grudkami próchnicy oraz gliny. W stropie warstwy znajdowała się warstwa zawierająca większą ilość brązowej próchnicy mającej ułożenie świadczące o użytkowaniu terenu. Warstwa antropogeniczna identyfikowalna jako wkop stanowiła ślad świadczący o miejscu przebiegu kurtyny muru bastejowego. Nasypy piaszczyste odkryte po zewnętrznej, zachodniej, stronie wkopu</p>

identyfikować można z reliktnymi Bastionu Psiego (św. Antoniego). Odkryty wkop stanowił ślad rozebranego do nieznannej głębokości muru bastionowego. W wykopie prowadzonym wzdłuż ściany fundamentowej kamienicy znajdowały się nawarstwienia piaszczysto-próchniczne zawierające drobne fragmenty cegieł z zaprawą identyfikowaną jako pochodzącą z obwarowań bastionowych.

VI) Wizualizacja reliktu:

A) Ściana S piwnicy.

B) Ściana E piwnicy.

C) Ściana S. Widok w kier. SW.

Relikt baszty. Niebieska strzałka – reliktny oryginalny; czerwona - przemurowany.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w. Brak jest możliwości dokładniejszego datowania. Zniszczenie reliktu muru obronnego widoczne w obecnej piwnicy, mogło nastąpić już po 1807 r. (decyzja Hieronima Bonaparte o rozbiórce fortyfikacji) a przed 1822 r. (najstarsza mapa, na której już istnieje murowana zabudowa). Jak wynika z badań architektonicznych, najstarsze relikty kamienicy zostały posadowione na baszcie muru obronnego. Jednak skucie północnego lica ramienia baszty, nastąpiło w momencie powstania obecnego układu kamienicy, podpiwniczonej, przy Włodkowica 16, która dostawiona była do budynku przy Włodkowica 14 (od 1853 r. - Żydowskie Seminarium Teologiczne).

Odkryte nawarstwienia piaszczyste w podwórku kamienicy, ze względu na brak materiału ruchomego można datować ogólnie na czasy nowożytne. Przyjmując, że odkryte nawarstwienia stanowią pozostałość fortyfikacji bastionowych, powstanie ich można datować na 1678 r., t.j. czas powstania Bastionu Psiego. Piaszczyste zasypy odkryte w wykopie wiązać można z początkiem wieku dziewiętnastego, t.j. z okresem rozbiórki fortyfikacji miejskich. W tym czasie rozebrano mur bastionowy, prawdopodobnie do poziomu posadowienia powstałej w tym miejscu kamienicy.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Relikt zachowany w obrębie północnej ściany, nieistniejącego budynku Żydowskiego Seminarium Teologicznego przy ul. *Wallstrasse 1b* stanowił fragment północnej ściany baszty czternastowiecznego obwodu obronnego. Takie usytuowanie zabezpieczyło reliktny. Pozostała część baszty znajdowała się będzie pod piwnicami wspomnianego seminarium żydowskiego. Prowadzone prace izolacyjne południowej ściany szczytowej obecnej kamienicy, nie ujawniły dalszych pozostałości baszty ze względu na znajdujące się tu sklepienia kolebkowe oparte na ścianach tarczowych, które całkowicie zasłoniły ściany fundamentowe. Kurtyna muru obronnego nie zachowała się w ulicy Włodkowica na południowym odcinku kamienicy. Prawdopodobnie został skuty do poziomu posadowienia fundamentów kamienicy. W piwnicy, gdzie zachował się fragment

ramienia baszty nie było kamiennego fundamentu muru obronnego. Nieznana jest sytuacja z czasu pierwszego etapu przebudowy kamienicy, czy podczas wykonywania posadzki w piwnicach pojawił się kamienny fundament muru obronnego, czy była to tylko partia ceglana, która została skuta na grubości ok. 0,35 m i nieznannej wysokości.

Ze względu na brak zachowanego lica północnej ściany baszty muru obronnego w obecnej piwnicy oraz przyszłą funkcję piwnicy w obiekcie, t.j. kuchnia, mur zostanie zasłonięty ścianką cementową i zabezpieczony przed dalszym niszczeniem.

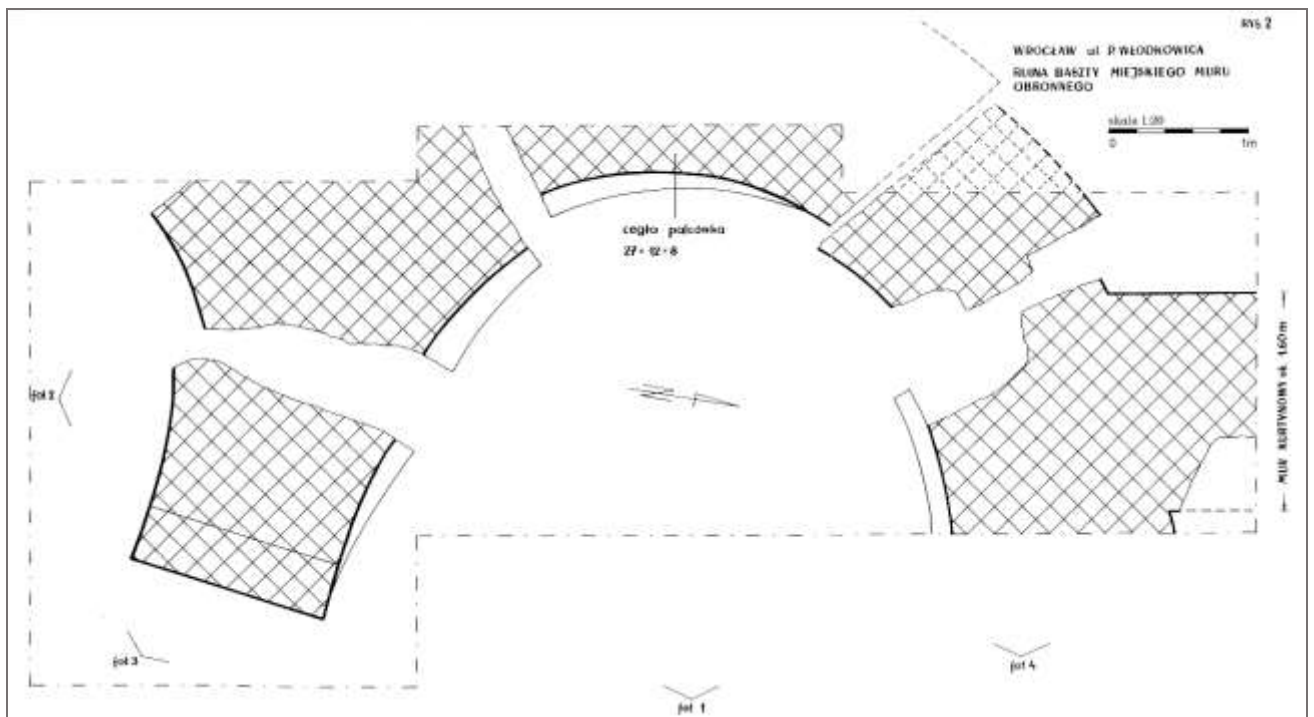
Odkrycie w podwórku śladu przebiegu muru bastejowego w formie wąskiego wkopu rozbiórkowego, należy przyjąć iż w niższych partiach zachował się w formie nienaruszonej. Prawdopodobnie rozebrany został maksymalnie do głębokości fundamentów istniejącego tu wspomnianego Żydowskiego Seminarium Teologicznego. Z sąsiednią działką identyfikowane jest istnienie skazamatowanej bastei. Co należy brać pod uwagę planując przyszłe inwestycje budowlane.

X) Publikacje:

Kastek, Szymańska 2017.

60) XIII.D

I) Lokalizacja: Wrocław – Stare Miasto, ul. P. Włodkowica (dawn. <i>Wallstrasse</i>) / św. Antoniego (dawn. <i>Antonien Strasse</i>)
II) Data odkrycia: 1997 r.
III) Miejsce odkrycia: Relikty zidentyfikowane zostały po zachodniej stronie ul. Włodkowica na wysokości skrzyżowania z ul. św. Antoniego. Obiekt odkryty został w wyniku prac budowlanych związanych z wykonaniem wykopu pod stację pomp. Wykop miał powierzchnię ok. 35 m ² .
IV) Rodzaj dzieła obronnego: XIV-wieczny obwód obronny – zdwojona baszta
V) Opis odkrycia: Relikty dzieła obronnego zidentyfikowane zostały na głębokości ok. 1,1 m poniżej obecnego poziomu terenu. W wykopie tym wystąpiły relikty baszty dwuprzestrzennej, jak określa to autor badań, i odchodzącego od niej fragmentu kurtyny muru obronnego w kierunku północnym. Nie odkryto, zakończenia południowego, tego rozbudowanego dzieła obronnego. Odkryta południowa część reliktu stanowiła ścianę działową w tej konstrukcji. To jedno z pomieszczeń baszty, po rekonstrukcji badacza, jego pierwotnego układu, miałoby średnicę ok. 4,1 - 4,5 m. Ściana zachodnia reliktu miała szerokość 1,60 m, natomiast ściana działowa u czoła – 1,50 m. Dochodząca kurtyna muru obronnego o szerokości 1,65 m połączona była z opisywaną basztą. Na czole ściany działowej znajdowała się odsadzka o szerokości 0,4 m. Eksploracja obiektu zakończyła się na poziomie odkrytej odsadzki wewnątrz baszty. Wewnątrz baszty wykonano mały sondaż poniżej wspomnianej odsadzki, jednak oprócz stwierdzenia, iż znajdował się fundament, nie ma żadnych informacji. Odkryto tam 14 fragmentów ceramiki datowanej na połowę i koniec wieku XIV. Odkryty obiekt zbudowany był z cegły palcówki o formacie 27 x 12 x 8 cm ułożonych w licu w wątku jednowozówkowym. Analizując zdjęcia można wnioskować, iż spoina była roztarta na krawędziach cegieł.
VI) Wizualizacja reliktu:

a) Rzut

b) Widok w kierunku W.

c) Widok w kierunku N.

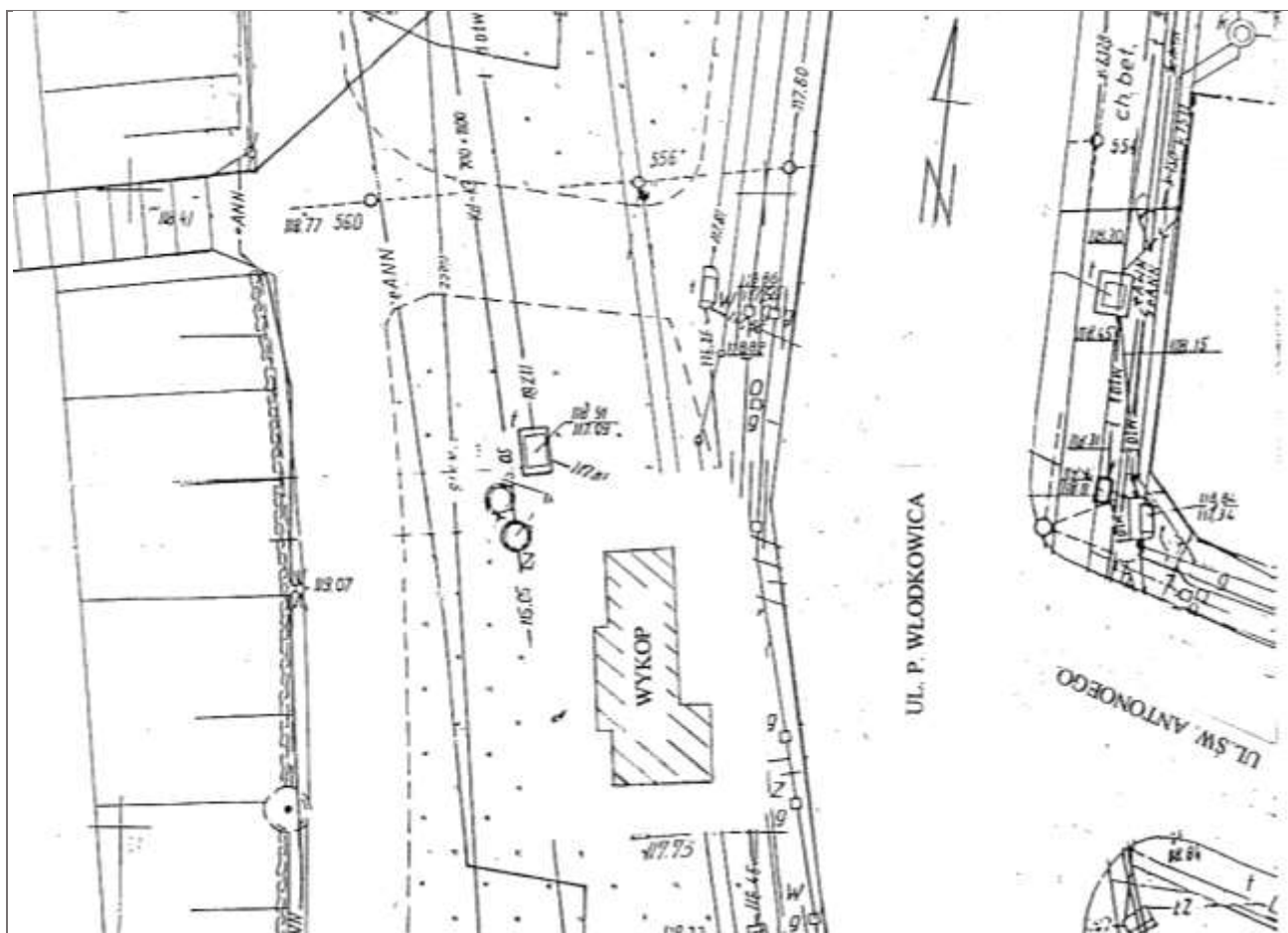

d) Widok w kierunku NW.

e) Widok w kierunku W.

VII) Plan

VIII) Datowanie:

Relikt muru obronnego datowany jest na 1 poł. XIV w. Brak dokładniejszych danych co do zaprawy, większej ilości pomierzonych cegieł nie pozwala na pewne datowanie, czy ten fragment obwodu obronnego powstał w wieku XIV, czy też jest to przebudowa umocnień z wieków następnych. Jedynym datownikiem archeologicznym, jest odkryta ceramika wewnątrz baszty. Jednak nie ma żadnej dokumentacji, która pozwoliłaby stwierdzić, czy w wykonanym sondażu występowały nawarstwienia przemieszane, czy też jednorodne i jaki był typ tych nawarstwień. Autor badań nic na ten temat nie napisał.

Technika wykonania wnętrza muru baszt, wskazuje, iż mamy do czynienia z okresem nowożytnym a nie średniowiecznym. Wobec tego należałoby obiekt ten najwcześniej datować na okres renesansu.

IX) Stan zachowania, uwagi:

Odkryty relikw znajdował się w pięciu kawałkach, co stanowiłoby trudny element ewentualnej ekspozycji. To iż fragment czternastowiecznego obwodu obronnego znajduje się w obrębie obecnej Promenady staromiejskiej, co pozwalałoby na wykonanie rekonstrukcji przebiegu obwodu obronnego w nawierzchni wykonanej np. z czerwonej kostki granitowej.

X) Publikacje:

Romanow, Piwko 1997.